

A SZOCIALISTA STATISZTIKA ÚTJÁN

NYITRAI FERENCNÉ DR.

Felszabadulásunk 40. évfordulójának megünneplése kínálja a lehetőséget minden ágazat, minden szervezet, minden szakma, a kisebb és nagyobb közösségek dolgozói számára, hogy áttekintsék azt a korszakot, amely az elmúlt négy évtizedben az egész magyar gazdaság és társadalom számára a megújulás, a szocialista fejlődés időszaka volt. Ez az áttekintés különösen aktuális most, amikor a gazdaság fejlesztésének extenzív szakasza lezárult, s az intenzív szakaszba való átmenet sok feszültséggel terhes és valószínűleg még jó néhány évig tartó idejét éljük. A népgazdasági számbavételből a magyar statisztikusok jócskán kivesszük részüket, hiszen a gazdaság és a társadalom fejlődésének áttekintéséhez a statisztika eszközei nyújtják a legtöbb lehetőséget. Ünnepi kiadványokban és mélyreható, az oksági összefüggéseket feltáró elemzésekben vizsgáljuk e négy évtized eredményeit, sikereit és buktatóit, az utat, melyet a mai társadalom megtett. Miközben e vizsgálatokat végezzük, joggal merül fel az a kérdés; hogyan fejlődött ebben a négy évtizedben maga a statisztika? Hogyan tudta módszereit, eszköztudását hozzáigazítani az új s a korábbiaknál lényegesen szigorúbb követelményekhez, hogyan állt helyt ezekben az években, s hogyan szolgálta a gazdasági és társadalmi döntések előkészítését, e döntések megvalósulásának figyelemmel kísérését, mennyire vált a vezetés segítőtársává s a közvélemény hiteles tájékoztatójává.

Magyarországon a statisztikai tevékenységnek régi hagyományai, a statisztikai gyakorlatnak és tudománynak egyaránt mély gyökerei vannak. (Ezekről 1983-ban emlékeztünk meg *Keleti Károly* születésének 150. évfordulója kapcsán.¹) Az önálló magyar statisztikai szolgálat megalakítására már 1848-ban történt kísérlet. Ez a *Fényes Elek-féle* 1848-as statisztikai hivatal azonban néhány hónapos működés után megszűnt. Az önálló magyar statisztikai szolgálat megszervezésére az ismert történelmi körülmények miatt csak 1867-ben került sor. A századfordulón és a XX. század indulásakor azonban – *Keleti Károly*, *Körösy József* széles körű munkássága során – már nemzetközi elismerésre tett szert. A statisztikát nemzeti értéként becsülte a magyar társadalom haladó része mindig is, s a magyar statisztika adatgyűjtései, feldolgozásai és az adatok közzétételének módja alapján a század elején minden bizonnyal rá is szolgált erre az értékelésre.

Erre a hagyományra építhetett a felszabadulást követően a szocialista statisztika, amikor megváltozott környezettel találta magát szembe, s ehhez a megváltozott környezethez kellett alkalmazkodnia. A megváltozott termelési viszonyok,

¹ Lásd: *Keleti Károly* emlékszám. *Statisztikai Szemle*. 1983. évi 10. sz.; „Válogatás *Keleti Károly* műveiből születésének 150. évfordulója alkalmából”. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1983. 308 old.

a tervgazdálkodás, az ország új politikai és állami vezetése új igényeket támasztott mennyiségben és minőségben egyaránt a statisztikai munkával szemben, de ezeknek az igényeknek a kielégítéséhez a felszabadulást követő első években még számos feltétel hiányzott. Az alapvető változás a gazdaságban az államosításokat követően az első ötéves tervidőszak során következett be, és ez érezte a hatását a statisztikai tevékenységben is. Lényegében 1948 végén kezdődött meg a hivatal akkori elnökének, Péter Györgynek a nevéhez kapcsolódva a szocialista statisztika kiépítése az országban.² Ehhez biztosítani kellett az anyagi feltételek mellett a megfelelő személyi háttérrel, s ez bizony akkor, amikor sem az iskolarendszeren belüli, sem az azon kívüli képzés ehhez nem állt rendelkezésre, nem volt könnyű feladat.

Sokat tanultunk a szovjet statisztika hagyományaiból, tapasztalataiból. A tervteljesítés mérése, a tervezés rendszeréhez igazodó statisztikai számbavétel kialakítása erre a bázisra épült. N. K. Druzsinyin és D. V. Szavinszkij munkáin,³ néhány hetes, hónapos tanfolyamokon képezték ki a statisztikai hivatal új személyi állományának magvát, azokat, akiknek később munkájuk mellett kellett az egyetemet elvégezniük, és elsajátítani mindazokat az ismereteket, amelyek kezdetben még hiányoztak tevékenységükhöz.

A statisztika ugyan a tervgazdálkodás követelményrendszeréhez igazodva épült ki, de már a kezdeti időszakban is szem előtt tartotta a hosszú távú összehasonlíthatóság, az adatok közti összefüggések elemezhetőségének követelményeit. Elsősorban azok az ágazati statisztikák fejlődtek gyorsan, amelyek a gazdaság és a társadalom legfőbb területeire vonatkoztak. Az államosításokat követő időszakban, a tervgazdálkodás első éveiben a termeléssel és az elosztással kapcsolatos statisztikának igen nagy volt a jelentősége, s ez tükröződik a korabeli adatközlések összetételében is. Ebből adódóan a gazdaságstatisztika korábban alakult ki az országban, mint a társadalomstatisztika. A fáziskésés évtizedben mérhető.

Új és alapvető feladat volt a társadalmi termék-mérleg és a nemzetijövedelem-számítás meghonosítása a statisztikában, hiszen a felszabadulás előtt, de még azt követően egészen 1947-ig nem a Központi Statisztikai Hivatal végezte a nemzetijövedelem-számítást, hanem a Magyar Gazdaságkutató Intézet. 1950-ben kezdett hozzá a Központi Statisztikai Hivatal a népgazdaságimérleg-számítások egységes, a tervezéssel összehangolt hazai rendszerének kialakításához, 1951-ben dolgozták ki az előző két évre vonatkozó népgazdasági mérlegeket, amelyek még igen sok utólagos „hozzaigazítás” eredményei voltak. Azóta e számítások módszerei jelentősen fejlődtek, s bővült és egységessé vált ezek adatbázisa.

A népgazdaságimérleg-számítások honosításának az az óriási előnye volt, hogy ezek segítségével a statisztika a gazdasági folyamatokat és a folyamatok alakulására ható tényezőket kölcsönhatásukban, összefüggéseikben tudta elemezni. A módszertant tekintve a mérlegrendszernek már a kezdeti években is rendszerező, szabályozó, egyeztető szerepe volt. Bár korábban alakultak ki az iparstatisztika, a mezőgazdasági statisztika és más gazdasági ágazati statisztikák gyökerei, a népgazdasági mérlegrendszer ezeket egységes keretbe foglalta, és gondoskodott az összehasonlítható adatok számbavételéről. Ez a folyamat nem volt problémamentes, hiszen a nemrég kialakult módszert és számbavételi gyakorlatot kellett módosítani annak érdekében, hogy a mérlegek forrás és felhasználás oldalán a külön-

² Nyitrai Ferencné dr.: Péter György a szocialista statisztikáért. *Statisztikai Szemle*. 1983. évi 12. sz. 1205–1215. old.

³ Druzsinyin, N. K.: A statisztika elmélete. Egyetemi Kiadó. Budapest. 1950. 108 old.; Szavinszkij, D. J.: Az iparstatisztika tankönyve. Tudományos Könyvkiadó. Budapest. 1950. 378 old. (Mindkettő a Szocialista Statisztika Könyvtára sorozatban jelent meg.)

böző csatornákon nyert adatok egységes rendszerbe foglalhatók legyenek. Az egyeztető tevékenység ösztönző hatású is volt az ágazati statisztikákra, feltárta ezek hiányosságát, fehér foltjait.

A társadalmi kérdések vizsgálatához a legfontosabb alapot az 1949. évi népszámlálás adta, ez volt a második világháborút követően az első teljes körű népességi számbavétel az országban. A mai magyar demográfusok nemzedékének sok tagja az 1949-es népszámlálás során került a Központi Statisztikai Hivatalba, s akkor tanulta meg mai szakmájának (igencsak kezdetleges) alapjait. Korszerű és a követelményeknek már jobban megfelelő népszámlálás volt az 1960. évi, amelynek szervezésekor, előkészítésekor már a statisztikai szempontból nálunk előbb járó országok tapasztalatait is figyelembe tudtuk venni.

A magyar statisztikának a felszabadulás után, az ellenforradalom előtti időszakban fő feladata a párt és a kormány vezetésének és középírányítóinak tájékoztatása volt. Az adatoknak csak kis hányadát hozták nyilvánosságra, nagyobb részük bizalmas közlések formájában került a felhasználókhoz. Az ellenforradalom után ki kellett építeni a nyilvános tájékoztatási rendszert oly módon, hogy az állami és a politikai vezetés informálása mellett a közvélemény tájékoztatása is megfelelő súlyt kapjon. Az adatok széles körű nyilvánosságát tekintve tehát viszonylag korán új pályára lépett a magyar statisztika, s ez egyúttal azt is jelenti, hogy ettől az időszaktól kezdve a nyilvánosság kontrollját is vállalta. Módszereinek, elemzéseinek tisztaságáért a szakértők és a közvélemény előtt viselte a felelősséget. A tájékoztatási rendszernek egyfelől az operatív vezetés szükségleteit kellett szolgálnia, másfelől tudományos igényű munkát kellett végeznie a jelen és a jövő kutatói számára, s végül, de nem utolsósorban, érthető formában kellett szólnia a közvéleményhez.

Az elmúlt 40 év teljes áttekintése – a statisztikai gyakorlat fejlődése, a statisztikai tudomány gyarapodása szempontjából – messze meghaladná egyetlen tanulmány kereteit, és ezért a következőkben arra szorítkozunk, hogy a statisztikai rendszer fejlődésének jogi alapjait, a statisztikai módszerek bővülésének néhány fontos elemét, a statisztikai elemzés alakulásának főbb ismertető jegyeit, a statisztikai informatika kialakulását, a statisztikai oktatást és nemzetközi kapcsolatainkat tekintsük át vázlatosan.

JOGI ALAPOK

A felszabadulást követően, a szocialista statisztika megalakulásakor első ízben a Népgazdasági Tanács hozott határozatot⁴ a Központi Statisztikai Hivatal működéséről. Ez a határozat többek között megállapította, hogy „... a Központi Statisztikai Hivatalnak működésében súlypontokat kell kialakítania, és figyelmét elsősorban az egész nemzetgazdaság szempontjából döntő területre kell kiterjesztenie”. A Központi Statisztikai Hivatalnak az érdekelt minisztériumokkal egyetértésben kellett kialakítania a statisztikai adatgyűjtések területén a munkamegosztást. Intézkedett a határozat a Gazdaságstatisztikai Bizottság felállításáról, amelynek elnöke a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, tagjai a Népgazdasági Tanács titkársága, a Tervhivatal, a gazdasági minisztériumok, az Állami Ellenőrző Központ, az országos munkaügyi bizottság, az országos munkavédelmi hatóság és a Szakszervezetek Országos Tanácsának megbízottai voltak. Ez a bizottság tanácsadó szervként működött, és a statisztikai adatgyűjtésekkel kapcsolatos gyakorlati kér-

⁴ Lásd: A Népgazdasági Tanács határozata a Központi Statisztikai Hivatal működéséről. *Statisztikai Szemle*. 1949. évi 10–11. sz. 369. old.

désekben foglalt állást. A Népgazdasági Tanácsnak ez az 1949. évi határozata már hozzájárult ahhoz is, hogy meginduljon a Hivatal új havi folyóirata *Statisztikai Értesítő* címen, s ahhoz is, hogy a Hivatal statisztikai tanfolyamokat szervezzen, ahol a szakmai képzést alapozza. A Népgazdasági Tanács elvben azt is elhatározta, hogy a Központi Statisztikai Hivatalnak a megyékben kis létszámú kirendeltségeket kell felállítania. Néhány alapvető jelentőségű mezőgazdasági összeírásról, az állami gazdaságok és a termelőszövetkezeti csoportok helyzetére vonatkozó felmérésről, a közélélmzésről s ennek keretében az üzemi konyhák számbavételéről is gondoskodott a Hivatal, s ezeket az összeírásokat a Népgazdasági Tanácsnak ez a határozata jóváhagyta.

Új elemet jelentett az állami statisztika életében az 1952. évi VI. törvény,⁵ megteremtve a magyar szocialista statisztikai rendszer jogi alapjait. A törvény a statisztika feladatait a következőkben határozta meg: „1. §. A statisztika a Magyar Népköztársaságban a gazdasági, szociális és kulturális fejlődés ellenőrzésének és tervszerű irányításának eszköze; számadatok és azok tudományosan megalapozott csoportosítása, elemzése révén feltárja a gazdasági és társadalmi jelenségek és folyamatok összefüggéseit, arányait, számot ad a népgazdasági tervek végrehajtásáról, felhívja a figyelmet a mutatkozó aránytalanságokra és hibákra.” Ez a megfogalmazás időtálló, kisebb kiegészítésekkel napjainkig érvényes.

Részletesen meghatározta a törvény a Központi Statisztikai Hivatal feladatait. A hét pontba foglalt feladatok közül első helyen áll a Minisztertanács gyors, megbízható és rendszeres tájékoztatása a népgazdasági tervek teljesítéséről, a gazdasági, szociális és kulturális élet fejlődéséről, a népgazdaság erőforrásainak állapotáról és felhasználásáról. Igen fontos az, hogy már a második helyen a nyilvános tervjelentést említi meg a törvény, s csak ezt követi a Hivatal többi feladatainak felsorolása. Nagy hangsúlyt kapott a feladatok között az egységes számbavétel biztosítása és a bürokratikus adatszolgáltatások megszüntetése.

Az 1952. évi VI. törvény szabályozza első ízben a Központi Statisztikai Hivatal területi szerveinek feladatkörét s a különböző állami és szövetkezeti szervek statisztikai feladatait. Nagy jelentőségű az, hogy az 1952-es statisztikai törvény már úgy foglalt állást, hogy a Központi Statisztikai Hivatal elemzéseket is végezzen, s az elemzésekhez meghatározta, hogy milyen szervezetek, milyen mértékben szolgáltatassanak adatokat. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert még évtizedekkel később sem volt természetes Európának számos, nálunk fejlettebb gazdasággal rendelkező országában az, hogy a statisztikai hivatal nemcsak adatokat gyűjt, feldolgoz, táblázatokba foglal és publikál, hanem elemzi, értékeli is a fejlődést. Nálunk ezt 1952 óta törvény szabályozza.

Ez a törvény hangsúlyozza a felelősséget nemcsak a statisztikai adatok szolgáltatásáért, hanem azok „mindennemű ferdítés vagy hamis látszat keltése nélküli” szolgáltatásáért. Szabályozza a Központi Statisztikai Hivatalnak és elnökének jogkörét és kötelezettségeit, egyúttal intézkedik az ország decentralizált statisztikai rendszerének megvalósításáról is. Ez is igen fontos lépés, elismeri ugyanis azt, hogy minden minisztériumnak és országos szervnek nemcsak joga, hanem kötelessége is az, hogy saját statisztikai apparátussal rendelkezék, ugyanakkor a statisztika egységes rendjéért a felelősség a Központi Statisztikai Hivatalt és annak vezetőit terheli. E felelősség érvényesítése érdekében a statisztikai munkát az államigazgatás központi és helyi szerveinél, valamint más adatszolgáltató egységeknél a Központi Statisztikai Hivatal joga és kötelessége ellenőrizni.

⁵ Lásd: *Statisztikai Szemle*. 1952. évi 12. sz. 1011–1014. old.

Fontos eleme a statisztikai törvénynek a 14. §-a, amely előírja a statisztikai munkakörben dolgozók képzésének rendjét, ezzel elismerve azt, hogy a statisztikai feladatok magas színvonalú szakértelmet és ehhez szükséges szakképzettséget igényelnek.

Az 1952. évi törvényt követően a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa 2021/6/1952 számon határozatot hozott a Központi Statisztikai Hivatal részletes feladatairól. Ez a határozat a feladatokat a következők szerint fogalmazza meg: „A Központi Statisztikai Hivatal feladata:

1. a felsőbb vezetés tájékoztatása a népgazdasági tervek teljesítéséről, a gazdasági, szociális és kulturális színvonal fontosabb mutatóinak alakulásáról,
2. a beszámolási rendszernek és egységes statisztikai módszernek kialakítása,
3. a statisztikai munka és beszámolási rendszer ellenőrzése,
4. a statisztikus káderek képzésének irányítása és ellenőrzése.”

Ez a minisztertanácsi határozat már az egységes statisztikai módszerek alkalmazásának követelményét is előírja a következők szerint: „A Központi Statisztikai Hivatal felelős az egységes statisztikai beszámolási rendszer kialakításáért. A statisztikai beszámolórendszer kiterjed nemcsak a statisztikai kérdőívekre és utasításokra, hanem ezek feldolgozásának, összesítésének módjára. A statisztikai beszámolórendszert – nem értve ide a könyvviteli beszámolókat – a Központi Statisztikai Hivatal javaslata alapján a Népgazdasági Tanács hagyja jóvá”.

Bár még a fejlődés kezdeti szakaszában voltunk, de már ebben az időszakban is viszonylag sok felesleges adatszolgáltatás keletkezett, tehát már az 1952. évi határozatnak úgy kellett intézkednie, hogy a Központi Statisztikai Hivatal kötelességévé tette az országos szervek adatszolgáltatási rendszerének folyamatos vizsgálatát és azt, hogy a Központi Statisztikai Hivatal csökkentse a felesleges és az operatív munkát alá nem támasztó adatszolgáltatásokat. A hangsúly tehát még az operatív munka segítésén volt, a statisztika szélesebb és a jövő, valamint a tudomány számára szolgáló feladatai még nem kerültek napirendre.

Tekintettel arra, hogy az új igényekhez jobban képzett és főként létszámban nagyobb szakembergárdára volt szükség, a Minisztertanács a Központi Statisztikai Hivatal feladatává tette a statisztikai munka ellátásához szükséges, megfelelő színvonalú és számú szakmunkaerő képzésének biztosítását, amelynek forrása elsősorban a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen végzettek köre, de nem jelentéktelen az sem, hogy 1952-től a Központi Statisztikai Hivatal egytanéves statisztikai iskolát létesített, amely felsőfokú statisztikai képzést nyújtott. Egyidejűleg a középszintű képzés számára a közgazdasági technikumok közül három iskolát az 1952/53. tanévtől átalakítottak statisztikai technikummá.

Az 1952. évi törvény több mint húsz évig volt életben, de az ország gazdasági és társadalmi rendjének fejlődését követően megérett az idő egy új törvény kidolgozására. Az 1952. évi VI. törvényt ugyanis – a korabeli követelményeknek megfelelően – a hatáskörök túlzott központosítása jellemezte. Nagyon konkrét és esetenként merev rendszabályokat is hozott a törvény, amelyeket az ezt követő két évtizedben anélkül, hogy a törvényt módosították volna, ennél alacsonyabb szintű jogszabályok „helyesbítették”. Például már az 1952. évi VI. törvény hatálybalépését követően a Minisztertanács a Központi Statisztikai Hivatal elnökére ruházta a statisztikai beszámoltatási rendszer jóváhagyását, s nem sokkal később kialakult egy olyan munkamegosztás is, amely a minisztériumi adatgyűjtések engedélyezését a miniszterekre hárította. Mindez azt jelentette, hogy újra gondoskodni kellett az egységes statisztikai fogalmak, módszerek, csoportosítások alkalmazásáról, a statisztikai tevékenység összehangolásáról. Az új szabályozást az 1973. évi V. tör-

vény⁶ tartalmazza. Ez a törvény a fejlődésnek megfelelően már nemcsak a gazdaság-, hanem a társadalomstatisztika egységességéről is intézkedett.

Az 1973. évi törvény keretjellel, s azt jelenti, hogy nem tételesen szabályozza a statisztikával foglalkozó szervezetek jogkörét, a Központi Statisztikai Hivatal hatáskörét, hanem arról átfogóan intézkedik, lehetővé téve a rugalmas alkalmazkodást a változó gazdasági és társadalmi feladatokhoz.

Az 1973. évi és napjainkban is érvényben levő törvény meghatározza azt, hogy a statisztikai tevékenység alapvetően állami feladat, amelyet elsősorban állami szerveknek kell végezniük. Az állami statisztikai tevékenység – feladatainak és céljának megfelelően – egységes rendszerben történik, a különféle statisztikai tevékenységeket azonos elvek szerint kell végezni, a rendszert pedig azonos elvek alapján kell összehangolni.

Új fogalmat alkotott a törvény akkor, amikor különválasztotta a központi állami statisztika rendszerét az igazgatási statisztikától. A központi állami statisztika rendszerét a Központi Statisztikai Hivatal működteti, természetesen ennek kialakításába bevonja a minisztériumokat, az országos hatáskörű szerveket és a tanácsokat is. Az igazgatási statisztikának az a célja, hogy a minisztériumok, országos hatáskörű szervek, tanácsok saját statisztikai adatigényét elégítse ki olyan adatokból, amelyek nem szerepelnek a központi állami statisztika rendszerében. Törvényesítette az „önkéntes” adatszolgáltatáson alapuló statisztikát is, s ez igen nagy vívmány, mert lehetővé tette a törvény azt, hogy az állami statisztika egységes rendszerébe nem tartozó különböző állami, szövetkezeti, társadalmi és egyéb szervezetek is gyűjthessenek adatokat, természetesen figyelembe véve az egységes statisztikai rendszerben kialakított fogalmakat és módszereket. Ezek az adatgyűjtések azonban az „önkéntes” jelzõt kell viseljék, jelezve azt, hogy az adatok benyújtását megtagadhatja az adatszolgáltató, ha ezt indokoltnak látja.

Az 1973. évi törvény már tovább lépett a statisztika fő feladatainak megfogalmazásában. A törvényjavaslat indoklása a következőket tartalmazza: „Statisztikánk a társadalmi megismerés hatékony eszköze, amely a szocialista társadalomtudományok eredményei és általános kutatási eljárásai alapján alakítja ki a gyakorlatban alkalmazásra kerülő módszereit. Alapvető feladata a Magyar Népköztársaságban a szocializmus teljes felépítésének, a tervgazdálkodásnak a statisztika sajátos eszközeivel történő elősegítése. Ezt a feladatát akkor teljesíti, ha folyamatosan, hatékonyan felhasználható módon és tartalommal biztosítja:

- a vezető párt- és állami szervek részére a döntések előkészítéséhez, meghozatalához,
- a népgazdasági tervek megalapozásához, megvalósításának méréséhez,
- a funkcionális, az ágazati és területi irányításhoz, a felügyelet ellátásához szükséges adatokat és elemzéseket, valamint
- a közvélemény tájékoztatását ...”

Ennek megfelelően az újra szabályozott statisztikai rendszernek és tevékenységnek „... alkalmasnak kell lennie arra, hogy

- a) biztosítsa a begyűjtött adatok széles körű felhasználását,
- b) kiépítse az adatok kölcsönös átadását, valamint az összekapcsolható feldolgozásra alkalmas számítástechnikai hálózatot,
- c) kiküszöbölje a felesleges, kettős vagy szakszerűtlen statisztikai tevékenységet,
- d) egységes fogalmi rendszer és módszertan megvalósítása útján biztosítsa az adatok tartalmi azonosságát, egységes értelmezését,
- e) megvédje az adatszolgáltatókat az indokolatlan adatgyűjtések, valamint szolgáltatott adataik jogosulatlan felhasználása ellen,

⁶ Lásd: 1973. évi V. törvény a statisztikáról. *Statisztikai Szemle*. 1973. évi 11. sz. 1055–1058. old.

- f) fokozza a statisztikai adatok hasznosításának hatékonyságát, és a szükséges mértékre csökkentse a statisztikai tevékenységből a népgazdaságra háruló költségeket,
 g) megteremtse a statisztikai és más információ-rendszerek (számvitel, pénzügyi információk, tervezés) összhangját,
 h) előkészítse az egységes alapelvek alapján szakterületenként felépülő adattárolási rendszert.”⁷

Az 1973. évi statisztikai törvény végrehajtásáról 1981. június 26-án számolt be a Központi Statisztikai Hivatal elnöke az országgyűlésnek, s a beszámolójában megállapította, hogy „... az állami statisztikai munkában következetesen megvalósultak a statisztikai törvényben meghatározott fő célkitűzések, elsősorban:

- a vezetés minden szintje számára a döntéselőkészítéshez, a tudományos kutatás elősegítéséhez, a közvélemény tájékoztatásához, a nemzetközi kötelezettségek teljesítéséhez a megbízható statisztikai adatok kellő időben alapvetően rendelkezésre állnak;
- a népgazdaság erőforrásainak gazdaságos felhasználása, az adatszolgáltatók felesleges terhelésének elkerülése, az adatgyűjtések ésszerű körre korlátozása, az indokolatlanul párhuzamos vagy szakszerűtlen statisztikai tevékenységek visszaszorítása érdekében megfelelő jogszabályokat hoztak;
- a statisztika hatékony működése érdekében a gazdasági és társadalmi követelményekkel összhangban kidolgozásra kerültek az egységes statisztikai fogalmak, osztályozások, számjelek és módszerek;
- megfelelő intézkedések történtek az egyre jelentősebb szerepet játszó számítástechnika hatékony alkalmazására a statisztikai tevékenységben.”⁸

A statisztikai törvény nemcsak jogi alapot, hanem széles kereteket is biztosít a statisztikai munka fejlesztéséhez, lehetőséget ad arra, hogy az élen járó nemzetközi tapasztalatokat meghonosítsuk a statisztikai munkában, s ezeket a magunk eszközeivel gyarapítsuk is.

A STATISZTIKAI MÓDSZERTAN FEJLŐDÉSÉNEK NÉHÁNY ELEME

A statisztikai módszerek kialakítása – mint említettük – részben hazai hagyományokra, részben a szovjet statisztika bázisára épült. Ezek mellett és ezek továbbfejlesztésével már az ötvenes évek végén, de különösen a hatvanas évek kezdete óta jelentős önálló módszertani fejlesztő tevékenység folyt a Központi Statisztikai Hivatalban, amely az első évtizedekben nagyrészt a gazdaságstatisztikára, a hatvanas évektől pedig már a demográfiára s később a társadalomstatisztikára is irányult.

A gazdaság keretében a statisztika már az ötvenes évek óta áttekinti a termelés, a fogyasztás, a bel- és külkereskedelmi forgalom, a közlekedés tevékenységeit, jelenségeit és folyamatait. Az ehhez szükséges eszközöket és módszertani rendszert folyamatosan építették ki. Ezek az első évtizedben főleg teljes körű számbavételekre épültek. A mezőgazdasági statisztikában már a kezdetek óta a reprezentatív számbavételnek van növekvő tere. A statisztikai tevékenység bővülésével a reprezentatív megfigyelés egyre több területre terjed ki. Ezen az alapon fejlesztettük ki a termelés, a forgalom, a felhasználás és fogyasztás minden lényeges területére kiterjedő összehangolt árstatisztikai rendszert. A munkaügyi adatok széles körét gyűjtjük reprezentatív módszerrel. A legutóbbi években kapott nagyobb hangsúlyt a kismintás számbavétel a területi statisztikában, ennek fokozatos elterjesztése az 1980-as évek feladata.

⁷ Lásd: Indoklás a statisztikáról szóló törvényjavaslathoz. *Statisztikai Szemle*. 1973. évi 11. sz. 1059. old.

⁸ Lásd: Beszámoló a statisztikáról szóló 1973. évi V. törvény eddigi végrehajtásáról. *Statisztikai Szemle*. 1981. évi 10. sz. 961. old.

A statisztikai módszerek kialakításában természetesen nemcsak a statisztikai adatgyűjtések belső törvényszerűségeit kellett figyelembe venni, hanem a mindenkori hazai gazdasági környezetet is. Az 1968. évi gazdasági reform bevezetésének alapozó munkáiban ugyanúgy részt vettek a statisztikusok, mint a tervezők és más szakterületeken dolgozó közgazdászok, hiszen a számbavételt és a tervezést csak összehangoltan lehet működtetni. A tervezési és döntéshozó módszertani munkákban Magyarországon mindig fontos szerepe volt a statisztikának. Bár a tervezés könnyebben alkalmazhatott új módszereket anélkül, hogy a régi adatokat ezekhez hozzá kellett volna igazítani, a statisztikában azonban mindig szempont volt és marad az, hogy hosszú távú és összehasonlítható, nemcsak az operatív vezetés számára szükséges adatsorokat is közöljön az éppen aktuális tervezési rendszernek megfelelően. Ez pedig azt igényelte, hogy egyrészt egy-egy ágazaton belül összehasonlítható idősorokhoz összeállítható metodikával álljanak rendelkezésre az adatok, másrészt azt, hogy a népgazdaság egészére is összehasonlítható rendszer alapjára épült adatok szolgálják a reális elemzést.

Már hosszú évekkel ezelőtt megállapítottuk (s ez a megállapítás ma is érvényes), hogy a statisztikai módszereknek vannak a mindenkori irányítási rendszertől független, és vannak mechanizmusérzékeny elemei. Mindkét fajta adatra szükség van a számbavételben s az elemzésben egyaránt. Ugyancsak hosszú idő óta ismeretes, hogy a statisztikai számbavételben legalább olyan szerepük van a folyó áras értékmutatóknak mint a reálfolyamatokat kifejező volumen mutatóknak. Ahhoz pedig, hogy mindezek a mutatószám-rendszerek rendelkezésre álljanak, igen jó eszközül szolgált a népgazdasági mérlegrendszer s különösen annak a hatvanas évek végén továbbfejlesztett változata, amely egyaránt tartalmazza a MPS (Material Product System) jellegű mérlegeket, amelyek a KGST-országokkal összehasonlíthatók, és az SNA (System of National Accounts) típusú mérlegeket, amelyek alkalmazásával széles körű ENSZ-összehasonlításokban tudunk részt venni.

A népgazdasági mérlegrendszernek viszonylag új eleme az ágazati kapcsolatok mérlege (input-output mérleg), amelynek első kísérleti változatát az 1957. év adatai alapján állította össze a Hivatal, majd ezt követően az 1959-es tárgyévtől kezdődően rendszeresen közzétesz összevont és szélesebb (mintegy 100 szektorú) ágazati kapcsolati mérlegeket. E mérlegek nemcsak a módszerek összehangolásában játszottak igen fontos szerepet, hanem az elemzés elmélyítésében is, hiszen lehetőséget adtak a közvetlen kapcsolatok mellett a közvetett, továbbgyűrűző kapcsolatok elemzéséhez is.

Az országosan egységes statisztikai rendszer kiépítésének és működtetésének egységes csoportosításokon kell felépülniük. Ezt a célt szolgálják az országosan egységes ágazati és tevékenységi csoportosítások, foglalkozási és terméknómenklatúrák, szolgáltatási jegyzékek, amelyek kialakításáért és folyamatos karbantartásáért a Központi Statisztikai Hivatal felelős. E csoportosítások, nómenklatúrák és osztályozók összeállításában alapvetően a hazai rendeltetés a döntő, emellett figyelembe kell venni a nemzetközi összehasonlítások érdekében a KGST és az ENSZ hasonló csoportosításaival való összekapcsolhatóságot is. Ez a korántsem látványos feladat egyike a Központi Statisztikai Hivatal nélkülözhetetlen „háttér” tevékenységének.

Korszakos jelentőségűek azok az akciók, amelyeket a statisztika a társadalmi kérdések vizsgálata érdekében tett. A statisztika szocialista átszervezését követően kezdetben a lakosság két fő rétegére, a munkás-alkalmazotti népeiségre és a parasztság életviszonyaira vonatkozóan számított a Központi Statisztikai Hivatal viszonylag kevés számú átfogó mutatószámot. A hatvanas évektől került sor az élet-

színvonal jellemzésére szolgáló szintetikus mutatószámok rendszerének kidolgozására, a reáljövedelem és a fogyasztás mutatószámaira. Ezek kialakítására is a népgazdasági mérlegrendszer keretében került sor. Ezt lényeges elemnek tarthatjuk, hiszen így a legfontosabb gazdasági és társadalmi kérdések összefüggéseinek vizsgálatára már kezdettől mód nyílt. Új elemet jelentett az életszínvonal-vizsgálatokban az, amikor az átlagok mellett már az átlagok körüli szóródást is vizsgáltuk a háztartásstatisztikai megfigyelések alapján, elég széles körű reprezentációval. Ez adott módot arra, hogy egyes rétegek, népességcsoportok és családok jövedelmi, fogyasztási szerkezetét, jövedelmük és fogyasztásuk volumenének alakulását egyaránt elemezzük. Ezek a vizsgálatok az életkörülmények számos eleméről adtak információt.

A hatvanas éveket követően egyre szélesebb körben alkalmaztunk a társadalmi kérdések elemzésében is reprezentatív módszereket. Ennek előnyeit ma már a felhasználók többsége elismeri, a bevezetésekor azonban igen sok szemléleti korláttal kellett megküzdeni. Az első akciók közé tartozott az 1960. évi népszámlálás adatainak 1 százalékos reprezentatív minta alapján való gyors feldolgozása, ezt követte az első, az 1963. évi mikrozenszus. Azóta rendszeresen, két teljes körű népesség-számbavétel között általában félidő tájt tartunk mikrozenszust. Ennek keretében egyfelől ugyanazokat a kérdéseket vizsgáljuk meg, amelyek a teljes körű népszámlálásban szerepelnek, másfelől egyéb időszerű kérdéseket is.

A társadalomstatisztika szélesebb kibontakozását jelentette az Egységes Lakossági Adatgyűjtési Rendszer (ELAR) kialakítása, amely több lépcsőben zajlott, és voltaképpen a nyolcvanas években vált összehangolttá, teljessé. Ez a rendszer már nemcsak a háztartásstatisztikát foglalja magában, hanem az élet minőségére vonatkozó részletes adatgyűjtéseket is, köztük nem egy olyan adatgyűjtést, amely már a szociológia határait súrolja, a tények mellett a lakossági véleményekről, szándékokról is kérdez.

Jó néhány új típusú megfigyeléssel gazdagodott az elmúlt évtizedekben a magyar állami statisztika rendszere, ezek közül a legjelentősebbek a környezetstatisztikai rendszer, a műszaki fejlődés statisztikája, amely magában foglalja a gépek koráról, állományuk összetételéről, automatizáltságáról, a licenc-, valamint a know-how-vásárlásokról és hasznosításokról, az új termékek és tevékenységek megjelenéséről szóló statisztikákat. Részletesebb elemzésekkel vizsgáljuk a társadalom belső szerkezetét is, a már említettek mellett a foglalkozási szerkezet átalakulását, a társadalmi mobilitást, vagy az új típusú vizsgálati módszerek közül alkalmazzuk az időmérleg-elemzést is.

A módszertani fejlesztés természetesen csak akkor lehet sikeres, ha a kialakított módszereket s az ezekhez kapcsolódó fogalmakat egységesen használják fel az adatok gyűjtői és használói. Az egységességet biztosítja a Statisztikai Koordinációs Bizottság, amely a Központi Statisztikai Hivatal elnökének vezetésével tanácsadó szervként működik, és amelynek az összehangolásban és az egységes alapú módszertani fejlesztésben meghatározó szerepe van. Mind a módszertani fejlesztés eredményeit, mind a fogalmak, csoportosítások rendszerét közzé is teszi a Központi Statisztikai Hivatal, s ezzel a felhasználók vagy az önkéntes adatgyűjtéseket elrendelő munkájához jó bázist ad. Az egységesség biztosítása azonban nem oldható meg egy vagy több-kevesebb konkrét akcióval, ez állandó folyamatos ellenőrzést, önkontrollt, s ha szükséges, időszakonkénti felülvizsgálatot igényel. Nemrég tekintettük át például a foglalkozások jegyzékét, s határoztuk el korszerűsítését. A terméknómenklatúrák kiegészítése új termékekkel ugyancsak rendszeres feladatunk.

A széles körű és igen sok jelenségről, folyamatról számot adó statisztikai rendszer működéséhez hozzá tartozik az *adatszolgáltatók védelme*. Ezt célozta az 1973. évi statisztikai törvény végrehajtása tárgyában kiadott 27/1973. (X. 12.) MT rendeletnek az a rendelkezése, amely az engedélyszám nélküli statisztikai adatszolgáltatás megtagadási lehetőségéről és a szabálysértésekről intézkedik. A számítástechnika alkalmazásának fejlődése szükségessé tette az adatok ennél is hatékonyabb védelmét. Erről intézkedik az 1981. évi 1. sz. belügyminiszteri rendelet, amely a számítástechnika alkalmazásának teljes folyamatára (az adatgyűjtés, -előkészítés, -feldolgozás és -felhasználás szakaszaira) biztosítja az adatok biztonságos kezelését, érvényesíti az adatok és az adatszolgáltatók személyes védelmét is.

A statisztikai módszerek hazai fejlesztése természetesen nem csupán hazai erőforrásból táplálkozott, hanem már az ötvenes évek végétől figyelembe vette azokat a nemzetközi tapasztalatokat, amelyeket a hazai gyakorlatban hasznosítani lehetett. Ezt a kölcsönösség alapján tettük, hiszen mindenkor a nemzetközi szervezetek rendelkezésére bocsátottuk új módszereink tapasztalatait, módszertani eredményeinket.

A STATISZTIKAI ELEMZÉS ALAKULÁSA

A magyar statisztikában az adatok értékelése, elemzése olyan hagyomány, amelynek gyökerei már a szocialista statisztika kezdeti éveihöz nyúlnak vissza. Az elemzési módszerek fejlesztése együttjárt eszközrendszerünk és lehetőségeink bővülésével. Kétségtelen, hogy az egységes statisztikai rendszer kialakítása a népgazdasági mérlegrendszer irányításával és összehangolásával jó alapot adott az összehangolt elemzéshez, és az is vitathatatlan, hogy az ágazati kapcsolati mérlegek megjelenése ehhez újabb ösztönzést nyújtott. A statisztikai elemzésekben már a hetvenes évek kezdete óta lényeges szempont volt, hogy az elemzések soha ne maradjanak meg egy-egy szakterület szűkre szabott keretei között, hanem vegyék figyelembe a kapcsolódó területeket is. (Ezeket általában a hazai, de egyre több esetben a nemzetközi környezetet is értjük.)

Az elmúlt 20–30 évben rendszeresen készültek olyan gazdaságstatisztikai és társadalomstatisztikai elemzések, amelyek már korántsem csak az operatív vezetés céljait szolgálták (ahogy ezt az 1952-es törvény megfogalmazta), hanem a gazdaságirányítás, az állami és a politikai vezetés, a tudományos kutatás, a népgazdasági tervezés és a közvélemény tájékoztatását is. Ezek között az elemzések között jónéhány hosszú időszakra visszatekintő, de igen sok egy-egy ötéves tervidőszak jelenségeit és folyamatait magában foglaló átfogó elemzés is van. A tájékoztatás és az elemzés ma már a gazdasági és társadalmi élet minden fontos területét érinti, mindenkor követve az időszakos témákat.

Amikor az országgyűlés 1981. júniusi ülészakán a Központi Statisztikai Hivatal elnöke beszámolt a statisztikai törvény végrehajtásának tapasztalatairól, joggal állapította meg: „Ma már a korszerű információszolgáltatást nem lehet elképzelni anélkül, hogy a gazdasági és társadalmi jelenségek és folyamatok, valamint ezek változásának bemutatása mellett fel ne tárjuk a jelenségek és a folyamatok közötti oksági kapcsolatokat, összefüggéseket. Azt is elvárja a kormány, hogy a statisztikai elemzések alkalmasak legyenek a fejlődésben várható változások irányának, esetenként mértékének előrejelzésére is. Fontos szerepet kaptak, és ma már beépültek a népgazdasági tervek kialakításának folyamatába a gazdasági előrejelzések. Ezek összeállításához a rendszeres gazdaságstatisztikai információgyűjtés mellett igénybe vesszük a vállalatok, szövetkezetek véleményeit tartalmazó információkat és a

korszerű konjunktúrakutatási eljárásokat is. A következő években tovább akarunk lépni a vállalati szándékok és akciók megismerésében, ezeket jobban figyelembe kívánjuk venni gazdasági előrejelzéseinkben.⁹

Természetesen az elemzések tekintetében sincs monopolhelyzetben a Központi Statisztikai Hivatal, a minisztériumok, országos hatáskörű szervek rendszeresen és esetenként is összeállítanak számszerű és szöveges jelentéseket saját területük fejlődéséről, ennek főbb tényezőiről.

A magyar statisztikai szolgálat a tudományos kutatás számára is egyre több elemzést ad közre mind a gazdaság, mind a népesség vagy a társadalom kérdéseiről. Olykor a tudományos kutatás művelése is a Hivatalon belül történik, elmondhatjuk, hogy a Központi Statisztikai Hivatal a statisztikai és a demográfiai kutatásnak egyik bázisa lett.

Az elemző, tudományos jellegű tevékenységen belül megkülönböztetett érdeklődésre tarthatnak számot a nemzetközi összehasonlítások. Az 1960-as évek közepe óta joggal várják munkánk felhasználói, hogy ágazatonként, témánként tevékenységcsoportonként számot adjunk arról, hol tart a hazai fejlődés a nemzetközi környezettel összevetve. A két- és sokoldalú elemzések gazdag témaköréből válogatva érdemes megemlíteni az ipari termelékenységi és struktúra-összehasonlításokat, a mezőgazdasági helyzetelemzéseket, az egyes társadalmi rétegek életkörülményeire, a lakosság időmérlegére vonatkozó összehasonlító elemzéseket.

A tudományos munka eredményeinek közzétételéhez a Központi Statisztikai Hivatal több fórumot biztosít munkatársainak. A hivatalos jelentések mellett a Hivatal folyóiratai, az MKT Statisztikai Szakosztályának és szekcióinak vándorülései több tudományos értékű elemzés nyilvánosságra hozatalát teszik rendszeresen lehetővé.

Elemző tevékenységünk a legutóbbi években azzal is gazdagodott, hogy a hagyományos értékelések mellett rendszeresen vizsgáljuk a központi gazdaságfejlesztési programok gyakorlati megvalósítását, a programok végrehajtását elősegítő és akadályozó tényezőket. Gazdagítja az elemző munkát a Központi Statisztikai Hivatal felügyelete alatt működő Gazdaságkutató Intézet, valamint a Népeségtudományi Kutató Intézet tevékenysége is.

A STATISZTIKAI INFORMATIKA KIALAKULÁSA

A statisztikai adatok feldolgozásában már az ötvenes években is alkalmaztuk a számítástechnikának azokat az elemeit, amelyek akkor rendelkezésre álltak. A statisztikai munkát végzők közül sokan emlékeznek még azokra a Hollerith-gépekre, amelyek a „hőskorban” szolgálták az adatok feldolgozását, csoportosítását, közzétételét. Azóta forradalmi átalakuláson ment át a statisztika számítástechnikai bázisa. A számítástechnika ma már mind a központi mind az igazgatási statisztika szerves részévé vált. A gazdálkodó szervezetektől és magánszemélyektől gyűjtött adatok mintegy 90 százalékát számítógépen dolgozzuk fel, a tárolásra, a továbbfelhasználásra is megfelelő (bár az igényekhez sohasem elegendő) gépparkkal rendelkezünk.

A legutóbbi évtizedben a statisztikai adatfeldolgozásban minőségi változást hoztak az adatbázisok. Az első kísérleti adatbázist az iparstatisztikai adatokból állítottuk össze több éves előkészítő munkával, hiszen ezen tanultuk meg az adatbázis-rendszer működtetését. Azóta kialakult a beruházási, a külkereskedelmi, a

⁹ Lásd: *Nyitrai Ferencné dr.: A statisztikai törvény végrehajtásának tapasztalatai. Statisztikai Szemle.* 1981. évi 10. sz. 952. old.

munkaügyi, a települési és a mezőgazdasági statisztikai adatbázis, és folyamatban van számos új adatbázis honosítása is. A számítástechnika alkalmazása lehetővé tette a statisztikai munkában, hogy széles körű információinkat viszonylag gyorsan feldolgozzuk, és az eredményeket eljuttassuk a felhasználókhoz. Ma már egyre több publikációnk táblaanyagát közvetlenül a számítógépek szolgáltatják. Forradalmi átalakulás előtt állunk ma, hiszen a közeli jövőben egyre nagyobb szerepet kell kapniuk a statisztikai adatok feldolgozásában a közvetlen gépi kéréseknek, a lehívásoknak (az ezekhez szükséges terminálokat most kezdtük telepíteni a Központi Statisztikai Hivatal központjában, s ezek már rendelkezésre állnak az elmúlt évek fejlesztésének eredményeképpen a területi apparátusban is.)

A számítástechnika alkalmazásának gyors terjedése tette lehetővé azt, hogy az államigazgatási alapnyilvántartásokat szorosabban kössük a statisztikához, például a népmozgalmi statisztikát a népességnylvántartás bázisára helyezzük.

A statisztikai informatika kialakulása a legutóbbi években új, a mikroelektronika nemzetközi előretörésének megfelelő szemléletet hozott a munkába, bár még nem mondhatjuk el, hogy ez a szemlélet teljes mértékben áthatja az egész statisztikai apparátust.

A STATISZTIKAI OKTATÁS FEJLŐDÉSE

A statisztikusok képzése már a szocialista statisztika létrejöttének kezdeti szakaszában megindult hazánkban. A negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején viszonylag rövid idő alatt kellett a statisztikai munkakörben dolgozók számára a „technikai minimum” ismeretanyagát rövid és közérthető tanfolyamok keretében rendelkezésre bocsátani. Ilyenfajta tanfolyamokat a Központi Statisztikai Hivatal 1949 és 1952 között működtetett, s ennek érdekében hozták létre a statisztikai szakvizsgarendszert és a káderképző iskolát. A tanfolyami oktatás a Népgazdasági Tanács 290/15/1949. sz. határozata szerint valósult meg, célja elsősorban a vállalatok, minisztériumok és a hivatal dolgozóinak általános és speciális statisztikai ismeretekkel való ellátása volt. Az oktatás a szükségleteknek megfelelően először az ipar területén indult meg 1949-ben a Hivatal ipari osztályának érdemi munkát végző dolgozói részére, majd 1950-től az országos vállalati szükséglet céljára is. 1950. szeptember 25-én a Központi Statisztikai Hivatal megnyitotta az első hathónapos bentlakásos iskolát, amelynek az volt a célja, hogy a Központi Statisztikai Hivatalban és a népgazdaság fontosabb szektoraiban dolgozó statisztikusok számára általános közgazdasági és statisztikai alapismereteket adjon. Az itt tanulók túlnyomó része munkás- és parasztszármazású fiatal volt, akik kevéssel azelőtt kerültek a munkapadtól, a földekről, statisztikusba. Ez az iskola 1954 márciusáig „felsőfokú káderképző” iskolaként működött hat-, tíz- és egyetlen tizenhárom hónapos kurzussal. Gyors ütemben haladt az ötvenes évek elején a vállalati iparstatisztikusok vizsgáztatása, 1951-ig körülbelül 1700 iparstatisztikus tett eredményes vizsgát. 1951-ben a megyei és járási statisztikusok és termésbecslők részére nyolc-hetes egész napos tanfolyam indult, majd az állami gazdaságok statisztikusai számára szerveztek négyhetes iskolát.

Az 1952. évi VI. törvény és az ezzel kapcsolatos minisztertanácsi határozat már magasabb színvonalú oktatás igényét vetette fel. Ez a határozat vezette be a háromfokozatú statisztikai szakvizsgarendszert, s azt is meghatározta, hogy milyen munkakörben dolgozóknak kell alap-, közép- vagy felsőfokú statisztikai szakvizsgát tenniük. Közben azonban a statisztika oktatására megfelelő iskolarendszer épült ki, és ezzel a tanfolyami oktatás természetszerűen háttérbe szorult.

A statisztikai munkakörben foglalkoztatottak képesítéséről újra intézkedett az 1090/1957. (XII. 1.) Korm. határozat, majd ennek végrehajtásáról a Központi Statisztikai Hivatal elnökének utasítása.

A tanfolyami rendszer jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1950 és 1984 között több mint 9000-en tettek alapfokú, közel 4300-an középfokú és 556-an felsőfokú statisztikai szakvizsgát. Az alapfokú vizsgáztatás 1971-ig tartott, azóta ennek szerepét az iskolarendszerű oktatás vette át.

Az iskolarendszerű oktatás keretében első ízben a „könyvvitel” tantárgy kapcsán tanítottak statisztikát az 1949/50-es tanévtől kezdve, majd 1950/51-től a statisztika önálló tantárggyá vált. 1952-től jöttek létre a közgazdasági technikumok (a későbbi közgazdasági szakközépiskolák) megfelelő szakosítással. Ezekben az iskolákban a III. osztályban általános statisztikát tanítottak önálló tárgyként, a IV. osztályban a tagozat jellegének megfelelő szakstatisztikát. A végzett tanulók képesített könyvelői, vállalati tervezői képesítés mellett alapfokú statisztikai képesítést is nyertek.

Ezzel azonban nem szűnt meg a Központi Statisztikai Hivatal oktatásirányító feladata, hiszen a szakmai irányítást továbbra is a Hivatal látta el. Három technikumot a Minisztertanács a Központi Statisztikai Hivatal közvetlen irányítása alá utalt, ezek közül kettő (a budapesti Mező utcai és a szegedi) 1966-ig működött statisztikai technikumként, majd mint egységes közgazdasági szakközépiskolák statisztikai tagozattal is rendelkeztek, s 1974-től kerültek át a többi hasonló iskolával együtt az egységes tanácsai irányításba.

A felsőoktatás szintjén a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem a statisztika tanításának bázisa. Az egyetemek és főiskolák közül azonban már évtizedek óta a Számveteli Főiskolán, az Agrártudományi Egyetemen és a tudományegyetemek jogi karán is tanítanak statisztikát. A Hivatal jelenlegi felsőfokú végzettségű munkatársainak túlnyomó többsége ezekből az intézményekből került ki.

A statisztika felsőfokú oktatása a hatvanas években tovább szélesedett, új intézmények kapcsolódtak be, és különböző szinten megkezdték a statisztika tanítását. Tekintettel arra, hogy az egyes felsőfokú intézményekben eléggé eltérő volt a színvonal és a tananyag, 1979-ben a Központi Statisztikai Hivatal elnöksége áttekintette a statisztikai oktatás helyzetét, és meghatározta azokat a tennivalókat, amelyeket a statisztikai törvény értelmében a Hivatal jogkörében kell megtenni. Kiépítette szervezett kapcsolatait a felsőfokú oktatási intézményekkel s közülük a bázisintézménnyel, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemmel szocialista együttműködési szerződést is kötött.

Közben azonban a tanfolyami oktatás sem szűnt meg teljesen, hiszen a hivatali, vállalati, intézményi dolgozók továbbképzését e tanfolyamok jól szolgálják. Ilyen tanfolyamok napjainkban a modern matematikai statisztikai módszerek oktatásával kapcsolatosak, és az utóbbi években a számítástechnikai ismeretek alapozásával és továbbfejlesztésével foglalkoznak. A tanfolyami képzés ma már kiegészítője az iskolai és a felsőfokú oktatási rendszernek, s ennek viszonylag új, de igen hasznos eleme az a posztgraduális oktatás, amelyet a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem keretében szerveznek.

A STATISZTIKA NEMZETKÖZI KAPCSOLATAI

A magyar statisztikusok a nemzetközi szervezetek statisztikai munkájában már az elmúlt évszázadban is részt vettek, így például – az idén 100 éves – Nemzetközi Statisztikai Intézet (ISI) alapító tagjai voltak *Keleti Károly*, *Kőrösy József* és

Hunfalvy János. A nemzetközi kapcsolatoknak is vannak hagyományai, s ezeket a hagyományokat áptuk a felszabadulás óta is. Magyarország – mint ismeretes – 1955. december 14-e óta tagja az ENSZ-nek, de az ENSZ Statisztikai Bizottságának munkájában (a bizottság 1946-ban alakult) a magyar statisztikusok csak a hatvanas évek közepe óta vesznek részt. Az ugyancsak 1946-ban alakult ENSZ Népesedési Bizottságában 1969-ben még csak megfigyelői státusunk volt, 1977 óta azonban a magyar statisztikusok ebben a bizottságban is tevékenykednek.

Az ENSZ regionális bizottságaként 1947-ben jött létre az Európai Gazdasági Bizottság, majd 1953-ban megalakult ennek szakbizottsága az Európai Statisztikusok Értekezlete. Már megalakulása óta ennek a tevékenységnek a részese a magyar Központi Statisztikai Hivatal vezető és érdemi munkatársi hálózata. Közreműködünk az európai statisztikát érintő ajánlások kidolgozásában, két- és sokoldalú nemzetközi összehasonlításokban és a statisztikai módszerek továbbfejlesztésében is.

A KGST Statisztikai Együtműködési Állandó Bizottsága (akkor még Statisztikai Állandó Bizottság néven) 1962-ben alakult, ennek munkásságában alakulástól alkotó módon vettek részt a magyar statisztikusok. A szocialista statisztika fejlesztésében a Statisztikai Együtműködési Állandó Bizottságnak különleges szerepe van. A bizottság fő feladata az, hogy közreműködjön a KGST-tagországok sokoldalú gazdasági és tudományos–technikai együtműködésében a statisztikai információ-rendszer egységesítésével, továbbfejlesztésével és számos nemzetközi összehasonlítással. A magyar statisztikusok már több téma kidolgozásában fő felelős-ként vagy együtműködőként vettek részt. Ilyen fontos témák voltak:

- az ágazati kapcsolatok mérlegének összeállítása,
- a népesedéstatisztika mutatóinak összehangolása, a népességszám mutatójának kiszámítása,
- a kiskereskedelmi áruforgalom volumenének és struktúrájának meghatározása.

Az 1970-es évek elején a magyar delegáció – folytatva aktivitását – a következő témák egyeztetésére és összekapcsolására irányuló munkában vett részt:

- a társadalomstatisztika alapvető mutatói,
- a környezet állapotát és védelmét jellemző statisztikai mutatószám-rendszer,
- a beruházások statisztikai mutatószám-rendszere, a beruházás és építkezés megvalósulása folyamatának statisztikai elemzése.

Vállalásaink száma az 1980-as évtizedben sem csökkent. Jelenleg a magyar delegáció a következő időszak témáinak fő-, illetve részfelelőse:

- a társadalomstatisztika alapvető mutatószámai, a gazdaság- és a társadalomstatisztika közötti kapcsolat kérdései,
- az állami statisztika automatizált rendszerének egyes kérdései,
- a környezetstatisztikai mutatószám-rendszer továbbfejlesztése,
- a számítástechnika népgazdasági szintű alkalmazását jellemző statisztikai mutatószámrendszer.

1963-ban hozták létre a Statisztikai Együtműködési Állandó Bizottságon belül a Számítástechnikai Állandó Munkacsoportot, amelynek igen nagy érdeme van abban, hogy a szocialista országokban a számítástechnika viszonylag rövid idő alatt épült be a statisztikai információs rendszerbe. Ez az egyetlen olyan munkacsoportja a Statisztikai Együtműködési Állandó Bizottságnak, amely két évtizede rendszeresen működik, és mind az új technika honosításában, mind pedig annak alkalmazásában elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Jelentős feladat a KGST-országok Egységes Ipari és Mezőgazdasági Termék-osztályozójának (OKP) létrehozása, ennek érdekében alakult meg az Állandó Munkacsoport 1973-ban, munkájában a magyar Központi Statisztikai Hivatal kezdettől aktívan részt vesz.

Természetesen az ENSZ- és a KGST-kapcsolatok mellett a kétoldalú együttműködés előnyeit és lehetőségeit is felhasználjuk a statisztikai módszerek fejlesztésében. Gyümölcsöző kapcsolataink vannak a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalával, ahol már 1951-ben látogatást tett a magyar Központi Statisztikai Hivatal elnöke, s amellyel a kölcsönös tapasztalatcserén túl számos témában módszertani együttműködésre is sor került. Kétoldalú kapcsolatok – az esetek többségében többéves szerződések – kötik össze a magyar Központi Statisztikai Hivatalt a szocialista országok hivatalaival, köztük nemcsak az európai, hanem a kubai, a vietnami, a mongol statisztikusokkal is. Természetesen már korán kiépítettük kétoldalú kapcsolatainkat azokkal a tőkés országbeli hivatalokkal is, ahol ilyen együttműködési készség volt. Az ötvenes évek óta rendszeres az együttműködés a norvég, az olasz, az angol statisztikai szolgálattal, s az utolsó két évtizedben igen szoros együttműködés alakult ki a kétoldalú elemzések terén az osztrák statisztikusokkal is. Kapcsolataink a demográfiai és a számítástechnikai munka területén is jelentősek és bővülők.

Nemzetközi kapcsolataink szélesítése és a statisztikai módszertani elemzési munkánk színvonalának növelése érdekében részt veszünk a Nemzetközi Statisztikai Intézet munkájában. A második világháború után első ízben 1947-ben vettek részt a közgyűlésen magyar statisztikusok, amikor a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek még mindössze 199 tagja volt s köztük három magyar. Következő részvételünkre az 1957. évi stockholmi konferencián került sor, azóta kapcsolataink rendszeressé váltak, s két ízben is adott alelnököt a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek a magyar statisztika. Ugyancsak 1947 óta veszünk részt a Nemzetközi Népeségtudományi Unió munkájában. Az Unió világkonferenciáin rendszeresen megjelennek, és aktívan tevékenykednek magyar statisztikusok és demográfusok.

Más, szűkebb területekre vonatkozó nemzetközi tudományos területek munkájában is részt vesznek kollégáink, köztük az Agrárközgazdászok Nemzetközi Szervezetében, a Nemzetközi Jövedelem- és Vagyonkutató Társaság (IARIW) munkájában.

A nemzetközi kapcsolatok ápolása természetesen nem öncélú, hiszen azt szolgálja, hogy szélesítsük ismeretanyagunkat, bővítsük ennek bázisát, és megismertessük a hazai statisztikai szolgálat eredményeivel a külföldi partnereket, és ezzel öregbítsük országunk és statisztikusaink hírét is a világban.

*

E 40 év áttekintése igencsak vázlatos, hiszen kimaradt számos olyan fontos esemény, amelyek a magyar statisztikusok életében, ha nem is meghatározók, de jelentősek voltak. A teljes körű számbavétel megoldhatatlan feladatot jelentett volna, e néhány gondolat csupán ízelítőt ad eddig megtett útunkról.

Ugyanakkor szükséges is ez az áttekintés, hiszen most, 40 év múltán igen jelentős újabb korszakváltáshoz értünk el, és a gazdaság intenzív szakasza újabb és talán a korábbinál még bonyolultabb követelményeket állít a magyar statisztika elé. E 40 év áttekintése talán meggyőzte az olvasót arról, hogy a magyar statisztika eszközrendszere, bázisa és személyi állománya biztosítéka annak, hogy a magyar statisztikusok az új körülmények új feladatainak is megfeleljenek, és sajátos eszközeikkel tovább szolgálják a szocialista társadalom és gazdaság építését.

IRODALOM

- Harc a szocialista statisztika szervezettségéért és egységes rendszeréért. *Statisztikai Szemle*. 1950. évi 9. sz. 527–542. old.
- Statisztikánk a felszabadulás 20. évfordulóján. *Statisztikai Szemle*. 1965. évi 4. sz. 339–351. old.
- Huszár István: Centenárium gondolatok. *Statisztikai Szemle*. 1967. évi 8–9. sz. 853–860. old.
- Nyers Rezső: Százéves a statisztikai szolgálat. *Statisztikai Szemle*. 1967. évi 8–9. sz. 770–778. old.
- Nyitrai Ferencné dr.: A statisztikai törvény végrehajtásának tapasztalatai. *Statisztikai Szemle*. 1981. évi 10. sz. 949–959. old.

TÁRGYSZÓ: Statisztikai intézmények, szervezetek, statisztika története

РЕЗЮМЕ

Автор производит обзор развития венгерской статистики после освобождения страны.

Во введении останавливается на предпосылках, обосновавших международную репутацию венгерской статистики и описывает созданные общественными переменами после 1945 года новые условия, возложившие новые задачи и на статистику.

Автор излагает значение двух законов о статистике (закон № 2. 1952 и закон № 5. 1973 года) в развитии статистической деятельности, а также возникшие в ходе создания единой государственной статистической системы методологические вопросы и способы их решения.

Наряду со значительным совершенствованием экономической статистики автор придает большое значение системе статистических наблюдений и анализов, созданной для исследования общественных явлений и динамики жизненного уровня населения.

Существенным элементом развития статистики является возникновение статистической информатики. Автор прослеживает этот процесс вплоть до создания в наши дни современной, соответствующей уже и международному уровню системы обработки данных.

Новые задачи и требования вызвали необходимость в организации преподавания статистики на нескольких уровнях. Помимо спецкурсов организованы школьная система среднего и несколько баз высшего статистического образования.

В заключение, останавливаясь на международных связях венгерской статистики, автор производит оценку статистической работы осуществляемой в ООН, СЭВ и международных обществах.

SUMMARY

The authoress gives an overall picture of the development of Hungarian statistics after the liberation of the country.

In the introduction she describes the preliminaries which founded the international reputation of Hungarian statistics. She outlines the new conditions brought about by social changes after 1945, setting also new tasks for statistical activity.

The authoress points to the importance of the two Statistical Acts (Act II of 1952 and Act V of 1973) in the development of statistical activities and to the methodological problems in the formation of a uniform national system of statistics as well as to their solution.

In addition to the further development of economic statistics she evaluates the system of statistical surveys and analyses elaborated for the observation of social phenomena and the living standard.

Statistical informatics is also a significant element in the development of statistics. This process is also followed up to the development of the data processing system which reached the international level in our days.

New tasks and requirements called for the organization of a multi-level statistical education. Besides organizing statistical courses, statistical education in secondary schools and the basis of education at higher level have also been organized.

Dealing with the international relations of Hungarian statistics the authoress refers to the statistical activity performed within the framework of UN, CMEA and international organizations.

A TÁRSADALMI FOLYAMATOK ALAKULÁSA A FELSZABADULÁSTÓL NAPJAINKIG

BARTA BARNABÁS

Hazánk társadalmi fejlődésében a felszabadulás új korszak kezdetét jelentette. 1945-től, de különösen 1949 után a társadalmi folyamatok jellegében, irányában és ütemében lényeges változások következtek be, részben a társadalmi, politikai átalakulás, részben a népgazdaság alapvető strukturális változásai következtében. Az így kialakult folyamatok felgyorsulásához tudatos központi társadalompolitikai intézkedések is hozzájárultak elsősorban az oktatás, az egészségügy és a társadalombiztosítás területén. Jelentős társadalmi hatásai voltak továbbá a településszerkezet változásának, a lakáshelyzetben és kommunális ellátásban bekövetkezett fejlődésnek. Ezek a folyamatok visszatükröződnek a lakosság gazdasági, demográfiai és kulturális magatartásának, életmódjának és időbeosztásának alakulásában is.

A fejlődés kétségkívül újszerű vonásai ellenére a folyamatosság bizonyos elemei is észlelhetők voltak, különösen a társadalmi folyamatokkal szoros kölcsönhatásban levő népesedési folyamatok területén. Részben ezért, részben pedig a fejlődés ütemében bekövetkezett ugrásszerű változások érzékeltetésére ez a tanulmány egyes témakörökben vázlatos visszatekintést is ad a felszabadulás előtti helyzetre, illetve folyamatokra. A visszatekintést az is indokolja, hogy az 1945 utáni fejlődés a korábbi időszak lassú és európai viszonylatban megkésett fejlődési folyamatai hatására kialakult kedvezőtlen helyzetből indult ki, ami a háborús pusztítások következményeit is magán viselte.

A népesedési folyamatok

Magyarország népesedését a XIX. század utolsó harmadától kezdődően 1945-ig alapvetően a folyamatosan csökkenő születés és halálozás jellemezte. Ez az európai országok többségében érvényesülő népesedési átmenet sajátossága; az átmenet bizonyos időbeli és intenzitásbeli eltolódásokkal Európa országainak túlnyomó többségében jelentkezett a XIX. század második felétől a XX. század közepéig eltelt időszakban. Az 1945 utáni magyarországi népesedés folyamataiban e hosszú távú történeti tendencia folytatódott, természetesen bizonyos ingadozásokkal kísérve.

A születéscsökkenés folyamata az egyes társadalmi rétegekben nagyon eltérő időszakban indult el és a második világháborúig eltérő szinten haladt előre. A szellemi foglalkozású rétegben és az egyénileg gazdálkodó parasztság körében már a századforduló előtt, tehát a demográfiai átmenet kezdetén viszonylag ala-

csony az élveszületési arányszám. Az ipari munkásság és a kispolgárság körében a XX. század első évtizedében indult meg a csökkenés, a mezőgazdasági munkásság élveszületési arányszáma azonban még 1930 körül is változatlanul magas volt. Ennek következtében az 1930. évi népszámlálás házas termékenységi adatai igen nagy társadalmi differenciákat mutattak ki. A száz házas nőre jutó született gyermekek száma például 421 volt a mezőgazdasági cselédek, 253 az ipari munkások, 154 az ipari tisztviselők körében. A szellemi foglalkozásúak és egyénileg gazdálkodók körében a születések száma már ekkor jóval az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alatt lehetett. A nagy gyermekszámú rétegek, elsősorban a mezőgazdasági munkások nagy termékenysége azonban kiegyenlítette ezt, úgyhogy a nyers reprodukciós együttható még 1,0 fölött volt (bár a tiszta reprodukciós együttható – az akkori kedvezőtlenebb halandóság következtében – már 1940 körül az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alá szállt).

A második világháború után 1947-től 1951-ig kisebb fellendülésre került sor, amely feltehetően a háborút követő nagyobb házasodási kedv következménye volt (csúcspont: 1948-ban 21,0 ezrelék). 1952-re azonban ismét 20 ezrelék alá, a háborút megelőző évek szintjére esett vissza az élveszületési arányszám. Majd a művi abortuszt tiltó joggyakorlat 1953. évi megszigorítása után újabb fellendülésre került sor (1954-ben 23,0 ezrelék). Ezt követően egyenletesen és gyorsan csökkent az élveszületési arányszám az 1962. évi mélypontig, amikor 12,9 ezrelék volt.

A termékenység 1962-ig lezajlott gyors csökkenését a demográfiai átmenet utolsó szakaszaként kezelhetjük, az iparosodás, városiasodás, az iskolai végzettség emelkedése, a fokozódó női munkavállalás következményeként. A magyar társadalomban ebben az időszakban elterjedt az egy-kétgyermekes család és rohamosan csökkent a három és több gyermekes házaspárok száma.

E csökkenési tendencia nagyobb részben annak következményeképpen jött létre, hogy a korábban magasabb termékenyséű rétegekhez tartozók száma a társadalmi átalakulások következtében lényegesen csökkent, tagjaik más rétegekbe léptek át. A földreformmal a mezőgazdasági munkásság nagy része földet kapott és rövidesen átvette az egyénileg gazdálkodó parasztság termékenységi magatartását. A mezőgazdaság kollektivizálása után pedig a termelőségvetkezeti parasztság termékenysége a nem mezőgazdasági munkásságéhoz igazodott, amelynek életszínvonalát és életkörülményeit egyre inkább megközelítette. A nem mezőgazdasági munkásság termelékenységére viszonylag kevésbé esett vissza, a szellemi rétegeké pedig a háború előtti igen alacsony szinten maradt.

1962 után a különböző népesedéspolitikai intézkedések hatására a születések száma valamelyest emelkedett és 1974–1976-ban – részben a 20 évvel korábbi születési hullám visszahatásaként – viszonylag magas volt, meghaladta a 18 ezreléket. Ezt követően azonban gyors visszaesés következett be, és az utóbbi két évben a születési arányszám 12 ezrelék alatt volt.

A természetes szaporodás másik tényezőjében, a halandóságban 1945-től az 1960-as évek elejéig jelentős és folyamatos javulás volt megfigyelhető. Ez részben az életviszonyok javulásának, részben az egészségügyi ellátás fejlődésének volt a következménye. Az 1960-as évek második felében azonban ez a tendencia megállt, és a halandóság előbb stagnálni, majd lassan növekedni kezdett. Ez jórészt a népesedés korösszetételének változásával, az öregkorúak arányának növekedésével függött össze. Ehhez azonban hozzájárultak a lakosság egészségi állapotában és életmódjában kialakult kedvezőtlen tényezők is, amelyek következtében, különösen a férfiaknál, a 40 éven felüliek halandósága valamelyest emelkedett. Mindezek következtében 1981 óta a halálozások száma meghaladja a születésszámot;

ennek nyomán megindult a népességszám lassú csökkenése, ami az elkövetkező 10–15 évben is várható. Ezért társadalompolitikánk keretében a népesedéspolitikának elsőbbséget kell biztosítani; a népesedési szempontoknak bele kell épülniük a gazdaság- és társadalompolitika minden elemébe.

A természetes népmozgalom folyamatai a lakosság korösszetételében lényeges módosulást idéztek elő. Ennek főbb vonása, hogy a négy évtized alatt a gyermekek aránya csökkent és az időskorúaké erősen megnőtt. A középkorú, munkaképes korú csoportok aránya nagyjából változatlan maradt, ezért a gyermekkorúak és időskorúak együttes eltartási terhe szempontjából ez a folyamat az utóbbi évekig nem járt kedvezőtlen hatással. Sőt a női foglalkoztatottság növekedése következtében a gazdaságilag aktív népesség aránya az 1970-es évek közepéig emelkedett. Az 1970-es évek második felére viszont a munkaerő-tartalékok lényegében kimerültek. Ugyanakkor több társadalmi folyamat és szociálpolitikai intézkedés is az aktív keresők számának csökkenése irányába hatott. Ilyen volt a közép- és felsőfokú iskolába járók számának növekedése, a nyugdíjjogosultság és a 60, illetve 55 éves nyugdíjkorhatár általánossá válása, a korkedvezményes nyugdíjazás kiterjesztése és a rokkantsági nyugdíjasok számának növekedése, valamint a gyermekgondozási segély bevezetése és nagyarányú igénybevétele. Mindez fokozta az inaktív keresők arányát a népességen belül. Jellemző, hogy a magyar háztartások alig több mint fele olyan, ahol csak aktív kereső van, egynegyed részében aktív és inaktív keresők vegyesen és közel egynegyed részében csak inaktív keresők vannak.

A mikrotársadalmi struktúrára, a családok és háztartások nagyságára és szerkezetére a fenti folyamatokon kívül hatással volt a házasságkötések és a válások alakulása. A legutóbbi évekig a házasságkötések aránya viszonylag magas volt; a férfiaknak mindössze 3–4, a nőknek 5–6 százaléka maradt csak élete végéig nőtlen, illetve hajadon. Ugyanakkor megnőtt és magas szinten állandósult a válások gyakorisága is; az utóbbi évtizedben a házasságok mintegy egyharmada szűnt meg válás következtében.

Mindez – párosulva az alacsony és a házasság első éveire koncentrálódó termékenységgel – elősegítette a kiscsalád általánossá válását. Ehhez hozzájárult az is, hogy a javuló lakáshelyzet nyomán a háromgenerációs háztartások száma lényegesen visszaesett és általánossá vált a szülők (házaspár–gyermek(ek) típusú kiscsalád háztartás. Megnövekedett, főleg a válások nyomán az egy szülő (rendszerint anya)–gyermek(ek) összetételű, úgynevezett csonkacsaládok száma és aránya. E családtípus különleges problémáival társadalompolitikánknak számolnia kell. Végül az élettartam meghosszabodása és a termékenységi ciklus megrövidülése nyomán rohamosan nőtt az olyan házaspárból álló családháztartások aránya, ahol a gyermek(ek) már kiváltak a családból, megházasodtak és új családot alapítottak. Az ilyen családok adják a gyermektelen házaspár típusú családháztartások nagy részét. Egyébként a házasságokban (a házas nők közül) a véglegesen gyermektelenek aránya (5–6%), ma alacsonyabb Magyarországon, mint bármikor az elmúlt 100 év folyamán.¹

Társadalmi mobilitás

Társadalmunk átalakulásában lényeges, egyes vonatkozásokban meghatározó szerepet játszott szerkezetének alapvető módosulása és az ezzel együtt járó nagyarányú mobilitás. A felszabadulást követő első években két nagy társadalmi szer-

¹ Az elmúlt negyven év népesedési folyamatait részletesen taglalja Dr. Klinger András tanulmánya a *Statisztikai Szemle* jelen számában (370–388. old.).

kezeti változás történt, ami társadalmi mobilitást eredményezett: a földreform következtében a mezőgazdasági munkások nagy része kisbirtokos paraszttá vált, továbbá a földreform, a gyárak, kereskedelmi vállalatok és bankok államosítása, valamint az előző rendszer hatalmi apparátusának felszámolása következtében eltűnt a korábbi uralkodó–kizsákmányoló osztály. Ezen túlmenően azonban a társadalom szerkezetében és a mobilitásban bekövetkezett változások még nem túl nagyok.

Az értelmiségi réteg vesztett zártságából, valamivel több benne a munkás- és parasztszármazású. A munkásságon belül valamivel nőtt a parasztszármazásúak aránya. Kevéssel megnövekedett a nők társadalmi mobilitása.

A hatvanas évek első felében, a mezőgazdaság kollektivizálásának befejezése után, az extenzív iparosítási korszak vége felé közeledve a társadalmi mobilitás igen nagy mértékben megnőtt. Ez elsősorban a népgazdaság szerkezeti változásainak, az ország modernizálásának következménye volt. Csökkent a mezőgazdaságban dolgozók aránya, nőtt az iparban és más, nem mezőgazdasági ágakban dolgozók száma, erősen emelkedett a szellemi foglalkozásúak, azon belül is különösen az értelmiségiek aránya. Növekedett a nők gazdasági aktivitása. Ennek következtében a vezető és értelmiségi réteg kétharmad részben a fizikai munkát végző osztályok és rétegek gyermekeiből tevődött össze. Ennél is nagyobb az utóbbiak aránya az egyszerűbb szellemi foglalkozásúak között. A nem mezőgazdasági munkásságnak pedig mintegy fele parasztszármazású volt.

A nők társadalmi mobilitása növekedett, de a férfiakétól alapvetően eltérő irányokban haladt. Míg a férfiak inkább a magas iskolai végzettséget és szakképzettséget igénylő társadalmi–foglalkozási kategóriák felé (értelmiség, szakmunkásság) mozogtak, ugyanazon apák leányai inkább az alacsonyabb képzettséget igénylő, vagy szakképzettség nélküli kategóriák (egyszerű irodai foglalkozások, szakképzetlen munkásság) felé áramlottak.

Az intenzív gazdasági fejlődés feltételei, illetve az arra való áttérés a férfiak társadalmi mobilitását kevésbé változtatta meg. Az 1970-es évek társadalmi mobilitását sokkal inkább a nők mobilitása befolyásolta. Lényegesen megnőtt a munkások és parasztok leányainak (különösen a szakmunkások leányainak) aránya a vezető és értelmiségi nők között, és megnőtt a paraszt és mezőgazdasági munkásszármazású nők aránya a nem mezőgazdasági munkásnők között.

Az 1980-as évek mobilitási irányaira is az nyomja rá a bélyegét, hogy emelkedik a diplomás és a szakképzett rétegeknek a többi réteghez viszonyított aránya. Ugyanakkor a gazdasági szerkezet viszonylagos stabilizálódásával összefüggésben a strukturális mobilitás aránya és intenzitása csökkent.

A negyvenéves időszak egészét áttekintve általános jellemzőként kiemelhetjük azt, hogy a magyar társadalom ebben az időszakban összehasonlíthatatlanul nyíltabb és mozgékonyabb volt, mint a két világháború közötti időszakban. Az ugrászerűen felgyorsult mobilitási folyamatokat a lakosság túlnyomó része egyénileg is felemelkedésnek értékelte, s ezek valóban korszerűbb, ugyanakkor homogénebb társadalmi szerkezet kialakulásához vezettek.

Iskolai végzettség, az oktatásban való részvétel

Társadalmunk fejlődésében – a minőségileg magasabb fokon álló egyén és ossztársadalom formálásában – lényeges szerepe volt és van az oktatásnak, az általános műveltségi szint, az iskolázottság és a szakképzettség emelkedésének. Ez tette lehetővé (a gazdasági szerkezet változásával együtt) a nagyarányú társadalmi mobilitást és részben a gazdasági aktivitás növekedését a nők között.

1920 és 1941 között a népesség iskolai végzettség szerinti összetétele csak lassan változott, a felszabadulást követően viszont gyors emelkedésnek indult. Az 1980. évi népszámlálás idején – 1941-hez viszonyítva – az általános iskola 8 osztályát végeztek (a befejezetlen középfokú végzettségűekkel együtt, de a magasabb végzettségűek nélkül) és az érettségizettek aránya közel ötszörösére, a felsőfokú végzettségűeké körülbelül négyszeresére nőtt a 15 éves és idősebb népességben belül. A változás először a 8. osztályt sikeresen befejezettek szintjén gyorsult meg a 8 osztályos általános iskola bevezetésével, majd fokozatosan áterjedt az érettségi szintjére. A felsőfokú végzettségűek aránya később kezdett erősen emelkedni és kisebb mértékben nőtt, mint a középfokú végzettségűeké.

Mindennek eredményeként a 15 éves és idősebb népességnek 1980-ban 66 százaléka rendelkezett befejezett általános iskolai (8 osztályos, vagy magasabb) végzettséggel, 11 százaléuk középfokú szakiskolát vagy szakmunkásképző iskolát végzett, 22 százaléuk érettségizett és közülük 6 százalék diplomát is szerzett. A nők iskolai végzettsége, amely korábban a férfiakénál lényegesen alacsonyabb volt, ma megközelíti – a fiatal korosztályokban meg is haladja – a férfiakét. Csökkent a különbség a városi és a községi népesség iskolai végzettsége között is, bár még mindig elég lényeges.

A fiatal nemzedékek iskolai végzettségi szintje lényegesen magasabb, mint az idősebbeké. A korcsoportonkénti arányszámok összehasonlítása tükrözi leginkább, hogy milyen mértékű volt az oktatás kiterjedése. Az oktatás kiterjedése kisebb mértékben az idősebb nemzedékek iskolai végzettségét is emelte, mert sokan idősebb korban szereztek a felnőttoktatás keretében magasabb iskolai végzettséget.

A 20–24 éves népességből 8 osztályt, vagy többet végeztek aránya 1920-ban még csak 14 százalék volt, 1941-re is csak 22 százalékra emelkedett, 1960-ban már magasabb 60 százaléknál, 1980-ban pedig 95 százalék. A 8 osztály elvégzéséig el nem jutó fiatalok aránya így a korábbiaknak egy töredékére csökkent. Hozzá kell tenni, hogy a 8. osztály elvégzéséig el nem jutó mintegy 5 százaléknál ez lényeges társadalmi hátrányok következménye és forrása lehet.

1. tábla

A vizsgált korosztályok oktatásban való részvételi arányszámai

Tanév szerinti születési év	Ezer fő közül (a nappali tagozaton)								
	óvodába járt	az általános iskolát		a középiskolát		a szakmunkásképzőt		a felsőoktatási intézménybe (n)	
		megkezdte	befejezte	megkezdte	befejezte	megkezdte	befejezte	beiratkozott	végzett
1939/40	942	630	238	156	148	111	47	41
1949/50	972	888	403	300	336	254	77	66
1959/60*	447	990	912	393	334	405	323	124	107
1974/75*	830	990	942	424	361	419	356	84	73
1984/85**	900	990	950	428	369	427	363	124	112

* Részben becsült adatok.

** Becsült adatok (előreszámítás).

Az érettségizettek aránya a 20–24 évesek között 1920-ban csak 5 százalék volt, 1941-re is csak igen kis mértékben, 7 százalékra emelkedett, 1960-ban arányuk 17, 1980-ban pedig 36 százalék volt. A 25–29 éves korcsoportban a felsőfo-

kú végzettséggel rendelkezők aránya 1920-ban nem egészen 2 százalék, és 1941-ben is ezzel azonos nagyságrendű volt, 1960-ban azonban már 4 százalékra, 1980-ban pedig közel 10 százalékra nőtt. A mai fiatal nemzedékeknek tehát minden tizedik tagja eljut a felsőfokú diplomáig. A 30–34 éves korcsoportban az ilyen végzettségűek aránya 11 százalék.

A tanulási, illetve továbbtanulási arányok felszabadulás utáni növekedését jól érzékeltetik azok az adatok, amelyek az egyes születési évjáratok áthaladását jelzik az iskolarendszereken. (Lásd az 1. táblát.)

Életmód, időmérleg, kulturális aktivitás

Az életmódban a társadalmi változások nyomán kialakult változások két (1963., illetve 1976/77. évi) országos időmérleg-felvétel adatai alapján kísérhetők figyelemmel.

A két, országosan reprezentatív magyar időmérleg összehasonlítása meggyőzően szemlélteti, hogy 1963 óta az egész magyar társadalomnak, s azon belül az egyes rétegeknek életmódja – bár eltérő mértékben – a kisebb megterhelésekkel járó hatékonyabb és korszerűbb irányba lépett előre. Ebben döntő szerepe a kötelező munkaidő rövidülésének volt. A magyar társadalom aktív kereső tagjai a kötelező munkaidő csökkenéséből felszabaduló idő egy részét azonban újabb jövedelemkiegészítő, vagy kiadást megtakarító munkára fordították. Ezek – a háztáji gazdálkodás, a házilagos építkezés, az otthoni javító–karbantartó tevékenységek – jelentősen hozzájárultak a rájuk vállalkozó háztartások életszínvonalának, életkörülményeinek javításához, de az ország nemzeti jövedelméhez is.

A megnövekedett szabadidő felhasználásában különleges jelentősége van a művelődésre fordított időnek. A lakosság kulturális érdeklődése és aktivitása a társadalmi változásokkal, a gazdaság, az életszínvonal, az iskolázottság és az életmód alakulásával szoros összefüggésben fejlődött az elmúlt négy évtizedben, bár ütemében elmaradt az anyagi jólét növekedésének ütemétől. A művelődési eszközök között a rádió és a televízió, ezt követően a sajtó foglalja el a legjelentősebb helyet. Csaknem minden háztartásban van rádió és televízió, minden lakosra közel háromszor annyi sajtótermék jut, mint 1950-ben. A tömegkommunikációs kultúra közvetítő szerepe megnőtt, de más művelődési formáknál ez a fejlődés nem egyenletes, egyes formáknál csökkenés tapasztalható.

A könyvkiadás és kölcsönzés, a múzeum- és hangversenylátogatás jelentősen meghaladja az 1950. és 1960. évi arányokat. A mozi- és színházlátogatások száma, valamint látogatottsága az 1960-as években érte el a legmagasabb szintet, azóta részben a televízió hatására, részben a nem megfelelően felszerelt mozik megszüntetése, illetve a színházak tájékoztatásainak csökkenése következtében visszaesett. A művelődés közös formái iránt is az 1960-as években nagyobb volt az érdeklődés, mint napjainkban.

E tendenciák érvényesülnek a lakosság körében végzett vizsgálatok adataiban is. A lakosoknak több, mint kétötöde kizárólag az otthon elérhető művelődési eszközöket veszi igénybe. A kulturálódás otthoni és házon kívüli formáit egyaránt igénybevevőknek is a kulturálódásra fordított idejük jelentős részét az otthoni művelődési eszközök kötik le. Jelentősen, sőt egyes vonatkozásokban túlságosan megnőtt a televízióműsorok nézésére fordított idő. Mind az egészséges életmód, mind a kulturális fejlődés szempontjából kívánatosnak tűnik ésszerűbb arányok kialakítása a televízióműsorok nézése és más szabadidős tevékenységek (sport, társas kapcsolatok, a kulturálódás aktívabb formái stb.) között.

Településszerkezet, urbanizáció

A két világháború közötti Magyarország elmaradottsága a településszerkezet jellegében is megnyilvánult. Az 1949-es népszámláláskor hazánkban még csak 54 városi jogállású település volt. A városok csekély száma, egyenlőtlen térbeli eloszlása, sok esetben inkább falusias jellege következtében a lakosság többségének infrastrukturális ellátottsága alacsony színvonalú volt.

Mint ismeretes, a második világháború utáni gazdasági fejlődés az ország településszerkezetében is mélyreható folyamatokat váltott ki.

A hazai településfejlődés 1949 óta tapasztalható tendenciáin belül kiemelkedő jelentősége van a városiasodásnak és a városi népesség száma folyamatos növekedésének.

2. tábla

Lakónépesség, 1941–1980
(százalék)

Év	Összesen	Budapest	A többi város	Községek
1941*	100,0	18,4	26,2	55,4
1949*	100,0	17,3	25,6	57,1
1960	100,0	17,9	27,9	54,2
1970	100,0	19,4	31,6	49,0
1980	100,0	19,2	35,5	45,3

* Jelenlevő népességre vonatkozó értékek.

Forrás: Statisztikai évkönyv, 1983. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.

A városi népesség száma részben a városok jelentős arányú vándorlási nyeresége, részben a városi státusú települések körének bővülése miatt folyamatosan és gyorsan növekedett. Az urbanizáció hazai folyamatainak természetesen messze menő gazdasági, társadalmi és kulturális összefüggései vannak. A gazdasági szerkezet változásával való összefüggése például nagyarányú társadalmi mobilitással, elsősorban a mezőgazdasági népességnek a nem mezőgazdasági népességbe való átáramlásával jár.

A mezőgazdaság szocializálása, nagyfokú gépesítése, az átalakulás első időszakában a falusi lakosságnak nagymértékű elköltözésével, az aktív dolgozóknak más ágazatokba áramlásával járt. Később az ipar falusi telepítésével az elvándorlás lelassult, de az ipari jellegű termelőszövetkezeti melléküzemágak kifejlődésével a foglalkozási jelleg átalakulása tovább tartott.

Az ipart az első időszakban döntő súllyal a városokban fejlesztették, és mert a városi férfi népesség teljes foglalkoztatottsága sem fedezte a munkaerő-szükségletet, az utánpótlás biztosítása céljából a falusi férfi munkaerő-tartalékot kellett igénybe venni, majd ennek kimerülése után a nőket. Ennek eredményeképpen a munkaképes korú népesség egymáshoz igen közel eső aránya aktív kereső foglalkozást folytat, a foglalkoztatás már minden településtípusban szinte teljes.

Az erős strukturális mobilitás alapján véve kedvező folyamatainak bizonyos negatív hatásai is jelentkeznek. Így például az 5 millió magyar aktív keresőből több mint 1,2 millió naponta vagy hetente ingázik, vagyis idejének jelentős részét a lakóhelyétől távol eső munkahelyére való utazással, illetve az onnan való visszautazással tölti. Ez a munkavállalót napi 1–4 óra többletterheléssel sújtja, a családot pedig a családtagtól fosztja meg hosszabb-rövidebb időre. Az ingázás nyilvánvaló-

an kedvezőtlenül befolyásolja az életmód és a szabadidő alakulását, amire egyébként a városiasodás folyamata a kedvezőbb infrastrukturális és kulturális lehetőségek biztosításával általában pozitív hatást gyakorol.

Jelenleg az eddigi településfejlesztési tapasztalatok alapján az a szemlélet alakult ki, hogy egy-egy térségen belül a városok és a falvak funkcionális egységet alkotnak. Ennek megfelelően ahol nincs városi funkciót ellátó település, ott mielőbb meg kell teremteni a feltételét annak, hogy a leginkább alkalmas település képes legyen a városhiányos térségben a városi funkciót ellátni.

A településfejlődés további fontos vonásaként említhetjük az *agglomerációs övezetek létrejöttét*, valamint az *aprófalvak folyamatos elnéptelenedését*. Mindkettő részben a termelőerők térbeli átrendeződésének következménye. Településpolitikánk fontos célkitűzése a falvak népességmegtartó erejének fokozása.

Lakáshelyzet és kommunális ellátás

Társadalmunk életkörülményeinek egyik meghatározója a lakáshelyzet. A magyar lakáshelyzet a lakásállomány fizikai jellemzőit tekintve 1945 óta jelentős fejlődést mutat. A háború előtti tömeges lakásnyomor a háború okozta súlyos pusztítás nyomaival együtt eltűnt, és a lakások mennyiségének jelentős növekedése mellett ma már egyre inkább a minőségi igények kerülnek előtérbe.

A lakásállományban 1950 óta minden évtizedben nagyobb volt a lakásszaporulat, mint a háború előtt bármikor. Ezek eredményeként 1950 óta csaknem 2 300 000 lakás épült Magyarországon, amely a jelenlegi lakásállomány 61 százaléka. Megszűnőben van a városainkra régebben annyira jellemző kényszerű együttélés, amely az 1960-as évek végéig fennállt, a háború utáni szűkség helyzetben létrehozott társbérletek, valamint az albérletek magas aránya miatt. A 100 szobára jutó népesség csaknem 120 fővel csökkent 1949 óta és míg 1949-ben csak minden tizedik lakásban volt fürdőszoba, addig jelenleg már a lakások kétharmadában van. Ugyancsak rendkívüli a fejlődés a lakások szobaszám szerinti összetételében: 1949 óta 70 százalékról a lakások egynegyedére esett vissza az egyszobás lakások aránya. E néhány mutatót 10 éves periódusonként is bemutatjuk a célból, hogy lakáshelyzetünk 40 éves fejlődésének egy másik jellegzetességére is rávilágítsunk.

3. tábla

A lakáshelyzet jellemző adatai, 1949–1984.

Év	A társ- és albérletes, ágybérletes lakások az összes lakás százalékában	Száz szobára	Száz lakásra	Az egyszobás lakások aránya (százalék)
		jutó		
		népesség	fürdőszoba	
1949	12,2**	257	10	68,9
1960	5,3	236	16	26,2
1970	6,2	199	32	45,7
1980	3,5	151	61	26,7
1984*	138	63	25,1

* Becsült adatok.

** 1954-ben.

A lakáshelyzet kétségtelen javulása korántsem volt egyenletes az elmúlt 40 év alatt. A magyar gazdaságpolitika más jellegzetességeket mutatott az 1950-es évek-

ben, mint az 1960-as évek végétől, az 1970-es évek elejétől. Ez nagymértékben meghatározta a lakáshelyzet fejlődését is. Az is látható, hogy az igazi fejlődés az 1970-es évtizedre tehető, amikor az új gazdasági mechanizmus adta kedvező körülmények tág teret adtak a lakásellátás fejlődéséhez. A magyar lakásellátás változásának egyik további jellemvonása, hogy – némileg eltérően a velünk azonos utakat járó közép- és kelet-európai szocialista országok gyakorlatától – nálunk a lakásépítés döntően magánereőből valósul meg, amelyet az állam változó, de egyre növekvő mértékben kedvezményes hosszú lejáratú kölcsönökkel támogat. Ennek természetesen nemcsak tudatos gazdaságpolitikai okai vannak. Mindenesetre, bár kezdetben, az 1960-as évek elején ez a gazdaságpolitika szándékaival ellenkezett, napjainkra alkalmazkodott az objektív folyamatokhoz és jelenleg már a hivatalos elképzelések alapvetően a magánlakásépítésre alapoznak. Ez a pályakezdő fiatalok lakáshoz jutási esélyeit kedvezőtlenül befolyásolja. Továbbra is gondot okoz, hogy elsősorban a nagyvárosokban még ma is viszonylag jelentős lakáshiány van. Ez különösen azért teremt nehéz helyzetet, mert e településtípuson inkább az állami építkezéseknek lenne terük és ez ellentmondásban van a magánépítés preferálásával. Másik jelentős probléma a régi lakások állagának szintentartása, felújítása. Jelenleg még nem megoldott a régi városrészek rehabilitációjának kérdése. Az új lakások építési lehetőségeinek szűkülésével minden bizonnyal itt kell majd lényeges változásnak bekövetkeznie a következő években.

A háború után országszerte nagy erőfeszítések történtek a megrongált közműhálózat helyreállítására, az akkori gazdasági helyzetben nagyon szűkösen jutott pénz új beruházásokra. A hatvanas évektől tömegessé váló lakásépítés készítette erőteljesebb fejlesztésre az egyes közművállalatokat.

1961-ben az ország településeinek mindössze egyötöde, 1975-ben kétötöde, míg 1983 végén 56 százaléka rendelkezett vízművel. Településeink 15 százaléka rendelkezik csatornahálózattal, amely hálózat a lakosság 45 százalékának szennyvízelvezetését biztosítja.

A villamos energia termelése 1950-re az utolsó békeévhez képest (1938) több mint kétszeresére emelkedett. A következő években megindított faluvillamosítás további lendületet adott. 1963-ban az ország valamennyi települését bekapcsolták a villamoshálózatba, ez a lakásállomány 79 százalékos ellátottságát jelentette. (A községekben pedig ennél is kisebb volt a villannyal ellátott háztartások aránya.)

1984-ben a háztartások 97–98 százalékában használják a villamosenergiát. 1938-hoz képest a fogyasztók száma majd ötszörösére, az egy háztartásra jutó felhasználás pedig több mint tízszeresére növekedett.

1960-ban 29 településen, összesen 302 000 lakásban használtak vezetékes gázt. A gázellátás országos hálózata az 1960-as években kezdett jelentős mértékben növekedni, s a városi gázzal szemben mind nagyobb jelentőségűvé vált a földgáz felhasználása. Jelenleg csaknem 250 településen van háztartási gázellátás, összesen 1,3 millió lakásban, ami több mint kétszerese az 1970. évinek.

A köztisztasági szolgáltatás az utóbbi években a kommunális szolgáltatások egyik leggyorsabban fejlődő ága. A szervezett szemétyűjtésbe bevont települések száma évről évre nagymértékben nőtt. Jelenleg e szolgáltatás több mint 500 településre terjed ki. A városokban a fejlődés már minőségi jellegű: folyamatosan emelkedik a pormentes, korszerű célgépjárművekkel végzett szemétyűjtés aránya. A városi lakásállomány több mint négyötödét bekapcsolva a rendszeres, szervezett szemétyűjtésbe és ezen belül a pormentes szemétyűjtés aránya 96 százalékot képvisel. A községekben a lakásoknak körülbelül egyötödéből történik szervezeten a szemétyűjtés.

Társadalombiztosítás és egészségügyi ellátás

A teljes foglalkoztatottság mellett a létbiztonság legfontosabb elemét a társadalombiztosítás fejlődése jelenti.

A társadalombiztosításba bevontak száma 1938-ban a népesség 31 százalékát érintette. 1947-ig ez az arány nem változott, 1950-ben azonban már megközelítette az 50 százalékot, majd fokozatosan fejlődve, 1960-ban elérte a 85 százalékot. Az 1960–1963. években a nagyüzemi mezőgazdaság kialakulásával és ennek nyomán a falusi lakosságnak a társadalombiztosításba történő bevonásával a biztosítottak aránya 97 százalékra emelkedett. 1975 közepétől kezdve pedig a gyógyító–megelőző ellátás állampolgári joggá emelésével 100 százalékosnak tekinthető.

A biztosítottak számához hasonlóan jelentékenyen növekedett a társadalombiztosítási juttatások összege is, 1984-ben ilyen célra mintegy 120 milliárd forintot fordítottak, közel 60-szor többet, mint 1950-ben. A növekedés jelentős abból a szempontból is, hogy napjainkban a társadalombiztosítási kiadások értéke a nemzeti jövedelem 14–15 százalékát teszi ki, míg 1950-ben ez az arány alig 5 százalék volt. A társadalombiztosítási juttatások összegének emelkedésében alapvető szerepe volt a biztosítottak száma növekedésének, a különböző juttatási formák igénybevételi lehetősége bővülésének, a juttatások – például a nyugdíjak, a családi pótlék – összege többszöri emelésének és egyéb, a társadalmi–gazdasági folyamatok alakulásából fakadó hatásoknak (a bérek növekedésének stb.).

A kiadások legnagyobb részét minden időben – 1950-ben mintegy 60, 1984-ben 86 százalékát – a nyugdíjterhek és a családi pótlék képviseli. Nyugdíjrendszerünk a felszabadulás előttihez képest különösen, de az elmúlt négy évtizedben is jelentékeny fejlődésen ment keresztül. A dolgozók nyugdíjjogosultságát egységesen és átfogóan szabályozó első nyugdíjtörvény 1952-ben lépett életbe. Önálló nyugdíjrendszerként működött 1958-tól, illetve 1962-től a mezőgazdasági termelészövetkezeti tagok, illetve a kisiparosok nyugdíjbiztosítása. E három nyugdíjrendszer helyett került bevezetésre 1975-ben az egységes nyugdíjrendszer, amely megszüntette a munkaviszonyban levők és a mezőgazdasági termelészövetkezeti tagok nyugdíjkorhatára között korábban meglévő különbségeket.

A nyugdíjrendszer 1984 végén 2 261 000 személyt érintett. A nyugdíjasok száma 1950-től mintegy négyszeresére, ugyanakkor a kifizetett nyugdíjak összege 90-szeresére (927 millió forintról 84 103 millió forintra emelkedett). A nyugdíjterh növekedését több tényező okozta: a nyugdíjasok számának növekedése mellett a nyugdíjas állomány cserélődése – a régi és alacsony nyugdíjban részesülők kiválása, illetve a hosszabb szolgálati idő és a nagyobb átlagkereset alapján magasabb összegű nyugdíjban részesülők bekapcsolódása –, 1971-től kezdve pedig a nyugdíjak évenkénti 2 százalékos rendszeres emelése, valamint a nyugdíjak és járadékok többszöri rendkívüli emelése. Ennek nyomán 1950-ben 130 forint, 1984-ben 3110 forint volt az átlagnyugdíj, ami 1950-ben az átlagkeresetnek mintegy 20, 1984-ben 56 százalékát jelentette. Mindezek ellenére a régi nyugdíjasok egy részének helyzete problematikus, mivel nyugdíjuk reálértékét az árszínvonal növekedése csökkenti. A családvédelmi juttatások közül mind a jogosultság körét, mind a juttatások összegét tekintve, a legtöbb változás a családpótlék-rendszerünket érte. A családi pótlék összege 1945-től napjainkig több mint tizenötször változott és 1975-től kezdve a családi pótlék rendszere egységessé vált, a családi pótlék összege azonos mind a munkás-alkalmazottakra, mind a mezőgazdasági termelészövetkezeti tagokra vonatkozóan. A változások mértékét jól tükrözi, hogy a családi pótlékre kifizetett összeg az 1950. évi 303 millió forintról 1984-ben 19 408 millió fo-

rintra emelkedett. A családpótlék-rendszer 1950-ben mintegy 600 000 családot érintett, majd egyrészt a jogosultság körét érintő határozatok hatására, másrészt a születési mozgalom alakulása következtében számottevően növekedett. 1984 közepén 1 337 000 család, illetve 2 310 000 gyermek részesült családi pótlékban. Mindemellett a családi pótlék a gyermek ellátási költségének 20–30 százalékát fedezi csak a családokban.

A felszabadulás előtt Magyarországon a lakosság jelentős része ritkán vagy egyáltalán nem részesült orvosi ellátásban. A felszabadulás után az ellátottak aránya lényegében a társadalombiztosítás bővülésének megfelelően emelkedett, 1975. július 1-től pedig a gyógyító–megelőző ellátás állampolgári jogon mindenkit megillet Magyarországon.

A felszabadulás előtt a lakosság orvosi ellátottsága elmaradt a tényleges szükséglettől. 1938-ban az orvosok száma 10 590 volt, tízezer lakosra mintegy 12 orvos jutott. A háború következtében több mint negyedével csökkent az orvosok száma, ezért 1945 után az orvosképzés első feladata a hiány pótlása volt. 1950 körül az orvosok száma már elérte az 1938. évi szintet. 1970-re az orvosok és fogorvosok száma 23 524-re nőtt, ami tízezer lakosra 23 orvost jelentett. 1984-ben az orvosok száma 33 893, a tízezer lakosra jutó orvosok száma 32 volt.

1938-ban Magyarországon mintegy 1 600 gyógyszerész tevékenykedett. Számuk 1960-ig 3 554-re, 1983-ig 4 552-re növekedett.

A fekvőbeteg gyógyintézeti ellátás a múltban az egészségügy legelmaradottabb területe volt. 1938-ban mintegy 47 000 kórházi ágy volt az országban, tízezer lakosra 51 ágy jutott. Voltak azonban olyan területek is az országban, ahol a fekvőbeteg gyógyintézeti ellátottság mélyen az országos átlag alatt maradt. A második világháború pusztításai a gyógyintézetek nagy részét tönkretették. 1945-ben mindössze 27 000 ágy volt használható, ezek is hiányos berendezésű épületekben. A háború utáni első években elsősorban arra kellett törekedni, hogy a megmaradt ágyakat használható állapotban tartsák és szükségmegoldásokat alkalmazzanak a hiányok pótlására. 1946 végén már mintegy 40 000 kórházi ágy volt működőképes. Emellett a helyreállítás időszakában néhány új kórház létesítésére is sor került.

Az elmúlt évtizedekben végrehajtott kórházfejlesztés során egyrészt számos olyan helyen létesült új kórház, ahol megfelelő közelségben ilyen intézmény nem volt, másrészt meglévő intézetek egészültek ki olyan bővítéssel, amely a korszerű gyógyítás követelményeinek minden tekintetben megfelel. A gyógyintézeti ágyak száma 1984-ben meghaladta a 100 000-t, ami azt jelenti, hogy tízezer lakosra 94 kórházi ágy jut.

A háború előtt az egyes biztosító intézetek saját tagságuk részére is csak szűkös mennyiségben létesítettek rendelőintézeteket. Ezekből is sok elpusztult a háború folyamán. 1945 után nemcsak az elpusztult épületek helyreállításáról, hanem a rendkívül megnövekedett igények kielégítéséről is gondoskodni kellett. Ez utóbbi okból számos helyen épült a fővárosban nagy rendelőintézet és ekkor alakultak ki a megyei, városi rendelőintézetek is. A fejlődés kezdeti szakaszában voltak egyenetlenségek. Az első tervidőszakban főleg a főváros munkáslakta kerületeiben és a környéki munkástelepüléseken épültek rendelőintézetek. Ezt követően létesültek a megyeszékhelyeken, majd egyes vidéki ipari központokban új rendelőintézetek.

A rendelőintézeti hálózat fejlesztése lehetővé tette, hogy a megnövekedett betegforgalomnak – magasabb színvonalon – is eleget tudjanak tenni. Az 1949. évi 17 millió kezelési esettel szemben 1960-ban már 49 millió, 1984-ben pedig 72 millió esetet láttak el.

A körzeti egészségügyi szolgálat a hatósági, városi, községi körorvosi hálózatból és a társadalombiztosítás körzeti orvosi hálózatából alakult egységes rendszer. Megalakulásának kezdeti időszakában a rendelések néhány évig még a korábbi munkahelyeken folytak. Ma már a körzeti orvosok döntő többsége jól felszerelt rendelőben végzi munkáját. A körzeti orvos mellett körzeti ápolónő és az adminisztratív munka végzésére orvosírnok működik.

A körzeti orvosok száma jelentősen megnőtt a szolgálat megalakulása óta. 1952-ben mindössze 2 629 körzeti orvos látta el a szolgálat feladatait. 1970-ben 3 649 körzeti orvos és 589 körzeti gyermekorvos teljesített már szolgálatot. A körzeti orvosok száma 1984-ben 4 248-ra, a körzeti gyermekorvosoké 1 205-re növekedett.

A terhesgondozás és a szülészeti ellátás területén 1945 óta elsődleges célkitűzés volt, hogy a szakellátás biztonságossá tegye a szülést. Ezzel egyidejűleg, különösen az elmúlt évtizedekben arra törekedett a szakellátás, hogy minden anya a terhesség alatt megfelelő gondozásban részesüljön. 1950-ben a terheseknek csupán a fele jelent meg a tanácsadásokon. Az utóbbi évtizedben elértük, hogy szinte minden terhes megjelenik a tanácsadásokon.

1938-ban a születéseknek mindössze egytized része zajlott le intézetekben. Az elmúlt másfél évtizedben az intézeti szülések aránya 99 százalék feletti.

Az egészségügyi ellátás bővülése és hozzáférhetővé válása alapvető változásokat eredményezett 40 év alatt a megbetegedések szerkezetében, a lakosság egészségügyi kultúrájában és magatartásában. Ugyanakkor a legutóbbi években a mozgásszegény életmód, az alkoholizmus, az korszerűtlen táplálkozási szokások nyomán mind a megbetegedések, mind a halálozások terén kedvezőtlen változások észlelhetők. Nemcsak az egészségügyi szervezetnek, hanem az egész társadalomnak fel kell készülnie a kedvezőtlen folyamatok megállítására.

Ez a tanulmány terjedelmi okok miatt nem térhet ki társadalmi fejlődésünk számos lényeges mozzanatára. Így általában nem érintette a gazdasági vonatkozásokat, a jövedelem és a fogyasztás színvonalában és szerkezetében beállott változásokat, jóllehet ezek nyilvánvalóan meghatározó jelentőségűek voltak a társadalom életvitelének alakulásában. Az automobilizmus elterjedése, a tartós fogyasztási javak rohamos térhódítása, a nyaralók és hétvégi házak számának gyors növekedése, a belföldi és külföldi turizmus népszerűvé válása nyilvánvalóan hatással voltak a társadalom egészére, és alapvetően átalakították azt, amit újabban az „élet minőségének” nevezünk.

Ugyanakkor nem tér ki a tanulmány a társadalom néhány problematikus kérdésére, jelentős feszültségeire sem. A környezeti ártalmak növekedése, a fejlődésből kimaradt, vagy legalábbis elmaradt, többszörösen hátrányos helyzetű rétegek életkörülményei, a különféle szociálpolitikai problémák, a társadalmi beilleszkedési zavarok kedvezőtlen tendenciái is részét képezik társadalmi valóságunknak és befolyásolják társadalmunk közérzetét is.

Mégis, ha az elmúlt 40 évre visszatekintünk, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy társadalmi fejlődésünk általános iránya és üteme országunk történelmében egyedülálló korszakot képvisel. Ennek megállapítása természetesen nem ment fel az alól a kötelességünk alól, hogy ebben az időszakban kialakult társadalmi feszültségek és zavarok megoldásának útját az eddiginél hatékonyabban keressük. Az erre irányuló társadalmpolitikai célok kialakításához és megvalósításához pedig a statisztika eszközeivel is hozzá kell járulnunk.

Társadalompolitikánk cél- és eszközrendszerének felülvizsgálatát időszerűvé teszi az a tény is, hogy kialakulása és mai arculata merőben más gazdasági körülmények között jött létre. Egyes elemeit a háború utáni hiánygazdálkodás és az alacsony életszínvonal alakította ki. Más elemeire viszont jellemző, hogy az 1960-as és 1970-es évek dinamikus gazdasági növekedésének időszakában alakultak ki, azaz a feltételezéssel, hogy az akkori növekedési ütem folytatódik. Ezen túlmenően szociálpolitikai rendszerünkben számos esetleges vonás és következetlenség is észlelhető. Minthogy a társadalmi juttatások a lakosság jövedelmének egyharmad részét adják (ami nemzetközi viszonylatban, gazdasági fejlődésünk figyelembevételével magas arány), mindenképpen indokolt, hogy elosztásunkban a következetesség, a társadalmi igazságosság és méltányosság, valamint a hatékonyság követelményei az eddiginél fokozottabban érvényesüljenek. Ehhez a mai valóságból kiindulva kell átgondolnunk társadalompolitikai teendőinket. A mai társadalmi valóság egzakt megismerésében pedig a statisztikának is lényeges feladatai vannak.

TÁRGYSZÓ: Társadalmi változás, életszínvonal

РЕЗЮМЕ

Автор производит обзор общественного развития за истекшие 40 лет. После 1945 и в особенности 1949 года в характере, направлении и темпах общественных процессов произошли существенные изменения отчасти в результате общественного и политического преобразования, отчасти же вследствие коренных изменений в структуре народного хозяйства. Ускорению возникших таким образом процессов способствовали также сознательные центральные общественно-политические мероприятия, в первую очередь в области народного образования, здравоохранения и социального страхования. Изменения в структуре поселений, прогресс в жилищном строительстве и коммунальном хозяйстве имели значительные общественные последствия. Эти процессы отражаются также в динамике хозяйственного, демографического, культурного поведения населения, в его образе жизни и балансе времени. Автор анализирует эти тенденции, уделяя особое внимание демографическим явлениям, находящимся в тесной взаимосвязи с общественными процессами.

В целях иллюстрации коренных изменений автор по отдельным аспектам производит эскизный обзор положения и процессов, имевших место до освобождения.

SUMMARY

The study looks back to the development of the Hungarian society during the last 40 years. From 1945 on, particularly after 1949, significant changes took place in the characteristics, tendency and rhythm of social processes, due partly to social, political transformation and partly to the fundamental structural change of the national economy. The processes were accelerated by conscious central measures of social policy, first of all in the field of education, health and social insurance. The changes of communal structure, the development of housing conditions and communal services supply also have had considerable social impacts. These processes are reflected by the alteration of economic, demographic and cultural behaviour, way of life and time-table of the population. The study analyses processes mentioned with special regard to vital processes closely related with social ones.

In order to demonstrate the sudden changes the study gives a brief review of the conditions and social processes which took place before liberation in the individual spheres.

MAGYARORSZÁG NÉPESEDÉSE AZ ELMŰLT NEGYVEN ÉVBEN*

DR. KLINGER ANDRÁS

Negyven évvel Magyarország felszabadulása után az ország lakossága 10 658 000 fő, ami annyit jelent, hogy az elmúlt négy évtized alatt – az 1945 elejére becsült 9 082 000-es népességszámhoz viszonyítva – közel 1,6 millióval, 17 százalékkal nőtt az ország népessége. E különbséget alapvetően a természetes szaporodás határozta meg: negyven év alatt 6 562 000-en születtek és közel 5 millióan haltak meg. A negyven éves időszakban a nemzetközi vándorlás csak 190 000 fővel csökkentette a népesség számát.

Abból a 9 milliónál valamivel több személyből, akik az ország területén megélték a felszabadulást, már csak 4 570 000-en vannak életben, a többiek – tehát az akkor éltek fele – vagy meghaltak, vagy pedig nem élnek az ország területén. Ez azt jelenti, hogy a jelenlegi magyar népességnek 57 százaléka – közel 6 090 000 személy – már a felszabadulás után született.

Az ország népessége az elmúlt negyven év alatt összességében 1 576 000 fővel gyarapodott. A szaporodás időbeli megoszlása nem volt egyenletes; a népesedés alakulása – azon belül elsősorban a születések számában mutatkozó eltérések miatt – a különböző időszakokban jelentős ingadozásokat mutatott.

1. tábla

A népesség számának alakulása, 1945–1985

Időpont (január 1.)	A népesség száma (ezer fő)	Időszak	A népesség szaporodása, fogyása (-)		
			ezer fő	százalék	évi átlagban (százalék)
1945	9 082				
1950	9 293	1945–1949	211	2,3	0,46
1955	9 767	1950–1954	474	5,1	1,02
1960	9 961	1955–1959	194	2,0	0,40
1965	10 140	1960–1964	179	1,8	0,36
1970	10 322	1965–1969	182	1,8	0,36
1975	10 501	1970–1974	179	1,7	0,34
1980	10 709	1975–1979	208	2,0	0,40
1985*	10 658	1980–1984*	-51	-0,5	-0,10

* Az 1984., 1985. évi adatok előzetesek.

A népesség szaporodásának évi üteme a felszabadulást követő első évtizedben volt a legmagasabb. Az igen magas termékenység és a csökkent halandóság következtében ezt követően 25 éven keresztül – kisebb ingadozásokat nem számítva – lényegében azonos, évi 0,4 százalékos szinten maradt. A nyolcvanas évek első felében azonban már természetes fogyás mutatkozik.

Összességében az időbeli eltolódások azt jelentik, hogy a negyven év alatt előállt 1 576 000 fős népességnövekedés 43 százaléka a felszabadulás utáni első évtizedben keletkezett; közel egyformán (24–23%) alakult a második és a harmadik évtizedben; a negyedik évtized azonban már csak 10 százalékos növekedést hozott létre.

A természetes szaporodásban mutatkozó nagyarányú időbeli eltéréseket az is jól mutatja, hogy a felszabadulás óta eltelt 40 évben az évi természetes szaporodási arány +12 ezrelék és –2 ezrelék között szóródott. Az évi arány leggyakrabban 3–4 ezrelék volt (ez 14 évben fordult elő), viszonylag gyakran tapasztaltunk 5–7 ezrelékes (8 évben) és 8–9 ezrelékes természetes szaporodást (6 évben). Magas – 10–12 ezrelékes – természetes szaporodás csak négy évben volt (ez is az 1950-es évek első felében); alacsony – 0–2 ezrelékes – szaporodás ugyancsak négy évben fordult elő (a hatvanas és a nyolcvanas évek elején). Természetes fogyás szintén négy évben – 1981 és 1984 között – mutatkozott.

2. tábla

A természetes szaporodás, fogyás (–) alakulása

Év, (évek átlaga)	Élve- születések	Halálo- zások	Termé- szetes szaporodás, fogyás (–)	Élve- születések	Halálo- zások	Termé- szetes szaporodás, fogyás (–)
	száma (fő)			ezer lakosra számítva		
1945–1949	181 566	135 169	46 397	19,9	14,9	5,0
1950–1954	200 461	108 610	91 851	21,1	11,4	9,7
1955–1959	176 013	101 495	74 518	17,8	10,3	7,5
1960–1964	136 271	101 382	34 889	13,6	10,1	3,5
1965–1969	145 824	110 321	35 503	14,3	10,8	3,5
1970–1974	159 647	122 276	37 371	15,3	11,7	3,6
1975–1979	177 149	134 465	42 684	16,7	12,6	4,1
1980–1984	135 463	145 807	–10 344	12,7	13,6	–0,9
1980	148 673	145 355	3 318	13,9	13,6	0,3
1981	142 890	144 757	– 1 867	13,3	13,5	–0,2
1982	133 559	144 318	–10 759	12,5	13,5	–1,0
1983	127 258	148 643	–21 385	11,9	13,9	–2,0
1984	124 934	145 963	–21 029	11,7	13,7	–2,0

A természetes szaporodásban tapasztalható ingadozások elsősorban a születésszám mozgásaival magyarázhatók. A legutóbbi időszak természetes fogyása azonban már a halandóság növekedésével is erős kapcsolatban van. Ha ugyanis a két alapvető folyamat – a születések és a halálozások – együttes hatását vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy a legutóbbi időszak népességfogyását együttesen okozta mindkettő mozgása: azaz csökkent az élveszületések száma, a halálozásoké pedig emelkedett, és így mindkettő negatívan befolyásolta a szaporodást. De melyik tényezőnek volt a nagyobb hatása? A válasz más, ha hosszabb, és más, ha rövidebb időtávban szemléljük. Ha 1965 óta vizsgáljuk a két alaptényező hatását, akkor egyértelműen azt mondhatjuk, hogy a halálozásoké lényegesebb, mint

a születéseké. Hiszen 1965-ben alig volt több élveszületés, mint az elmúlt két évben, mégis az akkori alacsonyabb halandóság mellett még jelentős – évi 25 000 főnyi – természetes szaporodás jött létre. Ezzel szemben 1983-ban és 1984-ben évi 21 000 fő a természetes fogyás. Megállapíthatjuk, hogy a 46 000 fő különbség 83 százalékát a halálozás emelkedése és 17 százalékát a születések csökkenése hozta létre. Más a kép, ha az 1975 óta bekövetkezett változásokat vizsgáljuk, mivel akkor az élveszületések magas száma miatt volt lényegesen több a természetes szaporodás: 63 000 fő. Az ahhoz képest bekövetkezett 84 000 fő visszaesés 82 százalékát már az élveszületések visszaesése és 18 százalékát a halálozások emelkedése okozta.

Népességszaporodásunk rövid összefoglalása után tekintsük át kissé részletesebben a reprodukciót meghatározó alapvető demográfiai folyamatok alakulását – tehát a termékenység és a halandóság trendjeit – az elmúlt 40 évben. Egy újabb tanulmányban pedig a házassági mozgalmat, majd a népesség összetételében bekövetkezett változásokat ismertetjük.

SZÜLETÉS – TERMÉKENYSÉG

Ha az elmúlt negyven év magyar termékenységtörténetét kívánjuk röviden jellemezni, akkor azt mondhatjuk hogy két – sokszor egymással nem összefüggő, sőt néha ellentétes – alaptendenciát figyelhetünk meg:

- a születések évi száma erősen hullámzott: bizonyos időszakokban emiatt hullámhegyek alakultak ki a megszületett nemzedékek létszámában (1953–1955 és 1974–1976 között) ezeket hullámvölgyek követték (1962–1963-ig és 1980-tól napjainkig); e hullámzások természetesen egymással kapcsolatban vannak, ciklikusan ismétlődnek;
- az egész második világháború utáni időszakban a termékenységnek a XIX. század végén megindult fő irányzata folytatódott: a családok gyermekszáma fokozatosan visszaesett, és a csökkenés üteme általában fokozódott; az egymást követő női nemzedékek egyre kevesebb gyermeket szülnek, és a következő generációk nagysága már hosszabb ideje alatta marad az előzőkének, ami a reprodukció negatív voltát jelzi.

Természetesen e két mozgás egymással is összefügg, elsősorban oly módon, hogy a termékenység általános csökkenése miatt a születések naptári évenkénti mozgása csak látszólagos hatású. A hullámhegyek főleg az időben előrehozott születések miatt keletkeztek, és emiatt a hullámvölgyek – az előző hullámzások ismétlődése mellett – a születések előrehozása elmaradásának is következményei. A lényeges kérdés azonban nem a születések időzítésének a kérdése, vagyis az, hogy az utódok mikor – melyik naptári évben vagy a házasság melyik évében – jönnek a világra, hanem az, hogy egyáltalán megszületnek-e, vagyis, hogy egy-egy családban hány gyermek születik, mekkora az ún. befejezett termékenység.

Ha a születések időbeli alakulását kívánjuk az elmúlt negyven év során nyomon kísérni, a különféle mozgásokat figyelembe véve hét hosszabb-rövidebb időszakot tudunk megkülönböztetni:

1. születési arányszámunk a második világháború után – annak ellenére, hogy a háborús években alig mutatkozott születéskiesés – kismértékben emelkedett, és az 1947–1950. években a háború előttinél magasabb – 21 ezrelék körüli – szinten stabilizálódott;
2. 1951-ben és 1952-ben kisebb mértékű csökkenés következett be, ami 20 ezrelék alatti élveszületési arányszámnak felelt meg;
3. adminisztratív jellegű népesedéspolitikai intézkedések hatására a születési arányszám 1953-tól jelentős emelkedést mutatott, 1954-ben a felszabadulás utáni időszak legmagasabb értékét – 23 ezreléket – érte el, és alig változott a következő két évben;
4. az adminisztratív intézkedések eltörlése és ezzel együtt a művi vetélések legalizálása, illetve az előző időszakra előrehozott születések elmaradása következtében megindult

a születési arányszám előbb lassúbb, majd gyorsabb csökkenése: a mélypontot 1962 és 1963-ban érte el 13 ezrelékkal (így a születési hullámvölgyben született nemzedékek nagysága 40 százalékkal elmaradt az előző születési hullámhegy nemzedékétől);

5. a gyermekes családok érdekében hozott intézkedések hatására a születések száma kisebb mértékben növekedett, amit 1967 és 1973 között 15 ezrelék körüli stagnálás követett;

6. az 1973-ban elfogadott népesedéspolitikai intézkedéseket követően 1974 és 1976 között újabb születési hullám jött létre részben a szülőképes korú nők számának emelkedésével, részben a születések (főleg a második gyermekek megszületésének) előrehozatala eredményeképpen; ennek csúcspontján – 1974–1975-ben – ismét 18 ezreléket ért el a születési arányszám;

7. 1977-től kezdve kisebb, majd 1980-tól nagyobb mértékben visszaesett a szülési kedv; ehhez még hozzájárult a születések előrehozatala miatti születéskiesés és a fiatal női nemzedékek kisebb létszáma; a csökkenés hatására az 1980-as évek közepére születési arányszámunk eddigi mélypontját érte el: 1983–1984-ben 12 ezrelék alá süllyedt.

Ha e folyamatot hosszabb időszakokra kívánjuk felosztani, akkor azt mondhatjuk, hogy élveszületési arányszámunk a felszabadulás utáni első évtizedben volt a legmagasabb (21 ezrelék körül volt), a második évtized első felében még 18 ezrelék körüli szintet mutatott, majd az 1960-as évek első felére 14 ezrelék alá süllyedt. A harmadik évtized 15 ezreléknél alacsonyabb mutatót jelzett; majd a negyedik évtized első felében ismét növekedés mutatkozott – közel 17 ezrelékes arányszámmal –, ez 1980 és 1984 között ismét 13 ezrelék alá süllyedt. Ebben az utolsó öt éves időszakban folyamatos volt a születési arány visszaesése: 1980-ban még megközelítette a 14 ezreléket, a következő két évben 13 ezrelék körül volt, majd az utóbbi két évben 12 ezrelék alá süllyedt.

3. tábla

Az élveszületések száma és a termékenység mutatói

Év (évek átlaga)	Élveszületések száma (fő)	Nyers	Standardizált*	Ezer 15–49 éves		Teljes termékenység	Nyers	Tiszta	Átlagos születési sorrend
				nőre	házas nőre				
				élveszületési arány (ezrelék)	jut élveszületés		reprodukciós együttható		
1949	190 398	20,6	20,6	75,4	111,3	2,50	1,223	1,060	2,53
1950–1954	200 461	21,1	21,0	79,3	110,9	2,63	1,290	1,153	2,47
1955–1959	176 013	17,8	18,2	70,0	93,6	2,36	1,153	1,089	2,29
1960–1964	136 271	13,6	14,0	54,9	73,1	1,86	0,907	0,851	2,14
1965–1969	145 824	14,3	15,0	56,4	75,6	1,95	0,947	0,902	1,95
1970–1974	159 647	15,3	15,6	59,4	79,8	2,01	0,975	0,934	1,88
1975–1979	177 149	16,7	16,2	67,1	87,7	2,18	1,061	1,025	1,83
1980–1984	135 463	12,7	13,2**	52,9	68,0	1,81	0,895**	0,871	1,83
1980	148 673	13,9	13,6	57,6	73,7	1,92	0,937	0,909	1,82
1981	142 890	13,3	13,6	55,7	71,3	1,88	0,919	0,894	1,84
1982	133 559	12,5	13,0	52,2	67,2	1,78	0,865	0,843	1,83
1983	127 258	11,9	12,7	49,8	64,3	1,73	0,852	0,837	1,83
1984	124 934	11,7	12,5	49,0	63,6	1,70	.	.	1,82

* Az 1949. évi népszámlálás kormegoszlására standardizált.

** 1980–1983. évek átlaga.

Az élveszületések számában és nyers arányszámában bemutatott változások csaknem teljesen azonos jellegűek, ha a tisztított arányszámok világánál tekintjük át a 40 éves folyamatot. Mégis a kormegoszlás hatásait kiküszöbölő standardizált mutató vagy pedig a megfelelő korú női népesség számához viszonyított általános termékenységi arány kissé más nagyságrendű változásokat jelez, mint a nyers

arányszámok által kimutatottak. Ez különösen az igen nagyarányú – fel- vagy lefelé irányuló – hullámzások idejére érvényes. Így például amíg 1954-ben 1952-höz viszonyítva a nyers arányszám 17 százalékos, addig a tisztított mutatók 17, illetve 20 százalékos növekedést mutattak. A mélypont (1962) a legmagasabb (1954. évi) adathoz viszonyítva nyers arányszámában 44 százalékkal, tisztított arányszámokban 42, illetve 41 százalékkal esett vissza. Az új hullámhegy esetén – 1975-ben – az emelkedés 1971-hez képest a nyers arányszámában 27, a tisztított arányszámokban pedig 19, illetve 30 százalék volt. Ehhez viszonyítva az 1975-től 1984-ig tapasztalt visszaesés magasabbnak mutatkozik (35 százalékos) a nyers arányszámában, mint a tisztítottakban (29, illetve 32 százalékos).

Mindezek arra is választ adnak, hogy mi okozhatta ezeket a különböző – és különösen a legutóbbi – nagyarányú mozgásokat. Ha a hetvenes évek közepén jelentkezett születési hullám okait kutatjuk, azt kell megállapítanunk, hogy ezt közel háromnegyedében a házasság termékenységben bekövetkezett növekedés magyarázza; az emelkedés egyhatodát indokolta a korstruktúra módosulása – a nagyobb létszámú fiatal női korosztályoknak ez időszakban történt belépése –, és mintegy 7–8 százalékot okozott a házassági szokások változása (a korábbi és nagyobb arányú házasság). Hasonlóképpen magyarázható az ezt követő visszaesés: a jelenlegi születési mélypont is. A születek 1975-höz képest tapasztalt csökkenésének 75 százalékát a termékenységi színvonal visszaesése okozta, csupán 17 százalékot indokol az a tény, hogy ebben az időszakban léptek szülőképes korba azok a kis létszámú korosztályba tartozók, akik a hatvanas évek születési mélypontja idején születtek, és akik a jelenlegi szülő korosztályok zömét alkotják. Ezek mellett a házassági mozgalomban mutatkozó visszaesés is csökkentően hatott a születésszámra; ennek hatása a különbség 8 százalékát jelentette.

A születésszám, illetve a termékenység fokozatos visszaesése a szülő nők kor megoszlásának erős átrendeződésével járt együtt. A 40 éves időszak folyamán erősen visszaesett a propagatív kor felső részén szülő nők aránya, és fokozatosan nőtt a 20-as éveikben anyaságot vállalók súlya; az utóbbi időszakban még a 20 éven aluli szülő nők aránya is emelkedett. Bizonyos hullámzások e téren is megmutatkoznak, a születési hullámok emelkedő szakaszában növekszik a 20–24 éves korú szülő nők és bizonyos esetekben a 30 éven felüli szülő nők aránya; a csökkenés időszakában a változások ingadozóbbak: például a legutóbbi időszakban – éppen a fiatalabb női korosztályoknak az előző születési mélypont miatti viszonylag kisebb száma, illetve a születek előbbrehozatalára tekintettel – erősen növekszik a 25–29 éves korban történő születek aránya a 20–24 évesek terhére.

Természetesen a szülő nők megoszlásánál jobban mutatja a tényleges termékenységi folyamatokat az egyes korcsoportokba tartozó nők születei gyakoriságának (a korcsoport szerinti születési arányszámok alapján történő) változása. Ezek alakulása a 30 évesnél idősebb korcsoportokban szinte párhuzamos az általános termékenység módosulásával: folyamatos visszaesést mutat. A negyven év folyamán a 40–49 évesek termékenysége 12 százalékra, a 35–39 éveseké 22 százalékra, a 30–34 éveseké pedig 45 százalékra esett vissza. E korcsoportokban nem is találunk hullámzást: a csökkenés csaknem egyenletes a vizsgált 5 éves időszakokban. (Csak egy különbséget fedezhetünk fel: az ötvenes évek születési hulláma idején kismértékben megnőtt a 30–34 évesek termékenysége, és ugyanezen korcsoportba tartozóknál a hatvanas évek első felének mélypontját kismértékű emelkedés követte, ami stagnálásba ment át, és csak 1980 után jelentkezett ismét visszaesés.)

A születési hullámok hatásai csak a 30 évnél fiatalabb női korosztályok termékenységében – és főként a 20–29 évesek között – jelentkeztek. Így az ötvenes

évek születési hulláma idején a 20–24 évesek termékenysége 18, a 25–29 éveseké pedig 22 százalékkal növekedett; ezt követően a hatvanas évek mélypontján az első korcsoport arányszáma 27, a másodiké már 43 százalékkal esett vissza. A következő – a hetvenes évek első felében jelentkezett – születési hullám idején a 20–24 évesek termékenysége 16, a 25–29 éveseké pedig 29 százalékkal növekedett meg. Az azóta bekövetkezett visszaesés a 20–24 éveseknél 18, a 25–29 éveseknél pedig 27 százalékos csökkenést idézett elő. Egészen eltérő volt minden korcsoporttól a 15–19 évesek termékenységének alakulása. Ez előbb növekedett – mintegy 20 százalékkal –, majd kismértékben visszaesett, és az 1970-es évek elejétől igen magas szintre emelkedett: 1975–1979-ben e korcsoporthoz tartozók születési arányszáma 50 százalékkal volt magasabb a tíz évvel korábbinál, azóta itt is csökkenés következett be – 20 százalékos –, de ez az arány még így is viszonylag magasnak tekinthető.

4. tábla

*Az élveszületések megoszlása az anya korcsoportja szerint
(százalék)*

Év (évek átlaga)	–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49	50–	Össze- sen
	éves							
1945–1949	8,9	33,3	25,4	15,9	12,2	4,3	0,0	100,0
1950–1954	9,3	34,1	29,4	15,9	7,7	3,6	0,0	100,0
1955–1959	11,3	36,2	27,0	16,4	6,9	2,2	0,0	100,0
1960–1964	13,0	39,3	26,2	13,6	6,2	1,7	0,0	100,0
1965–1969	14,0	40,4	26,9	12,5	4,9	1,3	0,0	100,0
1970–1974	15,6	42,3	25,7	11,4	4,0	1,0	0,0	100,0
1975–1979	14,5	43,5	27,1	10,7	3,4	0,8	0,0	100,0
1980–1984	14,0	38,7	31,5	11,8	3,3	0,7	0,0	100,0
1980	14,5	41,1	29,9	10,5	3,3	0,7	0,0	100,0
1981	13,7	39,4	31,7	11,3	3,2	0,7	0,0	100,0
1982	13,9	38,2	32,1	11,8	3,3	0,7	0,0	100,0
1983	13,8	37,5	32,3	12,3	3,4	0,7	–	100,0
1984	14,1	37,4	31,3	13,1	3,5	0,6	–	100,0

5. tábla

Termékenységi arányszámok alakulása az anya korcsoportja szerint

Év (évek átlaga)	Ezer						
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49	15–49
éves nőre jut élveszületés							
1947–1949	45,4	160,5	139,2	88,0	55,8	11,2	75,3
1950–1954	50,6	176,0	146,1	93,5	49,0	10,0	79,3
1955–1959	54,4	176,6	124,0	72,6	38,7	5,4	70,0
1960–1964	47,2	149,0	100,6	49,3	21,7	3,6	54,9
1965–1969	48,8	157,7	109,7	51,5	19,2	2,7	56,4
1970–1974	55,7	162,4	110,6	51,4	18,3	2,2	59,4
1975–1979	73,4	173,9	116,2	51,4	17,2	1,9	67,1
1980–1984	58,8	151,2	97,1	39,2	12,5	1,4	52,9
1980	68,0	158,6	100,0	40,9	13,7	1,5	57,6
1981	62,4	155,9	100,6	40,6	12,8	1,5	55,7
1982	58,3	149,5	95,6	38,5	12,3	1,4	52,2
1983	53,3	145,4	94,2	37,6	12,0	1,3	49,8
1984	51,9	146,8	95,2	38,2	11,9	1,2	49,0

A különböző korcsoportokban bekövetkezett eltérő mozgások erősen megváltoztatták az egyes női korcsoportok egymáshoz viszonyított termékenységi arányát. Így például a felszabadulás utáni első évtizedben a 25–29 évesek termékenységénél csak 37 százalékkal volt alacsonyabb a 30–34 éveseké és 60 százalékkal a 35–39 éveseké. E két különbség jelenleg már 60, illetve 87 százalékos. Ugyanígy, amíg a felszabadulás után még csak 15 százalékkal volt magasabb a 20–24 évesek termékenysége a 25–29 évesekénél, addig jelenleg már 56 százalékos a különbség. Viszont közeledett a legmagasabb termékenységi csoporthoz – 20–24 évesekhez – a 15–19 évesek termékenysége: ez régebben annak csak 28, most 39 százalékát jelenti.

Magyarországon a házasságon kívüli születések aránya, az egész negyven éves időszakban egyetlen évben sem volt magasabb 8 százaléknál, és az időszak zömében 6–7 százalék között volt; bár az alaptendencia kissé növekvő: a hatvanas évekig még 5 százalék körüli volt, az utolsó évtizedben már 8 százalék körül mutatkozik. A házasságból történő születéseknek az anya kora szerinti megoszlása, illetve a házasságban való termékenység kor szerinti adatai az előbb elmondottak szerint alakultak. Itt is erős a fiatalodás és az idősebb korosztályba tartozók termékenységének visszaesése.

A termékenység csökkenő tendenciáit jól mutatja az újszülöttek születési sorszám szerinti alakulására vonatkozó adatok változása. A negyven év folyamán erősen visszaesett a 4. vagy további szülőtként világra jötték száma. Ez a „nagy családok” arányának erős apadását és ezzel együtt az átlagos gyermekszám erős csökkenését okozta. A 4. és többedik szülők a felszabadulást követő években még az összes élveszülöttnél több mint egyötödét jelentették; arányuk évről évre erősen süllyedt, és a legutóbbi évtizedben már az újszülöttek 6 százalékát sem érte el.

6. tábla

Az élveszületések megoszlása az élveszületési sorrend szerint

Év (évek átlaga)	1.	2.	3.	4.	5.	6.–	Össze- sen
	szülöttek aránya (százalék)						
1945–1949	40,0	25,7	13,3	7,3	4,5	9,2	100,0
1950–1954	39,0	27,8	14,4	7,5	4,1	7,2	100,0
1955–1959	40,9	29,5	13,5	6,7	3,6	5,8	100,0
1960–1964	45,4	29,5	11,9	5,4	2,9	4,9	100,0
1965–1969	48,8	32,2	9,3	3,9	2,1	3,7	100,0
1970–1974	48,3	34,9	9,3	3,2	1,6	2,7	100,0
1975–1979	45,0	39,0	10,3	2,8	1,2	1,7	100,0
1980–1984	45,4	38,3	10,8	3,0	1,2	1,3	100,0
1980	45,5	38,9	10,2	2,8	1,2	1,1	100,0
1981	44,8	38,5	11,2	3,0	1,2	1,3	100,0
1982	45,1	38,3	11,0	3,0	1,2	1,4	100,0
1983	45,3	38,1	10,9	3,1	1,2	1,4	100,0
1984	46,1	37,7	10,6	3,0	1,3	1,3	100,0

Jóval kisebb mértékű volt a változás – és nem ennyire egyértelmű – a 3. szülők arányában. Ezek előfordulása a felszabadulás utáni 15 évben még elég magas volt (13–14 százalék körüli), majd a harmadik évtizedre a termékenység erős visszaesésével párhuzamosan 9 százalékra csökkent. A legutóbbi évtizedben gyakoriságuk kismértékben ismét nőtt, és az elmúlt 5 éves időszakban már az újszülöttek 11 százaléka volt 3. gyermek. A legszámottevőbb változás az, hogy egyre több

az újszülöttek között a 2. szülött, ami a kétgyermekes családtípus általánossá válását is jelzi. A 40 éves időszak elején még a gyermekeknek alig egynegyede jött világra másodikként, arányuk most már 38 százalékot ér el. Természetesen az elsőszülöttek voltak az egész időszakban legtöbben: arányuk az első tizenöt évben 40 százalék körül volt, majd a harmadik évtizedre 48–49 százalékra nőtt. A születési hullámot követően ismét viszonylag kisebb az arányuk: a legutolsó évtizedben már csak 45 százalékot képviselnek.

Az első- és másodszülöttek arányának fokozatos emelkedésével párhuzamosan csökkent az átlagos születési sorrend mutatója, ami önmagában is jelzi az átlagos családnagyság csökkenését. A felszabadulást követő évtizedben az élveszületési sorrend átlaga még 2,5 volt, és ez fokozatosan csökkenve a hatvanas évek második felére 2 alá süllyedt. A mutató értéke az utolsó évtizedben 1,8 körül volt, ami igen alacsony átlagos családnagyságot jelez.

A termékenység tényleges színvonalának visszaesését jól mutatja a *teljes termékenységi arányszám*. Ez azt fejezi ki, hogy egy nő élete folyamán hány gyermeknek adna életet, ha végigélné egész termékenységi időszakát, és az adott év kor-specifikus termékenységi arányszámai hatnának rá. E mutató tehát felépítésében a befejezett termékenységhez (az egy nőre jutó született gyermekek átlagos számához) áll közel, és annak mértékegységében fejezi ki az adott év születési adatait. Annak bemutatására is szolgál, hogy a mutató mennyiben tér el az egyszerű reprodukcióhoz szükséges értéktől, amely az utóbbi negyven év magyarországi viszonyai között 2,1–2,3-es átlagos gyermekszámnak felel meg.

A felszabadulás utáni évtizedben a teljes termékenységi arány még 2,5–2,6-es értéket mutatott, majd fokozatosan süllyedni kezdett. Mélypontját előbb a hatvanas évek első felében érte el, amikor 1,9 alá esett vissza. Ezt követően kissé emelkedett: a hetvenes évek második felében ismét megközelítette a 2,2-et, vagyis az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szintet. A születések számának az utóbbi években tapasztalt csökkenése itt is megmutatkozik: a legutóbbi két évben a teljes reprodukciós arányszám már csak 1,7-et ért el.

Ebben az általános tendenciában még kiugróbb értékeket jeleztek az egyes hullámok felső vagy alsó csúcsa. Ezek – mivel naptári év adataiból számított mutatók – a ténylegesnél jobban mutatták a termékenység emelkedését vagy visszaesését, különösen mivel a hullám mindig születés-előrehozattal, illetve annak eltolódásával járt együtt. Így e mutató különösen magas értékei (1954-ben: 2,97, 1975-ben: 2,38) a valóságosnál kedvezőbb (túl pozitív reprodukcióra utaló) képet, igen alacsony értékei (1962-ben: 1,79, 1984-ben: 1,73) pedig a ténylegesnél kedvezőtlenebb képet jeleznek.

A teljes termékenységhez hasonló képet mutatnak a szokásos reprodukciós mutatók, ezek közül is a nettó reprodukciós arányszámok. Itt még közvetlenebbül fejeződik ki a népesség jövője szempontjából figyelembe veendő tendencia, hiszen e mutató egységnyi értéke az egyszerű reprodukciót (a következő nemzedék azonos nagyságát), egységnél magasabb értéke a népesség következő nemzedéke emelkedését, alacsonyabb értéke pedig csökkenését jelzi. A tiszta reprodukciós együttható az 1950-es évek végéig még meghaladta az egyet (nagysága a születési hullámokkal párhuzamosan változott: legmagasabb 1954-ben volt, amikor 1,3 fölé emelkedett, ami tartós megmaradása esetén már 30 százalékos távlati növekedést jelzett volna), majd 1958-tól folyamatosan az egység alá süllyedt (1962-ben alig volt 0,8 fölött, ami folyamatos csökkenést eredményezett volna), ez alól csak az 1974–1977-es időszak a kivétel, amikor a születési hullám idején valamivel az egység fölé – tehát szaporodást jelezve –

emelkedett a nettó reprodukciós arányszám (maximuma 1975-ben volt 1,1 feletti értékkel). Azóta újra a negatív irányba változott, az elmúlt három évben megint megközelítve a 0,8-as nagyságrendet.

A termékenység tényleges változásait természetesen e naptári adatokból kiinduló és csak hozzávetőlegesen a valóságos trendeket jelző mutatók mellett, illetve helyett jobban jelzik az egyes női nemzedékek befejezett termékenységének módosulásai. Ha a felszabadulás utáni időszakban – akár kisebb részben is – reprodukcióban levő női korosztályok befejezett termékenységét elemezzük, az előzőekben vázolt kép bontakozik ki. Az egymást követő női korosztályok átlagos gyermekszáma fokozatosan csökkent. Ha a később született női nemzedék (kohorsz) teljes termékenységét nézzük, az mindig kisebb, mint az előző – idősebb – nemzedéké. E megállapítás igaz a női kohorszok egészére vagy pedig azokra, akik házasságban éltek végig teljes reprodukció korszakukat (vagyis ennek végén, 50 éves korukban is házasok voltak).

Az összehasonlítás döntően a felszabadulás utáni 40 éves időszak születési mozgalmát érinti. Az idősebb számításba jövő korosztályoknál azonban magába foglalja a második világháború előtti termékenységet is. A fiatalabbaknál pedig, akik még nem teljesen fejezték be gyermekszülésüket, számításba vettük a következő húsz éves időszak becsült termékenységét is. Ennél figyelembe vettük a különböző termékenységi vizsgálatok családtervezésre vonatkozó információit is. Így összesen 60 női korosztály adatait mutatjuk be.

7. tábla

A házas nők befejezett termékenysége összevont születési évjáratok szerint
50 éves korukban

Születési évjárat	Termékenységi időszak	Száz házas nő közül							Száz házas nőre jut született gyermek
		0	1	2	3	4–5	6–9	10–	
		gyermek született							
1895–1899 . .	1915–1949	16	14	18	15	20	14	3	323
1900–1904 . .	1920–1954	15	16	20	14	19	13	3	309
1905–1909 . .	1925–1959	15	19	23	15	16	10	2	282
1910–1914 . .	1930–1964	14	21	25	16	15	8	1	252
1915–1919 . .	1935–1969	12	22	28	17	14	6	1	243
1920–1924 . .	1940–1974	10	22	33	18	12	4	1	230
1925–1929 . .	1945–1979	9	24	36	17	10	3	1	219
1930–1934 . .	1950–1984	6	27	41	15	8	3	0	209
1935–1939 . .	1955–1989	5	29	45	13	6	2	0	198
1940–1944 . .	1960–1994	5	26	50	13	4	2	0	197
1945–1949 . .	1965–1999	5	20	56	14	4	1	0	200
1950–1954 . .	1970–2004	5	18	60	13	3	1	0	199

Ha a házasságban élt nők átlagos gyermekszámát nézzük, akkor azok, akik a második világháború utáni évtizedben fejezték be termékeny időszakukat, még 3,2 gyermeket szültek; azok, akik a nyolcvanas évek közepén léptek ki a szülőképes korukból, és gyermekszülésük zöme az 1950–1965 idősziakra esik, már csak 2,1-es átlagot mutatnak, vagyis 35 százalékkal kevesebbet. Azok, akik a XX. század végén lesznek 50 évesek – és így gyermekszülésük zöme már megtörtént – alig kisebb, 2,0 átlagos gyermekszámot fognak megvalósítani.

E jelentős csökkenés elsősorban a nagyobb gyermekszámú családok visszaszorulásának az eredménye. A 4 és több gyermekes anyák aránya ugyanis 37 százalékról 11, illetve 4 százalékra esik vissza. A házaspárok között a 3 gyermekesek aránya alig változott: az első évtizedben befejezett termékenységű korosztálynál 15 százalékos, a mostaninál pedig 15, illetve 13 százalékos. Leglényegesebb a kétgyermekes nők előretörése: súlyuk fokozatosan nőtt: 18 százalékról 41, illetve 60 százalékra. Az egygyermekesek aránya is emelkedő tendenciájú: a házas nők között az egykések aránya 14 százalékról 27 százalékra nőtt, az újabb kohorszok esetében azonban csökkenést becsülhetünk (valószínűleg 18 százalékra esik vissza). A gyermektelen házas nők aránya az általános termékenységcsökkenéssel ellentétes trendet mutat: míg az 1895 és 1899 között született korosztályok 16 százalékának nem született gyermeke, addig a legutóbbi vagy a következő évtizedekben termékenységüket befejező kohorszoknál ez már csak 5–6 százalékot tesz ki. (Ami megközelíti a biológiai meddő nők valószínű arányát.)

Ha összehasonlítások fényénél kívánjuk értékelni az utolsó negyven év születési–termékenységi folyamatait, akkor az 1945 és 1984 között lezajlott változásokat az előző történelmi időszakéhoz, illetve a többi európai országéhoz kell viszonyítanunk.

Jól jelzi termékenységünk mai szintjét, hogy amíg 1945 és 1984 között összesen 6,56 millió születés történt, addig a mai országterületen 1905 és 1944 között 8,64 millió, ami 25 százalékos visszaesést jelent. Mivel a népesség száma növekedett, az évenkénti átlagos élveszületési arányszámban még nagyobb a visszaesés: 26 ezrelékről 16,5 ezrelékre, ami 37 százalékos csökkenést jelent. Ha a trendek alakulását nézzük, akkor már a különbségek nem ilyen irányúak. Az elmúlt 40 éves időszak folyamán a születési arányszám visszaesése – az első ötéves időszaktól az utolsóig – 36 százalékos volt; az előző 40 éves időszakban a hasonló mutató 45 százalékos csökkenést jelzett. Érdemes azt is megvizsgálni, hogy miként alakult születési arányszámunk az előző történelmi időszakhoz, vagyis a felszabadulást megelőző 25 évhez, az 1920–1944 közötti időszakhoz képest. Annak egészében a születési arányszám 23,5 ezrelék volt; ehhez viszonyítva a mostani első húsz évben (1945–1964) még kisebb volt a visszaesés (18,1 ezrelékre, 23 százalékos a csökkenés). A második húszéves időszak (1965–1984) arányszáma azonban már csak 12,7 ezrelék volt, ami 46 százalékkal kisebb a két világháború közötti időszakban tapasztaltnál.

A többi európai országhoz viszonyítva születési–termékenységi mutatóink lényegében változatlanok maradtak: a 40 éves időszak egészében – hasonlóan a két világháború közötti időszakhoz – a magyar arányszámok a közepes vagy annál alacsonyabb értéknek feleltek meg. Az ezektől való eltérések inkább a magyar születési mozgalom eltérő trendjei – főleg pedig a másutt sokkal kevésbé mutatózó hullámozások miatt – álltak elő. Ezeket az eltéréseket a következőkben foglalhatjuk össze:

– nálunk nem jelentkezett a legtöbb európai országban megnyilvánuló második világháborút követő nagymértékű születésszám-növekedés (a „baby-boom”), ezért az első 15 éves időszakban születési arányszámunk lényegében a régebbi relatív szint alá esett vissza (kivételt képezve az 1950-es évek közepén jelentkező születési hullámunk időszaka, amikor a magyar születési arány egyike volt a legmagasabbaknak Európában);

– a hatvanas évek első felében jelentkező magyar születési mélypont speciális hazai jelenség volt; ebben az időszakban Európa országaiban még inkább növekedés mutatkozott, és ezért is az 1962–1963. évi magyar születési arányszám a legalacsonyabb volt a kontinensen;

– a hetvenes évek születési hulláma olyan időszakban következett be, amikor már a legtöbb európai országban süllyedni kezdett a termékenység; így az 1974–1976-os években

a magyar születési arányszám megint kiemelkedően magas volt, és az emelkedő trend is elég egyedi volt;

– a nyolcvanas években tapasztalt születésszám-csökkenés, illetve a termékenységben az egyszerű reprodukciónál alacsonyabb szintet jelentő tartós állapot nem egyedülálló jelenség, hiszen a legtöbb európai országra jellemző, így a legutóbbi évek magyar születési–termékenységi színvonala ismét a közepesnél rosszabb helyzetet jelent számunkra Európában.

HALÁLOZÁS – HALANDÓSÁG

A felszabadulás utáni időszakban a magyar halandóságot két alapvető tényező határozta meg:

– a népesség öregedésének hatására – különösen a negyvenéves időszak második felében – növekedett a meghaltak száma;

– a tényleges halandósági szint – a kor szerinti halálozási arány – nem mutatott egységes tendenciát az időszak folyamán: az első 20 éves időszakban határozott javulás mutatkozott csaknem minden korcsoportban; ezt követően előbb lassabban, majd az utolsó évtizedben gyorsabban megindult a halandóság romlása lényegében a 30 éven felüliek minden korcsoportjában.

Részleteiben vizsgálva a magyarországi halálozások időbeli alakulását, az elmúlt 40 éves időszakban a következő hosszabb-rövidebb időszakokat különböztethetjük meg:

1. a felszabadulást követő két évben – a háborús események, majd a rossz egészségi állapot és a táplálkozási hiányok következtében még magas volt a halálozási arány (1946-ban 15 ezreléket ért el, ami a második világháborús évek szintjénél még mintegy egyhaddal magasabb volt);

2. 1947-től megindult a halandóság egyenletes, később gyorsuló javulása; ezt alig befolyásolta még az öregedés lassan meginduló folyamata: a negyvenes évek végétől a hatvanas évek közepéig terjedő több mint 15 éves időszakban a halálozások nyers aránya egyharmadával esett vissza; lényegében alig kevésbé, mint a kormegoszlás romló hatásait kiküszöbölő tisztított – standard – mutatóé;

3. az 1960-as évek közepétől megindult a halálozások számának és a lakosság számához viszonyított arányának fokozatos emelkedése: a hatvanas évek közepétől a hetvenes évek végéig a meghaltak évi átlagos száma 100 000 körülről 140 000 körülire növekedett, a nyers arányszám a 10 ezrelékes szintről a 13 ezreléket megközelítő szintre nőtt; ez az emelkedés azonban elsősorban a népesség öregedésének volt a következménye, mivel az ezt kiküszöbölő standardizált arányszámok összességükben nem növekedtek, bár már az 1960-as évek második felétől elindult bizonyos – főleg középkorúakat magukban foglaló – korcsoportokban a halandóság romlása, de ezt még ellensúlyozni tudta a többi korcsoportban folytatódó javulás;

4. a nyolcvanas évek első felében a halálozások növekedése már nemcsak az öregedési folyamat előrehaladásának a következménye, hanem a 30 éven felüli korcsoportok halandóságának további romlása is erős hatást gyakorol az alapfolyamatra (és most már a javuló korosztályok halandósági nyeresége ezt nem pótolhatja); ennek következtében az 1980–1984-es időszakban nemcsak a nyers halálozási arányszám stabilizálódott a felszabadulás utáni időszak eddigi legmagasabb szintjén (14 ezreléket megközelítve), hanem a kormegoszlás hatásait kiküszöbölő standardizált arányszám is 7 százalékkal magasabb a hatvanas években tapasztalt eddigi legkedvezőbb szintnél.

Az előbbieket is bizonyítják azt, hogy a hatvanas évek közepétől, de még egyértelműbben a nyolcvanas évek eddigi időszakában megváltozott a halandóság alaptendenciája. Mielőtt a kor szerinti halandóság változásainak részleteire térnénk – feltesszük a kérdést, hogy általánosan tekinthető-e ez a romlás? – Ha az elmúlt húszéves időszak halandósági adatait vizsgáljuk, akkor láthatjuk, hogy bizonyos korcsoportokba tartozók körében következett be a halandóság romlása, más korcsoportoknál pedig a javulás folyamata. Az 1960-as évek közepe és az

1983–1984-es évek halandósága közötti különbségeket alapul véve egyértelműen három nagy korcsoportot különböztethetünk meg:

– a 30 éven aluliak halandósága jelenleg csak kétharmada az 1960-as évek közepén tapasztaltnak; a kedvező változás főleg a csecsemőknél és a kisgyermekéknél mutatkozik, a fiatal felnőttkorúaknál már kisebb a javulás;

– a 30–59 évesek között egyértelmű halandóságromlás tapasztalható: az e korcsoportba tartozók halandósága több mint felével növekedett az elmúlt húsz évben; legnagyobb mértékben a 40–49 éveseket érintette a romlás: halandóságuk kétharmadával emelkedett, mintegy felével nőtt az 50–59 éveseké és valamivel kisebb mértékben a 30–39 éveseké is;

– a 60 évesek és idősebbek kor szerinti halandósága alig módosult: 80 éves korig még kisebb rosszabbodást tapasztalunk, e fölött a halandóság változatlan maradt.

E hármas – javuló, romló, változatlan – tendenciát együttesen vizsgálva, azt kell mondanunk, hogy a negatív hatás erősebb volt a pozitív hatásnál. Ha az 1964-es korstruktúra változatlan maradt volna, akkor a „javuló” korosztályoknál 3000-es „halandósági nyereség” keletkezett volna, a „romló” korosztályoknál viszont közel 14 000-es a halandóság nettó többlete. Így azt mondhatjuk, hogy a halálozások évi számában bekövetkezett közel 50 000-es (majdnem ötven százalékos) növekedésből a népesség öregedése tette ki a jelentős részt. Mivel a kormegoszlás változott, vagyis a 60 évesek és idősebbek aránya növekedett a népességben, még ha nem is következett volna be kor szerinti halandóságváltozás, akkor is nőtt volna a meghaltak száma. Ez az elmúlt húsz éves időszakban a teljes halálozásszám növekedésének több mint kétharmadát eredményezte. Más szóval a kormegoszlás változása önmagában felemelte volna a meghaltak évi számát mintegy egyharmadával, változatlan kor szerinti halandóságot feltételezve. A további egyharmadot azonban e növekedésben a halandóság „nettó” romlása eredményezte, ami tehát az akkori halandósághoz képest 14 százalékos emelkedést hozott létre.

8. tábla

A halandóságot jellemző főbb mutatók alakulása

Év (évek átlaga)	Halálozások száma (fő)	Nyers halálozási arány (ezrelék)	Stan- dard*	Születéskor várható átlagos élettartam (év)			Átlagos halálozási kor		
				férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen
1945–1949	135 169	14,9	11,5**	59,81***	63,97***	61,89***	47,56***	52,02***	49,79***
1950–1954	108 610	11,4	.	61,90	66,18	64,04	.	.	.
1955–1959	101 495	10,3	.	65,02	69,37	67,20	56,08	61,14	58,61
1960–1964	101 382	10,1	8,6	66,85	71,37	69,11	60,95	65,54	63,19
1965–1969	110 321	10,8	8,3	67,43	72,46	69,95	62,68	67,58	65,05
1970–1974	122 276	11,7	8,4	67,00	72,82	69,91	63,14	68,57	65,74
1975–1979	134 465	12,6	8,5	66,86	73,24	70,05	64,08	69,79	66,81
1980–1984	145 807	13,6	8,9	65,90	73,47	69,69	64,97	71,31	67,96
1980	145 355	13,6	8,9	65,90	73,21	69,59	64,87	70,86	67,69
1981	144 757	13,5	8,9	65,96	73,37	69,67	64,81	71,03	67,74
1982	144 311	13,5	8,8	66,14	73,68	69,91	65,12	71,46	68,12
1983	148 643	13,9	9,0	65,59	73,49	69,54	64,98	71,65	68,12
1984	145 963	13,7	8,9	65,87	73,59	69,73	65,05	71,56	68,12

* Az 1949. évi népszámlálás kormegoszlására standardizált.

** 1948–1949. évre.

*** 1949. évre.

Ha a középkorúak halandóságában (de kisebb mértékben a 60–70 évesekében is) nem következett volna be a tényleges rosszabbodás, hanem e korcsoportokban változatlan maradt volna a meghaltak kor szerinti aránya, akkor az öregedés miatti növekedést erősen ellensúlyozni lehetett volna. (A körülbelüli 34 000-es

öregedés miatti növekedésnek mintegy fele ezzel ellensúlyozható lett volna.) Ez azt jelenti, hogy halálozási arányunk a jelenlegi 14 ezrelék alatti szint helyett valamivel 12 ezrelék felett lenne. Azt is joggal elvárhattuk volna azonban, hogy ne csak a 30 éven aluliak között javuljon a halandóság, hanem a „közepes” korcsoportokban is, és ha ez olyan mértékben folytatódott volna, mint 1950 és 1964 között, akkor e korosztály tagjai között is 20 000-es „halandósági nyereség” mutatkozott volna. Ezzel nyers halálozási arányunk már csak 11 ezreléket tenne ki, ami a ténylegesnek csak 80 százaléka.

9. tábla

A halandóság alakulása korcsoportok szerint

Korcsoport (éves)	1948– 1949.	1950– 1954.	1955– 1959.	1960– 1964.	1965– 1969.	1970– 1974.	1975– 1979.	1980– 1984.
	években ezer megfelelő korú lakosra jutó halálozás							
0	92,54	74,19	58,47	44,50	37,13	34,48	27,45	20,70
1	8,58	6,58	4,46	3,35	2,20	1,56	1,14	1,07
2	4,16	2,63	1,71	1,31	1,02	0,84	0,65	0,56
3–4	2,46	1,59	1,91	0,72	0,64	0,54	0,41	0,38
5–9	1,42	0,90	0,59	0,44	0,39	0,39	0,33	0,30
10–14	1,14	0,81	0,56	0,44	0,38	0,36	0,34	0,32
15–19	2,13	1,43	1,07	0,85	0,73	0,75	0,76	0,72
20–24	3,30	2,08	1,45	1,12	1,00	1,02	0,94	1,04
25–29	3,27	2,21	1,57	1,22	1,12	1,15	1,10	1,26
30–34	3,47	2,42	1,80	1,54	1,46	1,50	1,60	1,83
35–39	3,92	2,95	2,29	2,11	2,02	2,18	2,39	2,92
40–44	5,09	4,03	3,31	2,83	3,01	3,40	3,72	4,55
45–49	6,96	6,11	4,91	4,53	4,37	5,11	5,90	7,06
50–54	9,65	9,36	7,83	7,03	6,99	7,52	8,82	10,60
55–59	14,15	13,97	12,63	11,62	11,24	12,01	12,72	15,35
60–64	21,31	22,55	20,20	19,10	18,85	19,19	20,38	21,39
65–69	33,23	35,86	33,22	30,98	31,57	32,02	32,25	35,76
70–74	55,05	59,15	54,57	52,38	52,48	52,79	53,54	54,00
75–79	90,59	99,50	91,60	88,43	87,13	86,15	87,70	86,63
80–84	144,25	163,71	149,82	145,64	143,79	138,92	139,93	137,51
85–	238,39	284,46	258,35	245,45	242,48	237,47	236,07	229,36
Összesen	11,49	11,41	10,27	10,08	10,80	11,75	12,64	13,65

Részletesebben vizsgálva az elmúlt 40 év halandóságát, a következő főbb megállapításokat tehetjük.

1. A felszabadulást követő első húsz év folyamán általános volt a halandóság visszaesése: minden korcsoportban – a 80 évesek és idősebbek kivételével, ahol egy árnyalatnyi romlás volt tapasztalható – javult a halandóság. Ennek mértéke a kisgyermekkorban (a 2–9 évesek között) volt a legjelentősebb, ahol mintegy 30 százalékra esett vissza. A csökkenés alig volt kisebb – mintegy 40 százalék – az 1, illetve a 10–34 évesek között. A csecsemő-halandóság felére esett vissza. A felnőtt kor további szakaszaiban kisebb mértékű volt a javulás: a kor növekedésével a csökkenés mértéke visszaesett: a 35–44 évesek között 45, a 45–54 éveseknél 30, az 55–59 éveseknél 20, a 60–69 éveseknél pedig már csak 10 százalékos volt a javulás. A 70–79 évesek halandósága ebben az időszakban alig javult, 80 éven felül pedig közel 2 százalékkal romlott.

2. A második húsz éves időszakot már nagyobb részt a halandóság romlása jellemzi. Csupán 25 év alatt tapasztalhatunk még javulást, de ennek mértéke is – az egy éven aluliak kivételével – alatta marad az előző időszakban tapasztaltnak. A hatvanas évek közepéhez képest legjobban az 1 évesek halandósága csökkent (egyharmadára), 40–50 százalékra esett vissza a csecsemők és a 2–4 éves gyermekek halandósága. A nagyobb gyerme-

keknél a halandóság javulása a korról párhuzamosan csökkenő irányzatot mutat: az 5–9 éves korúaké egyharmadával, a 10–14 éveseké egynegyedével, a 15–19 éveseké egyharmadával esett vissza. A 20–24 évesek között pedig 7 százalékos csak a javulás (az előző időszakban e korcsoportban is kétharmados volt a javulás). A további korcsoportokban a romlás egyre fokozódik: a 30–34 éveseknél még csak egyharmadnyi, de a 40–49 éveseknél közel 60 százalékos 1960 és 1964, valamint 1980 és 1984 között a halandóság növekedése és több mint 50 százalékos az 50–54 évesek között is. Meghaladja az egyharmadot a növekedés a 35–39 évesek korcsoportjában, és alig kisebb ennél az 55–59 évesek között. A 60–69 éveseknél egyhatodnyi, a 70–74 éveseknél 3 százalékos emelkedést tapasztalunk. Feltűnő, hogy egyedül a legidősebbek – a 75 éves és idősebbek – között találjuk a halandóság kis mértékű javulását.

Összességében azt mondhatjuk, hogy az egész felszabadulás utáni időszakban a 10 éven aluliak között legnagyobb mértékű a javulás. A negyvenes évek végéhez viszonyítva az 1–4 évesek halandósága ma kisebb, mint az akkorinak egyhatoda, a csecsemők és az 5–9 évesek halandósága pedig az akkorinak egyötödére esett vissza. A mai halandóság egyharmadnyival vagy ennél valamivel alacsonyabb a 10–24 évesek korcsoportjában. Ezzel szemben napjainkban relatíve többen halnak meg a 45–69 évesek közül, mint a negyvenes évek végén (az 50–59 évesek között legnagyobb az emelkedés, mintegy 10 százalékos). Az ennél idősebbek halandósága az időszak egészében kis mértékben javult, legnagyobb mértékben – több mint 6 százalékkal – a 80 évesek és idősebbek között.

Az alaptendenciák a nemek esetében is megmutatkoznak: az első két évtizedben általában mindkét nemhez tartozók halandósága javult, a második két évtizedben pedig mind a férfiak, mind a nők esetében a romlás jelei mutatkoznak. A férfiak mindkét időszakban negatívabb módon viselkedtek, mint a nők. A javulás általában minden korcsoportban a nőknél volt jelentősebb az első időszakban, az utóbbi húsz évben pedig a férfiaknál jóval nagyobb arányú volt a halandóság romlása, mint a nőknél.

Így 1948–1949-ben, valamint 1960 és 1964 között például a fiatal felnőtt korban a férfiak halandósága csak 40–50 százalékára, az ugyanolyan korú nők esetében 25–30 százalékra esett vissza a halandóság. A különbségek kisebbek a 40–59 éves korúaknál, de számottevő, hogy ebben az időszakban 65 éven felül valamennyi férfi korcsoportban a halandóság romlását tapasztaljuk, ugyanakkor a nőknél csak 80 éven felül van kisebb arányú növekedés, de ez alatt elég határozott a javulás.

Még számottevőbbek a két nem halálozási trendjeiben mutatkozó különbségek az utolsó 20 évben. A férfiak között a halandóságromlás minden korcsoportban jóval erőteljesebb, mint a nőknél. A legnagyobb romlást mutató 40–49 éves korcsoportban a férfiak halandósága csaknem megkétszereződött, és közel 80 százalékkal nőtt az 50–54, mintegy felével a 35–39 és az 55–59 éves férfiak halandósága is. Ugyanezekben a korcsoportokban a nők halandósága csak egyhatodával lett magasabb. Hatvan év felett a női halandóság változatlan vagy inkább csökkenő (70 év után 10 százalékkal); ugyanakkor az idős korú férfiak esetében is a halandóság rosszabbodásáról számolhatunk be, a 85 éven felüliek kivételével. Ennek mértéke a 60–69 évesek között az egynegyedét is meghaladja, de közel egyhatodnyi a 70–79 évesek között is.

Összességükben az eltérő tendenciák azt eredményezik, hogy egyetlen olyan női korcsoport sincs, ahol a meghaltak aránya napjainkban magasabb lenne, mint a vizsgált időszak elején. A férfiak esetében azonban a jelenlegi halandóság 40 éves kor felett mindenütt magasabb, mint az 1940-es évek végén volt (a 85 éves és idősebbek kivételével, ahol azonos az akkorival). A növekedés itt is az 50–59 és a 65–69 évesek között a legszámottevőbb, ahol 27–29 százalékos a halandóság

romlása. Ehhez még azt is hozzá kell tenni, hogy a 45–69 éves korú férfiak halandósága ma kedvezőtlenebb, mint 1930-ban volt.

10. tábla

A halandóság alakulása korcsoportok és nemek szerint

Korcsoport (éves)	1948– 1949.	1960– 1964.	1980– 1984.	1948– 1949.	1960– 1964.	1980– 1984.
	években ezer megfelelő korú és nemű lakosra jut halálozás					
	férfiak			nők		
0	101,97	49,05	23,22	82,44	39,63	18,04
1	9,11	3,47	1,26	8,03	3,22	0,88
2	4,28	1,34	0,62	4,03	1,28	0,50
3–4	2,54	0,79	0,45	2,39	0,65	0,30
5–9	1,51	0,52	0,36	1,33	0,36	0,25
10–14	1,20	0,55	0,40	1,09	0,32	0,25
15–19	2,22	1,14	0,99	2,04	0,56	0,43
20–24	3,68	1,55	1,54	2,94	0,70	0,52
25–29	3,72	1,65	1,77	2,86	0,81	0,73
30–34	4,03	1,94	2,52	2,97	1,15	1,12
35–39	4,61	2,55	4,05	3,29	1,69	1,79
40–44	6,26	3,32	6,47	4,01	2,39	2,74
45–49	8,40	5,36	9,96	5,60	3,80	4,39
50–54	11,83	8,62	15,14	7,83	5,59	6,48
55–59	17,27	14,85	21,71	11,63	8,72	9,89
60–64	25,32	24,25	29,93	18,17	14,66	14,60
65–69	37,52	38,08	48,54	29,81	25,69	26,18
70–74	60,86	60,92	70,92	50,44	46,38	42,20
75–79	97,18	98,57	109,66	85,30	81,49	72,46
80–84	154,69	157,09	164,11	136,19	137,91	123,47
85–	257,39	264,98	256,91	226,39	233,05	217,88
Összesen	12,47	10,69	14,91	10,58	9,52	12,47

A két nem eltérő halandósági trendjei erősen növelték a férfiak amúgy is magas halandósági többletét. Az eltérő nemenkénti kormegoszlást kiküszöbölő halálozási mutató fényében az ezer férfira jutó halálozások száma a negyvenes évek második felében még csak 16,0 százalékkal volt magasabb a nőkéénél. A férfi halandósági többlet az 1960-as évek közepére 31,0 százalékkal emelkedett, majd a nyolcvanas évek közepén már 61,0 százalékot ért el. Ez a különbség minden korcsoportban megmutatkozik, de legkevésbé számottevő az időskorúak között. Az 1940-es évek végén hatvan éven felül még 39 (60–64 évesek) és 14 százalék (85 évesek és idősebbek) között mozgott a férfiak halandósági többlete a nőkéhez viszonyítva. E két differencia 1960–1964-ben már 65, illetve 14 százalékot ért el, a nyolcvanas évek első felében pedig már 105, illetve 21 százalékra emelkedett. Figyelemre méltó, hogy a középkorú férfiak halandóságának nagyarányú romlása következtében erősen megnőtt a 40–59 éves korcsoportban is a férfiak többlethalandósága. Húsz év alatt 40–70 százalékról 120–140 százalékra emelkedett. De a csecsemő-, a gyermek- és a fiatal felnőtt korban is nőtt a férfiak relatív halandósága az elmúlt húsz év folyamán. (Például a 20–24 éveseknél háromszoros lett.)

A halandóságban bekövetkezett kor szerinti változásokat kevésbé mutatják a meghaltak átlagos korában bekövetkezett változások. Az 1940-es évek végén meghaltak még átlagosan kevesebb mint 50 évet éltek, a hatvanas évek közepén már

közel 65 évet, a legutóbbi időszakban pedig megközelítik a 68 éves kort. A két nem halandósági eltéréseit tükrözi, hogy amíg a férfiak átlagosan 65, a nők 71 éves korukban halnak meg. E hatéves különbség magasabb az időszak elején tapasztaltánál, amikor még csak 4,5 év volt (bár viszonylagos súlya alig változott: akkor viszonylagosan 9 százalékkal, napjainkban 10 százalékkal hosszabb ideig élnek a nők, mint a férfiak).

Megbízhatóbb – egy számban kifejezhető – mértékegysége a halandósági színvonalnak, illetve változásainak a *születéskor várható átlagos élettartam* (amely az adott év korszpecifikus halálozási arányaira támaszkodva mutatja ki, hogy változatlan halandóságot feltételezve átlagosan milyen hosszú életet remélhet az adott évben született gyermek). Ennek értéke a felszabadulást követően még 62 év volt. Ez a halandóság javulásával párhuzamosan 8 évet növekedett, és a felszabadulás utáni harmadik évtized folyamán 70 évet ért el. Azóta – éppen a halandóság romlása hatására – egy árnyalattal visszaesett.

A két nem halálozási különbségei a várható élettartam értékekben is megmutatkoznak. A nők születéskor várható átlagos élettartama az időszak egészében meghaladta a férfiakét, és e különbség fokozatosan növekedett (4,2 évről előbb 7,9 évre, a különbség 7-ről 12 százalékra emelkedett). A nők élettartama a teljes időszakban növekedett, bár az utóbbi években már jóval kisebb mértékben. De így is az 1940-es évek végén tapasztalt 64 évről a hatvanas évek közepére 72 évre emelkedett, majd a nyolcvanas évek első felében 73,5 évet ért el. Így mai halandóság mellett egy nő 9,5 évvel (15 százalékkal) hosszabb élettartamot remélhet, mint az időszak elején. 1949 és 1965 között a férfiaknál jelentős emelkedés volt tapasztalható (60 évről 67 évre), de ezután előbb stagnálás, majd ezt követően csökkenés következett be: 1983-ban a férfiak születéskor várható átlagos élettartama 65,5 év volt, ami 5,8 évvel (9 százalékkal) magasabb az 1949. évinél. A férfiak halandóságának romlását e mutató nem jelzi teljes egészében, mivel a születéskor várható átlagos élettartam számításához figyelembe vesszük a 30 éven alul mutatkozó halandóságjavulást. Ha a középkorúak halandóságromlásának az élettartamra gyakorolt hatását plasztikusabban kívánjuk bemutatni, akkor a 40 éves korban még várható élettartam változását kell megvizsgálnunk. 1965-ben a 40 éves férfiak még 32,7 év megélését remélhették, 20 évvel később már 3,2 évvel kevesebbet, vagyis 29,5 évet. A nőknél ugyanezen életkorban mindkét időpontban 36 év volt a várható élettartam, tehát stagnálást mérhetünk, de így a különbség az e korú férfiak és nők élettartama között 10-ről 22 százalékra nőtt.

Külön érdemes foglalkozni az egy éven aluliak halandóságával, mivel a csecsemőhalandóság önmagában is alapvető mutatónak tekinthető. Az ezer elveszültre jutó egy éven aluli meghaltak száma a felszabadulást közvetlenül követő időszakban még igen magas volt: értéke 170 ezrelék. Ezt követő két évben még szintén elég magas aránnyal találkozunk (110 ezrelék körül); majd megindult a csecsemőhalandóság gyors visszaesése. Az ötvenes évek folyamán aránya 90 ezreléket megközelítő szintről 50 ezrelék alá esett vissza, és ez a gyors javulás a hatvanas évek közepéig folytatódott, amikor már 40 ezrelék alá süllyedt. Az ezt követő évtizedben lassúbbodott a csecsemőhalandóság javulása: 1975-ig lényegében 35 ezrelék körüli szinten stagnált. Az 1973-as népesedéspolitikai intézkedések hatására az évtized második felében jelentős javulás indult meg, és a nyolcvanas évek elejére 20 ezrelék körüli szintre esett vissza, azóta lényegében stabilizálódott a csecsemőhalandóság.

A csecsemőhalandóság alakulását tekintve az első időszakban a lényeges csökkenést a késői – 28 napon túli – csecsemőhalottak számának és arányának

erős visszaesése okozta. 1945 és 1949, valamint 1960 és 1964 között az ezer élveszülöttre jutó, 28 napon túli csecsemőhalottak aránya 50 ezrelékről 17 ezrelékre esett vissza. A 33 ezreléknyi csökkenés az első húsz éves időszakban bekövetkezett teljes javulásnak (ami 49,5 ezrelék volt) mintegy kétharmada. Ebben az időszakban a késői csecsemőhalálozás súlya 53 százalékról 38 százalékra esett vissza. Az első húsz évben a korai csecsemőhalandóság csökken (44 ezrelékről 28 ezrelékre), ezen belül a 7 napnál rövidebb időszakban meghaltak aránya, a neonatális halandóság úgyszintén (27 ezrelékről 22 ezrelékre). A halvaszülöttek arányának visszaesése következtében azonban az egész perinatális halandóság valamelyest javult (52 ezrelékről 35 ezrelékre). A második húszéves időszakban már alig volt súlya a késői csecsemőhalandóság változásának. A javulásban már kis részt képviselt, de így is számottevően (53 százalékkal) visszaesett a 28 napon túli halandóság. A neonatális halandóság ebben az időszakban erősen visszaesett: javulása (24 ezrelékről 13 ezrelékre) 11 ezreléknyi volt (ami az összcsökkenés 66 százalékát tette ki). A post- és neonatális korai csecsemőhalandóság is jelentősen (56 százalékkal) visszaesett. A változások hatására javult a perinatális halandóság is (59 százalékkal). Mindezek ellenére egyre növekszik a csecsemőhalandóságon belül a neonatális időszakban meghaltak aránya (előbb 29 százalékról 50, majd 63 százalékra).

11. tábla

A születés körüli csecsemőhalálozások alakulása

Év (évek átlaga)	Késői magzati halálozás (ezer élveszülöttre)	0–6 napos	Ebből 0 napos	1 éven aluli	Ebből:	
					28 napon	
					aluli	túli
meghaltak (ezer élveszülöttre)						
1948	24,6	27,0	11,6	94,0	44,0	50,0
1950–1954	18,5	23,9	11,9	74,2	35,7	38,5
1955–1959	15,2	22,5	12,7	58,5	31,0	27,5
1960–1964	12,5	22,1	12,6	44,5	27,6	16,9
1965–1969	10,6	24,0	13,9	37,1	27,9	9,3
1970–1974	9,5	24,7	13,9	34,5	28,0	6,5
1975–1979	8,3	19,2	10,5	27,4	21,9	5,5
1980–1984	7,6	12,9	6,3	20,5	15,6	4,9

A halandóság korstruktúrájának megváltozása, elsősorban az a tény, hogy ma a meghaltak jelentős része időskorú, jelentős átrendeződéssel járt a halálozások halálokok szerinti struktúrájában is. A fejlett gyógyeljárások és közegészségügyi intézkedések következtében bizonyos haláloki csoportok, amelyeknek hatása a múltban jelentős volt, napjainkban erősen vesztek súlyukból (például a fertőző betegségeké). Más betegségcsoportok gyakorisága viszont erősen növekedett: a szív- és érrendszeri betegségek, a daganatok és az erőszakos halálokok (e három csoport súlya 40 százalékról 72 százalékra nőtt). A halálozás emelkedését is az e csoportokhoz tartozók halandóságának emelkedése okozta.

Kissé részletesebben vizsgálva a fontosabb haláloki csoportok alakulását, a következőket állapíthatjuk meg:

– a keringési betegségek aránya az összhálózáson belül a negyvenes évek végén tapasztalt 24 százalékról 44 százalékra nőtt; a tízezer lakosra számított halandóság növekedése 118 százalékos volt, amit csak részben indokol a népesség öregedési folyamata;

– jelentősen növekedett a daganatos betegségben meghaltak aránya is (11 százalékról 20 százalékra); e halálokok halandósága 105 százalékkal nőtt, de ezt nagyjából a népesség öregedése, illetve a jobb diagnosztikai eljárások okozták;

– erőszakos halálok okozza jelenleg a halálozások 9 százalékát (ez még a vizsgált időszak elején 5, a hatvanas évek közepén 7 százalék volt), halandóságuk a népességhez viszonyítva 115 százalékkal emelkedett, ennek több mint fele tényleges – nem a kormegoszlás változása által okozott – növekedés.

12. tábla

A halálozások alakulása fontosabb halálokok szerint

Haláloki csoport	1943.	1960.	1970.	1980.	1984.
	évben				
	Százezer lakosra jutó halálozások				
Fertőző betegségek	161	45	27	14	13
Ebből:					
gümőkór	109	31	19	12	10
Daganatok	132	74	219	261	271
Keringési rendszer betegségei*	273	410	527	596	596
Ebből:					
magasvérnyomás betegség	23	38	41	43
ischaemiás szívbetegség	13	69	228	240	261
agyérbetegség	81	144	169	232	222
Egyéb természetes halálokok	533	328	298	371	369
Ebből:					
cukorbetegség	4	8	8	19	19
tüdőgyulladás	90	50	17	16	13
hőrgyhurut, tüdőtágulat, asztma	14	33	22	66	50
fekély	6	5	9	10	10
idült májgyulladás, májzsugorodás	4	9	13	28	40
Erőszakos halálokok	56	60	92	115	121
Ebből:					
motoros jármű baleset	3	6	17	16	16
egyéb baleset	27	27	38	50	57
öngyilkosság	24	25	35	45	45
<i>Mindösszesen</i>	1155	1017	1163	1357	1370
	Megoszlás (százalék)				
Fertőző betegségek	14,0	4,4	2,3	1,0	0,9
Daganatok	11,4	17,1	18,8	19,2	19,8
Keringési rendszer betegségei*	23,6	40,3	45,3	44,0	43,5
Egyéb természetes halálokok	46,1	32,3	25,7	27,3	27,0
Erőszakos halálokok	4,9	5,9	7,9	8,5	8,8
<i>Mindösszesen</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Az idősor az adatok azonos értelmezése érdekében nem tartalmazza a keringési rendszer egyéb betegségeit.

A legutóbbi 40 év halandósági folyamatairól összefoglalóan a következőket állapíthatjuk meg.

– Ha a tisztított – standardizált – mutatók vagy az élettartam-mutatók alapján hasonlítjuk a legutóbbi 40 éves időszakot az előző történelmi időszakhoz, akkor lényegében azt mondhatjuk, hogy a változások mértéke kissé csökkent. Így ha a standardizált halandósági mutató 1949 és 1983 közötti javulását 23 százalékkal állapítjuk meg, ez elmarad az 1920 és 1949 között mért 49 százaléktól. A születéskor várható átlagos élettartam hossza a most vizsgált időszakban ugyan 8 évvel magasabb lett (az előző korszakban 20 évvel nőtt), de a relatív növekedés, ami korábban 48 százalék volt, most csak 13 százalék.

– A többi európai ország halandósági helyzetéhez viszonyítva a legutóbbi időszak magyar trendjeit és szintjét, inkább rosszabbodásról számolhatunk be. A magyar standardizált mutatók, illetve élettartamértékek mindig alatta voltak az európai országok középszintjének. Ezt a viszonylag rossz helyzetünket az első húsz évben az 1960-as évek közepére fokozatosan megjavítottuk. Az azóta tapasztalt rosszabbodás hatására mostani helyzetünk az eddigi legkedvezőtlenebbnek mondható: élettartamértékeink a legrosszabbaknak tekinthetők a fejlett országok között. Halandósági viszonyaink néhány szomszédos szocialista országhoz hasonlóak, de romló trendjeink ezeknél is negatívabb helyzetet mutatnak.

*

A témakör, Magyarország népesedése minden oldalú elemzéséhez hozzátartozik a házasságkötések, -megszűnések vizsgálata, valamint a népesség összetételének áttekintése is. Ezekkel a témákkal külön tanulmányban foglalkozunk.

TARGYSZÓ: Népesedés.

РЕЗЮМЕ

Сорок лет после освобождения Венгрии население страны составляет 10 658 000 человек, то есть примерно на 1,6 млн. (17%) больше по сравнению с численностью населения согласно оценке на начало 1945 года.

Годовой темп прироста населения был наиболее высоким в первом десятилетии непосредственно после освобождения, на протяжении 25 лет, отвлекаясь, от небольших колебаний, составлял 0,4 процента, а в первой половине 1980-ых годов имеет место естественная убыль в размере 0,1—0,2 процента.

Колебания в естественном приросте объясняются в первую очередь движением числа рождений. Однако наблюдаемая в последнее время естественная убыль тесно связана также и с ростом смертности.

В течение двух лет после освобождения коэффициент смертности был высоким (15‰). С 1947 года началось непрерывное впоследствии ускоренное улучшение смертности. Начиная с середины 1960-ых годов число и доля смертей постепенно возрастала, общий коэффициент к середине семидесятых годов приблизился к 13‰. Этот рост был связан прежде всего со старением населения. В первой половине 1980-ых годов в основе роста смертности находятся уже три определяющих демографических явления: старение населения, изменение коэффициентов смертности по возрасту и, соответственно, причинам смерти. На тысячу человек населения в 1983 году приходилось 13,9 смертей.

SUMMARY

After 40 years passed since the liberation of Hungary the population of the country amounts to 10,658,000, that is it increased by nearly 1.6 million (by 17 per cent) as compared to the estimated population of the country at the beginning of 1945.

The yearly rate of the population increase was the highest in the first decade after the liberation. It remained, with minor fluctuations, on the yearly level of 0.4 per cent for 25 years, however, in the early 1980's an 0.1–0.2 per cent natural decrease presented itself.

Fluctuations in natural increase can be explained first of all with the variations of the number of births. The natural decrease experienced in the recent period is, however, in close connection with the increase of mortality too.

In two subsequent years after the liberation mortality rate was rather high (15 per mille). From 1947 on continuous, thereafter accelerated improvement began in the field of mortality. Since the mid 1960's the number of deaths and the mortality rate has gradually increased, the crude ratio has approached 13 per cent up to the late 1970's. This increase was due primarily to the aging of the population. In the early 1980's three demographic phenomena could be pointed out in the background of the increasing mortality: the aging of the population, the change of mortality rates by age and causes. The number of deaths in 1983 was equal to 13.9 per one thousand of inhabitants.

A BERUHÁZÁSOK ALAKULÁSA, 1945—1984

DUDÁS JÁNOS

A gazdaságfejlesztő munka fontos részét képező beruházási–fejlesztési–fenntartási tevékenység szerepének és jelentőségének reális megítéléséhez segítségünkre szolgál, ha végiggondoljuk, hogy az elmúlt negyven év alatt milyen feltételek között, milyen feladatokat kellett megoldanunk. Figyelembe kell vennünk egyrészt, hogy hazánk felszabadulását követően milyen „örökséggel” találtuk magunkat szembe, másrészt azt, hogy az elmúlt negyven év alatt a történelmi jelentőségű társadalmi változások, a gyors előrehaladás igénye milyen új követelményeket állítottak elénk. Mindehhez párosult, hogy bizonyos – részben saját munkánk hiányosságaiból, részben külső tényezők hatására kialakult – nehézségekkel is meg kellett küzdenünk. Ezeket a feltételeket nehezítették a második világháború által okozott súlyos (a háborút megelőző évek átlagos nemzeti jövedelmének 4–5-szörösét kitevő) károk.

1945-ben e mélypontról kellett elindulni. A gazdasági élet megszilárdulása kiinduló bázist jelentett a társadalmisítási folyamat erősödéséhez és a társadalmi–politikai átalakuláshoz. Ez lehetővé és szükségessé tette a szocialista gazdaság-szervező tevékenység kiszélesedését.

A tulajdonviszonyok átalakítása mellett az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés, az építőipar és a népgazdaság más területeinek helyreállítása és fejlesztése hozzájárult a nagyobb feladatok megoldásához szükséges feltételek megteremtéséhez. A beruházási tevékenység ebben fontos szerepet játszott. Az ország újjáépítésével kapcsolatos feladatokat megfogalmazó hároméves terv céljainak teljesítése, illetve túlteljesítése eredményeként 1949-ben sikerült az ipari termelést és a lakosság életszínvonalát a háború előtti szint fölé emelni.¹ Az első ötéves terv időszakában végzett munka hozzájárult az ország viszonylagos elmaradottságának csökkentéséhez, a szocialista társadalmi és gazdasági viszonyok megalapozásához.

Az 1956-ot követő évek és az 1960-as évtized első felének nagy jelentőségű társadalmi és gazdaságfejlesztési feladatai közül kiemelésre kívánkozik a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a szocializmus technikai bázisának kiépítéséhez kapcsolódó tennivalók köre. Az ország gazdasági helyzete, a nemzetközi gazdasági kapcsolataink fejlesztésének igénye, a szocialista szektor meghatározó jelentőségű méretei, az életszínvonal emelésére irányuló igények stb. mind-mind sürgették a népgazdaság tervszerű, kiegyensúlyozott, ugyanakkor dinamikus fejlesztéséhez szükséges további feltételek megteremtését, így: a népgazdaság hatékonysági színvonalának emelését, struktúrájának javítását, a munkatermelékenység fo-

¹ Magyarország társadalmi–gazdasági fejlődésének 30 éve. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1975. 58 old.

kozását, a tudományos, műszaki haladás vívmányainak széles körű alkalmazását, a termelési kultúra színvonalának emelését és a gazdasági növekedés újabb tartalékainak feltárásával az életszínvonal kiegyensúlyozott emelését, az életkörülmények javítását. Emellett jelentkeztek azok a feladatok is, amelyek az egyre sürgetőbb társadalmpolitikai kérdések megoldását célozták.

A feladatok nagyságának és jellegének érzékeltetésére célszerű ez időszak néhány összefüggését felidézni.

– A felszabadulástól az 1960-as évek közepéig eltelt időszakban a magyar népgazdaság termelőerői jelentősen fejlődtek, gyorsan növekedett az állóeszközök állománya, a beruházások volumene. Ugyanakkor – részben ennek következtében – a beruházások szintje erősen ingadozott, ami a gazdasági fejlődés folyamatába is ingadozást vitt. A felhalmozás szintje nem mindig igazodott kellően a népgazdaság reális teherviselő képességéhez. Ennek következtében nem alakult kielégítően a beruházások hatékonysága, struktúrája.

– A beruházási–fejlesztési célok meghatározásánál számításba kellett venni, hogy az ipar mellett egyre inkább jelentkeztek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének eredményeként megalakult szocialista mezőgazdasági üzemek igényei.

– A tudomány szerepének eredményesebb érvényesülését szorgalmazó társadalmi igény növelte a fejlesztő munkáért, a beruházásokért való felelősséget. Ezt az igényt erősítette, hogy nem fejlődött kielégítően a termelési folyamatok gyártmányfejlesztő, adaptáló tevékenysége. Nem volt kielégítő a külföldi tudományos fejlesztési eredményeket felhasználó tevékenység sem, amely hátráltatta a nemzetközi munkamegosztás lehetőségeinek megfelelő kihasználását. Márpedig a külgazdasági kapcsolatok szerepe ebben az időszakban is jelentős volt, sőt a gazdasági fejlődéssel e kapcsolatok jelentősége fokozódott.

– Bár egészében pozitívan fejlődött a termelőerők területi elhelyezése – az ipari és a mezőgazdasági termelés eloszlása az iparilag fejlett és fejletlen területek között egyenletesebbé vált, mérséklődött a főváros ipari túlsúlya –, mértéke azonban nem volt kielégítő. Továbbra is társadalmi–gazdasági igényként jelentkezett a kiegyenlítési tendenciák erősítése, az ország főbb térségeinek gazdasági fejlettségében fennálló különbségek szűkítése.

– Az infrastruktúra (energetika, közmű, szállítás, úthálózat- és lakásépítés, oktatás, egészségügy stb.) fejlődése gazdasági lehetőségeinknek megfelelően mérsékelt volt. A figyelem a legszükségesebb termelő jellegű infrastruktúrára irányult. Ebből következett, hogy az igények a feszültségek feloldását erőteljesen sürgették.

– A gazdasági fejlődés és ezzel együtt a foglalkoztatottság jelentős növekedése, de mindenekelőtt a társadalmi viszonyok rendkívüli mértékű változásának eredményeként fokozódtak az életszínvonal iránti elvárások. Ugyanakkor a gazdasági fejlettség szintje még objektíve sem felelhetett meg az elvárásoknak. Mindez két irányból jelentkező követelményeket támasztott a fejlesztési politikával, a beruházási gyakorlattal szemben: egyrészt, hogy segítse elő az életszínvonal, életkörülmények mielőbbi javítását szolgáló feltételek megteremtését, másrészt, hogy a növekvő felhalmozás ne legyen gátja az életszínvonal-célok megvalósíthatóságának.

Az említett (és az itt nem érintett egyéb) követelmények együttesen indokolták, hogy a gazdaságfejlesztés kérdéseinek, ellentmondásainak megoldása a politika, a gazdaságpolitika – és nem utolsósorban a beruházáspolitiká – előterébe kerüljön. E körülmények vezettek ahhoz a felismeréshez, hogy csak úgy tudunk „továblépni”, ha a gyakorlati munka középpontjába helyezzük a gazdaságfejlesztés aktuális kérdéseinek a megoldását, és – szakítva a korábbi voluntarizmussal – a konkrét tennivalókat és elérésük eszközeit a tényleges gazdasági környezet elemzése alapján, a társadalmi–gazdasági fejlődés összhangjának megteremtésére, a gazdasági szerkezet adottságainknak megfelelő hatékony átalakítására törekedve határozzuk meg; a fejlődés ütemének kialakításánál a fogyasztás és a felhalmozás észszerű arányait, az ágazati fejlesztésben a szűk keresztmetszetek felszámolását, a hatékonyabb ágazatok gyors fejlesztését tartjuk szem előtt.

Az 1960-as évtized második felétől legfontosabb fejlesztési céljaink kialakításánál a korábbiaktól eltérő, új feltételekkel is szembe kellett nézni. A célok és megvalósításuk eszközeinek megválasztásánál figyelembe kellett venni azt, hogy a

népgazdaság extenzív fejlesztésének korábbi jelentős tartalékai kimerültek, vagy éppen kimerülőben vannak. A gazdasági fejlődés üteme egyre szorosabban kapcsolódik össze a tartalékok feltárásával, az eszközökkel (géppel, anyaggal, energiával), a munkaerővel való takarékos és növekvő hatékonyságú gazdálkodással, az üzem- és munkaszervezés lehetőségeinek, a hatékonyabb struktúra kialakításának és a nemzetközi együttműködés lehetőségeinek jobb kihasználásával.

A gazdasági fejlődés által felvetett új követelmények kielégítését szolgálta és szolgálja napjainkban is gazdaságirányítási rendszerünk 1968-ban érvénybe léptetett reformja, illetve annak továbbfejlesztése.

Ezekben az években a gazdaságpolitika a gazdaságfejlesztő munkával szemben a kiegyensúlyozott, dinamikus fejlődés biztosítása érdekében olyan főbb követelményeket támasztott, mint:

- a hatékonyság és a minőség követelményeinek következetes érvényesítése mind a termelésben, mind a fejlesztésben, így a beruházási tevékenységben;
- a korszerűbb és gazdaságosabb termelés, az exportképesség növelését biztosító gyártmánystruktúra kialakítása;
- a népgazdaság belső és külső egyensúlyi feltételeinek javítása, közte a fejlesztési célok lehetőségeinkkel összhangban való meghatározása, egyenletes és harmonikus megvalósítása, a beruházásokkal való ésszerűbb gazdálkodás, a szelektivitás következetes érvényesítése;
- a külgazdasági kapcsolatok fejlesztése;
- az ország gazdasági fejlődésében az ipar dinamizmusának érvényesítése;
- a mezőgazdaság kiegyensúlyozott fejlődési üteme mellett a lakosság, az ipar és az export növekvő élelmiszer- és más mezőgazdasági eredetű termékszükségletének a kielégítése;
- az életszínvonal és az anyagi fogyasztás kiegyensúlyozott emelése;
- az infrastruktúra fejlesztése;
- a területfejlesztésben a térbeli összefüggések alaposabb mérlegelése és érvényesítése;
- a tudományos–technikai haladás vívmányainak nagyobb arányú alkalmazása, felhasználása a gazdaság korszerűsítésében stb.

A gazdaságpolitika vázolt céljainak megvalósításában a beruházások szerepe jelentős volt. Figyelmet érdemel, hogy a gazdaságirányítás új rendszere – ha minden ellentmondást nem is, vagy csak részben sikerült feloldania – új elemeket és bizonyos fokú dinamizáló hatást vitt a gazdaságba, így a beruházási–fejlesztési tevékenységbe is.

Az eltelt negyven év utolsó negyedében az intenzív fejlődési szakasz követelményei már határozottan megjelentek. Főleg a gyors külgazdasági változások miatt, de tekintélyes mértékben gazdaságunk nem kielégítő rugalmassága, nem kellő alkalmazkodóképessége, a lassú strukturális és hatékonysági változások következtében is mind a külső, mind a belső egyensúlyi feltételek kiéleződtek. Ebben szerepet játszott a reális lehetőségeinket jelentősen meghaladó felhalmozás – és ezen belül a beruházások méreteinek eltúlzása –, valamint a fogyasztás elszakadása a megtermelt nemzeti jövedelem által biztosított keretektől. Hátráltatta az ellentmondások feloldását a hatékonyság növekedését szolgáló tartalékok feltárásának elhúzódása, az igen lassú alkalmazkodás a külgazdaság gyorsan változó feltételeihez.

Az ország gazdasági helyzetéből eredő ellentmondások és az ezek feloldására irányuló határozott törekvés vezetett 1978-ban a gazdaságpolitikai pályamódosításhoz, így fejlesztési céljainknak feltételeinkkel, lehetőségeinkkel összhangban álló alakításához és meghatározásához, a gazdasági egyensúly feltételeinek fokozatos kialakítását szolgáló sokirányú cselekvés kiszélesítéséhez és követelményeinek kö-

vetkezetes érvényesítéséhez.² Ez tükröződik a napjainkig tartó időszak legfontosabb gazdaságpolitikai céljaiban is.

A gazdaságirányítás előtérbe állította a kiemelt társadalmi és gazdaságfejlesztési programokat, a konvertibilis exportárualap fejlesztési lehetőségeinek feltárását és bővítését; a struktúra széles körű fejlesztését; az intenzifikálást, azaz a hatékonyság színvonalának növelését szolgáló eszközöket és mindazokat a „minőségi tényezőket”, melyek elősegíthetik, hogy az intenzív fejlesztés aktuális követelményeinek jobban meg tudjunk felelni. E nagyigényű minőségi fejlesztési célok mellett ugyanakkor nem csökkent a mindennapi ellátásunkat és életkörülményeinket meghatározó és befolyásoló feltételek javítására (de legalábbis színvonalának megőrzésére), vagyis az életszínvonal védelmére irányuló figyelem sem.

Az említett gazdaságpolitikai pályamódosítás, a külső egyensúly javításában elérték mellett a legnagyobb változásokat talán éppen a beruházások terén hozta azzal, hogy a beruházásokat határozottan visszafogta az egyensúlyi helyzet által megkövetelt szintre. Egyre erőteljesebben érvényesíti velük szemben az intenzív szakasz minőségi követelményeit.

A beruházáspolitikának és a beruházásoknak eddig említett meghatározó szerepe végigkísérte az elmúlt négy évtized gazdaságépítő munkáját. 40 év alatt több mint négy és félszeresére emelkedett az ország állóeszköz-állománya, megvalósult hazánkban a teljes foglalkoztatás, fokozódott a tudomány társadalmi-gazdasági szerepe; a népgazdaság vezető ágazatává fejlesztettük a szocialista nagyipart; kiépültek hazánkban a szocialista mezőgazdaság nagyüzemi gazdálkodásának feltételei.

Nemzeti jövedelem és beruházások

A gazdasági bázis fejlesztése megalapozta a nemzeti jövedelem dinamikus növekedését. A vizsgált négy évtizedben a nemzeti jövedelem volumene ötszörösére növekedett, és folyó áron számítva 1984-ben meghaladta a 803 milliárd forintot. (Itt és a továbbiakban az 1984. évi adatok előzetesek.) A növekedés átlagos évi üteme többszöröse a két világháború közöttinek (mely évi átlagban 1,5–2 százalék volt).³

A nemzeti jövedelem jelentős növekedése egyúttal megteremtette a forrását egyrészt az életszínvonal emelkedésének, a lakosság életkörülményei javulásának, másrészt a felhalmozás, a beruházásfejlesztő tevékenység dinamikus bővítésének.

A népgazdasági beruházások volumene – az utóbbi években szükségessé vált visszafogás ellenére – 1984-ben mintegy hatszorosát tette ki az 1950. évinek, és meghaladta a 229 milliárd forintot. Az üzembe helyezett beruházások értéke pedig túlhaladta a 228 milliárd forintot. (Lásd az 1. táblát.) Ugyanebben az évben az egy lakosra jutó több mint 75 000 forintnyi nemzeti jövedelemből ugyancsak egy lakosra számítva 11 300 forintot költöttünk beruházásokra (folyó áron). Ez az egy főre jutó 21 500 forint értékű bruttó beruházásnak több mint a felét, 52,7 százalékát fedezte.

Az anyagi-technikai bázis gyors ütemű fejlesztésének szándékát mutatja, hogy a beruházások növekedése lényegesen gyorsabb volt a nemzeti jövedeleménél. A nemzeti jövedelem volumenének 1950 és 1984 közötti 407 százalékos növekedésével szemben az összes beruházás volumene 512 százalékkal emelkedett. Ez összesség-

² Találón írja Hoós János: „... ekkor kezdődött meg a magyar gazdaság illeszkedése a világgazdaság korszakos változásaihoz.” *Pártélet*, 1985. évi 1. sz. 21. old.

³ Magyarország társadalmi-gazdasági fejlődésének 30 éve. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1975. 58 old.

gében több mint egynegyeddél nagyobb arányt jelent. A nemzeti jövedelem és a beruházások volumenindexének az utóbbiak javára történő jelentős eltérésében ugyanakkor könnyen felfedezhető a „túlfeszített” felhalmozásra irányuló hajlam is annak ellenére, hogy a gazdaságpolitika a dinamikus növekedés mellett állandó követelményként fogalmazta meg mind a növekedés üteme, mind a nemzeti jövedelem felhasználási arányai tekintetében a kiegyensúlyozottság biztosításának igényét.

1. tábla

A nemzeti jövedelem és a beruházások alakulása

Év	Nemzeti jövedelem	Beruházások	Üzembe helyezett beruházások	A népgazdaság	
				összes	üzembe helyezett
összehasonlító áron (Index: 1950. év = 100)				beruházásai folyó áron (millió forint)	
1938	80	34	.	600*	.
1950	100	100	100	11 712	9 736
1955	132	106	130	13 286	13 309
1960	177	197	220	42 611	39 293
1965	216	257	304	49 698	48 793
1970	300	448	504	101 380	92 423
1975	406	629	743	163 422	155 935
1976	418	629	709	170 689	154 926
1977	448	709	727	201 493	166 744
1978	466	743	791	218 506	188 407
1979	472	751	834	225 657	203 515
1980	468	708	818	213 376	202 771
1981	480	671	776	209 381	196 743
1982	492	657	743	215 494	196 753
1983	493	639	803	224 033	222 856
1984	507	612	763	229 790	228 203

* Millió pengő.

A beruházási kiadásoknak a népgazdaság összes felhasználható forrásainál nagyobb arányú növekedését a belföldön felhasznált nemzeti jövedelem felhalmozásra fordított hányadának a növelése tette lehetővé. Az 1960 és 1980 közötti húsz év átlagában a belföldön felhasznált nemzeti jövedelem nagyjából 75:25, az 1981. és 1984. évek átlagában 85:15 arányban oszlott meg fogyasztásra és felhalmozásra. Az átlagok mögött jelentős ingadozás húzódott meg. 1979-től a nettó felhalmozás aránya jelentősen csökkent. A nemzeti jövedelem felhalmozásra fordított aránya legalacsonyabb 1984-ben (11,8%), legnagyobb 1978-ban (28,1%) volt. (Lásd a 2. táblát.)

A nemzeti jövedelem nettó felhalmozási hányadán belül a legjelentősebb tétele az állóeszközök nettó felhalmozása képezi. A nettó felhalmozáson belül az állóeszközökre fordított arány a második ötéves tervidőszakban volt a legalacsonyabb, a többi tervidőszakban viszont ennél magasabb.

A befejezetlen beruházások felhalmozására ugyancsak a nemzeti jövedelem felhalmozásának növekvő hányada jutott, az 1961–1965. évekre jellemző 4 százalékkal szemben az 1976–1980. években 12 százalék. Az állóeszközök nettó és a befejezetlen beruházások felhalmozásának növekvő hányadát a készletfelhalmozás

csökkenő aránya ellensúlyozta. (Ez 1960 és 1980 között – jelentős ingadozások mellett – 23,1 százalékról 8,6 százalékra csökkent.) A felhalmozási ráta növekedését tehát elsősorban a beruházási kiadások növekedése okozta, és fokozta ezt a befejezetlen beruházások felhalmozásának ennél is gyorsabb (a harmadik és az ötödik ötéves tervek átlagát tekintve 13-szoros) növekedése. Mind az állóeszközök, mind a befejezetlen beruházások és a készletek felhalmozásának aránya évenként jelentős szóródást mutatott. A beruházási célt szolgáló nettó felhalmozás aránya az 1960–1984. években 71,2 és 97,9 százalék között szóródott. 1983-ban volt a legmagasabb, és 1978-ban a legalacsonyabb.

2. tábla

A nemzeti jövedelem belföldi felhasználásának alakulása*

Év	A nemzeti jövedelem belföldi felhasználásából		A nemzeti jövedelem nettó felhalmozásából		
	az összes anyagi fogyasztás	a nettó felhalmozás	állóeszközök nettó	befejezetlen beruházások	készletek
aránya (százalék)					
1950 . . .	86	14	.	.	.
1955 . . .	81	19	.	.	.
1960 . . .	79,8	20,2	65,6	11,3	23,1
1965 . . .	79,8	20,2	70,2	4,4	25,4
1970 . . .	76,5	23,5	84,0	11,9	4,1
1975 . . .	75,3	24,7	82,4	1,6	16,0
1976 . . .	76,0	24,0	72,7	7,9	19,4
1977 . . .	75,3	24,7	65,8	19,9	14,3
1978 . . .	71,9	28,1	58,4	12,8	28,8
1979 . . .	78,8	21,2	85,3	10,9	3,8
1980 . . .	80,4	19,6	87,0	4,4	8,6
1981 . . .	82,2	17,8	80,5	6,1	13,4
1982 . . .	84,2	15,8	77,5	11,9	10,6
1983 . . .	87,1	12,9	112,1	-14,2	2,1
1984 . . .	88,2	11,8	89,5	-	10,5

* Összehasonlító árak alapján.

Beruházásokra a legtöbbet a bruttó hazai termékből (GDP-ből) 1978-ban (34,7 százalékot), a nemzeti jövedelemből pedig 1977-ben (27,9 százalékot) fordítottunk. A legkevesebbet pedig az utóbbi években.

A nemzeti jövedelem a beruházások nagyobb, de tendenciaszerűen csökkenő hányadára (1970-ben 63,9 százalékára, 1984-ben 52,7 százalékára) nyújtott fedezetet. (Lásd a 3. táblát.)

A rendelkezésre álló adatok alapján nemzetközi összehasonlításban vizsgálva a nemzeti jövedelem felhalmozási célú felhasználásának dinamikáját és arányait, röviden a következők említhetők meg: a hetvenes évek közepétől – kisebb eltérésekkel – a legtöbb európai országban a bruttó állóalap-felhalmozás GDP-hez viszonyított arányában jelentős visszaesés, majd ezt követően átmeneti visszaesésekkel tarkított mérsékelt emelkedés következett be. 1979-ben újabb csökkenés jelentkezett, amely lényegében 1983-ig nem mutatott tendenciaváltást. S mindez a magyarországinál átlagosan alacsonyabb felhalmozási arány mellett következett be és

kisebb ingadozások mellett. A magyarországi felhalmozási arány csak az 1978. évi tetőzés után kezdett csökkenni.⁴

3. tábla

A beruházási arányok
(folyó árakon)

Év	A beruházások		A beruházások nettó értéke		
	a bruttó hazai termék (GDP)	a bruttó felhalmozás	a nemzeti jövedelem	a nettó felhalmozás	az összes beruházás
százalékában					
1950
1955
1960 . . .	24,3	87,4	18,8	81,7	64,7
1965 . . .	23,1	90,6	15,9	84,5	56,4
1970 . . .	30,5	90,7	23,5	86,2	63,9
1975 . . .	33,9	89,6	27,5	85,1	66,4
1976 . . .	32,3	90,0	25,1	85,1	63,8
1977 . . .	34,6	93,1	27,9	89,8	65,9
1978 . . .	34,7	84,1	27,7	77,5	65,2
1979 . . .	33,1	97,2	25,6	95,6	63,0
1980 . . .	29,6	96,4	20,7	93,8	56,5
1981 . . .	26,8	90,5	17,8	83,7	54,0
1982 . . .	25,4	89,1	16,4	81,3	53,1
1983 . . .	25,0	94,5	16,4	90,3	54,1
1984 . . .	23,7	94,7	15,1	90,4	52,7

A szocialista országok legtöbbjében szintén bekövetkezett a ráta csökkenése, ha van is különbség a visszafogás kezdeti intenzitása, valamint az időtartamok között. A visszafogást Bulgária és Lengyelország nálunk előbb (1976-ban, illetve 1977-ben), a Szovjetunió és Csehszlovákia később kezdte. A visszaesés mértéke Lengyelország kivételével nálunk a legnagyobb. A leghosszabb csökkenési periódus ugyancsak Magyarországon zajlik le. A felhalmozási ráta ingadozása hazánkban szélsőségesebb, mint a többi szocialista országban. (Lásd a 4. táblát.)

Állandó vita tárgya a nemzeti jövedelem felhasználásának, ezen belül is elsősorban a felhalmozás, illetve a beruházási célú felhalmozás arányainak helyes meghatározása. Mind a nemzetközi, mind a hazai tapasztalatok arra mutatnak, hogy a gazdaság fejlesztését leginkább a felhalmozás arányának optimális meghatározása és a fejlesztési források hatékony felhasználása együttesen szolgálja. Könnyű belátni, milyen hatást gyakorolhat a gazdaságfejlesztésre, ha növeljük a felhalmozás arányát, de a növekvő felhalmozási eszközöket alacsony vagy éppen rossz hatékonysággal használjuk fel. Több előnnyel járhat, ha fokozzuk a fejlesztési eszközök felhasználásának a hatékonyságát. Ez a felhalmozási ráta növelése nélkül is egyik forrása lehet a gazdasági fejlődésnek, de indokolt esetben segítheti a felhalmozási ráta csökkenését és ezzel a közvetlen fogyasztásra, az életszínvonal növelésére fordítható nemzetijövedelem-hányad emelését vagy más esetben a gazdaság egyensúlyi helyzetének a javítását.

⁴ Részletesen ír erről dr. Drechsler László és Szarvas Péter „Felhalmozási rátánk nemzetközi összehasonlításban. (Módszerek és eredmények)” c. cikkében (*Ipari és Építőipari Statisztikai Értesítő*, 1984. évi 1–2. sz. 1–21. old.).

4. tábla

A felhalmozási alap aránya a nemzeti jövedelmen belül
(százalék)

Év	Bulgária	Lengyel- ország	Szovjet- unió	Cseh- szlovákia	Magyar- ország
1970 . . .	29,2	25,1	29,5	27,0	23,5
1975 . . .	32,5	34,1	26,6	29,2	24,7
1976 . . .	28,6	34,7	27,0	28,7	24,0
1977 . . .	26,0	31,7	26,8	25,1	24,7
1978 . . .	24,0	30,8	26,8	24,9	28,1
1979 . . .	22,8	25,1	25,3	24,9	21,2
1980 . . .	24,9	17,9	23,9	26,2	19,6
1981 . . .	26,9	9,9	23,6	20,3	17,8
1982 . . .	25,8	26,3	26,2	20,6	15,8
1983 . . .	24,1	23,6	26,8	19,6	12,9

A beruházáspolitikai és a beruházási tevékenység főbb jellemzői⁵

A népgazdasági tervek a növekedés nagyságrendjére, ütemére vonatkozó követelményeket elsősorban a központi szándék által jobban befolyásolható szocialista szervezetek beruházási tevékenységével szemben támasztottak. Mégis, ha az összes beruházás jelentős hányadát adó szocialista szervek fejlesztési tevékenysége alapján folytatjuk a vizsgálatot, megállapítható, hogy az eltelt négy évtized alatt a beruházásokra fordított összegek évenként és tervidőszakonként jelentős mértékben ingadoztak, és eltértek a tervezettől. A „csúcsot” az 1979. évi beruházások jelentették, amikor – folyó árakon számítva – az 1950. évnek több mint a huszonegyszeresét fordították a szocialista szervezetek állóeszköz-állományának fejlesztésére, pótlására (összehasonlítva árakon több mint nyolcszorosát).

5. tábla

A beruházások pénzügyi teljesítése

Év	Folyó áron		Összehasonlító áron	
	millió forint	Index: 1950. év = 100	Index: előző év = 100	
1950	9 664	100	100	–
1955	10 892	113	106	91
1960	38 536	399	207	118
1965	44 681	462	272	100
1970	91 999	952	475	117
1975	146 522	1 516	665	114
1976	152 089	1 574	663	100
1977	181 493	1 878	758	114
1978	197 606	2 045	799	106
1979	203 957	2 110	808	101
1980	189 676	1 963	755	93
1981	182 781	1 891	706	94
1982	185 694	1 922	684	97
1983	187 933	1 945	651	95
1984	187 790	1 943	611	94

⁵ Az ún. beruházási ciklusok összefüggéseinek vizsgálatára itt nem tértek ki.

A beruházási javaknál a folyó és összehasonlító árakon számított adatok nagymértékű eltérését elsősorban az 1959. évben bekövetkezett árváltozások, majd az 1968. évi árreform és új árrendszer bevezetése okozta. Ha az előbbinél összevontabban és a fejlesztési célok meghatározásának gyakorlatával összhangban, középtávú tervidőszakonként vizsgáljuk a szocialista szervek beruházásait, jól látható, hogy számottevő volt a ráfordítások növekedése. Az éves átlagos ráfordítások folyó árakon számítva 1950 és 1954, valamint 1981 és 1984 között csaknem tizen-négyszeresükre emelkedtek.

6. tábla

A szocialista szervek beruházásai tervidőszakonként

Tervidőszak	Beruházások			évi átlagos növekedése (százalék)
	összesen	éves átlaga		
	millió forint	az 1950–1954. évek átlagának százalékában		
Első hároméves tervidőszak (1947–1949*)	10 406	4 306**	–	–
Első ötéves tervidőszak (1950–1954)	66 976	13 395	100	3,8
1955–1957	32 997	10 999	82	–
Második hároméves tervidőszak (1958–1960)	83 792	27 931	209	27,4
Második ötéves tervidőszak (1961–1965)	212 641	42 528	317	5,6
Harmadik ötéves tervidőszak (1966–1970)	336 196	67 239	502	11,8
Negyedik ötéves tervidőszak (1971–1975)	590 723	118 145	882	7,0
Ötödik ötéves tervidőszak (1976–1980)	924 821	184 964	1 381	2,6
Hatodik ötéves tervidőszaktól (1981–1984)	744 198	186 050	1 389	–5,1

* 1947. augusztus 1-től 1949. december 31-ig.

** A hónapok száma alapján egy évre számítva.

A vizsgált időszak egészére jellemző a fejlődés. Ez azonban nem volt – és az objektív körülményeket mérlegelve nem is lehetett – egyenletes.

A négy évtized alatt tartósabb visszaesés két szakaszban következett be. Ezek okai azonban merőben különbözők. Az 1954–1957. évi visszaesést a gazdaságpolitika hibái okozták. A beruházások 1978-ban induló és jelenleg is folyó tervszerű visszafogása pedig a világgazdasági helyzet jelentős és számunkra negatív hatású változásainak, valamint a magyar népgazdaságban részben ezek miatt bekövetkezett gazdasági egyensúlyhiánynak a következménye. Természetesen mindezek, továbbá más hatások befolyásolták a beruházások ütemességét.

A négy évtizeden belül az egyes tervidőszakok beruházási politikája és ennek nyomán a beruházási tevékenység az adott időszak konkrét fejlesztési céljaihoz illetve környezetéhez, feltételeihez igazodva eltérő elemeket tartalmazott.

A felszabadulást követő években, a helyreállítás időszakában – még átfogó gazdaságfejlesztési koncepció nélkül – dinamikus beruházási tevékenység indult meg. Az 1946–1947. években 530 millió forintot fordítottak beruházásokra. Ez

az összeg főként a romokban heverő gazdaság helyreállítását szolgálta, és elsősorban az ún. „ipartelepítési hitelakciók” keretei között került felhasználásra.

Minőségi változást jelentett minden addigi beruházással szemben az első hároméves terv időszakának immár tervszerű és tudatos beruházási tevékenysége. Ez a kezdeti gyakorlatlanság mellett a tervgazdálkodás több pozitív vonását magán viselő fejlesztés 2 év és öt hónap alatt 10,4 milliárd forint összegű beruházást eredményezett (a három évre tervezett 6,6 milliárd forinttal szemben). Nagyságrendileg meghaladta az 1946–1947. évi beruházásokat és az – azonos árszintre átszámított – 1938. évi 600 millió pengő összegű fejlesztési ráfordításokat. A rendelkezésre álló szűkös pénzügyi és anyagi–műszaki eszközök koncentrált, jól szervezett és a legszükségesebb célokra orientált felhasználása érvényesült.

Az első ötéves tervidőszak beruházáspolitikája azt célozta, hogy hazánk elmaradt agráripari országból az ötéves terv eredményeként fejlett mezőgazdasággal rendelkező ipari országgá váljék. Ez a fejlesztési célkitűzések többszöri feszítéséhez vezetett. Ehhez az ötéves beruházási előirányzatot – a kezdeti kedvező tapasztalatok alapján, több menetben – végül is 85 milliárd forintra emelték fel. A kellő előkészítés és a körülmények alapos ismerete nélkül meghatározott újabb és újabb célok – a beruházások nagy összege és gyors dinamikája – túl nagy feladatot jelentettek. A népgazdaságban keletkezett aránytalanságok 1953-ban megkövetelték a beruházások csökkentését és sok, akkor folyamatban levő beruházás leállítását. Végeredményben az ötéves beruházási terv 67 milliárd forintra teljesült.

Az első ötéves tervidőszak tapasztalatai azonban nem eredményeztek érdemi változást a beruházási politikában. Bár az 1955. évi fejlesztési feladatok az előző évinél jóval szerényebbek voltak, végül is a biztosított túlszerződési és túlfolyósítási lehetőségek – a pénzügyi és a műszaki lehetőségek összhangjának a hiánya miatt – bizonytalansághoz és egyensúlyi problémákhoz vezettek. Mindezt tetézték az 1956-os ellenforradalom által okozott károk, gondok.

1957-től megváltozott a beruházási politika és gyakorlat. A célok meghatározásában a mértéktartás és a feltételek reális számbavétele vált meghatározóvá. Törekedtek a beruházások koncentrálására, a hatékonyság emelésére, a megvalósítás időtartamának csökkentésére. Természetesen sok probléma és nehézség is jelentkezett a beruházási tevékenységben, ami az 1957. évi beruházások visszaesésében is megnyilvánult (az évi teljesítés 10,8 milliárd forint volt).

Az 1958–1960. évi második hároméves terv – melynek 67 milliárd forint volt a beruházási előirányzata – mind a feltételek, mind a célok, feladatok meghatározásában a realitásokra alapozott. A beruházáspolitikában kifejezésre jutottak azok az alapvető és helyes elvek, amelyek a későbbi tervidőszakok gazdaságpolitikájában is uralkodók maradtak. A beruházási döntésekben a szükségesség és a gazdasági racionalitás érvényesítésére, a beruházási eszközök takarékos felhasználására törekedtek; igyekeztek a folyamatban levő beruházásokra összpontosítani az eszközöket stb. E főbb célkitűzések a tervidőszak alatt többnyire teljesültek. A beruházások összege dinamikusan emelkedett, és jóval több mint két és félszer nagyobb összeget (3 év alatt 84 milliárd forintot) fordítottak a népgazdaság állóeszköz-állományának fejlesztésére, mint az előző három évben.

Az 1961 és 1965 közötti évekre eső második ötéves tervidőszak alatt – amelynek beruházási előirányzata 180 milliárd forint volt – a beruházások volumene jelentősen növekedett mind az előző tervidőszakhoz, mind a tervezetthez képest. A második hároméves tervidőszak 28 milliárd forintos éves átlagos beruházási ráfordításával szemben ebben a tervidőszakban a népgazdaság állóeszköz-állományának a bővítésére és pótlására átlagosan és évenként már több mint 42 milliárd forin-

tot (összesen 212,6 milliárd forintot) fordítottak. E kiszélesedett beruházási tevékenység jelentős pozitív hatása megmutatkozott a társadalmi–gazdasági élet minden területén.

A beruházások gyors bővítése azonban a beruházáspolitikai új és kedvező vonásainak csak részbeni érvényesülésével járt együtt, és egyidejűleg erősítette a negatív összefüggéseket is. Jelentős lemaradások keletkeztek az üzembe helyezésekben, főleg a népgazdaság fejlődése szempontjából legfontosabb, ún. értékhatár feletti beruházásoknál. Több beruházásnál (a megfigyelt 617 értékhatár feletti beruházás mintegy felénél) elmaradtak a célul tűzött gazdasági–műszaki eredmények. Megbomlott az egyensúly az elkezdett beruházások száma, értéke, mérete és a beruházási javakat termelő és kivitelező kapacitások között. Csak részben jártak eredménnyel a beruházási eszközök és kapacitások koncentrálására törekvő elhatározások. Zavarta a beruházási folyamatot a fejlesztések minden áron való megkezdése, az előkészítési munkák hiányosságai, melyekre a programmódosítások, a költség- és időtúllépések egyaránt felhívták a figyelmet.

A harmadik ötéves tervidőszak – 1966 és 1970 között – további jelentős – mintegy 50 százalékot meghaladó – növekedést hozott a beruházásokban az előző ötéves tervidőszakhoz képest. (A 250–260 milliárd forintban meghatározott előirányzat 336 milliárd forintra teljesült.) Ez az előrelépés újabb jelentős mértékű fejlődést hozott a termelés, az életszínvonal, az életkörülmények terén. Az előrehaladást azonban fékező tényezők befolyásolták. A jelentős mértékű többletberuházás így nem járt együtt az állóeszközök, a termelőeszközök azonos arányú növekedésével. A növekvő ráfordítások az anyagihiány, tervezési hibák, nem kellő színvonalú szervezettség stb. miatt főként a befejezetlen beruházások állományának növekedését szolgálták, és ezzel az eszközök tetemes részét átmenetileg befagyasztották.

7. tábla

A befejezetlen népgazdasági beruházások év végi állománya

Év	A befejezetlen beruházások év végi			
	állománya	állományának változása		állománya az éves ráfordítás
		az előző időszak		
	millió forint	százalékában		
1950	2 395	.	.	20
1955	10 784	8 389	350	81
1960	25 140	14 356	133	59
1965	33 443	8 303	33	67
1970	73 907	40 464	121	73
1975	118 863	44 956	61	73
1976	129 546	10 683	9	76
1977	158 909	29 363	23	79
1978	183 123	24 214	15	84
1979	198 012	14 889	8	88
1980	201 101	3 089	2	94
1981	205 531	4 430	2	98
1982	221 379	15 848	8	103
1983	212 663	–8 716	–4	95
1984	206 000	–6 663	–3	90

A gazdaságirányítás új rendszerének bevezetése és ezen belül az új beruházási rendre való átállás 1968-ban a beruházások terén kialakult ellentmondások, feszültségek, minőségi-hatékonysági problémák feloldását is szolgálni kívánta.

Az új gazdaságirányítási rendszer megindította az átrendeződés folyamatát, ugyanakkor jelentős szerepet játszott a beruházások további dinamizálásában. A beruházási eszközökkel való szabadabb gazdálkodás bevezetése, a nemzetközi és a hazai kereslethez való rugalmas alkalmazkodásra és a hatékonyabb, gyorsabban megtérülő beruházások megvalósítására való törekvés mélyítette a beruházási piac egyensúlyhiányát, lazította a beruházási fegyelmet. A növekvő összegű fizetőképes kereslet fokozatosan egyre előnyösebb helyzetbe juttatta a kivitelezőket, szállítókat. (Az éves átlagban 9 százalékkal növekvő kivitelező építőipari termelés ellenére ezekben az években körülbelül 8–10 milliárd forintba rúgott évenként a ki-elégítetlen – elutasított – építési kereslet.)

A negyedik ötéves tervidőszakban az előzőhöz képest a beruházások 76 százalékkal emelkedtek. Az előirányzat 480–500 milliárd forint volt. A teljesítés ténylegesen 591 milliárd forint. A beruházási feszültségek csökkentése végett az átlagos növekedési ütem lényeges mérséklésére került sor. (Az 1966–1970. évek 11,8 százalékaival szemben ebben az időszakban 7,0 százalék volt az éves átlagos növekedési ütem.) Ez 1972-ben a beruházási volumen átmeneti visszaesését, 1973-ban pedig mérsékelt ütemű növekedését jelentette, míg a tervidőszak utolsó két évében ismét dinamikusan nőttek a beruházási ráfordítások.

A beruházási piac további rendezését célozták a negyedik ötéves tervidőszakban – elsősorban a beruházások körülbelül 44 százalékát kitevő nagyberuházásoknál – a beruházási eszközök koncentrálására irányuló határozott intézkedések. Ennek hatására évről évre kevesebb új nagyberuházás megvalósításához fogtak hozzá. A folyamat egyértelműbb erősítésére 1975-ben konkrét intézkedések segítettek több különösen fontos nagyberuházás és két, majd később egy vállalati beruházás gyorsított megvalósítását, melynek eredményeként javult a beruházások tervszerűsége. Ez időszakra az állami beruházások növekedését lényegesen meghaladta a vállalati beruházásoknak az előző időszak átlagához képest több mint az 1978-ban elhatározott gazdaságpolitikai pályamódosítás tudatos és határozott szándéka a gazdaság egyensúlyának helyreállítására. Az ezt szolgáló intézkedések részeként 1978-ban korlátozták a beruházási vásárlóerő képződését és kiáramlását, valamint az új beruházások megkezdését. Ezeknek az intézkedéseknek a hatása jórészt csak 1979-ben vált érzékelhetővé, amikor lényegesen csökkent a beruházások növekedési üteme (mely a szocialista szervezetek körében folyó áron 3 százalék, összehasonlítva áron 1 százalék volt). Lényegében sikerült a befektetéseket a tervezett keretek között tartani.

Az ötödik ötéves tervidőszakban minden eddiginél magasabbra emelkedtek a beruházások. A terv előirányzata 870 milliárd forint volt. Öt év alatt az előző időszakénak több mint másfélszeresét – ténylegesen 925 milliárd forintot – fordítottak az állóeszköz-állomány fejlesztésére, pótlására.

Öt év átlagában ugyanakkor a beruházások növekedési üteme tovább csökkent, sőt a csökkenés tendenciája erősödött. Ebben kifejezésre jut a gazdaság belső és külső egyensúlyi helyzetének jelentős romlásából fakadó kényszer, valamint az 1978-ban elhatározott gazdaságpolitikai pályamódosítás tudatos és határozott szándéka a gazdaság egyensúlyának helyreállítására. Az ezt szolgáló intézkedések részeként 1978-ban korlátozták a beruházási vásárlóerő képződését és kiáramlását, valamint az új beruházások megkezdését. Ezeknek az intézkedéseknek a hatása jórészt csak 1979-ben vált érzékelhetővé, amikor lényegesen csökkent a beruházások növekedési üteme (mely a szocialista szervezetek körében folyó áron 3 százalék, összehasonlítva áron 1 százalék volt). Lényegében sikerült a befektetéseket a tervezett keretek között tartani.

A beruházások korlátozása kedvező előrelépést jelentett a beruházási piac egyensúlyi helyzetének kialakításában. 1980-ban⁶ pedig már 7 százalékos csökkenés következett be a beruházások összegében, sőt a folyamatban levő beruházások állománya is mérséklődött a befejezésre való koncentrálás következtében.

8. tábla

Az 5 millió forint feletti beruházások alakulása

Év	Megkezdett		Befejezett		Év végén megvalósítás alatt álló	
	beruházások					
	száma (darab)	költségelő- irányzata (millió forint)	száma (darab)	költségelő- irányzata (millió forint)	száma (darab)	költségelő- irányzata (millió forint)
1978	5 222	708 800
1979	2 037	79 999	2 292	99 985	5 117	723 083
1980	1 854	76 061	2 509	138 119	4 573	680 553
1981	2 389	124 860	2 374	125 482	4 582	679 475
1982	2 139	130 708	2 274	105 903	4 514	759 403
1983	2 381	79 905	2 421	148 678	4 605	719 287
1984	2 352	89 605	2 614	127 823	4 417	697 562

E változásokkal a beruházáspolitikai új, egyensúlyra törekvő szakasza kezdődött. Ez a tervidőszak egymástól jól megkülönböztethető két periódusra osztható a beruházások alapján is. Az első szakaszt (az 1976–1978. éveket) és az abban érvényesülő beruházási politikát az erőteljesen fellendülő és a reális lehetőségekkel kellően nem számoló beruházási tevékenység jellemezte, amely a tervcéloktól eltérő tendenciákat erősítette, és kedvezőtlenül hatott a népgazdasági egyensúly és a beruházási allokáció helyzetére. A második szakaszban (az 1979–1980. években) a beruházáspolitikát a beruházások erőteljes és határozott visszafogása, a feltételek reális számbavétele jellemezte, mely elősegítette a terv céljainak megvalósítását és az egyensúlyi helyzet javítását szolgáló folyamat erősítését.⁷

A látszólagos, formális, mennyiségi elemeken túl az érdemi, tartalmi változások is nagy figyelmet kívánnak. Beruházáspolitikánk talán soha sem igényelte és ösztönözte ily mértékben a már oly sokszor megfogalmazott hatékonysági, takarékosági, megtérülési követelményeket, struktúrafejlesztési feladatokat, a konvertibilis export és az importhelyettesítés szolgálatát, a minőségfejlesztés igényeit, a konzekvens és egyértelműbb döntési és felelősségi rendszer érvényesítését. Ugyanakkor említést kíván, hogy bár megindult a beruházási struktúra átalakulása és a rendelkezésre álló fejlesztési lehetőségek jobb hasznosítása, de ez mind a szükségesnél, mind a lehetségesnél lényegesen lassúbb volt.

Az 1978–1980. években kialakult beruházáspolitikai határozta meg a hatodik ötéves tervidőszaki beruházások fő kereteit. A külgazdasági feltételek további romlása érzékenyen érintette a lehetőségeket, és további szigorításokat kívánt.⁸ Össz-

⁶ Ez évtől összehasonlító árként az 1981. évi árakat használjuk.

⁷ Részletesen írt erről a kérdésről Hoós János „A beruházáspolitikai időszerű kérdései” c. tanulmányában. (Statistikai Szemle, 1984. évi 1. sz. 5–13. old.).

⁸ Az ide tartozó kérdésekről részletesen szólt Havasi Ferenc az MSZMP Központi Bizottságának 1982. június 23-i ülésén. (Külgazdasági kapcsolataink alakulásáról, fejlesztésének feladatairól. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 49. old.).

hangban az egyensúlyi helyzet javítására, illetve megszilárdítására irányuló gazdaságpolitikai fő célkitűzésekkel, a népgazdasági terv a beruházások korlátozását írta elő oly módon, hogy a szocialista szervek beruházásait az előző öt év szintjén kell tartani. Ezzel összhangban az 1981–1984. években folytatódott a beruházások visszafogása. Ezekben az években a beruházási ráfordítások éves átlaga (folyó áron) gyakorlatilag az ötödik ötéves tervidőszak átlagos kifizetéseihez a szintjén maradt. A négy évben az előző tervidőszakhoz képest csökkent a nagyberuházások száma és aránya, a vállalati beruházásoké viszont ennek megfelelően nőtt. 1980 végén 20 nagyberuházás állott megvalósítás alatt mintegy 150 milliárd forintos értékben. A négy év alatt 6 újabb nagyberuházást kezdtek meg 47,2 milliárd forintos értékben és 14 nagyberuházást fejeztek be (melyek összege 50,4 milliárd forint volt). Így, 1984 végén a megvalósítás alatt álló nagyberuházások együttes összege 198,1 milliárd forint volt. Az előző tervidőszakhoz képest módosult a célcsoportos beruházások struktúrája, és csökkent arányuk.

A hatodik ötéves tervidőszak eddig eltelt éveiben összességében kimutatható az eszközöknek a beruházások befejezésére való koncentrálása. Az éves ráfordítások összegéből a beruházások befejezésére történt kifizetések aránya évről évre emelkedett: ez az arány 1981-ben 21,2, 1982-ben 22,0, 1983-ban 24,5, 1984-ben pedig 27,3 százalék volt. A beruházások jelentős csökkentése viszont újabb követelményeket támasztott ahhoz, hogy az elengedhetetlen fejlesztéseket megvalósíthassuk. Erősíteni kellett és kell a beruházási eszközök igen átgondolt és szelektív felhasználását. Figyelembe kell venni azt is, hogy a gazdaság egyes területein a beruházások csökkenése már olyan mértékű, hogy nemcsak a műszaki színvonal fejlődését, hanem esetenként annak egyszerű fenntartását is veszélyeztetheti.

A struktúrafejlesztési politika és a beruházások ágazati szerkezete

Az első hároméves tervidőszak kezdetétől 1984 végéig beruházásokra 3400 milliárd forintot költöttünk. E beruházási ráfordítások közel négyötöd része a termelő⁹ állóeszközök állományát növelte, körülbelül egyötöde pedig a nem anyagi ágak (szociális, kulturális, egészségügyi stb.) fejlesztési céljait szolgálta. (Lásd a 9. táblát.)

Az egyes népgazdasági ágak beruházásainak arányai tervidőszakonként eléggé széles határok között szóródtak. Különösen áll ez a nagy volumenű beruházást igénylő ágazatokra, így az iparra, a mezőgazdaságra, a közlekedésre és a nem anyagi ágakra.

A fejlesztésre fordított összegek aránya ágazatonként, tervidőszakonként és évenként a mindenkorai beruházási politikának megfelelően változott. Az egyes tervidőszakok, évek beruházási struktúráját befolyásoló főbb népgazdasági és ágazati fejlesztési célokat (prioritásokat) a megfelelő középtávú és éves népgazdasági tervek, társadalmi és gazdasági programok jelölték meg. (Az ide vonatkozó megfelelő információk e dokumentumokban megtalálhatók, így ezekre nem térek ki.)

A különböző mértékű és ütemű fejlődés következtében a beruházások népgazdasági ágak és ágazatok közötti megoszlásában az alábbi tendenciák érvényesültek:

– az anyagi ágak beruházásainak aránya – az első hároméves tervhez képest történt visszaesés után – folyamatosan nőtt, és a második és harmadik ötéves tervidőszakban érte el csúcspontját; ezt követően valamivel alacsonyabb szinten, körülbelül 70 százalék körül ál-

⁹ A termelő–nem termelő beruházások arányát az anyagi és a nem anyagi ágak beruházásainak arányával közelítem.

landósult; (az utóbbi négy évben 69 százalék volt). Az anyagi ágak közül a legjelentősebb befektetésekben az ipar részesült, utána – de az iparnak még a felét sem érte el – a mezőgazdaság, majd pedig a közlekedés következett;

– a *nem anyagi ágak* beruházásainak legmagasabb aránya (mintegy 37%) az első öt-éves tervidőszakban és az 1955–1957. években alakult ki, legalacsonyabb arányukat viszont a második és a harmadik ötéves tervidőszakban mutatták; 1971-től arányuk viszonylag állandó (27–30 százalék), a hatodik ötéves terv eddig eltelt 4 évében 31 százalék volt.

9. tábla

*Az állóeszköz-állomány alakulása**
(Index: 1950. év = 100)

Év	Az összes állóeszköz- állomány	Ezen belül:	
		az anyagi	a nem anyagi
		ágak állóeszköz- állományának	
indexe			
1950	100	100	100
1955	121	128	113
1960	142	156	127
1965	173	199	147
1970	217	261	173
1975	287	359	214
1978	339	430	246
1979	358	456	258
1980	378	482	270
1981	397	507	284
1982	414	530	295
1983	431	552	308
1984	450	575	320

* Az év eleji bruttó érték alapján.

10. tábla

A beruházások megoszlása népgazdasági áganként

Népgazdasági ág	Az 1947–1984. között kifizetett összes beruházás	
	megoszlása	legkisebb és legmagasabb tervidőszaki aránya
	százalék	
Ipar	34,8	31,7–40,2
Építőipar	2,3	1,0– 2,7
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	14,3	11,8–17,4
Közlekedés, posta és távközlés	12,0	7,0–20,7
Kereskedelem	3,9	2,1– 4,5
Vízgazdálkodás	4,6	1,0– 5,8
Egyéb anyagi tevékenység	0,2	–
Anyagi ágak	72,1	63,2–76,5
Nem anyagi ágak	27,9	23,5–36,8
Összesen	100	–

A beruházások döntési jogkör szerinti struktúrája

Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése (1968) előtt a beruházások túlnyomórészt a központi szervek döntései alapján valósultak meg. Az új gazdasági mechanizmus nagyrészt új alapokra helyezte a beruházások elhatározásával kapcsolatos döntéseket. A gazdálkodó szervezeteknek – vállalatoknak, szövetkezeteknek stb. – ugyanis lehetőséget biztosított arra, hogy maguk határozzanak a pótlásjellegű, továbbá a piaci kereslethez való rugalmas alkalmazkodást biztosító beruházásaikról.

Az új beruházási rendszer a „vállalati beruházásokhoz” az elhatározási jog mellett a pénzügyi forrást is biztosította oly módon, hogy az amortizációból és a nyereség meghatározott hányadából a gazdálkodó szervezetek fejlesztési alapot képezhettek, amelyet beruházásaikra felhasználhattak.

A beruházások másik részére, az ún. „állami beruházások”-ra továbbra is fennmaradt a központi döntés, amelynek keretében különböző szintű állami szervek gyakorolták a beruházási döntési jogot. Az új beruházási rend az állami beruházásokat három csoportra osztotta: nagyberuházásokra, célcsoportos beruházásokra és egyéb állami beruházásokra.

11. tábla

A szocialista szervek beruházásai döntési jogkör szerint*

Időszak (év)	Nagy-	Célcso- portos	Egyéb állami	Állami	Vállalati	Összes
1968–1970	40 124	47 771	19 982	107 877	119 458	227 335
1971–1975	83 538	116 574	59 269	259 381	331 342	590 723
1976	22 148	31 810	15 519	69 477	82 612	152 089
1977	25 274	37 664	16 496	79 434	102 059	181 493
1978	26 816	40 724	17 336	84 876	112 730	197 606
1979	28 878	45 389	18 356	92 623	111 334	203 957
1980	26 114	42 135	18 407	86 656	103 020	189 676
1981	23 541	28 689	25 451	77 681	105 100	182 781
1982	21 300	29 432	26 171	76 903	108 791	185 694
1983	22 366	27 659	29 020	79 045	108 888	187 933
1984	21 893	27 474	29 985	79 352	108 438	187 790

* Adott év döntési jogköre szerint.

Az egyes döntési jogkörökbe tartozó beruházásoknál többféle forrás is előfordult. Erős volt a „keveredés” azoknál a vállalati beruházásoknál, amelyekhez a felsőbb szervek a központi fejlesztési célokkal való egybeesés esetén támogatást nyújtottak, vagy visszterhes összegekkel járultak hozzá a megvalósításhoz. Ezeknél a beruházásoknál a központi ráhatás formája az idő során változott. Jellemző formája volt ennek először az ún. „fejlesztési kölcsönrel megvalósuló” vállalati beruházások köre. Ez esetben jelentős állami kölcsönt kapott a beruházó. E beruházások lényegében csak néhány formai jegyükben különböztek a nagyberuházásoktól, és így néhány év elmúltával e kategória megszűnt, és a folyamatban levő, fejlesztési kölcsönrel megvalósuló vállalati beruházásokat hivatalosan is nagyberuházássá minősítették át. A későbbiekben a központi intervenció állami juttatások, kölcsönök és bankhitelek formájában érvényesült (például a konvertálható export árualapok fejlesztését szolgáló beruházások).

1968-tól a népgazdasági tervek csak nagyberuházásokra írtak elő kötelező mutatókat. Az egyes évek végén, 1968-ban 90, 1969-ben 85, 1970-ben pedig 81 nagyberuházás volt folyamatban. A három év során 31 új nagyberuházás kivitelezése kezdődött meg 41 milliárd forint költségelőirányzattal, és 32 nagyberuházás munkálatai fejeződtek be 17 milliárd forint értékben.

A negyedik ötéves tervidőszakban évről évre kevesebb új nagyberuházás megvalósításához fogtak hozzá: 30 kivitelezését kezdték meg és 72-t fejeztek be. A tervidőszak végén összesen 51 nagyberuházás állott megvalósítás alatt.

Ebben az időszakban 14 fejlesztési célcsoportot vont a kormány saját döntési körébe. Ugyanezen ötéves tervidőszakban az egyéb állami beruházások körülbelül fele-fele arányban oszlottak meg a minisztériumi és a tanácsi beruházók között. A vállalati beruházások növekvő aránya ezekben az években több, egymás ellen ható tényező hatásának egyenlegeként következett be.

Az ötödik ötéves tervidőszakban az 1978. évben induló visszafogás hatására kismértékű – mindössze 1 százalékos – törés következett be az állami beruházások növekvő és a vállalati beruházások csökkenő tendenciájában. Az egyes célcsoportok dinamikus alakulásában jelentős szerepet játszott a döntési kategóriáknak erre a tervidőszakra bekövetkezett tartalmi változása.

A nagyberuházások száma és költségvetési összege az 1976–1980. évek alatti ötéves tervidőszak folyamán jelentős mértékben csökkent: az 1975. év végi 51 nagyberuházással szemben 1980 befejeztével csak 20 beruházás állott megvalósítás alatt, 150 milliárd forint értékben. E tervidőszak folyamán csak 17 nagyberuházást kezdték meg, ezeket is az első három évben. Az indítások számának korlátozása kedvezően hatott a megvalósításra. Az éves ráfordításoknak a folyamatban levő beruházások állományához viszonyított aránya az öt év alatt 10 százalékról 18 százalékra emelkedett. Koncentrálódott a beruházási eszközök felhasználása is, és ennek eredményeként a tervidőszakban 48 nagyberuházás fejeződött be. Az elsősorban infrastrukturális fejlesztéseket magukban foglaló célcsoportos beruházásokra az összes teljesítés körülbelül egyötöd részét fordították.

A vállalati beruházások alakulását nagymértékben befolyásolta, hogy milyen mértékben sikerült e fejlesztéseket a közvetett szabályozással az előirányzott keretek között tartani.¹⁰ A vállalati beruházások az előző tervidőszakhoz képest másfélszeresükre nőttek, melyben több meghatározó tényező érvényesült. Így: segítette ezt, hogy a tervidőszak elején a népgazdasági érdekeket képező vállalati fejlesztések körében kedvező hitel- és támogatási feltételek érvényesültek; a beruházási vásárlóerő a tervezettnél gyorsabban emelkedett; a tervidőszak során jelentősen nőttek a beruházások fajlagos költségei.

A vállalati beruházások körén belül nőtt az exportképességet fokozó beruházások aránya. Ezek hatékonyságával és eredményességével kapcsolatban néhány esetben kedvező tapasztalatok is mutatkoztak.

A hatodik ötéves tervidőszak első négy évében következett be a döntési jogkörben a legnagyobb strukturális változás: az állami beruházások csökkenése és a vállalatiak növekedése. Ez összhangban áll azzal, hogy az exportorientáció általános javítása a társadalmi tőke nagyobb arányú mobilitását követeli meg, mely szükségszerűen a rugalmasan és hatékonyan alkalmazkodó vállalati beruházásoknak biztosít előnyt. Ezt szolgálta a beruházáspolitikai is, mely a termelő szférában az állami beruházási döntések körének szűkítését és ahol lehetséges, az állami ráhatás közvetett módszereinek a szélesebb körű alkalmazását, a hitelrendszer hatékonyabb működtetését írta elő.¹¹

A négy év alatt 6 nagyberuházást kezdték meg, és 14-et fejeztek be. Így 1984 végén 12 nagyberuházás állott megvalósítás alatt 198,1 milliárd forint értékben.

Jelentős állomása a beruházási döntési rendszer korszerűsítésének az új beruházási alaprendelet¹² által 1985. január elsejével életbe léptetett módosítás. Az új beruházási döntési és finanszírozási rendszer fő célja, hogy a korábbiaknál jobban segítse a gazdaságpolitika, a beruházáspolitikai céljainak sikeres megvalósítását, a döntések és az azok konzekvenciáiért viselt felelősség egységét, végül is a beruházások egyensúlyi helyzetünkkel összhangban álló alakulását, hatékonysági

¹⁰ E kérdéskör több fontos összefüggésével foglalkozik Wiener György: „Vállalati beruházás és jövedelmszabályozás” c. tanulmányában (*Társadalmi Szemle*, 1985. évi 1. sz. 40–54. old.).

¹¹ Az MSZMP Központi Bizottságának 1982. június 23-i határozata. (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 49 old.).

¹² A 46/1984. (XI. 6.) MT. sz. rendelet és a 3/1984. (XI. 6.) OT-PM. számú rendelet a beruházások rendjéről. (*Magyar Közlöny*, 48. sz. 1984. XI. 6.).

színvonalának emelését, gyors megtérülését. Ezt szolgálja a központi és a vállalati beruházási döntések következetes szétválasztása, három alapvető döntési kategória: a központi, a tanácsi és a vállalati döntéseken nyugvó beruházások egyértelműbb tartalmi elhatárolása.

A beruházások anyagi–műszaki struktúrája

A beruházások anyagi–műszaki struktúrája hosszabb idő óta viszonylag magas fokú állandóságot tükröz. 1950 és 1984 között tendenciaszerű, jelentősebb változás csak a vizsgált időszak első éveiben kialakult arányokkal szemben 1957 után következett be. Az első ötéves tervidőszakban a fejlesztés erőteljes extenzív jellegével összhangban az összes beruházási ráfordításon belül igen magas (61%) volt az építési munkák hányada. Az 1955–1957. években ennek mértéke valamelyest csökkent, de még így is magas volt.

Érdemi előrelépés következett be viszont 1957 után, a második hároméves terv, valamint a második ötéves terv időszakában, amikor is az építési hányad az ötvenes évek eleji 61 százalékkal szemben jelentősen, előbb 49, majd 46 százalékra csökkent. 1961 és 1984 között tervidőszakonként a beruházások építési hányada 46–49 százalék között mozgott, tehát viszonylag nagyfokú állandóságot mutatott. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy makroszinten – összevontan tekintve – az állandó igény ellenére az elmúlt negyedszázad alatt nem sikerült az építési és a gépi hányad érdemi változtatásával továbblépni az intenzívebb beruházási tevékenység irányába. Némi kedvező irányú változás az ötödik ötéves tervidőszakban mutatkozott, a hatodik ötéves terv éveiben azonban ismét visszaállt (a 49 százalékos aránnyal) a korábbi szintre.

Ugyanezeket mutatja a gépi hányad alakulása is: az 1950–1954. években 27 százalékos, majd az 1955–1957. években 30 százalékos gépi arány a következő években 40 százalék fölé emelkedett, és tervidőszakonként 40–44 százalék között mozgott. Jelentős változás következett viszont be a gépi beruházások relációnkénti összetételében. A nem szocialista viszonylatból beszerzett gépek aránya – mely az 1960-as évek előtt nagyjából csak mintegy 3 százalékos volt – 1971-től már meghaladta a 10 százalékot. Növekedésével a belföldi eredetű gépberuházás és a szocialista gépimport aránya lassan mérséklődött.

12. tábla

A beruházások anyagi–műszaki struktúrája

Tervidőszak	Szocialista szervezetek beruházásai összesen	Ebből:		Gépi beruházásokról		
		építési	gépi	belföldi gép-	rubel	nem rubel
					elszámolású importgép-	
beruházás aránya (százalék)						
1950–1954	100	61	27	24	3	
1955–1957	100	55	30	25	5	
1958–1960	100	49	41	22	16	3
1961–1965	100	46	43	24	14	5
1966–1970	100	49	41	21	12	8
1971–1975	100	49	43	20	13	10
1976–1980	100	47	44	19	14	11
1981–1984	100	49	40	20	10	10

A beruházások struktúrájának módosulásai azonban nem érzékeltethetik teljes egészében azokat a jelentős változásokat, amelyek a beruházások anyagi–műszaki csoportjainál következtek be. Ez utóbbiak tartalmi módosulását – arányuk változása mellett – érzékelhetőbbé teszik az értékösszegükben bekövetkezett változások.

13. tábla

Az átlagosan egy évre jutó beruházások anyagi–műszaki összetétel szerint

Tervidőszak	Összes	Ebből:		Gépi beruházásból:		
		építési	gépi	belföldi gép-	rubel	nem rubel
					elszámolású importgép-	
beruházás (millió forint)						
1950–1954	13 395	8 149	3 641	3 201	440	
1955–1957	10 999	6 017	3 344	2 738	606	
1958–1960	27 931	13 565	11 556	6 251	4 490	815
1961–1965	42 528	19 714	18 131	10 151	5 883	2 097
1966–1970	67 239	32 940	27 460	14 203	7 980	5 277
1971–1975	118 145	57 639	50 505	23 061	15 328	12 116
1976–1980	184 964	85 959	81 252	35 565	24 925	20 762
1981–1984	186 050	90 556	75 152	38 048	19 365	17 739

Az egyes anyagi–műszaki csoportok értékadataiból kitűnik, hogy az arányok mérsékelt változása mögött az építési és a gépi beruházások egyrészt igen jelentős mértékű és gyors ütemű, másrészt erőteljesen differenciált bővülése húzódik meg. E közelítés alapján a beruházáspolitikai említett követelményének érvényrejuttatása tekintetében kedvezőbb tendencia figyelhető meg. Ezt támasztja alá, hogy az összes beruházási tevékenység 1950 és 1954, valamint 1981 és 1984 közötti közel 14-szeres bővülése keretében az építési tevékenység ugyan jelentősen, de mégis ennél kisebb arányban, mintegy 11-szeresére, a gépi beruházások pedig mind az összes, mind az építési hányadnál jóval nagyobb arányban, közel 21-szeresére – az építési beruházásoknál közel kétszerte gyorsabban – növekedtek. A gépi hányadon belül különösen szembetűnő az importgépek beruházásának a növekedése, mely a vizsgált időszakban mintegy 84-szeres, szemben a belföldi gyártású gépberuházásokéval (közel 12-szeres).

A beruházások pénzügyi forrásai

A vizsgált negyven év alatt a beruházások pénzügyi forrásai szempontjából háromféle beruházás fordult elő: a tisztán „központi” és tisztán „vállalati” (szövetkezeti) saját, valamint az ún. „vegyes forrásokból” megvalósuló beruházások.

A költségvetésből végleges jelleggel juttatott forrásokból történt beruházási kifizetések aránya a központi törekvésekkel összhangban tervidőszakról tervidőszakra folyamatosan csökkent. Ellentétes tendenciát mutat a kölcsönforrásokból történt kifizetés – az állami kölcsön, a beruházási és a támogatási bankhitelek – alakulása, melyek aránya tervidőszakról tervidőszakra nőtt. A saját eszközök aránya az ötödik ötéves tervidőszak végéig átlagosan 40 százalék volt. Az 1981–1984. években ezek aránya ugrásszerűen megnőtt. (Lásd a 14. táblát.)

1968 előtt a beruházások körülbelül 72–78 százalékának pénzügyi fedezete a tervekben címzett jelleggel, meghatározott célokra (értékhatár feletti, értékhatár

alatti stb. beruházásokra) előirányzott központi forrásokból származott. Az ún. „decentralizált” források elosztását is nagyrészt az irányító hatóságok végezték.

14. tábla

A beruházások pénzforrásainak aránya

Tervidőszak	Költségvetésből	Kölcsönforrásokból	Saját forrásokból	Összes kifizetés
	fedezett kifizetések aránya			
	százalék			
1968–1970	40	20	40	100
1971–1975	38	22	40	100
1976–1980	35	25	40	100
1981–1984	21	26	53	100

Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével a központi forrásokból történő kifizetések visszaszorítását és a kölcsön, valamint a saját források felhasználásának növekedését közgazdasági módszerek segítik. Például a vállalati fejlesztési alapokat bővítették a nyereségből és az amortizációból visszatartható hányaddal; az „egyéb” címen a fejlesztési alapba helyezhető összegekkel; a mezőgazdaság automatikus ártámogatásával. Újlag szabályozásra került továbbá a tanácsi gazdálkodás rendje, és még más változások is történtek. Bővült a beruházási célokra felvehető közép- és hosszú lejáratú hitelkontingens is.

A központi és a saját források közötti arányok változásának üteme lényegesen gyorsabb volt, mint azt tervezték. A saját források bővülésének önmagában kedvező tendenciája azonban a korábbiaknál erőteljesebben hozta felszínre azokat a kedvezőtlen jelenségeket, melyek a beruházási piac feszültségeiből, a megvalósítási idők elhúzódásából s a folyamatban levő beruházások nagy számából adódtak. A fejlesztésre rendelkezésre álló jelentős pénzeszegek növelték a beruházási kivitelezői–szállítói kereslet és kínálat egyensúlyának hiányát, aminek következtében a beruházók kiszolgáltatott helyzetbe kerülve valósággal „versenyeztek” a kivitelezői kapacitásokért.

A negyedik ötéves tervidőszakban lényegében folytatódott az előző két évben kialakult tendencia. Nem következett be érdemi változás a pénzforrások szerinti struktúrában az ötödik ötéves tervidőszakban. A saját források aránya a szocialista szervek körében lényegében megegyezett a pótlás szintjével. A bővítésnek megfelelő összeg viszont a költségvetési és kölcsönforrások összegének felel meg.

A hatodik ötéves tervidőszak első négy évében – a beruházásokat korlátozó intézkedések hatására – jelentősen megváltoztak a pénzügyi források arányai. Számottevően csökkentek a költségvetés terhére történő beruházási kifizetések, emelkedett a kölcsönforrások és a saját források aránya. A költségvetési juttatást több területen állami kölcsön váltotta fel, a hitelfolyósítások viszont évről évre csökkentek. A kétfajta kölcsönforrás egyenlegeként következett be a visszterhes finanszírozási forma arányának kismértékű növekedése. A saját források arányának emelkedése viszont igen jelentős volt: 1980 és 1984 között nem kevesebb mint 24 százalékkal nőtt. A saját fejlesztési források beruházási célokra való növekvő igénybevétele, valamint az állami kölcsön- és hiteltörlesztésre fordított kiadások növekedése meghaladta a vállalatok fejlesztési célú forrásainak képződését, és 1981-től kezdődően minden évben az alapmaradvány csökkenését eredményezte.

A beruházási költségek és árak alakulása

A beruházásokra évenként kifizetett összegek nagysága – folyó árakon számítva – az eltelt negyven év alatt – mint láthattuk – sokszorosára emelkedett. A pénzügyi ráfordítások összegszerű emelkedése azonban nem jelenti azt, hogy ugyanilyen ütemben bővül a népgazdaság szocialista szervezeteinek állóeszköz-állománya is. Ezt alapvetően az okozza, hogy a beruházások fajlagos költségei, összességükben a beruházások költségzínvonalára is időről időre növekszik, sőt esetenként intenzívebben emelkedik, mint a beruházásokra fordítható összeg.

1976 és 1980 között a beruházási ráfordítások növekedési üteme mérséklődött (évente átlagosan 5,2 százalékra esett vissza), és a fajlagos költségek növekedése (mely 7,1 százalék volt) már meghaladta ezt, csaknem 2 százalékkal csökkent a létesített új állóeszközök mennyisége. Az 1981–1983. években a kifizetések 0,3 százalékos átlagos csökkenése a költségzínvonal 8,5 százalékos emelkedésével társult, az új állóeszközök mennyisége évente csaknem 6,1 százalékkal csökkent.

A beruházott állóeszközök mennyiségének, fizikai terjedelmének csökkenése azonban nem jelenti közvetlenül azt, hogy az új létesítményekben, állóeszközökben megtestesülő használatiérték-tömeg is ilyen mértékben csökkent. A technika fejlődésével, a beruházási javak műszaki színvonalának emelkedésével ugyanis nő az egyes gépek, épületek, berendezések stb. használati értéke is. E minőségi tényező következtében a beruházásokkal létesült új használati érték tömege másként alakul, mint az állóeszközök mennyisége.

Az egyes tervidőszakokon belül az árak és a minőség alakulásának dinamikája meglehetősen eltérő volt. 1971 és 1975, valamint 1976 és 1980 között összességében az új állóeszközök teljesítőképessége jobban emelkedett, mint az árszínvonal. Míg ugyanis az árszínvonal átlagos növekedési üteme a negyedik és az ötödik ötéves tervidőszakban 2,7 százalékos volt, a teljesítőképesség minőségi indexe a negyedik ötéves tervidőszakban évente átlagosan 3,7, az ötödikben pedig 3,5 százalékkal emelkedett. Az 1981–1983. években mind a beruházási árszínvonal, mind a teljesítőképesség jelentős mértékben, évenként 4,7, illetve 5,1 százalékkal emelkedett.

15. tábla

A beruházási tevékenység indexsorai

Év	Érték-	Volumen-	Ár-	Fajlagos költség-	Fizikai terjedelem	Teljesítő-képesség minőségi
	index (Index: 1970. év = 100)					
1971	111,8	109,7	101,9	—	—	—
1972	114,7	107,9	106,4	—	—	—
1973	121,3	111,8	108,5	—	—	—
1974	135,0	122,4	110,3	—	—	—
1975	159,3	140,0	113,9	135,8	121,2	119,9
1976	165,3	139,6	118,5	147,8	109,5	125,9
1977	197,3	159,6	123,7	165,0	106,5	131,3
1978	214,8	168,4	127,6	178,7	112,1	137,0
1979	221,7	170,2	130,2	193,6	112,3	145,6
1980	206,2	158,9	129,9	191,5	110,5	142,6
1981	198,7	148,7	133,5	207,3	97,7	151,6
1982	201,8	144,1	140,2	217,3	91,3	153,2
1983	204,3	137,1	149,1	244,3	91,5	165,6

A beruházások árszínvonalának alakulását alapvetően a harmadik ötéves tervidőszak közepén bevezetett új ármechanizmus és az ehhez kapcsolódó 1968. január 1-i hatósági árrendezés határozta meg. Ezt megelőzően a beruházási javak árszínvonala csak kismértékben változott.

Dinamikus ármozgások jellemezték a beruházási javak árszínvonalát a negyedik ötéves terv időszakában is. Az ötödik ötéves tervidőszak folyamán a beruházások árszínvonalának emelkedése egészen 1979-ig viszont gyorsabb volt, mint az előző tervidőszakban. 1980-ban az árképzés elveiben módosítások következtek be, melyek eredményeként a beruházások árszínvonala 1968 óta első ízben 0,3 százalékkal csökkent. Az öt év alatt az árszínvonal 14 százalékkal emelkedett.

Az 1980. évi építőipari árrendezések keretében nagymértékben csökkentették az építőipari árképzésnél figyelembe vehető társadalmi tiszta jövedelem tételek arányát. A belföldi gyártású gépeknél – amelyek árszínvonala az öt év alatt csaknem 9 százalékkal nőtt – a legjelentősebb áremelkedés 1978-ban volt a vaskohászati árrendezés hatására. Az 1980-tól bevezetett új árképzési elvek a gépberuházások árszínvonalát lényegében nem változtatták. Az import gépi beruházások árszínvonalát a külföldi szállítóknál erős áremelkedés jellemezte. A beruházók számára az árnövekedés csillapítottan jelentkezett, mivel az árfolyampolitika és a vámpolitika csökkentő, védő hatást gyakorolt.

A hatodik ötéves tervidőszak első négy évében a beruházások átlagos árszínvonala 5, illetve 6 százalékkal emelkedett. A növekedés nagy volt az építési beruházásoknál (4; 6 és 7 százalék), a gépeknél pedig 2; 3 és 5 százalékot ért el.

*

A beruházások terén negyven év alatt elért eredmények vitathatatlanok. E megállapítás realitásához nem fér kétség annak ellenére, hogy ugyanakkor még sok nehézséggel, ellentmondással kell szembenéznünk.

A beruházásokat jelentő munkának, anyagi–pénzügyi–szellemi ráfordításoknak – és az e téren jelentkező nehézségek leküzdésének – végső célja, hogy megalapozzák a gazdaság minőségi változásait, elősegítsék a világgazdaság fejlődési tendenciáihoz való közelítést, majd lépéstartást, az életszínvonal emelését, az életkörülmények, a társadalmi közérzet javítását, mindannyiunk boldogulását, a további társadalmi és gazdasági fejlődést.

TARGYSZÓ: Beruházás; beruházáspolitiká.

РЕЗЮМЕ

В своей очерке автор рассматривает инвестиционную деятельность в стране со времени освобождения и более подробно с 1950 года до наших дней. В качестве введения к очерку во взаимосвязи с общественно-экономическим развитием излагает и важнейшие целеустановки инвестиционной политики в ходе отдельных этапов периода, истекшего после освобождения.

Вслед за этим на основании длинных временных рядов исследует взаимосвязи между национальным доходом и капиталовложениями, уделяя особое внимание пропорциям накопления и в том числе динамике доли капиталовложений. Затем автор рассматривает динамику инвестиционной политики и связанной с ней инвестиционной деятельности по плановым периодам.

Поочередно рассматривает важнейшие инвестиционные структуры за истекшие 40 лет: осуществление политики отраслевого развития и ее воздействия, состав капиталовложений по компетенциям принимающих решение организаций и категории, права

принятия решений, материально-техническая структура капиталовложений во взаимосвязи с материально-технической базой народного хозяйства. Исследует динамику денежных ресурсов на финансирование капиталовложений и их соотношения, уделяя особое внимание центральным и собственным ресурсам предприятий, а также движению возвратных финансовых средств, степени государственного вмешательства в инвестиционную деятельность предприятий. В заключение производит обзор инвестиционных издержек и их роста, индексных рядов сводной и совместной динамики новых мощностей, созданных посредством капиталовложений.

SUMMARY

The author discusses in his study the investment activity carried out in the forty years period after the liberation of the country, in details from 1950 on, up to our days. By way of introduction the study shows, in connection with the socio-economic development, the principles and main targets of investment policy in different periods of time passed since the liberation. In the following, connections between national income and investments are analysed using long time series, with special regard to the accumulation rates and the share devoted to investments. Further on, investment policy and on the basis of this the development of investment activity is analysed in subsequent plan periods.

The most important investment structures of the last 40 years are taken one after the other: the results and effects of the sectoral development policy, the structure of investments by sphere of decision authority, the material and technical structure of investments in connection with the material and technical basis of the national economy. The financial resources of investments and their proportions are analysed with special regard to the centralized and own resources, to onerous financial resources, to the degree of state intervention at enterprises. Finally, the study reviews investment costs and their increase, the series of index-numbers of the cumulated new capacities created by investments.

A KGST-ORSZÁGOKKAL KÖTÖTT KOOPERÁCIÓK SZEREPE A MAGYAR IPAR FEJLŐDÉSÉBEN

NYERS JÓZSEF

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok bővülésével, az együttműködés módjának és formájának szélesedésével a kereskedelmi kapcsolatok mellett fokozottan tért hódítanak a termelési együttműködések. Jól tükröződnek e folyamatok a közgazdasági szakirodalomban is, amely bő terjedelemben, változatos módon, sok esetben egyedi példákra alapozva értékeli az elért eredményeket és a még ki nem használt lehetőségeket. A hetvenes évek közepéig a KGST-országok¹ termelési együttműködéseinek, szakosítási és kooperációs megállapodásainak értékelése kapott hangsúlyt, az évtized második felétől a tőkés cégekkel kötött kooperációk, licenc- és know-how-megállapodások kedvező hatásairól olvashatunk.

A KGST-országok közötti gyártásszakosítás és kooperáció célját és előnyeit, pozitív vonásait a KGST-dokumentumok rögzítik. Ezek szerint a szakosítások célja kettős: az egyik, hogy a tagországok szükségleteit a többi országban gyártott korszerű gépekkel, berendezésekkel elégítsék ki, és lehetőleg szűnjenek meg az indokolatlan párhuzamosságok a termelésben; a másik cél, hogy a termelés tömegszerűségének növekedéséből és a fajlagos beruházási költségek csökkentéséből származó gazdasági előnyöket felhasználva növekedjék a termelés hatékonysága.

A nemzetközi és a hazai szakirodalom a hetvenes évek közepéig – elfogadva a szakosítás deklarált céljait – főként annak vizsgálatára szorított, hogy e folyamat milyen mértékben fejlődött, és azt milyen eszközökkel lehetne gyorsítani. A közgazdasági környezet és a szerződések gyakorlati végrehajtásának sokoldalú elemzése az elmúlt években került a gazdaságtudomány előterébe.

A nemzetközi termelési kooperációk, köztük a tőkés cégekkel létrehozott vállalatközi termelési kapcsolatok megítélésében gyakorta kapott hangsúlyt a konvertibilis export bővítése, elsősorban a gépipari vállalatoknál. Széles körű az a vélemény is, hogy a tartós termelési kapcsolatok – ha korlátozottan is – mérsékeltek a hazai szállítók gyengeségéből adódó nehézségeket. A kedvező eredményeket alátámasztó érvek között emelhető ki az a megállapítás, hogy a nemzetközi termelési kooperációk, licenc-vásárlások – az exportképesség növelése mellett – jelentős hatást gyakoroltak egyes ipari szektorok, ágazatok műszaki fejlődésére. Eléggé általános az a vélemény is, hogy amennyiben a kooperáció a konvertibilis kivitel mellett a belföldi kereslet kielégítésének is számottevő szerepet szánt, s

¹ 1949 januárjában Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia és a Szovjetunió képviselői a Moszkvában tartott gazdasági tanácskozáson elfogadták a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának megalakulásáról szóló határozatot. Még 1949-ben csatlakozott Albánia (amely 1961 óta nem vesz részt a szervezet munkájában), 1950-ben a Német Demokratikus Köztársaság, 1962-ben Mongólia. 1972-ben a KGST tagja lett Kuba, és 1978-ban csatlakozott a Vietnami Szocialista Köztársaság is.

ményeit vizsgálja. A gazdasági összefüggéseket átgondolva, statisztikai adatbázison, e három piac együttes kereslete gazdaságos termelési méretek létrehozását biztosította.

Folytatni lehetne az iparvállalatok nemzetközi termelési kapcsolatainak pozitív vonásait taglaló érvek felsorolását, amelyek statisztikai adatok bemutatásával is igyekeznek alátámasztani az együttműködés eredményességét, jelentőségét, egyfelől a hazai vállalatok műszaki fejlődése, másfelől az export bővítése és a hatékonyság növekedése terén. Az egyes összefüggések azonban lényegesen bonyolultabbak annál, hogy a bizonyítások vagy az ellenérvek néhány mondatban össze-sűríthetők lennének.

A jelen tanulmány e kérdéskörön belül a KGST-országok közötti szakosítási és kooperációs megállapodások hatását, a magyar iparban mutatkozó eredményeit vizsgálja. A gazdasági összefüggéseket átgondolva, statisztikai adatbázisra és vállalati tapasztalatokra támaszkodva értékeli a KGST-országok gazdasági együttműködésének helyzetét, fejlődését és a magyar iparban betöltött szerepét.

A KGST-országok közötti termelési kooperációk lényegében a hetvenes évtizedben fejlődtek intenzívebben, ennek folyamatát a tanulmány az egész időszakra vonatkozóan igyekszik bemutatni. Szélesebb körű és megbízható statisztikai adatbázis az 1975 és 1982 közötti időszakra vonatkozóan áll rendelkezésre. (1984-ről még csak előzetes adatok és a napi információk alapján lehetett képet alkotni, a fejlődés tendenciái azonban ezek alapján is megítélhetők.)

A NEMZETKOZI KOOPERÁCIÓ FEJLŐDÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI ÉS FELTÉTELEI

A műszaki fejlődés felgyorsulása az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején jelentősen módosította a nemzetközi kereskedelem struktúráját, valamint az egyes országok gazdaságának szerkezetét. A kutatási–fejlesztési tevékenység felértékelődött, a termelési költségeken belül e ráfordítások aránya jelentősen emelkedett, megtérülésük csak nagyobb szérianagyság mellett biztosítható. A kutatások magas tőkeigénye és az optimális termelési méretek emelkedése szükségképpen vezetett a termelőegységek közötti specializáció fokozódásához.

A specializáció az elmúlt negyedszázadban a termelés mind alacsonyabb fázisaira terjedt ki, az ágazatok közötti munkamegosztás helyébe a termékszintű szakosodás lépett. Bonyolultabb termékek esetén a gyártásnak részegységek, alkatrészek szerinti megosztására került sor. A szakosodás a külkereskedelmi forgalom bővülésén kívül a termelőegységek közötti szorosabb együttműködéshez, a kooperációs kapcsolatok kialakulásához vezetett.

A hatvanas évek elejétől a fejlett tőkés országok vállalatai közötti együttműködés a termelés legkülönbözőbb fázisaira terjedt ki (közös kutatási–fejlesztési tevékenység, termékmegosztás, közös marketing, alvállalkozás stb., valamint ezek kombinációi). Szervezeti formáját tekintve a kooperációk többnyire kettő vagy több önálló vállalat közös vállalata, illetve valamely nagyvállalat leányvállalata formájában jöttek létre.

A KGST-országok gazdasági fejlődését az ötvenes években autark irányzatok jellemezték, ami elsősorban a közösségen kívüli régiókkal szemben mutatkozott meg, határozottan körvonalazható volt azonban az egyes országok önerőre támaszkodásában, a tagországok termelési vertikumainak párhuzamos fejlesztésében is. Ezt az irányzatot egyrészt a KGST-országok közötti kiegyenlítődési törekvések tá-

masztották alá, másrészt az a tény, hogy valamennyi ország a vonatkozó szovjet tapasztalatokat igyekezett minél teljesebb mértékben átvenni.

A felhalmozási ráta magas szinten tartása, illetve az extenzív tartalékok széles körű bevonása révén ebben az időszakban valamennyi tagország rendkívül gyors gazdasági növekedést ért el, a fejlesztési politika hasonlóságából adódóan azonban a termelési struktúrák nem igazodtak eléggé az országok termelési adottságaihoz, hagyományaihoz és a belső piacok potenciális igényeihez. Így a beruházások gyors ütemű növekedése nem járt a hatékonyság megfelelő növekedésével. A KGST-országok közötti kereskedelem dinamikusan növekedett, az áruszállítások azonban döntő mértékben kompetitív tételekből álltak, csekély hányaduk volt egymást kiegészítő jellegű.

A szakosítási szándékok, az egyes országok adottságainak kihasználására való törekvések ugyan már 1956-ban, a KGST berlini ülészakának határozataiban kifejezésre jutottak, ahol is széles körű gépipari specializációs ajánlásokat fogadtak el. A realizáláshoz szükséges gazdasági feltételek azonban csak részben jöttek létre, emiatt az ajánlások megvalósítása mérsékelt ütemben haladt.

A szocialista gyártásszakosítás és termelési kooperáció elveit és kereteit az 1962-ben elfogadott „A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelvei” c. alapidokumentumban² foglalták össze. Az ebben megfogalmazott alapelvek 1971-ben a *Komplex Programban*³ egészültek ki. Ezeket a hetvenes évek folyamán, illetve a nyolcvanas évek elején újabb állásfoglalások és határozatok követték.⁴

A Komplex Program elfogadását követő időszakban a KGST-országok a korábbinál következetesebben törekedtek arra, hogy a gyártásszakosítással és kooperációval megszüntessék, vagy legalábbis csökkentsék a tagországok ipari szerkezetében, termékstruktúrájában az ötvenes, hatvanas években kialakult párhuzamosságokat, az egyes termékcsoportok, termékek termelését lehetőleg a legkedvezőbb adottságokkal rendelkező országokba koncentrálják (termelési hagyományok, nyersanyagellátás stb.), s így nemcsak az érintett nemzeti gazdaságokat, hanem ezáltal közvetve az egész közösséget is a gyártási méretnagyságokból származó előnyökhöz juttassák. A termelési kapcsolatok bővítésére irányuló erőfeszítésekben szerepet játszott az a szempont is, hogy egy közösségi szintű koordináció segítségével hozzájáruljanak a mennyiségi hiányok csökkentéséhez.

A szakosítási és a kooperációs tevékenység célja (és gyakran módszere is) lényegét tekintve azonos volt. A hetvenes évek közepétől azonban mind gyakrabban merült fel a gyártásszakosítás és a kooperáció bizonyos tartalmi elkülönítésének szükségessége is.

A KGST-országok közötti gyártásszakosítás lényegében a nemzeti keretek között folyó termelés olyan szerkezeti átalakítására irányul, amely bizonyos nemzeti termelői kapacitásoknak külföldi partner számára történő tartós hasznosítását teszi lehetővé. A gyártásszakosítás általában kormány szinten kötött árucseres-szervező megegyezésekben, bizonyos termékek megrendelésére, illetve leszállítására vonatkozó előzetes kötelezettségvállalásokban ölt testet. A felek kapcsolata megmarad a közép- vagy hosszú távra tervezett szállítások keretein belül. A gyártásszakosítás egyértelműen államközi jellegű, az érintett vállalatok szerepe főként a kötelezettségvállalások teljesítésére korlátozódik.

² A tagállamok kommunista és munkaspártjai képviselőinek 1962. június 6–7-én Moszkvában tartott tanácskozása fogadta el.

³ „Az együttműködés további elmélyítését és tökéletesítését, valamint a KGST-tagállamok szocialista gazdasági integrációjának fejlesztését célzó Komplex Program”-ot a KGST XXV. ülészakán fogadták el.

⁴ 1978-ban: Hatékony intézkedések a gépipari ágazatokon belüli részegység- és alkatrészgyártási kooperáció terén folyó együttműködés kiszélesítésére. 1979-ben: A KGST-országok szervezetei közötti gyártásszakosítás és kooperáció általános feltételeinek további fejlesztése.

A nemzetközi gyártási kooperáció ezzel szemben a munkamegosztás olyan formája, amikor a termelőfolyamat bizonyos fázisait az egyes országokban elkülönítve végzik, majd azok eredményeit nemzetközi síkon egyesítik. Ebben a munkamegosztásban a felek között szoros és kölcsönös függőség alakul ki: egyik fél sem tud (vagy legalábbis csak jelentős anyagi áldozatok árán) más partnerhez fordulni vagy minden további nélkül a munkamegosztás nélküli termeléshez visszatérni. Termelőtevékenységük és annak eredménye, a végtermék is közössé válik.

A nemzetközi gyártási kooperációról szóló megállapodás tehát több mint árucsereszervező feladatvállalás. A kooperáció esetén ugyanis az újratermelési folyamat azonos fázisán belül lép fel tényleges érdekközösség, és kerül sor ugyan-ezen fázishoz tartozó kölcsönös szállításokra. Ez a kategória ily módon meglehetősen szoros vállalati kapcsolatokat kíván, bár a gyakorlatban többnyire a résztvevő vállalatok kijelölése az állami szervek útján, központilag történik.

Az elmúlt évtizedben a KGST-tagországok több mint ezer kétoldalú és több mint száz sokoldalú gyártmányszakosítási és kooperációs megállapodást kötöttek. 1983-ban a KGST-tagállamok között a szakosított ipari termékek kölcsönös exportjának értéke meghaladta a 16 milliárd rubelt, ez az előző évihez képest 23 százalékos, 1975-höz viszonyítva 4,7-szeres növekedést jelent.

A gyártmányszakosítás keretében gyártott termékek aránya a tagállamok teljes iparcikkforgalmában jelenleg már meghaladja a 20 százalékot, tehát a forgalomnak mintegy egyötödét a szakosítottan gyártott iparcikkek teszik ki. Bulgária esetében ez az arány 38,2, Magyarországon 30,8, a Német Demokratikus Köztársaságban 40,5, Lengyelországban 19,2, Romániában 33,5, a Szovjetunióban 6,7, Csehszlovákiában pedig 29,1 százalék.

1. tábla

A szakosított ipari termékek aránya a KGST-országok kölcsönös forgalmában

Ország	A teljes	A szakosított	A szakosított termékek aránya a teljes iparcikkexportban (százalék)	
	iparcikkexport 1983-ban (Index: 1980. év = 100)		1980.	1983.
Bulgária	148	167	33,8	38,2
Csehszlovákia	138	194	20,7	29,1
Lengyelország	126	124	19,5	19,2
Magyarország	129	153	25,8	30,8
Német Demokratikus Köztársaság .	139	189	29,8	40,5
Románia	124	345	12,1	33,5
Szovjetunió	142	115	8,3	6,7
KGST-országok összesen	137	165	18,0	21,6

Forrás: A KGST-tagállamok gazdasági együttműködése c. folyóirat 1983–1984. évi számai; Kissné Pavelcsák Ágnes: Nemzetközi ipari együttműködési politika a KGST-ben. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1981. 374 old.

A nemzetközi gyártásszakosítás és a kooperáció legtermészetesebb kibontakozási területe a feldolgozó ipar, s különösen a szélesesen értelmezett – az elektronizálási eszközök gyártását is magába foglaló – gépipar, illetve a vegyipar. A szakosítás keretében gyártott termékek exportján belül a gépipari termékek aránya 1983-ban 82, a vegyipari termékeké 12,3 százalék volt, a többi iparágra 5,7 százalék jutott. A gépipar és a vegyipar területén eddig 90 sokoldalú megállapodást írtak alá, amelyek mintegy 10 000 árufélét érintenek.

A gépiparban a szakosított termékek aránya 1983-ban 41,1 százalékot tett ki a KGST-tagországok forgalmában (1983-ban 18 százalék volt). 1975 és 1983 között a szakosított gépipari termékek exportja a KGST viszonylatú magyar kivitelben 5,2-szeresére, a csehszlovákban 7,3-szeresére, a bolgárban 5,0-szeresére növekedett.

2. tábla

A szakosított termékek aránya a KGST-országok gépipari forgalmában
(százalék)

Ország	1973.	1975.	1980.	1983.
	évben			
Bulgária	37,3	35,7	54,0	56,8
Csehszlovákia	11,4	14,6	27,8	40,1
Lengyelország	15,7	18,3	27,3	26,6
Magyarország	14,0	23,6	44,1	45,1
Német Demokratikus Köztársaság	18,9	25,9	40,0	54,9
Románia	8,5	36,2	21,2	49,6
Szovjetunió	18,9	16,7	22,8	21,0
KGST-országok összesen	17,7	21,7	32,9	41,1

Forrás: lásd az 1. táblánál.

A gyártásszakosítás hatást gyakorolt a tagországok nemzeti gépipari profiljának alakulására. Ilyen szakosodás alakult ki Bulgáriában az emelő–szállító berendezések és gépipari berendezések területén; Magyarországon a közútjármű-ipar és a hozzá tartozó kiegészítő berendezések, valamint a műszerek, laboratóriumi felszerelések, orvosi műszerek területén; a Német Demokratikus Köztársaságban a fém-megmunkáló berendezések, a traktorok, mezőgazdasági gépek és a szerszámok területén; Lengyelországban az energetikai és elektrotechnikai, az útépítő berendezések és gépek területén; Romániában a szállító eszközök területén; a Szovjetunióban a traktorok, mezőgazdasági gépek, a bányászati, a vaskohászati és a kőolajipari berendezések területén; Csehszlovákiában az élelmiszeripari és a könnyűipari berendezések területén.

A KGST-országok vegyitermék-forgalmában 1983-ban 35,3 százalékra emelkedett a szakosított termékek aránya. A vegyipari termékek közül a legfontosabb szakosított gyártmányok: a szintetikus kaucsuk, a kémiai és biokémiai takarmányadalékok, a gyógyszeripari termékek, a növényvédőszer, a kis volumenű vegyipari gyártmányok.

A gyártásszakosítás és a kooperáció tehát hozzájárult számos termék, termékcsoport adott országban történő magas színvonalú gyártásához, technológiai fejlesztéséhez. Sok nagysorozatban gyártott feldolgozó ipari termék gyártását kezdték meg, és az együttműködés kiszélesítése több esetben hosszabb távon is kedvező jövedelmezőségűvé tette a gyártást a résztvevők számára.

A KGST-országok szakosítási és kooperációs együttműködésének eredményei figyelemre méltók, a tapasztalatok kedvezők, a munkamegosztás e formájában rejlő lehetőségeket a tagországok azonban csak részben használták ki. A termelési kapcsolatok szélesebb körű kibontakozását lassították az együttműködési mechanizmusban rejlő kötöttségek, amelyek egyébként a gazdasági kapcsolatok minden más területén is hatottak. Nevezetesen:

- az áru- és pénzviszonyok mérsékelt szerepe,
- a vállalati érdekeltség korlátozottsága, illetve hiánya.

Az áru- és pénzviszonyok mérsékelt szerepe következtében a partnerek a megállapodások többségénél a kétoldalú kiegyenlítettségre törekcsenek, a naturáliákban történő megállapodások kapnak prioritást, s a gazdaságossági szempontok háttérbe szorulnak.

Az együttműködési programokról többnyire állami szinten döntenek, ez a vállalati érdekeltség korlátozottságával vagy hiányával járhat. Árendszerbeli és érdekeltségi problémák, szállítási késedelmek következtében az egyes országok végtermékcentrikus szakosításra törekedtek, az adott termelési folyamat egyes fázisainak az országok közötti racionális megosztására csak szerény mértékben került sor. A párhuzamosságok azonban csak lassan mérséklődtek, esetenként fenn is maradtak.⁵

A KGST-országok szakosítási és kooperációs tevékenységének fontos területét képezik a célprogramok, amelyekről az 1975-ös KGST-ülésszak döntött. Ennek alapján születtek a hosszú távú, 1990-ig szóló célprogramok. A célprogramok gondolata már a Komplex Programban is megjelenik, amennyiben utalás történik arra, hogy az integrálódó népgazdaságok bizonyos termékfajtákra vonatkozóan a középtávú tervidőszaknál hosszabb távra is koordinálják terveiket. Eddig öt célprogramot dolgoztak ki a KGST-országok, nevezetesen a fűtőanyag és energetika, a gépgyártás, a közlekedés, az élelmiszer-gazdaság és a fogyasztási iparcikkek gyártása terén.

MAGYARORSZÁG RÉSZVÉTELE A NEMZETKÖZI KOOPERÁCIÓKBAN

Magyarország részvétele a nemzetközi termelési kooperációban a belföldi és a külgazdasági feltételekben bekövetkezett változásokkal, és az ezek alapján módosuló gazdaságpolitikai prioritásokkal összefüggésben fejlődött.

A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején a hazai termelővállalatok döntő többsége dinamikusan növekvő belföldi értékesítéssel, és ezzel párhuzamosan számottevően bővíthető szocialista exporttal számolhatott. A szocialista gazdaságok felvevő piaca általában nem gördített akadályokat a termékelhelyezés elé. A vállalatok termékszerkezetét a termelés húszéves dinamikus bővítésének hatásaként széles termékprofil jellemezte. A soktermékes gyártás legtöbbször alacsony termelékenységgel párosult, s emellett a minőség javítását, a műszaki fejlődés meggyorsítását a sokirányú tevékenység erőteljesen korlátozta.

A belföldi feltételek alapvető változását jelentette a gazdaságirányítási rendszer 1968. évi reformja. A reformot követően a vállalati jövedelmezőség növelése előtérbe állította a vállalatok termékspektrumának szűkítését. A gazdálkodó egységek jelentős része a profilszűkítést a központi fejlesztési programokhoz, illetve a KGST szakosítási együttműködésekhez kapcsolódva igyekezett megvalósítani. Ezen akciók során számíthattak a termelési volumen erőteljes növelésére, a szocialista piac stabil értékesítési lehetőségeire. Ezekre alapozhatták a vállalatok a KGST-együttműködés bővítését. Néhány nagyjelentőségű licencvásárlás és kooperációs együttműködés is segítette a KGST-országok szakosítási tevékenységéből az egyes országokra háruló termelési feladatok ellátását. A tőkés együttműködések révén megemelkedett műszaki színvonal kedvező értékesítési lehetőségeket teremtett a magyar vállalatok számára a termékeik legfontosabb piacát jelentő szocialista országokban.

⁵ E kööttségek oldásában jelentős előrehaladás született a KGST-országok felső szintű pártvezetőinek 1984. júniusi gazdasági tanácskozásán Moszkvában, amellyel részletesebben a tanulmány utolsó fejezete foglalkozik.

A külgazdasági feltételrendszer jelentősebb módosulása a hetvenes évek derekán következett be. A nyersanyag- és energiaárak 1973-tól kezdődő robbanásszerű emelkedése az ismert cserearány-veszteségeken és a fizetési mérleg problémák kiéleződésén keresztül kedvezőtlenül érintette a magyar gazdaságot.

A feltételrendszer változása szükségessé tette a gazdaságpolitikai prioritások átrendezését, és a hazai vállalatok többségétől pályakorrekciót és erőteljes innovációt igényelt. Lemaradásuk mérséklésének legközvetlenebb módját a hazai vállalatok a külföldi műszaki ismeretek alkalmazásában, kooperációs kapcsolatok kialakításában látták.

A nemzetközi kooperációk terjedése hazánkban a hatvanas évek második felében kezdődött, jelentősebb fellendülés azonban csak a hetvenes években következett be. A kedvező világgazdasági helyzet és a világpolitikában végbement enyhülési folyamat a hetvenes évek elején elősegítette a nemzetközi munkamegosztásba való fokozottabb bekapcsolódásunkat. A kooperációk növekedéséhez hozzájárult az is, hogy vállalatunk nemzetközi együttműködésekre irányuló útkeresése találkozott a szocialista és a tőkés országok vállalatainak hasonló törekvéseivel.

A magyar vállalatok kooperációs kapcsolatainak kialakítására ható legáltalánosabb tényező az export növelésében jelölhető meg. Ez a vállalati cél a nép gazdasági elvárásoknak is megfelelt, hiszen az utóbbi másfél évtizedben gazdaságpolitikánkban is nagy súlyt kapott az export – az utóbbi időben különösen a nem rubel relációjú kivitel – dinamikus fejlesztése.

A nemzetközi kooperációk létesítésével a vállalatok termelési technológiáik és gyártmányaik műszaki színvonalának gyorsabb fejlesztését is elő akarták segíteni. A külföldi termelési kapcsolatok keresésének célja volt továbbá a gazdaságosabb termelési és exportstruktúra kialakítására való törekvés, a termelés tömegszerűségének, a termelékenység és a szervezethez való viszonyosságának javítása.

A KGST-országokkal kiépített kapcsolatok alapvetően a két- és sokoldalú szakosítási megállapodásokban, valamint a tudományos–műszaki együttműködésekben bontakoztak ki. Ezeknek az együttműködéseknek közvetlen gazdasági hajtóerői a nagysorozatú gyártásból adódó megtakarításokban, a párhuzamosságok egy részének felszámolásában, a nagyüzemi termelési mód általánossá tételében, egyes termelési fázisok kölcsönös előnyökön nyugvó megosztásában stb. jelölhetők meg.

A magyar vállalatoknak a nemzetközi kooperációkba való bekapcsolódása az ipar különböző ágazataiban – a termékek és a termelési technológiák sajátosságaitól függően – jelentős mértékben eltér egymástól. A nemzetközi munkamegosztásnak ez a formája a fejlett ipari országokban is főként a gépipari termékek körében hódított teret. A világtendenciákkal összhangban nálunk is elsősorban a gépipari vállalatok építettek ki kooperációs kapcsolatokat külföldi termelő cégekkel. 1969-ben 19, 1975-ben 47, 1980-ban pedig 52 gépipari vállalatnak (az állami vállalatok egyharmadának) volt külföldi partnerrel kooperációs szerződése. A kooperációk alapján előállított termékek aránya a teljes gépipari termelésen belül az 1969. évi 0,5 százalékról 1975-ben 3,3, 1980-ban 7,5 százalékra emelkedett. A nemzetközi együttműködések keretében gyártott termékeknek az ágazat összes kiviteléből való részesedése is jelentősen nőtt, 1980-ban 12,4 százalékot ért el.

A vegyiparban a hetvenes évtized első felében a nemzetközi kooperációs kapcsolatoknak még viszonylag csekély súlya volt: 1970-ben mindössze két vállalat volt érdekelt kooperációs szerződés alapján történő termelésben, ezek száma 1975-ben 5-re, majd 1980-ban 10-re emelkedett. A kooperációs termelés aránya is szerényebb, 1980-ban 1,7 százalék volt.

3. tábla

A nemzetközi együttműködések főbb adatai

Ágazat	1975.	1976.	1977.	1978.	1979.	1980.
	évben					
Az együttműködésben részt vevő vállalatok száma (darab)						
Gépipar	47	51	52	56	55	52
Vegyipar	5	5	6	6	8	10
Könnyűipar	87	111	127	129	138	138
Összesen	139	167	185	191	201	200
Az együttműködési szerződések száma (darab)						
Gépipar	142	148	149	161	160	190
Vegyipar	8	6	11	12	14	18
Könnyűipar	317	436	416	435	524	558
Összesen	467	590	576	608	698	766
Az együttműködések keretében gyártott termékek értékének aránya az összes értékesítésben (százalék)						
Gépipar	3,3	4,1	4,4	7,1	7,0	7,5
Vegyipar	0,4	0,4	0,9	0,9	1,3	1,1
Könnyűipar	1,7	2,2	3,2	3,8	4,1	3,2
Összesen	1,2	1,4	1,8	2,5	2,6	2,2
Az együttműködések keretében gyártott termékek kivitele az ágazat összes kiviteléből (százalék)						
Gépipar	5,2	7,0	6,0	12,2	11,2	12,4
Vegyipar	0,5	0,5	1,5	1,4	2,6	1,7
Könnyűipar	7,1	9,6	10,4	13,8	13,0	11,7
Összesen	4,8	6,4	6,0	10,6	9,9	10,0

4. tábla

A nemzetközi együttműködések főbb adatai, 1983

Ágazat	Az együttműködésekben részt vevő vállalatok	A megkötött szerződések	A kooperációs termelés aránya	A kooperációs export aránya az összes kivitelben	Az egyszerű licenckapcsolatokon és az egyéb együttműködésekön kívüli		
					megállapodások száma	kooperációs termelés aránya	kooperációs export aránya az összes kivitelben
Szocialista ipar	397	2057	11,6	28,1	1036	4,8	19,3
Ebből:							
Bányászat	10	37	0,4	2,6	6	0,1	2,0
Kohászat	16	65	9,1	9,7	10	0,8	2,8
Gépipar	135	730	26,5	43,3	345	14,6	34,4
Építőanyag-ipar	11	44	7,0	8,6	2	0,1	1,3
Vegyipar	45	416	18,0	40,0	94	6,4	22,1
Könnyűipar	155	660	4,9	9,5	557	0,4	1,9
Élelmiszeripar	12	15	1,3	0,6	4	—	—

A könnyűiparban ugyancsak a hetvenes évek elején bontakoztak ki a nemzetközi kooperációs kapcsolatok, és 1975-ben már 87 gazdálkodó egység (vállalat

és szövetkezet) rendelkezett egy vagy több külföldi partnerrel megkötött kooperációs szerződéssel. A kooperáló vállalatok száma 1980-ban 138-ra nőtt. A kooperációk keretében gyártott könnyűipari termékek 1975-ben az ágazat össztermelésének 1,7 százalékát, 1980-ban 3,2 százalékát képviselték, az exportált cikkeknek pedig 7,1, illetve 11,7 százaléka származott az együttműködések keretében gyártott termékekből.

Az ipar teljes körére kiterjedő – és az igen tágran értelmezett kooperációs kapcsolatokat felölelő – adatfelvétel szerint 1983-ban a szocialista ipar közel 1400 vállalata és szövetkezete közül 397 vett részt különféle nemzetközi együttműködési megállapodás teljesítésében. Több mint 2000 szerződés volt érvényben, a gyártott termékek értéke az ipar összes kész- és félkésztermék értékesítésének 11,6 százalékát, kivitelének 28,1 százalékát tette ki. (Lásd a 4. táblát.)

1983-ban a nemzetközi együttműködések keretében gyártott termékek értékének több mint felét (50,5%) a licencek, know-howok alapján történő gyártás képviselte; 37,9 százalékot a gyártmány-, 7,2 százalékot a gyártásmegosztásos kooperációkban előállított termékek képezték. A bémunkajellegű együttműködések termelési értéke mindössze 3,7 százalék, a magyarországi székhelyű vegyes vállalatok tevékenységének súlya pedig 0,2 százalék volt.

A KGST-ORSZÁGOKKAL KIALAKÍTOTT EGYÜTTMŰKÖDÉSEK HAZAI EREDMÉNYEI

A külföldi cégekkel együttműködő hazai vállalatoknak, szövetkezeteknek mintegy fele 1983-ban a szocialista és a tőkés országok vállalataival egyaránt kapcsolatban volt. Az érvényben levő szerződések 30,5 százalékát szocialista országok vállalataival kötötték. A szocialista országokkal kötött megállapodások keretében gyártott termékek az összes kooperációs termelés 44 százalékát tették ki.

5. tábla

A nemzetközi együttműködések relációnkénti megoszlása, 1983

Ágazat	Szoci- alista	Tőkés	Szoci- alista és tőkés	Szoci- alista	Tőkés	Szoci- alista	Tőkés
	ország vállalataival együttműködő vállalatok és szövetkezetek			országokkal kötött szerződések		országokkal kötött megáll- podások alapján gyártott termékek aránya (százalék)	
	száma						
Szocialista ipar	40	243	114	628	1429	44,1	55,8
Ebből:							
Bányászat	3	3	4	24	13	24,9	75,1
Kohászat	4	3	9	36	29	15,2	84,8
Gépipar	18	53	64	322	408	63,2	36,8
Építőanyag-ipar	1	7	3	8	36	6,5	93,5
Vegyipar	4	20	21	114	302	35,1	64,9
Könnyűipar	6	137	12	47	613	10,3	89,7
Élelmiszeripar	1	11	—	1	14	4,5	95,5

A nemzetközi együttműködési szerződések keretében az iparvállalatok és szövetkezetek által 1983-ban előállított termékek 60,3 százalékát exportálták. A kivitel aránya főleg a gépiparban és a könnyűiparban volt magas (76, illetve 57%), míg az ugyancsak jelentős nemzetközi együttműködési kapcsolatokkal rendelkező vegyiparban a belföldi és az exportértékesítés közel azonos arányú volt.

Az export nagyobb része (69%) a szocialista országokkal kötött megállapodások keretében valósult meg. (A szocialista együttműködések alapján gyártott termékek 85,7 százaléka került kivitelre.) A tőkés országok cégeivel kötött szerződések alapján gyártott termékek nagy részét (61,6 százalékát) belföldön értékesítették. Az összes kivitel döntő része – kétharmada – az együttműködő partnerekhez került vissza. A kooperációs partnerekhez történő visszaszállítások aránya a szocialista országokkal kötött megállapodásoknál jóval magasabb (mintegy 70%), mint a tőkés szerződéseknél (32%).

6. tábla

A nemzetközi együttműködési szerződések keretében értékesített termékek megoszlása értékesítési irányonként, 1983-ban

Ágazat	Az összes értékesítésből					
	belföldre	exportra	rubel elszámolású		nem rubel elszámolású	
			partnernek	nem partnernek	partnernek	nem partnernek
	történő értékesítés aránya (százalék)					
Szocialista ipar	39,7	60,3	32,6	8,7	7,0	12,0
Ebből:						
Bányászat	75,8	24,2	17,9	2,5	0,1	3,7
Kohászat	76,5	23,5	5,4	1,3	2,1	14,7
Gépipar	24,1	75,9	48,5	12,7	6,5	8,2
Építőanyag-ipar	89,7	10,3	1,4	0,8	0,9	7,2
Vegyipar	49,2	50,8	23,4	36,3	2,4	18,7
Könnyűipar	43,1	56,9	5,5	2,0	38,6	10,8
Élelmiszeripar	90,5	9,5	–	1,6	4,6	3,3

A nemzetközi együttműködésekben leginkább részt vevő ágazatok közül – a termelési értéket figyelembe véve – a gépiparban szocialista országokkal kötött megállapodások alapján történő kiszállítások dominálnak, a vegyiparra és a könnyűiparra viszont a tőkés országokkal kiépített kapcsolatok jellemzők.

A magyar vállalatoknak a szocialista országokkal létesített együttműködési kapcsolatai kezdetben jórészt államközi megállapodásokból fejlődtek ki. A KGST-országok közötti gépipari szakosítási megállapodások keretében történő szállítások szerepe erre épülve a hetvenes években, különösen 1973 után, amikor az eddigi ajánlások rendszerét a szakosítási szerződések rendszere váltotta fel, számottevően bővült. A KGST-országokba irányuló gépipari termékeknek a hetvenes évek elején még csak 10 százalékát képviselték a szakosított termékek. Ezek aránya – a kivitel volumenének jelentős növekedése mellett – 1975-ben 24 százalékra, 1978-ban pedig 50 százalékra emelkedett. 1979-től kezdve a szakosítások fejlődésének lendülete megtört. A gépiparon belül a KGST szakosítási szerződések a közlekedésszükség-
köz-iparban összpontosulnak, de néhány általános gép- és műszeripari terméknel is jelentős szerepet játszanak. A vegyipari szocialista együttműködések szintén a

szakosítási szerződések a jellemzők, amelyek tartósan befolyásolják egy-egy szakágazat fejlődését. A legjelentősebb szakosítási együttműködések a szerves és szervetlen vegyiparban (petrokémia, olefinkémia, agrokémia), valamint a gyógyszeriparban kötötték.

A könnyűiparban a szocialista országokkal kialakított együttműködések viszonylag alacsony szinten állnak, és jórészt egyszerű bér munkakapcsolatokban jelennek meg.

A többi ipari ágazat közül nagyjelentőségűnek tekinthető az alumíniumiparban kiépített nemzetközi kooperáció.

1983-ban az iparban összesen 154 vállalatnak, illetve szövetkezetnek a szocialista országokkal 628 együttműködési megállapodása volt érvényben. Az e szerződések keretében gyártott termékek aránya a szocialista ipar össztermeléséből 5,6 százalékot, a rubel elszámolású exportból 38,2 százalékot tett ki.

A KGST-országokkal kialakított együttműködések összességében kedvezően hatottak iparunk fejlődésére, sok nagysorozatban előállítható termék gyártását kezdték meg, s a kapcsolatok bővülése több esetben hosszabb távon is kedvező jövedelmezőségű termelést eredményezett. Az egymás közti kooperációkra és szakosításokra alapozva a gazdaságvezetés nagyszabású központi fejlesztési programokat dolgozott ki és valósított meg, amelyek struktúrameghatározó jellegűek voltak (például a közútjármű-gyártás). Az új termékek bevezetésével a gazdálkodó egységek jelentős profiltisztítást hajtottak végre. A gyártott termékek értékesítését közép- és hosszú lejáratú egyezmények biztosították, az együttműködésekre az árstabilitás volt a jellemző.

Az alapvetően KGST-piacra orientált fejlesztések műszaki tartalmát jelentős mértékben az országos szintű kutatási célprogramok biztosították, emellett lényeges szerepet játszottak a fejlett tőkés országokból vásárolt műszaki ismeretek. A kooperációk többsége műszakilag lényegesen magasabb színvonalat képviselt a korábbi termeléshez képest.

A SZAKOSÍTÁSI ÉS KOOPERÁCIÓS EGYÜTTMŰKÖDÉSEK BŐVÍTÉSÉNEK LEHETŐSÉGE

A KGST-országok szakosítási és kooperációs kapcsolatait a nyolcvanas évek elején több tényező kedvezőtlenül befolyásolta, ami a megkötött szerződések csökkenő számában is megmutatkozik. A tagállamok gazdasági fejlődése intenzív szakaszra történő átállításának, a műszaki fejlődés gyorsításának igénye minden korábbinál nagyobb hangsúlyt kapott, s ez pótlólagos erőforrásokat igényelt mind a fejlesztési források, mind a tervezési-irányítási és a gazdaságsszervező munka korszerűsítése terén. Az utóbbi években kiéleződött nemzetközi politikai helyzet következtében szükségessé vált a védelmi képesség erősítése, ami szintén jelentős fejlesztési forrásokat kötött le. Növekedtek az anyag- és energiaellátás költségei is részben az ismert világpiaci árrobbanás, részben pedig a szovjet nyersanyagok ki-termelési költségeinek emelkedése folytán. A termelési struktúra átalakításához szükséges korszerű technológiák, anyagok, beruházási javak terén a szűk keresztmetszetek feloldása jelentős ráfordításokat igényel, nagy szellemi és anyagi erőforrásokat köt le. A fentiek mellett egyes KGST-országokban politikai és gazdasági nehézségek is felszínre kerültek, megoldásuk elhúzódása szintén kedvezőtlenül hatott az együttműködés elmélyítésére, a kooperációs kapcsolatok bővítésére.

Négyévi előkészítő munka után, Moszkvában 1984 júniusában ilyen politikai és gazdasági feltételek között került sor a KGST-országok felső szintű pártvezetői-

nek gazdasági értekezletére. A felső szintű tanácskozás egyik alapvető célja az volt, hogy a szocialista országok eddigi gazdasági fejlődésének átfogó értékeléséből kiindulva rámutasson a megoldásra váró problémákra, s meghatározza az együttműködés fejlesztésének fő irányait és legfontosabb tennivalóit.

A felső szintű értekezlet legfontosabb határozatait tartalmazó Nyilatkozat az együttműködés lehetőségeit elemezve és értékelve úgy fogalmaz, hogy „... jelentős tartalékok állnak rendelkezésre a kölcsönös együttműködés bővítéséhez, a gyártásszakosítás és kooperáció elmélyítéséhez, a kölcsönös kereskedelem növeléséhez...”. A dokumentum rámutatott arra, hogy a tervkoordináció során a tervező és a külkereskedelmi szerveknek – az ágazati irányító szervek és szükség esetén a gazdálkodó szervezetek részvételével – elsősorban a szakosodás fő irányait, a fontosabb termékek kölcsönös szállításának növelését célzó intézkedéseket, a termelési együttműködés tárgyát kell egyeztetniük.

A gazdasági kapcsolatok jelentős bővítését teszik lehetővé azok az elvek, amelyek az együttműködés gazdasági mechanizmusának fokozására irányulnak. Minőségi változásként értékelhető az az állásfoglalás, amely a vállalatok és más gazdálkodó szervezetek közvetlen kapcsolatát szorgalmazza a termelési kooperációk fejlesztésében. Ez újabb lendületet adhat a feldolgozó ipari kooperációs kapcsolatok szélesítésének, a féltermék- és alkatrész-forgalom növelésének, a KGST-országok közötti kereskedelmi forgalom bővítésének. E téren is megtörténtek az első bízató lépések. Hazánk és négy szovjet köztársaság – Azerbajdzsán, Grúzia, Moldávia és Ukrajna – vállalatai és intézményei közötti közvetlen együttműködés kialakítása kezdődött meg a múlt év végén. Jelenleg az új típusú kapcsolat jogi, szervezeti és pénzügyi feltételeinek kimunkálása folyik. Az együttműködés mechanizmusának másik, nem kevésbé fontos elemével is foglalkozott a záródokumentum, rámutatott arra, hogy a KGST-országok együttműködésében továbbra is időszerű feladatnak tekintik az országok tervezési együttműködésének szerves összekapcsolását az ár- és pénzvviszonyok aktív alkalmazásával.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok bővítésének fontos eleme az egyes országok gazdaságirányítási rendszerének korszerűsítése. A felső szintű értekezlet ezzel kapcsolatosan hangsúlyozta, hogy e rendszerek kölcsönös tanulmányozására, a legjobb megoldások hasznosítására van szükség. A nemzeti sajátosságok mellett a korszerűsítési törekvések közös iránya a tervezés korszerűsítése, az ösztönzés javítása, az érdekeltség fokozása, a vállalati önállóság erősítése stb. E tényezők szükségszerűen elvezetnek a tartalékok mobilizálásához, a fejlődés dinamizálásához, az irányítás és a gazdálkodó egységek érdekeltségének növeléséhez, ennek révén a nemzetközi kooperációs kapcsolatok bővítéséhez is.

A hazai gazdaságirányítási rendszer jelenlegi és várható módosítása során a rugalmasságot és a stabilitást egyidejűleg kell biztosítani. Az exportérdekeltségi rendszer rubel relációjú kivitellel kapcsolatos elemeinek kialakításánál fokozottan szem előtt kell tartani, hogy a szabályozók nagyobb stabilitása segítse a szocialista együttműködések eredményes megvalósítását. Célszerű a mainál nagyobb figyelmet fordítani a kontingensek kitöltésénél az adott feltételek melletti leghatékonyabb együttműködések bővítésére, a népgazdasági szinten nem gazdaságos kivitel visszaszorítására. Ez feltételezi egyrészt a hatékonysági számítások kiterjesztését, másrészt a kialakult árszabályozási gyakorlat, valamint az exporttámogatási és jövedelemszabályozási rendszer számottevő módosítását is.

A KGST kooperációs kapcsolatainak általános feltételeit az elmondottakon túlmenően is célszerű fejleszteni. Törekedni kellene arra, hogy az együttműködési szerződések ne csak előzetes, orientációs jellegű kölcsönös szállítási, illetve átvételi

előirányzatokat tartalmazzanak. A megállapodásokban a termékvolumenekkel egyidejűleg az ár- és pénzügyi feltételeket is célszerű lenne tisztázni. Fokozott figyelmet kell fordítani arra is, hogy néhány jól kiválasztott területre összpontosítsuk erőinket, s ott olyan műszaki színvonalú termék gyártását honosítsuk meg, amelynél a ráfordításokat az árakban érvényesíteni tudjuk, éppen a kiemelkedően jó műszaki paraméterek révén.

A makroszintű együttműködések mellett, élve a felső szintű értekezlet határozataiban foglaltakkal, erősíteni kell a vállalati szintű együttműködést, sok esetben a vállalatok hatáskörébe lehetne áthelyezni a döntéselőkészítést is. A szerződések végrehajtása során is erősíteni lehetne a partnervállalatok közötti kooperációs kapcsolatokat.

A szocialista közösségen belüli gazdasági együttműködés fejlődését – a vállalkozói kapcsolatok bővítése mellett – jelentős mértékben segítené az is, ha a termelési szakosítással, a kooperációval kapcsolatos megállapodások többoldalúan születnének meg. A gyakorlati megvalósítás nehézségei, ezen belül az előkészítés és az egyeztetés lassúsága miatt azonban jelenleg a többoldalúság szűkebb körű elterjedésével számolhatunk, rövid és középtávon feltétlenül a kétoldalú együttműködés lehetőségeinek maradéktalan kiaknázásával nyerünk többet.

Az integrációs együttműködés eszköztárának továbbra is fontos eleme – ahogyan azt a KGST múlt évi felső szintű tanácskozása is megerősítette – a kormányközi egyezmények és a tárcaközi megállapodások rendszere. Ezek keretében is fokozott figyelmet kell fordítani arra, hogy a partnerek érdekviszonyainak esetleges későbbi módosulásai ne sértsék a többi résztvevő alapvető érdekeit, azaz tartalmazzanak az egyezmények valamely ésszerű alternatívát erre az esetre is. Ilyen körülmények között előkészítésre elsősorban azért van szükség, mert a nemzetközi termelési együttműködést a külkereskedelmi együttműködéstől éppen a partnerek nagyobb mértékű, kölcsönös egymásrataltsága, termelő tevékenységük összefonódása különbözteti meg.

A nemzetközi termelési szakosítási és kooperációs kapcsolatok eddigi fejlődésének tapasztalatai megmutatták azt is, hogy valóban eredményes együttműködési kapcsolatok mindenekelőtt azok között a partnerek között alakulnak ki, amelyeknél a termelési tevékenység összekapcsolódását valamely más együttműködési kapcsolat már megelőzte. Különösen kedvezők a tapasztalatok azokban az esetekben, amikor a felek korábban meghatározott témában már fejlesztési együttműködést folytattak, ami által már megismerték egymást. (Ennek jó példája az Egységes Digitális Átviteltechnikai Rendszer keretében kialakult együttműködés.)

A korábbi évek tapasztalatai azt mutatják, hogy a hazai vállalatok nagyobb kezdeményező szerepet vállalhatnak a kapcsolatok létrehozásában. Olyan együttműködésekre és ezekhez kötődő kapacitások létrehozására kellene törekedni, amelyeken a szakosodó felek igényei mellett harmadik piacon – esetleg tőkés relációban – is értékesíthető termékeket lehet gyártani. Célszerű szorgalmazni a harmadik piaci fellépés jogi feltételeinek rendezését is.

A szocialista viszonylatban is megváltozott gazdasági, ezen belül főként piaci feltételek nagyobb követelményeket támasztanak a vállalatok munkájával szemben. A hazai gazdálkodó egységek szocialista országokban végzett marketing tevékenysége nem éri el a kívánt színvonalat. Igen nagy az elmaradás az alkatrészellátás, a szervizhálózat tekintetében is. A hazai vállalatok piacszervező, piacfeltáró tevékenységében igen sok a kihasználatlan tartalék. Ebben szerepet játszik az is, hogy nem rendelkezünk ezen a téren megfelelő szervezeti formákkal, amelyeket mielőbb ki kellene építeni.

A nemzetközi gyártásszakosítás és kooperáció fejlesztésének 1980-ig szóló stratégiáját a hosszú távú együttműködési célprogramok, illetve a hosszú távú programok határozzák meg. Hazánknak e program kidolgozásában és megvalósításában továbbra is aktív szerepet kell vállalnia, és a gyakorlatban vállal is. Teszi ezt annak a több évtizedes felismerésnek a tudatában és történelmi tapasztalatainak birtokában, hogy a KGST-munkamegosztásban való részvétel az ország politikai és gazdasági helyzetének meghatározó tényezője, társadalmi és gazdasági fejlődésének hosszú távon is stabilizáló eleme.

TÁRGYSZÓ: Ipar, iparpolitika, nemzetközi gazdasági kapcsolat.

РЕЗЮМЕ

Автор исследует роль договоров о специализации и кооперировании производства, заключенных со странами-членами СЭВ, в развитии венгерской промышленности.

Документы, формулирующие цели специализации и кооперирования производства между странами-членами СЭВ, предусматривают двойную цель: с одной стороны, устранение параллельных производств и, с другой стороны, повышение эффективности производства путем увеличения массовости производства и сокращения капитальных затрат.

Автор исследует развитие венгерской промышленности — влияние договоров о специализации и кооперировании — опираясь на широкую базу статистических данных и опыт предприятий. Производит обзор тех документов СЭВ, которые создали условия для развития международной производственной кооперации. Затем приводит результаты сотрудничества между венгерской промышленностью и странами-членами СЭВ, которые в своей совокупности были благоприятными. Направления дальнейшего сотрудничества в области специализации и кооперирования производства формулируются в заявлении, принятом экономическим совещанием на высшем уровне в июне 1984 года.

Долгосрочные целевые программы определяют возможности расширения сотрудничества. Активное участие Венгрии в этом разделении труда является определяющим фактором политического и экономического положения страны.

SUMMARY

The study analyses the role of co-operation agreements with CMEA countries in the development of Hungarian industry.

The documents defining the aims of specialization and co-operation between CMEA countries point out a dual aim of specialization: should parallel production discontinue among member countries on the one hand, and should the efficiency of production increase, on the other, by means of increasing mass production and decreasing investment costs.

The author analyses the development of Hungarian industry, the role of specialization and co-operation relying on a wide statistical data basis and empirical evidence. CMEA documents which created the conditions of international co-operation are reviewed. Hungary's participation in international co-operation is supported by statistics. The author shows the results of the co-operation between Hungarian industry and CMEA member countries, which, as a whole, have developed favourably. Further co-operation in the field of specialization was formulated in the Declaration adopted at the meeting held in June 1984.

The long-term co-operation targets define possibilities for extending the field of co-operation. Hungary's active participation in the division of labour is a determinant factor of the political and economic conditions of the country.

MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉSÜNK ÉS KIVITELÜNK 1880—1893-BAN

DR. CSIMA JÁNOS

A múlt század végi agrárválság időszakának nagyobb részét átfogó tőzsdei évi közgyűlési jegyzőkönyvek és köztük egy-két tőzsdetanácsi jegyzőkönyv olyan adalékokkal lepik meg a kutatót, amelyek eddig nem álltak a gazdaságtörténészek rendelkezésére.¹ Az egyetlen kötetbe foglalt jegyzőkönyvi gyűjtemény széles körtekintéssel és pontossággal vetíti elénk a korabeli mezőgazdasági termelés és terménypiac helyzetképét. Az évi közgyűlések évről évre több száz éberrel figyelő és hozzáértő bel- és külpiaci szakember előtt zajlottak le, akik a terméshelyzetről s a belső piacról csakúgy, mint a kiviteli viszonyokról reális, szakszerű információkat igényeltek a tőzsdei vezetéstől.²

A Budapesti Áru- és Értéktőzsde 1864 óta működött a Pester Lloyd gabonacsarnokának utódként (1879-ig Pesti Áru- és Értéktőzsde néven). Elmondhatni, hogy megalakulása után a magyar gazdasági élet „lázmérője”, de időnként szabályozó szerepre is képes tényezője lett. Fennmaradt jegyzőkönyvi hagyatéka akkor is értékelhető forrásanyag, ha a tőzsdésektől az agrárválság időszakában nem is kérhetjük számon a hazai társadalom és a piac kölcsönhatásainak elfogulatlan, árnyalt bemutatását. A parasztság, az agrármunkások és a fizetőképesnek alig nevezhető széles fogyasztórétegek súlyos problémái felett elsiklott a tekintetük.

Igy is sok mindent megtudhatunk a tőzsdei évi beszámolókból. Évről évre képet adnak a gabonafélék terméshozamáról, sőt a jó vagy rossz aratást hozó időjárásról is. Beszámolnak a malomipar, a szeszipar, a sertéshízlalás és a szállítás helyzetéről. Nem mulasztják el az összehasonlítást a termelő vagy éppen a konkurens külföldi országok terméshelyzetével. Rendszeresen tudósítanak arról, hogy az adott gazdasági évben miből mit tudtunk exportálni és mely országokba, hogyan boldogultunk a nemzetközi versenyben, s ha ez balul sikerült, mi volt az oka.

Informálnak arról, hogy a mezőgazdaság milyen hatással volt a gazdasági életre, részletesen tájékoztatnak a piaci viszonyokról, a hitelhelyzetről, a valuta és a külföldi váltók forgalmáról, mindezek kapcsán a vállalkozó kedv lendületéről vagy hanyatlásáról, illetve e jelenségek okairól. Helyenként ma is ismerős gazdasági problémákat, szorongató pénzügyi, külkereskedelmi gondokat ismertetnek száz év

¹ A hivatkozott forrásanyag egy padlásomtalánítás alkalmával, magánkézből, véletlenül került a szerzőhöz.

² A Budapesti Áru- és Értéktőzsde élén a legtekintélyesebb tőzsdésekből megválasztott 30 tagú tanács állt, mely az alapszabályok értelmében a rendszerint tavasszal megtartott évi közgyűlésen számolt be a mintegy ezer főnyi tagságnak az előző gazdasági évről. A budapesti tőzsde történetét az alábbi két összefoglalás dolgozta fel: *dr. Félegyházi Ágost: A budapesti tőzsdék története, 1864—1895.* 1—2. köt. Grill Károly. Budapest. 1896. 352, 399, (5) old; *dr. Engel Emil — Bartha László: A budapesti tőzsdék története, 1864—1914.* 1—2. köt. Budapesti Áru- és Értéktőzsde. Budapest. 1914. 307, 355 old.

távlatában. Hitelnehézségek, pangás a beruházások terén, a kiviteli versenyképesség hiánya, a külföldi valuta és deviza gyenge beszivárgása, saját valutánk romlása, mind megannyi hazajáró kísértet.³ Akkor is, de mai, nem kapitalista társadalmi, gazdasági berendezkedésünk ellenére is kihatnak gazdaságunkra a környező világ politikai és pénzügyi–gazdasági tendenciái. Száz év előtt vallották, és időálló igazságként ma is elmondható, hogy egy sikeres vagy sikertelen mezőgazdasági év egész nemzetgazdaságunk alakulásának elsőrendű meghatározója.

Forrásanyagunk egyetlen nagyformátumú (30×46 cm), díszes keménykötésű gyűjtemény, mely ezt az aranyozott, mélynyomású címet viseli: Ülési jegyzőkönyvek,⁴ 1880–1893. Az alábbiakban évenként ismertetjük a jegyzőkönyveket.

*

Az 1880. évi közgyűlési jegyzőkönyv Budapesten, az Áru- és Értéktőzsde 1880. évi április 11-én tartott közgyűlésén „vétetett fel”. Megjelent a kiküldött m. kir. tőzsdebiztos és a 853 rendes tőzsdei tagból 523 fő. A leköszönt báró Kochmeister Frigyes javaslatára a 30 tagú tőzsdei tanács élére elnököt választott a közgyűlés. Közfelkiáltással újra őt választották elnökül. Megállapították, hogy a közgyűlés határozatképes, majd a tőzsdei titkár felolvasta a tanács nem éppen szívderítő jelentését az 1879. évi kedvezőtlen gazdasági esztendőről.

A beszámoló az előző év agrártermeléséről, a belső piac és a kivitel helyzetéről⁵, az iparról, a tőke mozgásáról, hitelről, kamatlábról s általában a tőzsdei viszonyokról ad tájékoztatást.

Jellemző a jelentés bevezetőjében tett megállapítás: „... kereskedelmünk és iparunk élénkülése és felvirágozása leginkább attól függ, vajjon jó vagy rossz termés van-e az országban”. (2. old.) Igazolással utal az 1878. évi terméshelyzetre, és az abból folyó gazdasági következményeket ilyenképpen vázolja: „... a minden tekintetben jó 1878-ik évi aratás következtében élénk és haszonnal járó bel- és külföldi kereskedelmet ... az összes szállító vállalatoknál kielégítő forgalmat mutathattunk fel, és a nyersanyagokat feldolgozó valamennyi iparvállalatunk eredményeivel is nagyon meg lehetünk elégedve: gőzmalmaink teljes erővel dolgoztak, és terményeik mind bel-, mind külföldön kielégítő keletnek örvendtek; szeszgyáraink ... szintén teljes erővel működtek, ... a disznók hizlalása is az anyag olcsósága folytán azelőtt alig észlelhető lendületet vett.” (2. old.) Annál kevesebb jót mondhat el a beszámoló az 1879. évről.

Az év (tudniillik 1879) második felében az összes gabonaneműek kedvezőtlen aratási eredményei után a helyzet egészen másként alakult.

Lanyhult valamennyi működés, mert megdrágultak a nyersanyagok, s a többi termelő országhoz képest csökkent a versenyképesség. A kereskedelemnek éppen semmi, az iparnak pedig alig egynehány vidéke maradt, ahová még valamit kivinni és eladni lehetett. Ezt természetesen a szállító vállalatok is megszenvedték.

³ Gyűjteményünkben olyan terménykiviteli kudarcról is szó esik, amikor vagonhiány, pontosabban az elkésett intézkedések miatt a gabonatermelő versenytársak jutottak előbb a piacra, és nyakunkon maradt a bőséges termés. Nem ebből a forrásanyagból származik, de ide kívánczó adat, hogy a külföldre szállított 600 millió tojásnak egyharmada a gyarló csomagolás miatt összetört, mire a célállomásra érkezett. Lásd: Czirbusz Géza: Magyarország a XX. évszázad elején. Polatsek. 1902. Temesvár, 568 old.

⁴ A címben hivatkozott és a bevezetőben általánosságban jellemzett tőzsdei jegyzőkönyvek kivonatossan ugyan, de a lényeges tartalmat megőrizve következnek az évek sorrendjében. Valamennyi jegyzőkönyv hitelesítve van. Sajnos, az 1-től 468. lapoldalgig terjedő kötet csonka, mert itt az 1881. évi anyag – ismeretlen oknál fogva – hiányzik (13-tól 146. old.), de az évi beszámoló lényegi mondanivalói a következő évből is kiderülnek. Dr. Félégházi Ágost 1882-től töltötte be a tőzsdén a titkári tiszteletet, és az ismertetett jegyzőkönyveket ő vezette a közgyűléseken.

⁵ A tőzsde jegyzőkönyveiben, a terményexportra vonatkozóan közölt információk csak az osztrák–magyar közös vámterületen kívüli szállításokra vonatkoznak. Azt is szükséges megjegyezni, hogy ez az összkivitelnek csak kisebb része volt, mert a mezőgazdasági kivitel nagyobb részét Ausztriába és annak tartományaiba szállították, a szállítások évenkénti mennyisége pedig az ausztriai aratási eredményektől függően változott.

Ez a helyzet szeptembertől vált érezhetővé, mert az előző két hónapban még az újabban érkező tetemes, régebbi árukészletek a rossz termés hatását enyhítették. Az átmenet a növekvő árakra akkor egy ideig a kereskedelemnek és az iparnak jelentékeny nyereséget hajtott. Ezután már a következő aratásig kedvezőtlené vált a helyzet. A rossz 1879. évi aratás után a különféle rendszabályok sem voltak hatásosak. A gabona- és terménypiac azonban igyekezett a Monarchiában elfoglalt uralkodó helyzetét fenntartani. Szorgalom, helyes kezelés és nagy ráfordítás révén ez sikerült is. A forgalom inkább gyarapodott, mint fogyott. A kereskedelmi és üzérkedési célra beraktározott árukészletek jelentékenyebbek voltak, mint az előző években, s az év végén csak a búza- és gabonakészletek mintegy 20 millió forintot képviseltek.

A határidős üzletben is lendület mutatkozott, és ebben mind a bel-, mind a külföld élénken rész vett. Ebből táplálkozhatott az a remény – bár ez bizonyos mértékig ellentétben áll az ország általános gazdasági helyzetével –, hogy a piac folyamatos emelkedés és felvirágzás elé nézhet.

Fellendült a tőzsdei forgalom, ami korántsem a hazai gazdasági viszonyok erősödésének és a nemzeti vagyon biztos és alapos gyarapodásának, hanem a külföldi tőkefeleslegnek és tőkebőségnek előnyös következménye, ami nálunk is a hitel könnyítése, gyarapodása, ugyanakkor a kamatlábak általában történő csökkenése irányában hatott. Ez azután a hazai tőkét ipari és kereskedelmi vállalatokba való hasznos befektetésekre ösztönözte. A külföldi tőke legújabbban az új hazai vállalatokba befektet és bizalmat tanúsít, a devizaforgalom viszont az árukészlet csökkenése és az áruhiány miatt kisebb lett – közli a jelentés. (Ez a beszámoló – csak úgy, mint az utána következők is – jelzi a külföldi tőkével, a nemzetközi piaccal való összefüggéseket, s az 1870-es évek első felétől az 1890-es évek közepéig tartó agrárválság ellentmondásait.) „Ha . . . Európa békéjét nem fenyegeti veszély, akkor biztos okunk leend, a kedvezőbb tőzsdei viszonyok tartósságát reménylenünk, . . . kötelességünknek tartjuk, túlságos sangvinismustól és elhamarkodásoktól óvinteni, nehogy átokká válják az áldás . . .” – fejeződik be a gyűjtemény első jelentése. (3. old.)

*

Az 1880. évi közgyűlésen kinyilvánított reménységek nem valósultak meg. Egy-más után két rossz aratási esztendő következett. Az 1882. március 23-i közgyűlésen felolvasott tőzsdetanácsi jelentés az 1880. és 1881. aszályos esztendők rossz terméseredményeiről számol be, s arról, hogy a már korábban csökkenő kiviteli képesség csaknem teljesen megszűnt, de a belső forgalom is gyenge volt és keveset jutalmazó. Panaszkodnak a malmok is, mert a magas gabonaárak miatt kevés hasznuk volt. A csekély készletek és a magas gabonaárak miatt a forgalom a belföldre szorítkozott, de a fizetőképes kereslet és a fogyasztás ugyancsak megcsappant. A dunai tartományokból is csökkent a behozatal, mert ott is rossz volt az aratás. Búza, rozs, kukorica, árpa és zab tekintetében egyaránt mostoha a helyzet, pedig legalább árpából még a legrosszabb években is volt némi kivitel. Csupán a repce adott elég jó termést és hasznot a külkereskedelemnek, amely az árut Fiumén át Franciaországba továbbította.

Az 1882. esztendő jó aratási kilátásokkal kecsegtetett. Jól teleltek a vetések, kedvező volt az időjárás, szerencsés a vízállás, és sokkal nagyobb a termőterület, mint az előző években. „Dús aratás áldásai remélhetők, a bő termés pedig a gazdasági élet összes csatornáinak termékenyítő forrása” – nyilatkoztatja ki a jegyzőkönyvi beszámolójelentés.

Külföldön tőkebőség van, ami a magyar pénzpiacra jutva új hazai vállalatok létesülését segíti elő, ugyanakkor pedig a tőzsde forgalmát is fellendíti, mert új értékeket hoz a piacra. Tőkében most erős az ország. Új bankok keletkeznek és a tőke közhasznú vállalatokká alakul át. Jelentékenyek a befektetések s e téren élénk, kiterjedt forgalom látható – olvashatjuk a beszámolóban. Csak a malomipar pang a rossz aratás miatt.

Az 1881-es év első felében tőkebőség jelentkezett, amelyet a 6 százalékos aranyjáradék konverziója (átváltása) 4 százalékra szintén elősegítette, és megnövelte az államhitelt is. Ámde az év végén újra megemelkedett a kamatláb, és elmerültek a valutaárfolyamok. Ez rossz előjelnek tekinthető, a pénzpiac megrendülésére mutat.

A VIII. gabonavásár a rossz terméseredmények, a magas árak és egyes körök ellenszenvé miatt gyéren látogatott és egészében nézve jelentéktelen volt. Mindössze 21 kiállító hozta el gépeit és kínálatra szánt termékeit. Míg 1880-ban 2211 fő kereste fel a vásárt, 1881-ben a látogatottság 1813 főre csökkent. A látogatók 15 százaléka volt osztrák vagy egyéb külföldi.⁶

Az április 24-én tartott tanácsülés jegyzőkönyvéből megtudjuk, hogy a budapesti tőzsdén szakbizottságok alakultak a következő cikkekre: gabonaneműek; méz, olaj, kőolaj (behozatali), hamuzsír, szalonna, szilva, szilvaíz; szesz; liszt; tüzelőfa; kérég (tölgy és fenyő), gubacs; gyapjú (behozatali); bor; nyersbőr.

A június 17-i tanácsülésen arról a beadványról tárgyaltak, amelyben számos kereskedő a „gabonavásár” megszüntetését kérte, ámde ennek a javaslatnak talán még több volt az ellenzője. A megszüntetés mellett érvelők azt hozták fel, hogy a vásárnak mind a belső gabonapiac, mind a kifelé irányuló csak kárát látja. A vásár létezése óta valamire való eredményt nem is tud felmutatni, hisz eredeti célját, a külföldi vevőkkel való közvetlen érintkezést sem tudta megvalósítani. Legfőbb érvük azonban az volt, hogy a vásár a bizományosok érdekeit sérti.

Akik a vásár mellett emeltek szót, így érveltek: igaz, hogy a vásár eddig lényeges lendületet nem hozott a gabonakereskedelemben, de kárt sem okozott. Különben is, az intézmény még sokkal fiatalabb annál, semhogy végleges ítéletet lehetne kimondani. Igen is fenn kell tartani, mert ez évben jó a termés, és azzal együtt a vásár élénkülése is várható. Végül a hazafias érzelmekre is hatni igyekeztek azzal, hogy lám, Bécs az idén is rendez gabonavásárt, holott ilyen szempontból jóval jelentéktelenebb. Hát akkor pont a magyar fővárosban ne tartsák azt meg? A 30 tagú tanácsból megjelent és szavazásra jogosult 21 tanácsstag közül (az elnök nem szavazhatott) tizenketten a vásár ellen, kilencen pedig mellette szavaztak. Így végül is olyan határozat született, hogy 1882-ben (1874 óta első ízben) nem tartják meg a gabonavásárt. Későbbi gabonavásárokról forrásanyagunk nem tesz említést.⁷

*

Legközelebb a tőzsde 1883. március 27-én tartotta évi közgyűlését. A tanácsi jelentés azzal kezdődött, hogy fényesen beigazolódott, miszerint a jó aratás az összes nemzetgazdasági tényezőt áldásosan termékenyíti meg. Az elmúlt év első felében a kereskedelem az 1881. évi szűkös terméseredmények miatt még jórészt veszteséggel vagy nyereség nélkül dolgozott, de az esztendő második felére a jó terméseredmények nyomán mintegy varázsütésre megváltozott a helyzet. Egyedül az olajneműek maradtak el a kívánatostól.

⁶ Lásd még: dr. Félegyházi id. mű 1. köt. 329–330. old.

⁷ Lásd: dr. Félegyházi id. mű 1. köt. 330–331. old. A VIII. gabonavásár volt az utolsó.

Mindhárom fő gazdasági ág, vagyis a mezőgazdaság, a kereskedelem és az ipar egyaránt fellendült, és rendkívüli fejlődésnek indult. Ezúttal mennyiségileg jó aratásnak és kitűnő minőségnek lehetett örvendeni. Betakarításig már mind az itthoni, mind a külföldi készletek teljesen elfogytak, emellett Európa nyugati részein közvetlenül az aratás előtt, de utána is tartós esőzés állt be, és ez érzékenyen érintette az ottani országok gazdaságait.

A magyar kivitel számára jó lehetőségek és kedvező árak kínálkoztak. Kereslet és kínálat csaknem egyenlő lépést tartott, s a meglevő és kölcsönvett áruforgalmi eszközök késő őszig alig tudtak megbirkózni az áruk hatalmas torlódásaival, s azokat bel- és külföldre minden irányban, szabályozott módon továbbítani, jóllehet a fuvarozási vállalatok a haszon érdekében minden lehetőt megtettek.

Legfőbb kiviteli cikkünk a búza és az árpa volt. Szállításuk főleg Ausztriába, Dél- és Észak-Németországba, Svájcba, részben pedig Franciaországba irányult. Rozsból is jelentős mennyiség ment ki.

Mindezek folytán gazdaságunkban jó eredmények, némely ágban pedig fényes sikerek születtek. Ez utóbbit a malomiparról, a szesziparról és a sertéshízlalásról egyaránt el lehet mondani. Ezek az ágak az első félév kedvezőtlen viszonyait kibőjtölve, végre jelentékeny nyereséget, beruházásaik után pedig dús kamatot élvezhettek. Joggal alakult ki az a nézet, hogy egy jó esztendő akár több mostoha év balsikerét is kárpótolni tudja. Emelkedtek a földárak és a földhaszonbér, ami a mezőgazdaság jövőjét illetően optimizmusra vallott.

Nemsokára kiderült, hogy korai és túlzott volt még a lelkesedés. A gabonakerkedelem az élénk keleti forgalom ellenére sem dicsekedhetett lényeges sikerrel, mert az évad elején a készlethiány miatti magas árak és a minden áron való vásárlás volt a jellemző, és ez hosszabb ideig eltartott. Azután a dús aratás olcsóbb árakat hozott magával, de éppen akkor a kereskedők már nagy készletekkel rendelkeztek, az értékesítés pedig a termelők részéről egyre sürgetőbb lett. Az eladás tehát már nehezebbé vált, érzékeny veszteséggel járt, amit az őszi évadban többé nem lehetett pótolni. Csalódások, visszahatások, kedvezőtlen helyzet és a tespedés időszaka következett. Ismét megjelent a gabonaválság árnyéka. A párizsi tőzsde januári katasztrófája az egész európai piacot megrengette. Különben ennek sötét jelei, a pénzsűke, a valutaárfolyamok megmerevülése már 1881 végén kezdtek mutatkozni.

Itthon újból semmivé váltak a korábban táplált remények. Az értékpapírokon a spekulánsok csak jelentős veszteségekkel tudtak túladni. Megint lábra kapott a bizalmatlanság, tartózkodóvá vált a tőzsde. Tevékenység helyébe a pangás időszaka következett. A kedvező aratás sem hozta meg a várt javulást, mert a kivitt terményeket is forint értékben fizethették ki a vásárlók, a külföldi pénz beszívargása pedig elmaradt. Megint pénzsűke állt be, ami magával hozta a bankkamatláb felemelését.

Érdekes ellentmondásként, mindez nem gátolta az ipari vállalatok további lendületét. Zavartalanul élvezte a jó aratás előnyeit a malomipar, virágzott a vasipar, jól forgalmazták a bányák, és az építkezésekből jó hasznot láttak a téglagyárak. Beszűkült azonban a váltóforgalom, s a kivitel ebben alig jelentett segítséget. Elmaradt a külföldi valuta várva várt beáramlása, miközben romlott az ország valutája.

*

Az 1884. március 29-i évi közgyűlésen kevés örvendetes eseményt tudott jelenteni a tanács az 1883-as esztendőről. Előbb sokat ígérőnek tűnt a termés, azután

azonban mégsem váltotta be a hozzá fűzött vérmes reményeket. A gyenge termés-eredmény miatt megbénult a kiviteli összeköttetés, és elszigetelődtünk a nemzetközi gabonaforgalomban. Az előző esztendei jó termés 1883 első felében még élénk kivitelt tett lehetővé, és a belső piac forgalma alig mutatott észrevehető csökkenést az előző évihez képest. Pedig Oroszország tavasszal már nagy mennyiségű gabonával árasztotta el az európai fogyasztó országok piacait. Ugyanakkor azonban Amerikából kedvezőtlen aratásról érkeztek előzetes hírek, s az európai vetéshelyzet sem volt biztató. Úgy látszott tehát, hogy Oroszország az egyedüli exportáló vetélytárs.

Fokozódott tehát a spekulációs kedv, s az üzleti kapcsolat még akkor is tovább tartott, amikor már szemmel láthatóan romlottak hazai terméskilátásaink, és emelkedtek az árak, ami egyre inkább csökkentette a kiviteli lehetőségeket. Kiderült ugyanis, hogy a gabonarozsda kedvezőtlenre fordította a hazai terméskilátásokat. Aratás után az árak alapos megemelkedése miatt teljesen leállt a kivitel.

Oroszország és India exportképessége olyan nagynak bizonyult, amivel a magyar kínálat már semmiképpen nem versenyezhetett.

Kivitelünk nagyot hanyatlott, de belföldi fogyasztásra bőven jutott gabona, mert az új évad kezdetén a tavalyi áruból még bőséges készletek voltak. Az őszy folyamán piacra került áru jóval meghaladta a malmok gabonaszükségletét, ennélfogva jelentős készletek képződtek, és az európai piac hatására csökkenteni kellett az árakat. Érzékeny veszteségek érték a kereskedelmet és a spekulánsokat.

A jelentés szerint az egyes élelmiszeripari ágaknál derűsebb a kép.

Magas fejlettségű malomiparunknak köszönhető, hogy hazánkban a búzaárak nem alacsonyabbak, mert malomiparunk az európai piacon versenyképes, gyártmányminőség szempontjából kelendő, a búzaáraink aránylag legmagasabbak az egész világon. Igaz viszont, hogy ez utóbbi tény egyúttal a versenyképességet nehezíti. A malmoknál a múlt év első fele járt haszonnal, a második már alig, de a nyereség így is kielégítő volt. A szeszipar jó nyereséggel zárta az évet.

A sertéshízalás az előző évektől eltérően kedvezőtlenül alakult, „veszteséges kelendőséggel” járt, mert nagy volt a túltermelés.

Az 1882. januári párizsi tőzsdeválság még 1883-ban is érezhető volt, bár veszített már irányadó jelentőségéből. Lanyha és ingadozó magatartása még hatott a pénzpiacokra.

„Időnként a politikai láthatár is el-elborult. Ehhez járultak még különösen a hazánkban kitört sajnálatos zavargások, melyek államhitelünk megszilárdulását a külföldön éppen nem mozdították elő” – mondja a tőzsdei beszámoló. (235. old.) (1882-ben a cári Oroszország balkáni befolyásától tartó Németország és a Monarchia kettős szövetsége Olaszországgal hármasszövetséggé bővült. A délszláv nemzetiségekkel, különösen magyar–horvát viszonylatban napirenden voltak az ellentétek. A magyar munkásság sztrájkmozgalmakkal próbált enyhíteni sorsán. 1884-ben a munkás ellenzék 36 tagját tartóztatták le.) A tőzsde a munkásmozgalom rovására írta, hogy elmaradt a jó aratás utáni lendület, hogy nem szilárdult meg az államhitel, hanem elapadt a külföldi váltók forgalma, és visszaözönlöttek a magyar értékpapírok, hogy romlott a hazai valuta, kevés volt az alapítás és az értékpapír kibocsátás. Mindezek ellenére is tovább tartott az ipari fellendülés. Emelkedett a malomipar, a vasipar, a kőszénbányák és a téglagyárak részvényeinek árfolyama. Bár a tőke ezúttal nem volt szűkében, mégis magas volt a kamatláb. Év vége felé már a nagyobb pénzűzés miatt a kamatláb is lejjebb szállt. Felpanaszolják hogy „... az osztrák–magyar vaspálya tarifája nem részesíti kellő figyelemben fővárosunkat.” (238. old.)

Jellemző a megélhetési helyzet rosszabbodására, hogy a tőzsdetanács az 1885. évre 10 százalékos drágasági pótléket szavazott meg tisztviselői részére. A napidíjasok nyomorúságos bérét évi 40, a szolgákét pedig 60 forintra emelte fel. A tőzsdei titkár 2400 forintos évi fizetését 800 forint lakbérrel toldotta meg.

*

Az 1885. március 21-én tartott évi közgyűlési beszámoló a terménykereskedésről szólva, termelőre és kereskedőre nézve egyaránt kedvezőtlen képet festett az előző évről. Nyomasztó volt a külföldi konkurencia. A fő termelő országok, Amerika, India és Oroszország területén 1884-ben első ízben volt igazán bőséges aratás, ugyanakkor a fogyasztó országoknak nem volt jelentősebb készlethiányuk. A három hatalmas konkurencs elárasztotta a piacot, amikor az új szállítások idején Európában még tetemes készletek voltak felhalmozva. Most csak az éppen szükséges mennyiséget szerezték be, és óhatatlanul estek a gabonaárak, de még a legnagyobb áresés sem indította készlethalmozásra a nyugatiakat. Nálunk csak közepes termés lett, de az is silány minőségű.

A búza leghíresebb termőterületeinken is nélkülözötte az acélszint és a keménységet, ami más termelő országokkal szemben a mi búzafajtáinknak eddig mindig fensőbbiséget biztosított.

Az aratás kezdetén – mérsékelt kínálat mellett – még volt egy kis forgalom. Kivétel különösen Svájcban kínálkozott, de az Arlbergvasút megnyitása és a kedvezőtlen tarifák miatt alig tudtunk valami keveset kivinni. Így csupán csak kisebb mennyiségű finomáru kiszállítására kerülhetett sor. Nekünk – más országokkal szemben, ha nem is olyan nagy mértékben – szintén számolnunk kell a búza általános helyzetével, de nem egy gazdasági válság „beálltát” jósló mértékben.

Voltak ilyen aggályok, de már csak azért sem vált súlyossá a helyzet, mert a zab és a kukorica ára alig csökkent.

Itt megint a malomipart illeti meg különös dicséret. Fejlett malomiparunk a búza alacsony ára mellett teljes erővel dolgozhatott, és termésfeleslegünk örleményként az európai piacra kerülhetett. Ebből a termelők is hasznot húzhattak, mert a mi lisztünk kitűnő minősége folytán más országokénál jóval magasabb áron kelhetett el.

Az elmúlt évi terményüzlet kapcsán a malom- és a szeszipar tavaly nem örvendhetett kedvező haszonnal járó üzletnek. Előbbi az év háromnegyed részében kevés haszonnal tudott működni, és csupán az év végén lett nyereséges. A szeszipar kimondottan veszteséggel adott túl gyártmányain, s ezt részben a szeszádo felemelése okozta. Sertéshízalásunk az előző év túltermelését szenvedte. Annak ellenére, hogy korlátozták a sertésnevelést, csak kevéssel nőtt az igen alacsony ár.

Az értékpapír- és pénzhelyzet örvendetesen javult annak folytán, hogy az állam részéről 225 millió forint összegre kiterjedően 4 százalékos kamatlábcsökkenés történt. Az alföldi–fiumei, az erdélyi és a duna–drávai vasutak államosítása növelte az értékpapír-forgalmat, ugyanakkor pedig felélénkítette a kedvezően ható gazdasági tényezőket. Európa-szerte hirtelen pénzbőség támadt, s a tartalékban lapuló tőkék tolongtak a befektetésért. A magyar és az osztrák állampapírok árfolyama magasra szökött, és külföldön megerősödött a magyar állam hitele.

Voltak azonban borús jelenségek is. A cukorválság Ausztriában ijesztő méreteket öltött, s a hazai piacra is árnyat vetett. Ez nálunk jókora aggodalmat okozott, de üzleti életünk szoliditása folytán végtére is csaknem következmény nélkül vonult el fejkünk felett a vész. Az előbbi bizalmatlanságot újból nyugodtabb megítélés váltotta fel.

A váltóüzletet bénította a gabonakivitel kimaradása, vagyis csupán a malmoknak volt némi gyenge kivitelük. A magyar értékpapírok ismét külföldre özönlöttek. Új alapítás, kibocsátás kevés volt. Talán csak a buda–pécsi vasút és a tiszaszabályozó társulatoknak nyújtott kölcsönök említhetők meg. Az ipari vállalatok viszont megint jövedelmezően tevékenykedtek.

*

A tőzsde 1886. április 3-án felolvasott jelentését azzal kezdi, ami jellegét és jelentőségét elsősorban meghatározza, vagyis a terményüzlettel.

A depresszió, amely a közelmúltban a kereskedelem és az ipar terén uralkodott, az 1885. év első felében még inkább jelentkezett. Nemcsak nálunk, de az egész világon hervasztóan hatott az ipari körök tevékenységére. Ugyancsak lelankadt a vállalkozói kedv. A gabonakereskedelmet megülte a pesszimizmus, amit a túltermelés kísértete idézett elő. Termelő és kereskedő egyaránt nem tudott szabadulni a folyton hanyatló ártól, és ezt csak fokozta a gabona- és lisztvámoktól való félelem. Aratás után a termelők részéről a sürgető kínálat, a fogyasztók részéről pedig a csüggedő, lanyha vételkedv volt a jellemző. Nagy készletek halmozódtak fel. Csak erősítette a további hanyatlásban való hiedelmet, hogy a legtöbb országban bő aratás volt, és semmi jel sem mutatott arra, hogy a készletek apadóban volnának. Csak valami rendkívüli esemény változtathatott volna ezen az állapoton.

Politikai téren kirajzolódó bonyodalom, egy Anglia és Oroszország között fenyegető háború esetleges bekövetkezése izgatták a spekulációs kedélyeket. Ennek hatására az alacsony árak mellett sokan nagyobb készleteket igyekeztek beszerezni, ami jelentékeny áremelkedést idézett elő. Csakhogy a háborús várakozás alaptalannak bizonyult, és erre megint elbátortalanodtak a gabonakészletek tulajdonosai. Most mind túladni igyekeztek az árujukon, és az árak évtizedek óta nem tapasztalt alacsony szintre zuhantak. Év végére aztán megnyugodtak a kedélyek. Kiderült, hogy a termelést túl-, a fogyasztást pedig alábecsülték. A népesség is szaporodott, és az alacsony árak bővebb fogyasztásra ösztönöztek. Tapasztalható volt a táplálkozási igény növekedése, és ugyanakkor úgy látszott, hogy a termelők más évekhez viszonyítva termelésük aránytalanul nagy részén adtak túl. Csekély lett a piaci felhozatal, és a keresletet mindenütt a készletekből kellett fedezni, ami természetesen egyre fogyott. Az új év kezdetére ezek már nem is voltak nagyobbak a korábbi évekénél. Kitűnt, hogy a jó aratás ellenére sem volt túltermelés a fogyasztás igényeivel szemben.

A gabonaárak emelkedtek, forgalmasabb lett a piac, s a gabonakereskedelem újra felcsillanó reményekkel és kilátásokkal nézett az elkövetkező esztendő elé.

Búzából, rozsból jó közepes termés volt, a minőség pedig a legkényesebb igényeket is kielégítette, amitől kielégítővé vált a kiviteli forgalom. Dél-Németország piaca ezúttal kimaradt, mert ott jelentékeny mennyiségű belföldi árut tudtak piacra vinni, s a magas vámok miatt malmaink is elestek a megrendelt szállításoktól.

Svájc szintén nem mutatott nagyobb befogadó hajlamot, de Anglia és Olaszország az orosz búza gyenge, s az amerikai búza közepes minősége miatt, hosszabb idő után most megint rákényszeredett, hogy keverés végett a mi kitűnő lisztünkől vásároljon. Újra megtanulták becsülni búzánk kiváló tulajdonságait. Remény nyílt arra, hogy más országokba, de legalább is Olaszországba megfelelő árak mellett állandósulni fog kivitelünk.

Árpából a hozam kielégítő volt, de a minőség csak részben felelt meg. Sajnálhattuk, mert a finom, jó színű árpa Angliában nagy keletnek örvendett.

A kukorica és a zab terméseredménye és az ára is elég kedvező volt.

Malomiparunk nehézségekkel küzdött, mert gépi berendezés tekintetében, amiben eddig mi álltunk az élen, most már a mieinkkel egyenrangúak létesültek külföldön. Németországban és Franciaországban az őrleményeket sújtó magas vám megnehezítette őrleményeink kivitelét, de azért malmaink fensőbbisége és szakmai kitűnő vezetése némi kivitelt azért lehetővé tett. A malmok ilyenformán csekély hasznot hoztak, és részben veszteségesen működtek – állapítja meg az évi beszámoló.

Romániából és Szerbiából – főleg búzából – a behozatal csekély volt, s ennek folytán a belső fogyasztás emelkedett.

Kimondottan rossz világ járt a szesziparra. Az új adórendszer és az alacsony árak miatt veszteségeik voltak. A szeszgyártók az olcsó nyersanyag ellenére is nagy nehézségekről panaszkodtak, és kormánysegítség szükségességét emlegették.

A pénzpiacon újból nagy pénzbőség mutatkozott. Kamatozó értékpapírok útján nagy tőkebefektetések történtek. Az állami aranyjáradéknak korábbi 6 százalékról 4 százalékra történt konverziója elsősorban a vasúti értékpapíroknál, de a hitelintézeteknél is kényszerű követésre talált, és kamatlábcsökkenésre vezetett.

Az 1885. évi kedvezőtlen mozzanatok, elsősorban a közgazdaságban eluralkodott válság s az üzletágakban jelentkezett fizetéseképtelenség, ráadásul a szerb-bolgár háború, – ami további bonyodalmaktól való félelmet váltott ki – csak átmeneti megtorpanást okoztak. Felülkerekedett a jó üzleti hangulat és a vételkedv. Határozottan javult a helyzet.

Valutaviszonyainkra azonban kedvezőlenül hatott a csekély kivitel, és megint néhány százalékos valutaromlással zárult az év. Kevés volt az alapítás és a kibocsátás. Ezek között említi meg a jelentés a temes-begavölgyi vízszabályozó társulat 12 milliós kötvénykibocsátását. Az ipari vállalatok változatlanul jó haszonnal működtek, csak a vasiparra hatott kedvezőtlenül az általános gazdasági helyzet.

A fővárosban kolerajárvány van, számol be a szeptember 21-i jelentés. Emiatt korlátozták a tőzsde nyitvatartási idejét.

*

Az 1887. március 19-én felolvasott közgyűlési beszámoló az elmúlt év elején tapasztalt kedvezőtlen gabonaüzleti kilátásokat idézi vissza a bevezetőben. Itthon jelentékeny raktári készletek voltak, de a fogyasztó országok beviteli szükséglete csekély volt. A korábbi szomorú tapasztalatokon okulva bágyadt volt a vállalkozói kedv, de egyes kivételektől eltekintve, külföldön is hasonló volt a helyzet.

Itt azonban figyelemreméltó megállapítást tesz a tanácsi jelentés: „Az üzlet ... nálunk ... saját útjait járta ... majdnem állandóan meg tudta őrizni függetlenségét a külföldi árhullámozástól ... főleg azért, mert ... búzaaratásunk főleg csak csekély mennyiségben jutott kivitelre mint nyersanyag, hanem annál inkább liszt alakjában.” (293. old.). Emlékeztet arra, hogy Olaszország azért vásárolt tőlünk búzát, mert a gyenge minőségű orosz búza keveréséhez szüksége volt a finomabb fajtára. Végeredményben kicsi volt a kivitel.

Még a korábban rendes vevő, Svájc is jóval kevesebbet vásárolt, mert elárasszották az olcsó orosz és amerikai ajánlatokkal. Németországgal és általában Nyugat-Európával magas áraink és az ott bevezetett vámviszonyok miatt alig volt kapcsolatunk. Helyi keresletünkkel kellett tehát számolni, és ez alakította az árakat. A malmok drágán vásárolták a búzát, és nem nagy hatással voltak a forgalomra.

Az év eleji alacsony árak hamarosan megszilárdultak. A nagy hóesés miatt az év elején megbénult a közlekedés, és így csekély volt a gabonafelhozatal. Február közepe táján megújult a rendkívül szigorú tél, a rákövetkező időjárás után pedig az alacsony vízállás nehezítette a hajózást. Március derekáig szünetelt a hajófor-

galom. Mindezek miatt április közepéig elégtelen volt az árufelhozatal és az áru-forgalom.

A malmok arra kényszerültek, hogy szükségleteiket a helybeli készletekből fedezzék. Mivel a termelők nem voltak hajlandók árujukat olcsón eladni, az irányzat szilárd maradt egészen májusig. Akkor azonban lanyhult az üzlet. Egyrészt a malmok hó elején bevezetett üzemkorlátozása, másrészt a vetésekre nézve kedvező időjárás volt a hanyatló irányzat oka. Június és július hónapokban megint ingadozott az üzlet, mert ellentmondó tudósítások jöttek a mezei munkákról és az aratási ki-látásokról. Lényegében az alaphangulat nyugodt maradt, s július végére némi ja-vulás következett be.

A búza jó közepes termést adott. Jóllehet egyes országrészek, így a Bánság egy része, Fejér megye és Felső-Magyarország gyenge aratásról számolhattak be, de a Tisza menti vidékeken és a Királyhágón túl szinte túlságosan is fényes eredmények voltak. A minőség kitűnő volt. Rozsban viszont gyenge aratás volt, és az árpának is sokat ártott a szárazság. Emiatt termésmennyisége közepesen aluli lett, s szinte ritkaság számba ment a kivitelre alkalmas minőség. Pedig a külföld szívesen vá-sárolná, ám ilyen körülmények között kivitelünk ebben jelentős csökkenést mutat. A kukorica mennyiségileg nem volt kielégítő, de minőségében jó volt. A zab jó ara-tást adott.

Búzatermésünket előbb túlbecsülték, aztán kiderült, hogy korántsem olyan kedvező a helyzet. Mikor a kereskedők rájöttek tévedésükre, rohamossá vált a kereslet, az árak pedig felszöktek. Az elsőrendű Tisza vidéki búza ára júliusban még 8,60, augusztusban már 9,75 forint volt, de azután kis időre megint csök-kent az ár. A Bulgáriában lezajlott események csak rövid időre hatottak. (Rumé-liát a sikeres török uralom elleni felkelés után Bulgáriához csatolták.)

Szeptemberben, annak ellenére, hogy a felhozatal soha nem tapasztalt mennyiségű, 1 090 000 mázsa volt, megszilárdult az irányzat, mert az áru az ol-csó vasúton érkezett, és jobb árak reményében raktározásra került. Októberben a malmok egy kis időre lejjebb nyomták az árakat, de mivel külföldön folytonos volt az áremelkedés, ez nem sikerült tartósan. A novemberi változatlan búzaárak után decemberben erőteljes lendület következett, ami az eladók tartózkodásának, a hajózás leállításának s a hónap végén Amerikában és Angliában bekövetke-zett áremelkedésnek volt a következménye. A tiszai búza ára 9,15 forintról 9,50 forintra emelkedett, de a tavaszi búza is 9 forintról 9,38 forintra tornázta fel ma-gát. Közrejátszott ebben az is, hogy Szerbiából nem volt jelentős behozatal, Ro-mániával pedig ezt a vámháború fagyasztotta be.

A pénz- és értékpapírpia-c az év elején kedvezőtlenül indult, de pár hónap múlva javult a helyzet. Az állandóan emelkedő pénzbőség a tőkét arra kénysze-rítette, hogy minden áron elhelyezkedést keressen. Így tartott ez az év közepéig. Voltak ugyan politikai okokból adódó ingadozások, de nem tartósan. Az év má-sodik felében a bolgár fejedelem trónfosztása és politikai nyugtalanság követ-kezett be, ami árfolyamhanyatlást, depressziót és az értékpapírüzletben pangást idézett elő. Nálunk a kedvezőtlen aratás még rontotta a helyzetet, amit a külföl-di vámpolitika és árviszonyok miatt a kivitel kimaradása csak fokozott. Ebből eredően a valuta és az idegen váltó forgalma is szűkösre korlátozódott. A ked-vezőtlen politikai viszonyok miatt értékpapírjaink visszaözlöttek, valutánk pe-dig romlott. Megint kevés volt az alapítás és a kibocsátás. Ebben az évben ad-ták ki a Bazilika-sorsjegyeket 4 millió forint értékben. Az iparvállalatok kisebb részénél javult a helyzet; a malomipar értékpapírjai vesztek árfolyamukból.

1888. januárjában a bécsi tőzsdekamara felhívta a budapesti tőzsdetanácsot, hogy működjék együtt egy Budapest–Bécs közötti közvetlen telefonösszeköttetés létrejöttében. A budapesti tanács erre készségét nyilvánította.

Az évi tanácsi ülések, teljes- és rendkívüli ülések ebben az esztendőben figyelmüket és tevékenységüket az elavult tőzsdei alapszabályok módosítására összpontosították, és ez sok vitát váltott ki. Többek között megszavazták, hogy ezután a közgyűlési határozat érvényességéhez – az eddigiektől eltérően – nem 50, hanem legalább 70 tag szavazata szükséges. A megszavazott különféle módosításokat a m. kir. földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez nyújtották be jóváhagyás végett. A március 14-i jegyzőkönyvből tudjuk meg, hogy a Lloyd társaság Mária Valéria u. (ma Apáczai Csere János u.) 12. sz. alatti palotája a tőzsdével közös tulajdon. Az évi terméshelyzetről és a gazdasági életről ez évben a szokásos beszámoló elmaradt.

*

Az 1889. április 27-én tartott közgyűlés tanácsi beszámolójából megtudjuk, hogy az elmúlt esztendőben ritka szerencse érte az országot abból kifolyóan, hogy két egymást követő aratás kitűnő eredménnyel zárult. Egy fontos tanulság is adódott: a határidős spekulációt szűk határok közé kell szorítani, mert az egyáltalán nem közérdekű. Beszédesen igazolja ezt az elmúlt évi kukoricaspekuláció, ami a határokon túl is hirhadt lett. A kukorica körül csúfos bukással végződő tisztességtelen spekuláció folyt.

Búzából az elmúlt év elején csekély volt a kiviteli forgalom, s a malmok kénytelenek voltak gyengébb erővel dolgozni. Az őrleményt előállító tevékenység nem találta meg jutalmát – állapítja meg a jelentés. Az év közepén hanyatló árak mellett kivitelnk megnőtt a külföld felé. Elsősorban Németország és Svájc vásárolt jelentősebb mennyiséget, majd romló aratási kilátásai miatt Franciaország is csatlakozott hozzájuk. Most már azután a malmok is teljes erővel dolgozhatták fel termékeiket, a régi és az új, jobb irányok felé is könnyű lett az értékesítés. Augusztus és október között örvendetes eredmények alakultak ki. Biztató a jövőre nézve az is, hogy Amerikát mesterséges áremelése eltávolították az európai piactól. Búzánk iránt most már Anglia is érdeklődést mutatott. Ám az év végén s azon túl is megint lanyhulás állt be az üzleti életben, mert a külföld lanyhább irányzatot diktált.

Az árpa – jóllehet nem volt sikerült minőségű – kitűnő kiviteli cikknek bizonyult. Külföldön mindenütt és minden mennyiségben kelendő lett. Gondos termesztés mindenképpen indokolt, mert nagy rá az igény, és a kiviteli országok természetvényei nem veszélyeztetik a mi árpánk elhelyezését, bár minőségileg az övéké sem rosszabb a miénknél.

A pénz- és értékpapírpiac 1887-hez képest teljesen megváltozott. Akkor egy időre bénították a bizonytalan politikai viszonyok, de visszatért a nyugodt légkör, és a gabonakivitel folytán fokozódott, a tevékenység mind a kereskedelem, mind pedig az ipar valamennyi ágában. Az üzleti életet igen kedvezően befolyásolta a korábbi magánvasutak magyarországi államosítása. Az arany, az ezüst és a papír államadóssági kamatozó kötvények, s a regálé megváltási törvény igen jótékonyan hatott. A külföld élénk érdeklődést mutatott a magyar vasúti és egyéb állami kibocsátású értékpapírok iránt, melyeknek árfolyama megemelkedett.

Pénzbőség volt, s ez ismétlődő jelenségként, a kamatláb leszállítását hozta, de a második félévben, a gabonaévad kezdetével megmerevedett a pénzpiac, s a kamatlábat újból felemelték. Külföldi váltókban és pénznemekben – huzamosan

tartó gabonakivitelünk miatt – elég élénk volt a forgalom. Lendületesebben alakultak az alapítások és kibocsátások is, vagyis ébredezett a vállalkozói kedv. Az állam szükségletei fedezésére 47 milliós aranyjáradékot s 1 milliós papírjáradékot bocsátott ki. Lekötötte a kassa–oderbergi és a gácsországi magyar vasúti kötvényeket 17 és fél millió forint erejéig. Kiadták a budapesti közúti vasút kötvényeket is, Brassóban cellulózgyárat, az ország különböző vidékein pedig néhány cukorgyárat alapítottak.

Az ipari vállalatok örvedetesen fejlődtek, a malomipar is jó haszonnal működött. Fejlődtek a bankügyletek, például Giró leszámítoló egylet alakult. A tőzsde ez évben ünnepelte 25 éves fennállását.

A szeptember 12-i tőzsdei jelentés szerint kijelölték a Budapest–Bécs közötti telefon létesítéséhez az állomás helyét.

Az 1890. április 19-én megtartott közgyűlési beszámoló nem sok jót mond el az előző évi gabonaüzletről. Kedvezőtlen volt az aratás, s a kukorica kivételével minden terménynél csökkentek a terméshozamok. Az elmúlt év második felében az a jellemző, hogy mind a gabonakereskedelem, mind a malomipar elmaradt az utolsó két év eredményeitől.

A búza és az árpa minősége meg sem közelítette a megszokott minőséget, s ha a múlt évek jó aratása utáni készletekből nem maradt volna kitűnő minőségű gabonánk, bizony nem tudnánk megemlékezi a magyar búza előző évi kiviteléről – jelenti a tőzsdetanács.

Így azért búzából mégis volt kiviteli lehetőség Angliába, sőt Brazíliába is, de főként a régi piacokra, vagyis Németországba és Svájcba. Még a malmok is teljes erővel dolgozhattak, de amikor június végén, július elején a kedvezőtlen aratási hírek szomorú valósággá váltak, a spekuláció és a fogyasztás a cséplési eredmények hatására folyton emelkedő árakat hozott felszínre, s a külfölddel szinte minden gabonaüzleti érintkezés megszakadt. Csupán csekély mennyiségű, elsőrendű búzát tudtunk kivinni.

A malmok – most már nem első ízben – az üzemkorlátozás eszközéhez folyamodtak, hogy őrlményeiknek kivitelt biztosíthassanak.

Az itthoni rossz aratás miatt jelentékeny behozatal volt az al-dunai tartományokból, de a vámviszonyok kedvezőtlenége miatt ez csak az átmenő forgalomnak használt, a belforgalomnak nem.

Árpában csak egészen korlátolt kivitel volt, mert csak a kedvezőtlen aratási eredménnyel lehetett számolni. Az Anglia felé máskor oly élénk mértékű kivitel ezúttal teljesen megcsappant.

Rozsban, zabban, amelyek belföldi fogyasztásra voltak szánva, a tartósan emelkedő árak mellett is szabályszerű volt a forgalom. Ezek a készletek alig tartanak majd ki az új aratásig – vélik a beszámolóban. A kukorica az, amely élénk forgalomra nyújt némi kilátást.

A pénz- és értékpapírpiac 1888-tól, a politikai és pénzügyi helyzet javulása folytán nagy élénkületet mutatott, s azóta méginkább javult a helyzet. Fontos tényező volt ebben a béke fenntartásához kötött bizalom s a nagyarányú államkötvény-kibocsátások. Az államháztartás csaknem teljesen helyreállt. Ujabb két vasútvonalnak állami kezelésbe vétele s a legalább másfél millió forintnyi záloglevelekkel bíró intézetek adómentessége jó hatást váltott ki az értékpapírpiacra. Szabályozták a valutahelyzetet, fokozódott a termelés és a vállalkozó kedv. A berlini tőzsde irányító szerepe lépett előtérbe. A kedvezőtlen aratás és a vámpo-

litika megszorításait nálunk más, kedvező tényezők kiegyenlítették, s hazánk csatlakozott a vállalkozó mozgalomhoz.

Az értékpapírpiacon folyton tartó árfolyam-emelkedés és erős forgalom jellemezte. Árfolyamokban főleg a bank- és iparpapírok emelkedtek, de a befektetési értékek már nem annyira. Az év első felében a nagy pénzbőség mellett a kamatláb igen alacsonyan állt, míg az év második felében, a gabonaévad kezdetétől már némi pénzszűke mutatkozott, s ez az év utolsó negyedében már igen kirívó lett, amit a bankok és a spekulánsok manipulációi idéztek elő. Az Osztrák–Magyar Bank túlzott igénybevétele miatt 1 százalékkal felemelte a kamatlábat. A külföldi váltó- és valutaforgalom ezúttal nem a kivitelt, hanem a kötések miatt volt jelentős. Valutánk az év végére mintegy 3 százalékkal javult.

Nálunk az alapítások ebben az időben közel sem voltak olyan mértékűek, mint külföldön, mert hiányzott az optimizmus és a kezdeményező erő. Ami nagyon is nevezetes, hogy közel 500 milliós névértékű állami kibocsátás történt. Ehhez csatlakozott a kassa–oderbergi vasút 6 738 000 aranyforintnyi, 39 149 000 ezüstforint és ugyanezen vasút osztrák vonalainak 5 és félmillió ezüstforint névértékű elsőbbségi kölcsöneinek 4 százalékos címletekben történt konverziója (átváltása). A magyar jelzálogbank 40 milliós kibocsátásból kiadta utolsó 10 millió forintnyi értékpapírjait.

Nemzetközi villamossági társulat és több cukorgyár létesült. A malmok csak helyenként, de az ipartelepek általában jó eredményekkel működtek. A cukoriparban örvendetes fellendülés volt. Új gabonacsarnok létesítését sürgették a kereskedő cégek. Teljesen különálló, új épület lenne szükséges – véli a tőzsdei tanács.

Felmondtak 7 990 000 mázsa búzát, 1500 mázsa rozsot, 693 000 mázsa zabot, 148 500 mázsa repcét, 4 186 000 mázsa kukoricát, 149 500 mázsa szilvát és 19 600 mázsa szilvaízt, összesen 13 188 000 mázsát, szemben az előző évi 10 084 000 mázsa összmennyiséggel szemben. Ezek az adatok a terményszámlálóiroda elmúlt évi üzleti tevékenységét tanúsítják.⁸

A tőzsdetanács kedvezően ítéli meg és üdvözli az új helyzetet, miszerint „... a földművelés,- és ipar- és kereskedelemügyi m. kir. minisztérium kettéválasztása folytán tőzsdénk Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter fennhatósága alá jutott.” (410. old.)

*

Az 1891. évi rendes közgyűlés március 21-én folyt le. Az 1889. évi rossz aratás után az 1890. év is kedvezőtlenül indult, mivel a készletek hiánya az üzleti tevékenységet szűkre korlátozta. A spekuláció által magasra felszóftolt árak lehetlenné tették a kivitelt. A malmok őrlési tevékenysége semmi hasznot nem hajtott, és csak nagy anyagi áldozatokkal folytathatták működésüket. Májusban azonban megváltozott a helyzet, minthogy a vetések kedvező képet mutattak, és az időjárás jó aratásra nyújtott reményt. Jelentékeny árcsökkenés következtében újból megnyílt a külföldi piac, már amennyire a csekély készletek a kivitelt lehe-

⁸ Az 1890. évi közgyűlési jegyzőkönyv felsorolja a „felmondott” terménymennyiségeket. E mögött a ma már nálunk ismert tőzsdei fogalom mögött az áll, hogy a terményügyletekkel foglalkozó tőzsdések kötelesek voltak bejelenteni határidős terményügyleteiket az 1888-ban alakult Budapesti Giro és Pénztáregylet Rt. áruüzleti leszámoló irodájának, s a lebonyolítás az iroda közvetítésével történt, ahol a szállítási hónapban az eladók „felmondták” az esedékes terménymennyiséget. Az iroda a vevők részére átvételre jogosító igazolványokat állított ki, s az eladott tételeket leszámolta. Mindezek kapcsán az eladók bejegyzési díjat, óvadékot, esetleg még egyéb díjakat is tartoztak – szankciók terhe mellett – az irodának befizetni. (Lásd: dr. Pap Dávid: Áruüzleti szokások. Budapest. 1897.) A hivatkozott felsorolásból kitűnik, hogy 1889-ben mintegy 30 százalékkal nőtt a felmondott és leszámolt tételek összmennyisége.

tővé tették. A malomipar is kedvezőbb helyzetbe került, és jó eredményeket ért el. Az 1890. évi aratás az utóbbi évek jó eredményei közé sorolható. Aratás után a külföldi piacokkal azonnal élénk forgalom kezdődött. Dél-Németországban és Franciaországban a készáru hiánya s az aratás idején beállott esőzés késleltették az aratást és ez számunkra jó kiviteli lehetőséget nyújtott. Még jobb eredmény lett volna, ha valutánk folytonos romlása nem lépett volna közbe zavarólag.

Svájc mint vörösbúzánk állandó fogyasztója ezúttal sem maradt ki, és mint már korábban, Brazíliába is mehettek szállítmányok. Az árak kisebb visszaesések után mérsékelten emelkedtek. A vámmegszorítások ezúttal is hátráltatók voltak, kivite-
lünket pedig kevés fogyasztó területre korlátozták, de a Németországgal folyó tárgyalások reménykeltők voltak.

A rozs nemcsak nálunk, de a főfogyasztó Ausztriában is gazdag termést adott, mégis nagy kivitel tudunk teljesíteni, mégpedig emelkedő árakkal, mert korábbról csekély készletek maradtak vissza. Sajnos azonban, hogy a rozsüzlet Budapestet minden nyom hátrahagyása nélkül kikerüli. Jó lenne, ha az érdekelt körök ennek megváltoztatása érdekében megtalálnák a megfelelő eszközöket.

A repce mennyiségileg kitűnő termést adott, és nagyobb kivitel tett lehetővé Németországba, Hollandiába és Franciaországba. Minőségileg azonban csak a káposztarepce volt kielégítő, mert a bánsági repcét nem lehetett szárazon betakarítani.

Kukoricában a rendkívüli meleg és az eső hiánya gátolta a cső- és szemképződést, és lerontotta a terméseredményt. Mikor világossá vált a terméskárosodás, felmentek az árak, és működésbe lépett a spekuláció.

A zabüzlet az új termés betakarításáig igen szabálytalan mozgást mutat. Mennyiségileg kedvezőtlen volt a terméseredmény, és a bécsi spekuláció is ártott.

Árpában az év elején még erősebb, később gyengébb kivitel volt, s csak augusztus vége felé, a gadag aratás láttán vált élénkebbé az exporttevékenység, bár csak rövid időre. A szállítmányok Fiumén át, tengeri útvonalon Dél-Németországba, Hollandiába és Angliába irányultak.

A takarmányfélék és a kukorica a kedvezőtlen terméseredmények miatt állandóan keresettek voltak.

Szilvaüzletben emelkedő árak mellett igen élénk tevékenység folyt. A fogyasztó országok, elsősorban Amerika már az év elején felvásárolta a készleteket, s ezzel lökést adott a forgalom élénkülésének. Természetesen a spekuláció is mekkettőzte tevékenységét, amikor a hernyókár miatt nyilvánvaló lett a nagy termés kiesés. Még inkább emelkedett az irányzat a franciaországi rossz termés miatt s a korábbi bianco-eladások következtében. Az árak a szilvánál 12,50 forintról az október–novemberi eladásoknál már elérték a 28,50 forintos szintet.

A babtermés sem nálunk, sem a velünk versenyben álló országokban nem volt kielégítő, ezért szilárd árak jelentkeztek. Ugyanez volt a helyzet a borsónál is.

A lencse ára ezzel szemben hanyatlott, mert a fő termelő Morvaországban bőséges volt az 1890. évi termés.

Keresett cikk lett a tölgy- és fenyőkéreg.

A pénz- és értékpapírpiacra sok tekintetben haladás tapasztalható, de végül is lanyha volt az irányzat. Csak a bankok, takarékpénztárak s egyes iparvállalatok papírjai értek el árfolyamjavulást. Már az előző évben is magasan állt az értékpapírok árfolyama, és újabb lényeges javulásra nem volt ok. Lényeges befolyásoló tényező volt, hogy a berlini piacon a kimerülés jelei mutatkoztak. Túlbecsülték a piac felvevőképességét, ez pedig nehezen orvosolható.

Súlyos formában jelentkezett az angol válság, ami nagy „világházat” (tőzsdét) ingatott meg. A vas és a szén áresése kedvezőtlen hangulatváltozást idézett elő. Az összes tőzsdére, a mienkre is érezteti hatását és zavarokat okoz. A jó aratás után az állam pénzügyi és gazdasági lendítő tényezői például a cukoriparban nem sokat érvényesültek.

A valutaügyben még mindig nagy tanácskozás folyik. Ismétlődött a régi jelenség: bőséges pénzkínálat miatt az év elején lezárták a kamatlábat, de az aratás után a pénzviszonyokban merevülés következett be, mire ismét felemelték. Előbb 5, majd 5,5 százalékra, sőt a lombardüzletekben 6,5 százalékra emelkedett. Kevesebb lett az állami kibocsátás is. Ezek közül a 20 milliós regálé-megváltási kötvény, Budapest 15 milliós konverziója s a 14 milliós vízszabályozási záloglevelek említhetők meg. Annál erősebben tevékenykedtek a bankok, ugyancsak jól jövedelmeztek a részvénytársaságok, a malomipar, sőt a vas- és kőszéntermelő vállalatok is jó haszonhoz jutottak.

A tőzsde gabonacsarnokából már négy állomásról lehetett telefonálni.

*

Az 1892. március 26-án tartott évi közgyűlés megállapította, hogy az utóbbi években többnyire pesszimista jelentéseket hallhattunk. Most végre örömmel számolhatunk be arról, hogy fellendült a gabonaüzlet – olvashatjuk a tőzsdetanácsi jelentésben. Sokat segített, hogy vám- és tarifaügyekben sikeresek voltak a tárgyalások, aminek évekre kihatóan kedvező következményei lesznek. Ami még gondokat és sok nehézséget okoz, az a tengerentúli verseny, mert azt a piacot nehéz megkerülni. Elmondható, hogy a csekély készletek miatt a kereslet nehezen volt kielégíthető, és ez a kereskedőköröknek bőséges alkalmat nyújtott a közvetítő kereskedelemre. Április óta rohamosan növekedtek az árak, de ennek ellenére is jelentékeny volt a kivitel.

Nemcsak a fogyasztás igényeinek növekedése, hanem a nyugat-európai országok rossz terméskilátásai s közrejátszottak abban, hogy így alakult a helyzet. A rossz kilátások sötét árnyéka először Franciaországban jelent meg, és onnan indult el a további mozgás a világpiacon. Előbb nálunk is aggasztónak mutatkozott a vetéshelyzet, de később kedvezőbbre fordultak a kilátások. Külföldön nemcsak Franciaországban, hanem más országokban is romlott a terméshelyzet. A termésről szomorú hírek érkeztek Oroszországból, ahol kiviteli tilalmat rendelt el a kormány. Ezzel szemben Amerika terméskilátásai rekorderedményeket sejtettek. A spekuláció ezúttal sem maradt tétlen, és kihasználta az oroszországi helyzetet. Franciaország és Anglia készségesen fogadták az amerikai búzát, majd Hollandia és Németország is követte őket.

A rozs ára időnként a búzáét is túlhaladta. Aztán Oroszországból mégiscsak eladatlan mennyiségek indultak a nyugati-európai országok felé, és ez már tartózkodásra ösztönözte azok piacait. Az amerikai búza versenyét és lisztkínálatát főleg a francia malmok érezték meg érzékenyen. Piacunkon is jelentkezett a visszahatás. Nagyobb búzakészletek érkeztek az Alsó-Duna felől, amelyeket részben Németországba, részben pedig Svájcba szántak, és jóllehet ez a verseny csökkentette a magyar búza árát, még ez az ár is elég jó egyenértéket nyújtott az aratási hiányokért.

Kétségtelen jó lett volna, ha búzaáraink idejekorán alkalmazkodtak volna a kiviteli országok áraihoz. Mezőgazdaságunknak ez a mostaninál bizonyára nagyobb előnyököt biztosított volna, és nem maradt volna csupán a belső ellátásra korlátozva. (A „belső fogyasztásról” közbevetőleg emlékeztetnünk kell arra, hogy

miközben az iparmágnások, részvényesek és spekulánsok mindent csak a haszon oldaláról néztek, a népelelmezés siralmas helyzetben volt. Az ipari munkásság és a mezőgazdasági dolgozók családjukkal mélyen a létminimum szintje alatt tengődtek. Nem véletlen, hogy a szocialista mozgalom városon és vidéken egyaránt terjedt. A tömegek emberhez méltóbb megélhetést és jogokat követeltek. Sztrájkokra került sor. Ismeretes, hogy 1891-ben véres összecsapások robbantak ki a csendőri és katonai karhatalom ellenében a „Viharsarokban”: Orosházán, Békéscsabán és Hódmezővásárhelyen.)

Visszatérve a tőzsdei jelentéshez, az így folytatja: a határidős piac jó árak mellett sok százezer mázsa búzát továbbított a fogyasztókhoz.

Rozsban nagyobb lett a „lendület”, amikor felismerték, hogy nemcsak nálunk, hanem egész Európában rossz lesz az aratás. A hazai és az ausztriai igényeket még csak fedezte a termés, de Németország és Hollandia kénytelen volt minden felől importálni. Az árpa mennyiség tekintetében megfelelően, de minőségileg rosszul fizetett. A rossz időjárás miatt a könnyű, sárga fajták kerültek előtérbe, s míg a belső forgalom élénk volt, a kivitelt megszorította a minőség.

Jó volt a zabtermés, mégis magasak voltak az árak. Ennek oka főleg az orosz gabonakiviteli tilalom volt. A spekuláció a zabüzletre irányította a figyelmét, és különösen a német cégek eszközöltek nálunk nagy bevásárlásokat.

A kivitel terén mégsem valósultak meg a vérmes remények, de a magas árak sem lehettek tartósak, mert kedvezőtlenül hatott a csekély belső forgalom.

A kukorica – összhangban az előbbi takarmányfélékkel – kedvező helyzetben volt. Szilárd irányzatát sikerült tartani, mert a jelentékeny kínálat még az áremelkedési időszakra esett. Ez a helyzet sem volt azonban zavartalan, mert a raktáron levő 1890. évi rosszabb minőségű terményt nem lehetett tovább tárolni, kényszereladásokra került sor, ami azután az egészséges árunak is letörte az árát. Szeptemberben megint felmentek az árak, pedig akkor biztos volt a jó termés. Már októberben nagy kiviteli lehetőség alakult ki főleg Németországba, de amikor feleslegünk legnagyobb részét kivihettük volna, a vasút minden igyekezete ellenére sem tudta a szükséges vagonokat biztosítani, és így a kivitel megbénult.

Aztán színre lépett kedvezőbb feltételeivel a román kukorica, miután a vérmes remények mellett a spekulánsok feltornáztatták az árakat, később pedig már semmiképpen sem állhattuk a versenyt az amerikai kukoricával. Megint nem tudunk időben reális kínálatot nyújtani a külföldi piacnak.

A repce nálunk és Európa-szerte rossz termést adott. A spekuláció annyira magasra vitte fel az árakat, hogy ez a kivitel is kútba esett, a hazai gyárak pedig üzemszünetre kényszerültek. Nem is maradhattak fenn a magas árak, mázsája 18 forintról 13 forintra esett.

Szilvából vontatott volt az üzlet, s az árak lefelé tendáltak. Ennek az volt az oka, hogy az igen jó termést betakarító Csehország és Franciaország bőséges kínálatával kellett kilátástalan versenyre kelni. Amerika és Kalifornia pedig ugyancsak a gazdag termés miatt éppenséggel semmit sem vásárolt. Így aztán főleg Németországra szorítkoztunk, ahová csak áldozatok árán sikerült a bosnyák szilvát és a gyenge minőségű szerbiai termés nagy részét kivinni.

Babkivitelünk kielégítően alakult, mivel a befogadó országokban gyenge termés volt, míg nálunk kitűnő hozam mellett jó volt a minőség is.

A malomipar előbb a konjunktúrából, aratás után pedig a jó őrlési keresményből és a terményértékesítésből húzott jó hasznot. A későbbi hónapokban a terményár és az őrlemény ára közötti aránytalanság, de legfőképpen az amerikai

liszt nagy versenye elnyomta liszt kivitelünket, ezért aztán összességében mérsékelte volt az eredmény.

Németországgal, Belgiummal, Svájcjal és Olaszországgal vámügyi megegyezések és kereskedési szerződések jöttek létre, de még korántsem volt eszményi a helyzet. A francia vámok leszállítása búzakivitelünket alig érintette, csupán a malomipar látott belőle némi hasznot. Ennek a Romániával fennálló vámháború befejezése is hasznára lesz – vélekedtek a tőzsdetanácsi jelentésben.

Az értékpapír- és pénzpiacra fellendülés volt. Pénzügyi és közgazdasági viszonyokban további javulást lehetett megállapítani. Csekély megtorpanásoktól eltekintve jó eredmények voltak. Külföldön igen komoly természetű események is előfordultak, és ezek minden piacra hatással voltak. Dél-amerikai és portugál értékekben a nyugati tőzsdéknek nagy veszteségeik voltak. Oroszországban a rossz aratás után nagy éhínség következett, és az onnan jövő segélykiáltás lehangozóan hatott – közli a tőzsde évi jelentése.

A külföldi piacok hatása itthon is érződött, mégsem uralkodott el a pesszimizmus. Sikerült ellenállni a kívülről jövő lökéseknek, ami egészséges viszonyokat dicséri. Fényesen sikerült az államháztartás helyreállítása, és nem kell már kölcsönműveletekkel lépni a pénzpiacra. Míg másutt csökkent, nálunk nőtt az állampapírok állása. Egyéb pénzügyi és befektetési vonalakon is jól állnak az értékpapírok. Pénzpiacunkon az unalomig megszokott kép látható: előbb pénz-bőség, majd megmerevedés és pénzsűke jött. Az állam az utóbbi esetben a szokottnál mérsékeltebb, 1 százalékos kamatlábemelést hajtott csak végre. Külföldi váltókban és pénznemekben erős forgalom volt, és ezt valutánk szabályozása nem kis mértékben elősegítette. A kibocsátások és alapítások mind állami, mind pedig magánvonalon igen szerény keretek között mozogtak. Az állami jelzáloglevelek 28 millió forinttal állnak az élen, a helyi érdekű vasútak 12 millió forinttal, a fővárosi és vidéki iparvállalatok pedig csak 10 millióval szaporították a tőkét. Az új tőzsdeépület helyét a lebontott, hírhedt Újépület helyén jelölték ki. Telekre és építkezésre 456 000 forint állt a tőzsde rendelkezésére.

•

Az 1893. évi közgyűlésről felvett jegyzőkönyv kelte nincs feltüntetve, és – nem tudni mi okból – a végéről a szokásos hitelesítő aláírások is hiányoznak.

A kereskedelmi vámszerződésekből az elmúlt 1892. évben a várt előny nem érvényesült – mondja a jegyzőkönyvi jelentés.

Külföldön lanyhultak a gabonaárak, nálunk pedig spekulációs mozzanatok késleltették a külföldi piachoz való és idejekorán történő alkalmazkodást, így az áregyensúly elkésetten alakult ki.

Búzakivitelünk megakadt. Idegen származású gabona özönlött a külföldi piacokra, ami rohamos árcsökkenést idézett elő. Stagnált a belföldi piac, ugyanakkor a nemzetközi piacok forgalma is megcsappant.

Az 1892. évi aratás gyenge közepes termést hozott, míg az osztrák tartományok és a nyugati országok jó terméseredményeknek örvendhettek. Nem kellett a mi áruink, mert Amerika dúsgazdag termésével olcsó áron elárasztotta a piacokat. Az elmúlt évet a legkedvezőtlenebbek közé kell sorolni, mert egyszerűen lehetetlen volt jövedelmező üzletet látni. Hanyatló áralakulás volt a jellemző, és csak szórványosan adódott rövid ideig tartó javulás.

Rozsban az új aratás közepes terméseredményt hozott. Előbb még a hanyatló árak mellett is elég jó volt a kivitel, de később már csupán a belföld és az osztrák tartományok ellátására kellett szorítkozni.

Árpában kiviteli lehetőségünk a szokottnál szűkebb keretek közé szorult. Az aratás előtti és alatti esőzés miatt termésünk silány lett, ugyanakkor a külföld jó minőséget arathatott. Az árpa ára lefelé hanyatlott.

A takarmányfélék helyi gyártási és fogyasztási célra is keresettek voltak.

A zab esetében az orosz kiviteli tilalomhoz fűzött remények nem váltak be. A termelőknél és a kereskedőknél az év első felében felgyülemlett készletek váratlanul nagy mennyiségben kerültek piacra. Jóllehet a minőség kifogástalan volt, sem a spekuláció, sem a fogyasztó nem mutatott élénk tevékenységet.

A kukorica év eleji Németországba irányuló kivitelét a romániai ajánlatok és az árcsökkenések bénították meg. A bőséges készletek óhatatlanul az árak csökkenésével jártak. Egyes vidékeken gyenge volt a termés, de országos átlagban mégiscsak közepes lett, mert a fő termővidékek, a Bácska, a Bánát és a Szerémség fényes eredményei sokat javítottak.

Zabban igen élénk volt a forgalom. A meglevő nagy készletek és a bő aratás folytán kivitelre is bőségesen jutott, és rohamos volt a külföld kereslete. Viszont az árak nagyon ingadoztak.

A malomiparra a búzával kapcsolatos viszonyok kedvezőtlenül hatottak. Gátolta a lisztkivitel a külföldihez képest magas itthoni gabonaár, de volt olyan időszak, amikor a beszerzési ár még a belföldi piacon is nyereséget hozott. Az amerikai liszt olyan nagy mértékben elnyomta a piacot, hogy a külfölddel csak áldozatok árán lehetett kapcsolatot tartani. A külföldi és a Lajtán túli fogyasztásra fordított gondosságnak köszönhető, hogy malomiparunk, ha szerény gyártási nyereséggel is, teljes üzemét fenn tudta tartani.

Szilvában az év első felében még nem volt élénk az üzlet, de Amerika gyenge alma- és baracktermése miatt júliusban már vevőként jelentkezett nálunk. Az üzlet nagy lendülettel és jó nagy áremelkedéssel megélénkült, amit a franciaországi gyenge közepes termés is táplált. Boszniában fél közepes, Szerbiában pedig gyenge közepes termés volt. A szilvatermés kivitele Amerikára, Svájcra és Franciaországra is kiterjedt.

A pénz- és értékpapírpiacra barátságos, mondhatni jóval kedvezőbb volt a helyzet, mint az előző évben. A külkereskedelem világszerte gazdasági depresszió hatása alatt állt, az ipar és a kereskedelem pedig láthatóan pangani kezdett. Németországban még az előző évek fejleményei nyomán pesszimizmus uralkodott. Még érezhetőek voltak a túltermelés és a túlspekuláció okozta veszteségek káros következményei. A magyar gazdasági élet lassan-lassan szabadulni tudott az idegen piacok befolyásától, és viszonylagos függetlenséget tudott magának biztosítani, mert forgalmunk, ha nem is volt látványos, de kielégítő mértékben fejlődött. Bizalmat keltett a pénzügyrendszer sikeres szabályozása érdekében végrehajtott nagy állami konverzió, és megerősítette a gazdaság további fejlődésébe vetett reményeket. Maga az állam egész évben nagy összegeket bocsátott a piac rendelkezésére, pénzbőséget idézett elő, ami a tőzsdei forgalmat is fellendítette. A magán nagytőke még alig mert új üzletágak kialakítására vállalkozni, és inkább állampapírokban keresett elhelyezkedést, de ekkortájt egész Európában ez volt a jellemző. Emelkedett az állampapírok árfolyama. Mindenesetre a pénzbőség, a kamatlábak csökkentése, az olcsóbb kölcsön jótékonyan hatott.

Az Osztrák–Magyar Bank mint a valutaszabályozás fontos tényezője aranyfondok és pénzek vásárlásával, az aranykészlet tekintélyes növelésével fellendítette a piaci forgalmat.

РЕЗЮМЕ

Автор на основании богатого материала биржевых протоколов за 1880—1893 годы предоставляет множество информации исследователям истории экономики и, в частности, аграрной истории.

Использованные в качестве источника биржевые протоколы из года в год отчитываются об урожаях и направляемом в западные страны экспорте в такой обстановке на мировом рынке, когда венгерская торговля зерном находилась в весьма трудном положении из-за международной конкуренции и заниженных экспортных цен. В этой борьбе в ряде случаев выдающуюся роль играла мукомольная промышленность.

Автор приводит информации о таких влияющих на урожай и экспорт факторах, как условия погоды, уровень воды в реках, возможности морского, речного и железнодорожного транспорта, тарифы и пошлины. Показывает, каким образом в то время осуществлялась венгерская экономическая политика учитывая изменяющиеся условия и различные взаимосвязи. Далее автор показывает, каким образом внутренние и внешние общественные движения, войны, большие биржевые кризисы воздействовали на мировое хозяйство и в первую очередь на венгерскую экономику. Полезную информацию предоставляют данные о становлении венгерской фабрично-заводской промышленности, торговли, сети финансовых и кредитных учреждений. В связи с изложением валютного и денежного обращения, кредитной политики автор показывает их влияние на создание промышленных предприятий и капиталовложения.

SUMMARY

Relying on the ample data of stock-exchange reports in the period 1880—1893 the study provides valuable information for researchers of economic history and within this for those of agrarian history.

The stock-exchange reports, used as a source, record from year to year the corn production and exports to western countries in a situation of the world economy when corn trade of Hungary had fight a hard battle for surviving, due to international competition and to depressed export prices. In this battle milling industry played several times an outstanding part.

The study informs on factors influencing production and exports: weather conditions, water-level in rivers, the possibilities of sea, river and railway transportation, tariffs and customs. One gets an answer how Hungarian economic policy of the epoch could achieve its goals through accomodating itself to the changig conditions, taking into consideration various interrelationships. The author points out how home and foreign social movements, wars, big stock-exchange crises influenced the world economy and, first of all, economic life of the country. Useful inforamtion is provided by the data on the formation of large-scale manufacturing, trade monetary and credit network. Discussing the currency, monetary, turnover and credit conditions the author gives an overall picture of their effect upon the estabilishment of manufacturing enterprises and investment activity.

HAZÁNK NÉGY ÉVTIZEDE SZÁMOKBAN

1. tábla

A népesség száma, kor megoszlása

Megnevezés	1930. december 31.	1949.	1985.
		január 1.	
Népesség (ezer fő)	8 685	9 205	10 658
A népességből (százalék)			
0–14 éves	27,5	24,9	21,6
15–59 éves	62,7	63,5	60,4
60 éves és idősebb	9,8	11,6	18,0

2. tábla

A népmozgalom főbb adatai

Időszak (évek)	Élveszületések	Halálozások	Természetes szaporodás
	évi átlaga (ezer fő)		
1931–1940	190	134	56
1941–1950	184	121	50
1951–1960	183	105	78
1961–1970	142	108	34
1971–1980	168	131	37
1981–1984	132	146	-14

3. tábla

A születéskor várható átlagos élettartam (év)

Év	Férfi	Nő
1930–1931	48,70	51,80
1941	54,95	58,24
1950	60,40	64,78
1960	66,37	70,64
1970	66,82	72,59
1983	65,59	73,49

4. tábla

Az aktív keresők száma

Év	Férfi	Nő	Összesen	Az aktív keresők aránya (százalék)			
				a munkaképes korú népességéből			összesen
	millió fő			a népes- ségéből	férfi	nő	
1941	3,06	1,14	4,20	45,1	.	.	.
1949	2,89	1,19	4,08	44,4	91,0	34,6	62,6
1960	3,07	1,69	4,76	47,8	92,1	49,9	71,3
1970	2,93	2,06	4,99	48,3	87,3	63,7	76,0
1984	2,69	2,25	4,94	46,3	83,3	73,7	78,7

5. tábla

A népesség megoszlása iskolai végzettség szerint

Év	A 15 éves	A 18 éves	A 25 éves
	és idősebb népességéből		
	alsófokú*	középiskolai**	befejezett felsőfokú
	végzettségűek aránya (százalék)		
1930	12,9	4,7	1,8
1949	20,6	5,9	1,9
1960	32,8	9,1	2,8
1970	51,4	15,9	4,3
1984	72,3	26,9	7,9

* Legalább az általános iskola 8. osztályát elvégezte.

** Legalább befejezett középiskolai végzettségű.

6. tábla

Az aktív keresők száma és megoszlása népgazdasági áganként

Népgazdasági ág	1949.	1984.	1949.	1984.
	évben az aktív keresők			
	száma (ezer fő)		megoszlása (százalék)	
Ipar-építőipar	884	1908	21,6	38,7
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	2196	1072	53,8	21,7
Egyéb népgazdasági ágak	1005	1960	24,6	39,6
Összesen	4085	4940	100,0	100,0

7. tábla

Az aktív keresők osztály- és rétegtagozódása

Társadalmi osztály, réteg	1941.	1949.	1960.	1970.	1984.
	évben (százalék)				
Munkásosztályhoz tartozó	54,3	38,8	51,1	56,5	55,7
Ebből mezőgazdasági munkás	21,6	9,0	6,8	3,8	2,4
Szövetkezeti parasztság	—	0,3	12,0	17,6	14,0
Szellemi foglalkozású	6,7	8,3	15,7	22,6	26,3
Kisárutermelő	34,6	50,7	21,1	3,3	4,0
Egyéb (tőkés, földbirtokos)	4,4	1,9	0,1	—	—
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

8. tábla

A szántóterület megoszlása a földreform előtt és után

Földtulajdonos	A szántóterület aránya (százalék) az 1945–1947. évi földreform	
	előtt	után
2,94 hektáron aluli földterülettel	12,3	19,4
Kis- és középparaszt	34,2	68,8
Gazdag paraszt, földbirtokos stb.	53,5	11,8
Összesen	100,0	100,0

9. tábla

A termőterület megoszlása szektorok szerint

Szektor	1949.	1961.	1984.
	évben (százalék)		
Állami szektor	22,2	28,9	26,2
Szövetkezeti szektor	0,6	64,5	67,9
Alkalmazásban állók kisebítő gazdaságai	1,4	2,7	4,8
Magánszektor	75,8	3,9	1,1
Összesen	100,0	100,0	100,0

10. tábla

A szocialista szektor aránya a népgazdaságban

Megnevezés	1950.	1960.	1984.
	évben (százalék)		
Nemzetijövedelem-termelés	67,0	91,0	95,0
Ipari termelés	91,8	97,2	98,6
Építőipari tevékenység	77,1	80,0	88,6*
Mezőgazdasági termelés	11,5	76,6	99,0
Kiskereskedelmi forgalom	63,2	97,2	93,3

* 1983. évi adat.

11. tábla

A gazdasági fejlődés összefoglaló mutatói
(Index: 1950. év = 100)

Mutató	1938.	1960.	1970.	1984.
	évben			
Nemzeti jövedelem	80	177	300	506
Foglalkoztatottság	102*	115	121	120
Állóeszköz-állomány	82	142	217	450
Beruházások	34	197	448	612
Ipari termelés	63	267	523	926
Építőipari termelés (országos építés-szerelés)	218	454	615
Mezőgazdasági termékek termelése	113	120	146	225
Áruszállítás teljesítménye (tonnakilométer)	256	430	697

* 1941. évi adat.

12. tábla

A nemzeti jövedelem forrása

Tevékenységfajta	1950.	1960.	1970.	1984.
	évben (százalék)			
Ipari	26	36	43	46
Építőipari	9	11	12	12
Mezőgazdasági és erdőgazdálkodási	48	30	23	18
Egyéb	17	23	22	24
Összesen	100	100	100	100

13. tábla

A beruházások megoszlása népgazdasági ágak szerint*

Népgazdasági ág	1961–1970.	1971–1980.	1981–1984.
	évben (százalék)		
Ipar–építőipar	40,7	37,2	33,5
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	16,6	13,8	13,5
Közlekedés, posta és távközlés, kereskedelem és egyéb anyagi ágak	18,9	21,3	22,1
Nem anyagi ágak	23,8	27,7	30,9
Összesen	100,0	100,0	100,0

* Folyó áron számítva.

14. tábla

Az ipari termelés és a foglalkoztatottság a szocialista szektorban

Rangsor a termelés növekedési üteme alapján	A termelés		A foglalkoztatottság		Ágazati szerkezet a foglalkoztatottak száma alapján az	
	az 1984. évben az				1950.	1984.
	1950.	1960.	1950.	1960.		
	évi százalékában				évben (százalék)	
Vegyipar	37- szeres	820	353	172	4,6	7,3
Gépipar	15- szörös	448	233	127	29,2	31,7
Villamosenergia-ipar	14- szeres	494	216	113	2,8	2,6
Építőanyag-ipar	869	292	160	105	6,8	4,8
Könnyűipar	687	263	221	101	25,2*	27,1*
Élelmiszeripar	647	297	221	146	12,5	13,4
Kohászat	638	234	165	103	7,8	5,5
Bányászat	349	173	154	80	11,1	7,6
<i>Allami iparvállalatok és ipari szövetkezetek</i>	988	349	223	116	100,0	100,0

* Egyéb iparral együtt.

15. tábla

Néhány iparcikk termelése

Termék	1938.	1960.	1984.
	évben		
Szén (millió tonna)	9,4	26,5	25,0
Kőolaj (millió tonna)	0,0	1,2	2,0
Földgáz (milliárd köbméter)	0,0	0,3	6,9
Villamos energia (milliárd kilowattóra)	1,4	7,6	26,2
Bauxit (millió tonna)	0,5	1,2	3,0
Acél (millió tonna)	0,6	1,9	3,8
Cement (millió tonna)	0,3	1,6	4,1
Autóbusz (ezer darab)	1,9	11,7
Műtrágya* (ezer tonna)	15	102	1102
Pamutszövet (millió négyzetméter)	146	247	303
Gyapjuszövet (millió négyzetméter)	20	32	39
Lábbeli (millió pár)	2,4	21,3	44,6
Cukor (ezer tonna)	101	380	407
Sör (millió hektoliter)	0,3	3,6	7,9

* Hatóanyagban, halmozatlan termelés.

16. tábla

A mezőgazdaság főbb adatai

Mutatószám	1938.	1950.	1960.	1984.
	évben			
Termőterület (ezer hektár)	8693	8571	8473	8260
Ebből:				
mezőgazdasági terület	7557	7376	7141	6555
A mezőgazdasági termékek termelése (Index: 1950. év =100)	113	100	120	225
Ebből:				
növénytermelés	121	100	121	203
állattenyésztés	101	100	118	256
Állatállomány (december 31-én, millió darab)				
szarvasmarha	1,87*	2,02	1,96	1,90
sertés	5,22*	4,78	6,39	9,24
baromfi (törzsállomány)	17,6	18,2	26,8	41,0**
Egy hektár mezőgazdasági területre jutó műtrágya (hatóanyagban, kilogramm)	2	5	23	229
A gépi vonóerő aránya (százalék)	40	81	99

* Tavaszi összeírás.

** Felnőtt állomány.

17. tábla

Néhány mezőgazdasági termék termelése

Termék	1938.	1960.	1984.
	évben		
Búza (millió tonna)	2,7	1,8	7,3
Kukorica (millió tonna)	2,7	3,5	6,7
Burgonya (millió tonna)	2,1	3,0	1,6
Zöldség (millió tonna)	0,7	1,4	1,8
Gyümölcs (millió tonna)	0,3	0,7	1,5
Szőlő (millió tonna)	0,5	0,5	0,8
Vágóállat (millió tonna)	0,8	1,1	2,4
Ebből:			
marha	0,2	0,3	0,3
sertés	0,4	0,6	1,4
baromfi	0,2	0,2	0,5
Tej (milliárd liter)	1,3	1,6	2,8
Tajás (milliárd darab)	0,8	1,8	4,2

18. tábla

A mezőgazdasági vállalatok és a kistermelés részesedése egyes termékek termelésében, 1983.

Termék	A mezőgazdasági vállalatok*	A kistermelés
	aránya (százalék)	
Búza	99	1
Kukorica	84	16
Burgonya, zöldség, gyümölcs	36	64
Szőlő	55	45
Szarvasmarha	78	22
Sertés	46	54
Juh	82	18
Baromfi	59	41

* Állami gazdaságok, kombinátok, szövetkezetek, költségvetési intézmények és más népgazdasági ágakba sorolt szervezetek.

19. tábla

A külkereskedelmi forgalom alakulása

Időszak (évek)	A behozatal	A kivitel	A kivitel értéke a behozatalában
	volumenének évi átlagos növekedése		
	százalék		
1951–1960.	11,1	10,6	96
1961–1970.	10,4	10,2	98
1971–1978.	7,6	8,7	90
1979–1984.	0	6,4	99

20. tábla

A külkereskedelmi forgalom szerkezete

Termékcsoport	A behozatal		A kivitel	
	1938.	1984.	1938.	1984.
	évek aránya (százalék)			
Anyagok, energiahordozók	72	67	21	38
Gépek szállítóeszközök, egyéb beruházási javak	11	16	9	25
Fogyasztási iparcikkek	9	10	10	14
Élelmiszeripari anyagok, élő állatok, élelmiszerek	8	7	60	23
Összesen	100	100	100	100

21. tábla

A külkereskedelmi forgalom megoszlása fontosabb országok szerint

Ország*	Behozatal	Kivitel	Ország*	Behozatal	Kivitel
	1938-ban (százalék)			1984-ben (százalék)	
Németország	30,1	27,4	Szovjetunió	29,1	30,1
Ausztria	11,5	18,3	Német Szövetségi Köz- társaság	10,7	7,4
Románia	9,8	4,0	Német Demokratikus Köztársaság	6,4	5,9
Csehszlovákia	6,6	4,1	Ausztria	5,1	5,3
Nagy-Britannia	6,3	8,1	Csehszlovákia	5,0	5,2
Olaszország	6,3	8,5	Lengyelország	4,4	4,2
Jugoszlávia	4,5	3,0	Jugoszlávia	3,9	3,4
Svájc	2,5	3,2	Olaszország	2,4	3,3

* A behozatal aránya szerinti sorrendben.

22. tábla

A közhasználatú áruszállítás fejlődése*
(százalék)

Megnevezés	1950.	1960.	1984.
	évben		
Áruszállítás (Index: 1950. év = 100)	100	256	697
Áruszállítás összesen (százalék)	100	100	100
Ebből:			
Vasút	88	85	53
Közút	2	6	15
Vízi út	9	8	22
Csővezeték	1	1	10

* Árutonnikilométer alapján.

23. tábla

A közhasználatú távolsági személyszállítás alakulása*
(százalék)

Megnevezés	1950.	1960.	1984.
	évben		
Személyszállítás (Index: 1950. év = 100)	100	241	370
Személyszállítás összesen (százalék)	100	100	100
Ebből:			
Vasút	94	79	43
Autóbusz	5	20	52
Egyéb	1	1	5

* Utaskilométer alapján.

24. tábla

A közhasználatú helyi személyszállítás alakulása*

Megnevezés	1960.	1970.	1984.
	évben		
Személyszállítás (Indexe: 1950. év = 100)	191	257	339
Személyszállítás összesen (százalék)	100	100	100
Ebből:			
Autóbusz	33	43	62
Villamos	66	47	22
Metró	—	3	11
Egyéb	1	7	5

* Utasszám alapján.

A személygépkocsi száma
(december 31-én)

Év	Ezer darab
1939	19
1950	13
1960	31
1970	239
1984	1344

25. tábla

A reáljövedelem alakulása és a jövedelem forrásai

Jövedelemforrás	Az egy lakosra jutó reáljövedelem			A jövedelem jövedelemforrások szerint			
	1938.	1960.	1984.	1950.	1960.	1970.	1983.
	évben (1950 év =100)			évben (százalék)			
Munkajövedelem	144	263	86,7*	81,6*	77,4*	66,9*
Társadalmi jövedelem	207	866	13,3	18,4	22,6	33,1
Összesen	92	154	353	100,0	100,0	100,0	100,0

* A körülbelül 1 százalékot kitevő egyéb (kamat, földjáraadék stb.) jövedelmekkel együtt.

26. tábla

A munkajövedelem szerkezete

Jövedelemforrás	1960.	1983.
	évben (százalék)	
Munkások és alkalmazottak keresete	62	68
Mezőgazdaságból származó jövedelem*	33	24
Egyéb munkajövedelem	5	8
Összesen	100	100

* A mezőgazdasági szervezetekből, háztáji, kisegítő és egyéni gazdaságokból származó jövedelem.

27. tábla

*A munkások és alkalmazottak reálbérindexe**

Megnevezés	1960.	1970.	1984.
	évben (Index: 1950. év = 100)		
A nominál átlagkereset indexe .	248	345	805
Fogyasztói árindex	161	173	350
Reálbérindex	154	199	230

* Egy keresőre számítva.

28. tábla

A társadalmi juttatások szerkezete

Társadalmi juttatás	1960.	1970.	1984.
	évben (százalék)		
Egészségügyi juttatás	29	24	18
Oktatási juttatás	24	22	17
Nyugdíj	20	28	40
Családi pótlék (GYES)	6	9	11
Egyéb juttatások	21	17	14
Összesen	100	100	100

29. tábla

A nyugdíjellátás főbb mutatói

Megnevezés	1952.	1960.	1984.
	évben		
Nyugdíjasok száma (január 1.) . ezer fő	562	636	2 215
a népesség százalékában . .	5,9	6,4	20,7
Nyugdíjak a nemzeti jövedelem százalékában	1,9	3,2	10,3
Átlagnyugdíj az átlagkereset százalékában	23	31	56

30. tábla

*Tartós fogyasztási cikkek állománya a lakosságnál**

Fogyasztási cikk	1960.	1970.	1983.
	évben (darab)		
Mosógép	45	179	339
Hűtőszekrény	4	103	325
Televízió	10	171	272
Személygépkocsi	2	21	123

* Ezer lakosra számítva.

31. tábla

A lakosság fogyasztásának alakulása és szerkezetének változása

Termék	Az egy főre jutó fogyasztás reálértéke az			A fogyasztás szerkezete az	
	1938.	1960.	1983.	1960.	1983.
	évben (Index: 1950. év = 100)			évben (folyó áron, százalék)	
Termékek	98	150	307	78,9	74,2
Ebből:					
élelmiszerek	97	134	196	39,3	27,6
tartós fogyasztási cikkek	115	369	16-szoros	4,1	6,8
Szolgáltatások	78	155	413	21,1	25,8
Összesen	93	151	328	100,0	100,0

32. tábla

Néhány élelmiszer egy főre jutó fogyasztása

Termék	1934– 1938. évek átlaga (kilo- gramm)	1950.	1960.	1970.	1983.
		évben (kilogramm)			
Húsféle, hal	34	35	49	60	78
Tej és tejtermék	102	99	114	110	181
Tojás	5	5	9	14	18
Cereália	147	142	136	128	111
Zsiradék	17	19	24	28	33
Burgonya	130	109	98	75	58
Cukor	11	16	27	34	36
Zöldség és főzelék	95	.	84	83	78
Gyümölcs	55	73	77

33. tábla

A lakásépítés

Időszak (évek)	Épített lakások		Ezer lakosra jutó épített lakások száma (darab)
	összes	évi átlagos	
	száma (ezer darab)		
1951–1960	422	44	4,5
1961–1970	610	61	6,0
1971–1980	891	89	8,4
1981–1984*	297	74	6,9

* A lakás fogalmának megfelelő üdülők nélkül.

34. tábla

A lakásállomány főbb mutatói

Megnevezés	1949.	1960.	1984.
	évben (január 1-én)		
A lakások száma (ezer darab)	2467	2758	3784
A szobák száma (ezer darab)	3480	4067	7724
A száz szobára jutó lakosok száma	265	245	138

35. tábla

A lakásállomány változása a szobák száma szerint

Megnevezés	1949.	1960.	1984.
	évben (százalék)		
1 szobás	70	62	25
2 szobás	25	33	49
3 és többszobás	5	5	26
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

36. tábla

A lakásállomány felszereltsége

Év	A villany-nyal	A vízveze-téssel	A fürdő-szobával
	ellátott lakások aránya*		
1949	46	17	10
1960	74	23	18
1984	98	67	63

* Az összes lakás százalékában.

37. tábla

Az egészségügyi ellátás főbb mutatói

Megnevezés	1938.	1960.	1984.
	évben		
Orvosok száma	10 590	15 698	34 315
Tízezer lakosra jutó orvosok száma	12	16	32
Kórházi ágyak száma (ezer)	46,9	72,4	100,3
Tízezer lakosra jutó kórházi ágyak száma	51	72	94
A társadalombiztosításban részesülők aránya a népesség százalékában	31	85	100

38. tábla

Az oktatásban részt vevők száma

Megnevezés	1938.	1960.	1984.
	évben (ezer fő)		
Óvodások száma	112	184	441
Alsófokú oktatásban részesülők száma	1 101	1 509	1 340
Szakmunkástanulók száma	65	125	178
Középiskolások száma	52	241	319
Felsőfokú oktatásban részesülők száma	12	45	100

39. tábla

A közművelődés néhány mutatója

Megnevezés	1938.	1960.	1984.
	évben		
Kiadott könyvek száma (darab)	2438	2972	9128
Kiadott könyvek példányszáma (millió darab)	9,2	34,7	100,5
Száz lakosra jutó mozilátogatások	206	1403	666
színházlátogatások	44	64	56
múzeumlátogatások	9	37	180
Televízió-előfizetők száma (ezer)	—	104	2895

40. tábla

A nemzetközi idegenforgalom

Megnevezés	1937.	1960.	1984.
	évben (ezer fő)		
Magyarországra érkező külföldiek száma	383	525	13 429
Ebből turisták száma	244	8 731
Külföldre utazó magyarok száma	220	299	5 380

ADATOK A SZOVJETUNIÓ FEJLŐDÉSÉRŐL, 1945—1984

A második világháború, amelyben a Szovjetunió igazságos honvédő harcot folytatott, megszakította a békés építőmunkát, a Szovjetunió gazdasági és társadalmi fejlődését.

A Nagy Honvédő Háború négy éve alatt több mint 20 millió szovjet állampolgár pusztult el; ez az 1940. évi népességnek 10 százalékát meghaladó veszteség. A támadó fasiszta csapatok 1710 várost, több mint 70 000 falusi települést, közel 32 000 ipari vállalatot, 65 000 kilométernyi vasútvonalat, csaknem 100 000 kolhozot és szovholt, közel 3000 mezőgazdasági gépállomást, 217 000 kiskereskedelmi egységet, 82 000 általános iskolát romboltak le. Az ország elvesztette nemzeti vagyonának mintegy 30 százalékát.

1. tábla

A Nagy Honvédő Háború során keletkezett, értékben kifejezhető károk

Megnevezés	Milliárd rubel (1941. évi áron)	Megoszlás (százalék)
A javak megsemmisítéséből és elrablásából származó közvetlen károk	679	26,4
A háborús kiadások és a megszállás okozta jövedelemkiesések	1890	73,6
Összesen	2569	100,0

2. tábla

A közvetlen károk megoszlása

Intézmény, köztársaság*	Milliárd rubel (1941. évi áron)	Megoszlás (százalék)
Állami vállalatok, intézmények	287	42,3
Kolhozok	181	26,7
Lakosság	192	28,2
Társadalmi szervezetek	19	2,8
Összesen	679	100,0

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

(Folytatás.)

Intézmény, köztársaság*	Milliárd rubel (1941. évi áron)	Megoszlás (százalék)
Oroszországi Szovjet Federatív Szocialista Köztársaság .	255	37,6
Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság	285	42,0
Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaság	75	11,0
Lett Szovjet Szocialista Köztársaság	20	2,9
Litván Szovjet Szocialista Köztársaság	17	2,5
Észt Szovjet Szocialista Köztársaság	16	2,4
Moldavai Szovjet Szocialista Köztársaság	11	1,6
Összesen	679	100,0

* A köztársaságok vagy nagyság vagy az eredeti forrásmunka szerinti sorrendben szerepelnek.

A háború első időszakában 1360 ipari nagyvállalatot telepítettek át a hátszágba, a keleti területekre. Ennek egyharmad része az Uralba, 15 százaléka Nyugat-Szibériába, 18 százaléka Közép-Ázsiába és Kazahsztánba, a fennmaradó rész pedig a Volga-vidékre került.

A megszállt területeken a háború előtt a népesség 45 százaléka élt; az ipari termelés 33 százalékát állították elő. A mezőgazdasági vetésterület 47, a vasútvonalak 55 százalékát sújtották a háborús események.

A történelmi jelentőségű győzelem évében a Szovjetunió ipari termelése 9, mezőgazdasági termelése 40 százalékkal elmaradt a háború előtti (1940. évi) színvonalától. Az ipar 1948-ban, a mezőgazdaság 1949-ben érte el az 1940. évi szintet.

*

A Szovjetunió területe 22,4 millió négyzetkilométer, év eleji népessége 1940-ben 194,1 millió, 1950-ben 178,5 millió, 1985-ben 276,3 millió fő volt.

3. tábla

A Szovjetunió és az egyes szövetségi köztársaságok népessége

Köztársaság	1940. január	1959. január	1984. január
	ezer fő		
<i>Szovjetunió</i>	194 077	208 827	273 841
Oroszországi SZFSZK	110 098	117 534	142 117
Ukrán SZSZK	41 340	41 869	50 667
Üzbég SZSZK	6 551	8 119	17 498
Kazah SZSZK	6 148	9 295	15 648
Belorusz SZSZK	9 046	8 056	9 878
Azerbajdzsán SZSZK	3 274	3 698	6 506
Grúz SZSZK	3 612	4 044	5 167
Tadzsik SZSZK	1 525	1 981	4 365
Moldavai SZSZK	2 468	2 885	4 080
Kirgiz SZSZK	1 528	2 066	3 886
Litván SZSZK	2 925	2 711	3 539
Örmény SZSZK	1 320	1 763	3 267
Türkmén SZSZK	1 302	1 516	3 118
Lett SZSZK	1 886	2 093	2 587
Észt SZSZK	1 054	1 197	1 518

4. tábla

A népmozgalom főbb adatai a Szovjetunióban és a szövetségi köztársaságokban*

Köztársaság	1940-ben			1983-ban		
	Születések	Halálozások	Természetes szaporodás	Születések	Halálozások	Természetes szaporodás
Szovjetunió	31,2	18,0	13,2	20,1	10,3	9,8
Tadzsik SZSZK	30,6	14,1	16,5	38,7	7,6	31,1
Üzbég SZSZK	33,8	13,2	20,6	35,3	7,5	27,8
Türkmen SZSZK	36,9	19,5	17,4	35,6	8,5	27,1
Kirgiz SZSZK	33,0	16,3	16,7	31,5	7,9	23,6
Azerbajdzsán SZSZK	29,4	14,7	14,7	26,2	6,7	19,5
Örmény SZSZK	41,2	13,8	27,4	23,6	5,8	17,8
Kazah SZSZK	40,8	21,4	19,4	24,4	8,0	16,4
Moldvai SZSZK	26,6	16,9	9,7	22,5	10,9	11,6
Grúz SZSZK	27,4	8,8	18,6	18,0	8,4	9,6
Belorusz SZSZK	26,8	13,1	13,7	17,5	10,0	7,5
Oroszországi SZFSZK	33,0	20,6	12,4	17,6	11,1	6,5
Litván SZSZK	23,0	13,0	10,0	16,3	10,3	6,0
Ukrán SZSZK	27,3	14,3	13,0	16,0	11,5	4,5
Észt SZSZK	16,1	17,0	-0,9	16,0	12,0	4,0
Lett SZSZK	19,3	15,7	3,6	15,9	12,5	3,4

* Ezer lakosra számítva.

5. tábla

A tízéves és idősebb népesség iskolai végzettsége

Iskolai végzettség	1939.	1959.	1984.
	évben (százalék)		
Felsőfokú	0,8	2,3	8,2
Középfokú	10,0	33,8	60,4
Ezen belül:			
A felsőfokú végzettségű férfiak	1,1	2,7	8,8
A középfokú végzettségű férfiak	11,6	36,5	63,8
A felsőfokú végzettségű nők	0,5	2,0	7,7
A középfokú végzettségű nők	8,5	31,8	57,5

6. tábla

A népesség osztályösszetétele*

Társadalmi osztály	1939.	1959.	1984.
	évi megoszlás (százalék)		
Munkások és alkalmazottak	50,2	68,3	87,5
Mezőgazdasági és ipari szervezetek tagjai	47,2	31,4	12,5
Egyéni parasztok és magánkisiparosok	2,6	0,3	0,0
<i>Népesség összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* Az eltartottak eltartójuk osztályában szerepelnek.

A szocialista szektor – amelynek alapja a termelő állóeszközök társadalmi tulajdona – már a harmincas évek második felében szinte kizárólagossá vált. Aránya a hatvanas évektől valamennyi fontos mutatószám alapján 100 százalékos.

7. tábla

A gazdasági fejlődés összefoglaló mutatói

Mutató	1945.	1950.	1970.	1983.
	évben (Index: 1940. év = 100)			
Bruttó társadalmi termék	83	161	814	15-szörös
Nemzeti jövedelem	83	164	867	16-szoros
Állóeszköz-állomány	86	124	737	19-szeres
Ipari bruttó termelés	91	172	1183	23-szoros
Mezőgazdasági bruttó termelés	60	99	221	272
Népgazdasági szintű munkatermelékenység* .	102	170	738	12-szeres

* Az anyagi termelésben dolgozók egy főjére jutó nemzeti jövedelem termelése.

8. tábla

A foglalkoztatottak megoszlása népgazdasági ágak szerint

Népgazdasági ág	1940.	1950.	1970.	1983.
	évben (százalék)			
Ipar, építőipar	23	27	38	39
Mező- és erdőgazdaság*	54	48	25	20
Szállítás és hírközlés	5	5	8	9
Egyéb ágak	18	20	29	32
Összesen	100	100	100	100

* A lakosság kiegészítő gazdaságaival együtt.

9. tábla

A beruházások megoszlása népgazdasági ágak szerint*

Népgazdasági ág	1946–1950.	1951–1960.	1961–1970.	1971–1980.	1981–1983.
	években (százalék)				
Ipar	38,8	37,6	35,7	35,2	35,5
Építőipar	2,7	3,0	3,1	3,9	4,0
Mezőgazdaság	11,8	14,3	16,5	20,2	19,5
Szállítás és hírközlés	12,2	9,1	9,8	11,5	12,2
Egyéb ágak	34,5	36,0	34,9	29,2	28,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Összehasonlító áron számítva.

10. tábla

Az ipari termelés és termelékenység alakulása 1983-ban*

Ágazat	Termelés		Termelékenység	
	Index: 1950. év = 100	Index: 1970. év = 100	Index: 1950. év = 100	Index: 1970. év = 100
Állami és szövetkezeti ipar összesen . . .	14-szeres	198	575	170
Gépgyártás és fémfeldolgozó ipar . . .	39-szeres	299	13-szoros	234
Vegyipar	30-szoros	248	877	202
Építőanyag-ipar	20-szoros	168	765	154
Villamosenergia-ipar	19-szeres	195	599	154
Vaskohászat (ércbányászat)	911	157	416	137
Élelmiszeripar	693	156	399	144
Tüzelőanyag-ipar	650	157	498	149
Textilipar	566	149	377	146

*Az ágazatok sorrendje a termelés 1983/1950. évi növekedése alapján.

11. tábla

Az ipari termelés alakulása a Szovjetunióban és a szövetségi köztársaságokban

Köztársaság	1945.	1960.	1970.	1983.
	évben (Index: 1940. év = 1)			
Szovjetunió	0,9	5,2	12	23
Litván SZSZK	0,4	10	31	66
Moldavai SZSZK	0,4	9,0	25	62
Örmény SZSZK	0,9	7,9	21	53
Észt SZSZK	0,7	11	28	52
Lett SZSZK	0,5	11	27	49
Kirgiz SZSZK	1,2	6,2	19	42
Kazah SZSZK	1,4	7,3	19	35
Belorusz SZSZK	0,2	4,2	13	34
Oroszországi SZFSZK	1,1	4,9	11	20
Tadzsik SZSZK	0,7	4,3	9,9	20
Üzbég SZSZK	1,1	4,2	8,5	19
Grúz SZSZK	0,8	3,9	8,4	19
Ukrán SZSZK	0,3	3,6	8,3	16
Azerbajdzsán SZSZK	0,8	2,8	5,5	14
Türkmén SZSZK	0,9	3,4	6,8	12

12. tábla

Néhány iparcikk termelése

Termék	1940.	1945.	1960.	1984.
	évben			
Szén (millió tonna)	165,9	149,3	509,6	712
Kőolaj gázkonduktummal (millió tonna)	31,1	19,4	147,9	613
Gáz (milliárd köbméter)	3,2	3,3	45,3	587
Villamos energia (milliárd kilowattóra)	48,6	43,3	292,3	1493
Vasérc (millió tonna)	29,9	15,9	105,9	247
Nyersvas (millió tonna)	14,9	8,8	46,8	110,5*
Acél (millió tonna)	18,3	12,3	65,3	154
Hengerelt acél (millió tonna)	11,4	7,4	43,7	107
Műtrágya hatóanyagban (millió tonna)	0,8	0,3	3,3	30,8
Autóbusz (ezer darab)	3,9	1,1	22,8	85,1*
Személygépkocsi (ezer darab)	5,5	5,0	138,8	1327
Cement (millió tonna)	5,8	1,8	45,5	130
Papír (millió tonna)	0,8	0,3	2,3	5,9
Pamutszövet (millió négyzetméter)	2715	1149	4838	7286*
Gyapjuszövet (millió négyzetméter)	155	65	439	707*
Bőrlábbeli (millió pár)	212	63,1	419	745*
Kristálycukor (millió tonna)	2,2	0,5	6,4	12,5
Sör (millió hektoliter)	12,4	10**	25,0	66,1*
Vaj (ezer tonna)	252	117	737	1499

* 1983-ban.

** 1949-ben.

13. tábla

A vetésterület összesen és szövetségi köztársaságoként

Köztársaság	1940-ben		1983-ban	
	millió hektár	megoszlás (százalék)	millió hektár	megoszlás (százalék)
Szovjetunió	150,6	100,0	213,0	100,0
Oroszországi SZFSZK	92,1	61,2	121,0	56,8
Kazah SZSZK	6,8	4,5	36,0	16,9
Ukrán SZSZK	31,3	20,8	33,2	15,6
Belorusz SZSZK	5,2	3,4	6,3	3,0
Üzbég SZSZK	3,0	2,0	4,1	1,9
Litván SZSZK	2,5	1,7	2,4	1,1
Moldavai SZSZK	2,1	1,4	1,8	0,8
Lett SZSZK	2,0	1,3	1,7	0,8
Azerbajdzsán SZSZK	1,1	0,7	1,4	0,7
Kirgiz SZSZK	1,1	0,7	1,3	0,6
Türkmen SZSZK	0,4	0,3	1,0	0,5
Észt SZSZK	0,9	0,6	0,9	0,4
Tadzsik SZSZK	0,8	0,5	0,8	0,4
Grúz SZSZK	0,9	0,6	0,7	0,3
Örmény SZSZK	0,4	0,3	0,4	0,2

14. tábla

A mezőgazdasági bruttó termelés növekedése

Köztársaság	1950.	1960.	1970.	1983.
	évben (Index: 1940. év = 1)			
Szovjetunió	1,0	1,6	2,2	2,7
Ezen belül:				
Növénytermesztés	1,0	1,5	2,0	2,4
Állattenyésztés	1,0	1,9	2,7	3,4
Oroszországi SZFSZK	1,1	1,7	2,3	2,7
Ukrán SZSZK	0,9	1,4	1,9	2,3
Belorusz SZSZK	0,9	1,3	1,7	2,2
Üzbég SZSZK	1,4	2,0	3,0	4,9
Kazah SZSZK	1,5	4,3	6,1	7,5
Grúz SZSZK	1,3	1,8	2,8	4,3
Azerbajdzsán SZSZK	1,3	2,0	2,6	6,0
Litván SZSZK	0,8	1,3	1,9	2,2
Moldavai SZSZK	1,0	1,7	2,8	4,1
Lett SZSZK	0,8	1,1	1,3	1,6
Kirgiz SZSZK	1,1	1,8	2,9	4,0
Tadzsik SZSZK	1,0	1,7	3,0	4,4
Örmény SZSZK	1,4	2,5	3,5	5,0
Türkmén SZSZK	1,4	1,9	3,3	5,1
Észt SZSZK	0,9	1,2	1,5	1,9

15. tábla

Néhány mezőgazdasági termék termelése

Termék	1940.	1945.	1960.	1984.
	évben			
Szemes termények (millió tonna)	95,6	47,3	125,5	189,1*
Nyers gyapot (millió tonna)	2,2	1,2	4,3	8,6
Cukorrépa, ipari (millió tonna)	18,0	5,5	57,7	85,3
Burgonya (millió tonna)	76,1	58,3	84,4	85,3
Zöldség (millió tonna)	13,7	10,3	16,6	30,7
Hús, vágósúlyban (millió tonna)	4,7	2,6	8,7	16,7
Tej (millió tonna)	33,6	26,4	61,7	97,6
Tojás (milliárd darab)	12,2	4,9	27,4	76,0
Gyapjú (ezer tonna)	161	111	357	463

* 1980-ban.

16. tábla

Állatállomány

Megnevezés	1941.	1951.	1961.	1984.	Ebből a lakosság-nál (százalék)
	évben (millió darab)				
Szarvasmarha	54,8	57,1	75,8	119,6	20,6
Ebből tehén	28,0	24,3	34,5	43,9	31,0
Sertés	27,6	24,4	58,7	78,7	19,8
Juh	80,0	82,6	133,0	145,3	19,4
Kecske	11,7	16,4	7,3	6,5	76,9
Ló	21,1	13,8	9,9	5,7	.

17. tábla

Az egy hektár szántóterületre jutó
műtrágya-felhasználás hatóanyagban

Köztársaság	1960.	1983.
	évben (kilogramm)	
Szovjetunió	12,2	102,5
Belorusz SZSZK	45,6	286,8
Üzbég SZSZK	111,1	276,3
Észt SZSZK	92,2	274,0
Tadzsik SZSZK	78,2	268,6
Lett SZSZK	67,0	266,2
Litván SZSZK	58,4	259,0
Grúz SZSZK	59,3	252,4
Türkmen SZSZK	100,2	244,9
Örmény SZSZK	29,8	207,9
Kirgiz SZSZK	29,2	185,7
Moldavai SZSZK	8,5	182,4
Azerbajdzsán SZSZK	26,6	179,7
Ukrán SZSZK	14,6	142,7
Oroszországi SZFSZK	6,7	85,4
Kazah SZSZK	1,7	25,2

18. tábla

A külkereskedelem volumenének alakulása

Országcsoport	1960.	1970.	1980.	1983.
	évben (Index: 1950. év = 1)			
Összesen	3	7	13	15
Ebből:				
a szocialista országokkal	3	6	10	11
ebből a KGST-országokkal	3	7	12	13
a fejlett tőkés országokkal	4	10	25	28
a fejlődő országokkal	6	22	40	55

19. tábla

A külkereskedelmi forgalom áruszerkezete
(százalék)

Termékcsoport	Behozatal		Kivitel	
	1938.	1983.	1938.	1983.
Gépek, berendezések, szállítóeszközök	34,5	38,2	5,0	12,5
Fűtőanyag és villamos energia	1,2	5,6	8,9	53,7
Érc és koncentrátum, fém és ebből készült termék	29,8	8,8	3,9	7,5
Vegytermék, műtrágya, nyersgumi	5,2	4,6	4,0	3,1
Fa-, cellulóz- és papíráru	0,8	1,3	20,3	2,8
Textil alapanyag és félkésztermék	10,0	2,1	4,3	1,4
Élelmiszer és élelmiszer-alapanyagok	12,7	20,5	29,5	1,5
Fogyasztási iparcikkek	1,0	11,5	7,9	1,8
Fel nem sorolt cikkek	4,8	7,4	16,2	15,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

20. tábla

A külkereskedelmi forgalom megoszlása országcsoportok szerint
(százalék)

Országcsoport	Behozatal		Kivitel	
	1960.	1983	1960.	1983.
Szocialista országok	70,7	56,5	75,7	55,6
Ebből:				
KGST-országok	50,1	51,7	56,0	50,8
egyéb szocialista országok	20,6	4,8	19,7	4,8
Fejlett tőkés országok	19,8	31,4	18,2	28,9
Fejlődő országok	9,5	12,1	6,1	15,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

21. tábla

Közhasználatú áru- és személyszállítás

Megnevezés	Áruszállítás*			Megnevezés	Személyszállítás**		
	1940.	1960.	1983.		1940.	1960.	1983.
Index (1940. év = 100)	100	384	15-	Index (1940. év = 100)	100	234	893
Megoszlás (százalék)			szörös	Megoszlás (százalék)			
Vasúton	85,1	79,2	48,2	Vasúton	92,4	69,1	37,3
Közúton	1,8	5,2	6,5	Autóbuszon	3,1	23,9	43,6
Vízi úton	12,3	12,2	15,6	Légi úton	0,2	4,8	18,2
Csővezetéken	0,8	3,4	29,7	Vízi úton	4,3	2,2	0,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	Összesen	100,0	100,0	100,0

* Tonnakilométer alapján.

** Utaskilométer alapján.

22. tábla

Az egy lakosra jutó reáljövedelem

Megnevezés	1960.	1970.	1983.
	évben (Index: 1940. év = 100)		
Összesen	251	398	614
Ebből társadalmi juttatások	529	11-szeres	21-szeres

23. tábla

A munkások és alkalmazottak havi pénzbeni átlagbére

Népgazdasági ág	1940.	1960.	1983.
	évben (rubel)		
Népgazdaság összesen	33,1	80,6	182
Ipar (ipari termelő személyzet)	34,1	91,6	199,4
Mezőgazdaság	23,3	55,2	168,5
Szállítás	34,8	87,0	212,7
Hírközlés	28,2	62,7	152,5
Építőipar	36,3	93,0	222,4
Kereskedelem, vendéglátás	25,0	58,9	142,8

24. tábla

*A nyugdíjasok száma a Szovjetunióban
és a szövetségi köztársaságokban**

Köztársaság	A nyugdíjasok	
	száma (ezer fő)	aránya (százalék)
Szovjetunió	53 555	19,6
Oroszországi SZFSZK	30 087	21,2
Ukrán SZSZK	11 517	22,7
Belorusz SZSZK	2 074	21,0
Üzbég SZSZK	1 928	11,0
Kazah SZSZK	2 118	13,5
Grúz SZSZK	945	18,3
Azerbajdzsán SZSZK	840	12,9
Litván SZSZK	732	20,7
Moldavai SZSZK	712	17,5
Lett SZSZK	579	22,4
Kirgiz SZSZK	517	13,3
Tadzsik SZSZK	435	10,0
Örmény SZSZK	401	12,3
Türkémén SZSZK	326	10,5
Észt SZSZK	344	22,7

* 1984. január 1-én. 1941-ben 4,0 millió (2,1%), 1961-ben 21,9 millió (10,1%) nyugdíjas volt.

25. tábla

*A tartós fogyasztási cikkek állománya a lakosságnál**

Fogyasztási cikk	1960.	1965.	1970.	1983.
	évben (darab)			
Mosógép	13	59	141	205
Hűtőszekrény (fagyasztóval)	10	29	89	270
Televízió	22	68	143	287
Motorkerékpár és robogó	10	17	21	42

* Ezer lakosra számítva.

26. tábla

Néhány élelmiszer egy főre jutó fogyasztása

Termék	1950.	1960.	1970.	1983.
	évben (kilogramm)			
Húsfélék (szalonnával), hal	33,0	49,4	62,9	76,0
Tej és tejtermék tejre átszámítva	172	240	307	309
Tojás (darab)	60	118	159	253
Növényi olaj	3,5	6,8	9,6
Burgonya	241	143	130	110
Cukor	11,6	28,0	38,8	44,2
Zöldség és kobakosok	51	70	82	101
Gyümölcs	11	22	35	44

27. tábla

Az épített lakások száma köztársaságok szerint

Köztársaság	Az épített lakások száma (ezer darab)		Ezer lakosra jutó lakás-építés
	1950.	1983.	1983.
Szovjetunió	1 073	2 030	7,4
Oroszországi SZFSZK	628,6	1 182,7	8,3
Ukrán SZSZK	189,1	340,3	6,7
Belorusz SZSZK	44,3	83,5	8,5
Üzbég SZSZK	43,0	86,5	4,9
Kazah SZSZK	59,1	115,0	7,3
Grúz SZSZK	16,4	26,2	5,1
Azerbajdzsán SZSZK	20,2	29,3	4,5
Litván SZSZK	4,1	30,5	8,6
Moldvai SZSZK	7,7	27,1	6,6
Lett SZSZK	3,5	19,9	7,7
Kirgiz SZSZK	13,9	18,6	4,8
Tadzsik SZSZK	14,9	19,5	4,5
Örmény SZSZK	9,9	18,4	5,6
Türkmen SZSZK	14,2	14,7	4,7
Észt SZSZK	4,1	14,3	9,4

28. tábla

Lakásépítés a Szovjetunióban

Időszak	Ezer lakás (darab)	Összes (hasznos) lakás- terület (millió négyzet- méter)	A lakások átlagos nagysága (négyzet- méter)
1941. július 1.–1946.*	102,5	.
1946–1950.*	200,9	.
1951–1960.	17 344	714,6	41,2
1961–1970.	22 884	1009,1	44,1
1971–1980.	21 465	1072,1	49,9
1981–1983.	6 029	326,7	54,2

* Helyreállítással együtt.

29. tábla

Az egészségügyi ellátás néhány mutatója

Megnevezés	1940.	1950.	1960.	1983.
	évben			
Orvosok száma (ezer fő)	155	265	432	1 104
Tízezer lakosra jutó orvos	8	15	20	40
A gyógyintézeti ágyak száma (ezer)	791	1 011	1 739	3 497
Tízezer lakosra jutó gyógyintézeti ágy	41	57	81	129

30. tábla

Az oktatásban részt vevők száma

Megnevezés	1940.	1960.	1983.
	évben (millió fő)		
Összes tanuló	47,5	52,7	105,8
Ebből:			
Nappali tagozatos, általános képzést nyújtó iskolában .	34,8	33,4	40,4
Esti és levelező tagozatos, általános képzést nyújtó iskolában	0,8	2,8	4,1
Szaktanulmányozó iskolában	0,7	1,1	4,0
Középfokú szakképzést nyújtó intézményben	1,0	2,1	4,5
Felsőfokú oktatási intézményben	0,8	2,4	5,3
Új szakmát tanultak és szakmai továbbképzésben vettek részt a vállalatoknál stb.	9,5	10,9	47,5
Az összes tanuló aránya az össznépességben (százalék) . .	24	25	39

31. tábla

A közművelődés néhány mutatója

Megnevezés	1940.	1950.	1960.	1983.
	évben			
A kiadott könyvek és broszúrák száma (ezer darab)	45,8	43,1	76,1	82,6
példányszáma (millió darab)	462	821	1240	1969
Száz lakosra jutó mozilátogatások	464	635	1669	1494
színházlátogatások	43	38	42	46
múzeumlátogatások	18	15	23	65

FORRÁS

- Narodnoe hozjajsztvo SZSZSZR, 1983. Moszkva. 1983. 607 old.
 Narodnoe hozjajsztvo SZSZSZR, 1922–1982. Moszkva. 1982. 623 old.
 Narodnoe hozjajsztvo SZSZSZR, 1922–1972. Moszkva. 1972. 847 old.
 Narodnoe hozjajsztvo SZSZSZR, 1962. Moszkva. 1962. 735 old.
 Sztatiszticeszkij ezsegodnik sztran-cslenov SZEV 1984. Moszkva. 455 old.
 Bol'saja Szovjetszkaja Enciklopedija. 2. kiad. Moszkva.
 Ob itogah vüpolnenija Goszudarsztvennogo plana ékomiczeszkogo razvitija SZSZSZR v 1984 godu.

VITA LÁSZLÓ KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉSE

LAKATOS MÁRIA

A Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága vitára bocsátotta Vita Lászlónak, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem adjunktusának „A lakossági jövedelmek statisztikája. Jövedelemeloszlások elemzése és prognosztizálása” című kandidátusi értekezését. A nyilvános vitára 1985. január 21-én került sor a Közgazdaságtudományi Szakbizottság által kijelölt bíráló bizottság előtt. A bizottság elnöke *dr. Kiss Albert* kandidátus, egyetemi tanár, titkára *dr. Nováky Erzsébet* kandidátus, a bizottság tagjai *dr. Fazekas Béla*, a közgazdaságtudomány doktora, *dr. Frigyes Ervin*, *dr. Herédi István* és *dr. Lökkös János* kandidátusok, a disszertáció hivatalos bírálói *dr. Drechsler László*, a közgazdaságtudomány doktora és *dr. Ziermann Margit* kandidátus voltak.

AZ ÉRTEKEZÉS FŐBB TÉZISEI

Mint a disszertációhoz írt Bevezetésből kitűnik, Vita László a disszertáció írásával kettős célt tűzött maga elé. Az egyik célkitűzés az volt, hogy megkísérelje a lakossági jövedelmek makro- és mikrostatistikája által használt fogalmak rendszerezett formában és egymással ütköztetett módon történő bemutatását, s rámutasson a kétféle fogalmi rendszer eltéréseire, valamint azok egymáshoz való közelítésének lehetőségeire. A jelölt másik célja az volt, hogy bemutassa a jövedelemeloszlások elemzésére használható speciális statisztikai eszköztárat, és összefoglalja, illetve összekapcsolja a jövedelemeloszlások elemzése során mások és maga által kapott eredményeket a jövedelemeloszlások bizonyos fajtáinak becslése, előrejelzése céljából. Az első célkitűzést döntően motiválta az a tény, hogy a jelölt közel két évtizedes statisztikai elméleti tevékenysége során arra a felismerésre jutott, hogy megbízható, a felhasználó számára valóban hasznos eredmények csakis megfelelő minőségű alapadatok elemzése útján születhetnek, s az alapadatok

minősége pedig nagymértékben függ az azok megszerzésére irányuló statisztikai felvételek során használt fogalmak rendszerétől.

E kettős célkitűzés határozza meg a dolgozat szerkezetét is. Az első három fejezet összefoglalja, újszerűen rendezi és egységes tárgyalását nyújtja a jövedelemelosztás statisztikájának, valamint a lakossági jövedelmek mikro- és makrostatistikájában használatos fogalmaknak, definícióknak. E fejezetekben kerül sor a kétféle fogalmi rendszer egymással való szembeállítására is, s itt fejt ki Vita László a kétféle rendszer egymáshoz való közelítésére vonatkozó elgondolásait is. Az értekezés második részét képező további három fejezet a jövedelemeloszlások statisztikai elemzésének szempontjait és eszközeit, a magyar jövedelemeloszlások néhány jellegzetességét, s e jellegzetességek időbeli stabilitását, végül pedig a jövedelemeloszlások becslésének, előrejelzésének egy egyszerű statisztikai módját mutatja be. Ennek kidolgozását a rendelkezésre álló információs bázis speciális jellege: a jövedelmi felvételek ötvenkénti ismétlődése tette szükségessé.

E két problémakört úgy kapcsolta össze Vita László, hogy a végső célt: a jövedelemeloszlások becslését, előrejelzését fokozatosan közelíti meg, azaz először a népgazdaságban keletkező jövedelmek elosztását és újraelosztását, valamint e folyamatok statisztikáját mutatja be röviden, különös tekintettel a lakossági jövedelmek kialakulásának folyamatára. A népgazdasági szintű jövedelmi folyamatok és statisztikájuk áttekintése után bemutatja a lakossági jövedelmek makro- és mikroszintű statisztikája fogalmi rendszerét, és a kétféle rendszer szembeállítását útján alapozza meg disszertációjának a jövedelemeloszlások elemzésével, prognosztizálásával foglalkozó fejezeteit. Munkájának első része sem kizárólag ismertető, leíró jellegű azonban, mert egyrészt bírálja a jelenleg használatos fogalmi rendszer egyes elemeit, másrészt különféle javaslatokat is tesz a kétféle szintű jövedelemstatisztika fo-

galmi rendszerének továbbfejlesztésére, elsősorban azok egymáshoz közelítésére. Összefoglalóan megállapítja, hogy a szóban forgó jövedelmi kategóriák, komponensek alapján véve jól szolgálják mind a közgazdasági elmélet, mind az életszínvonalstatisztika céljait, mindemellett a következő problémákat vetik fel:

- az önfogyasztás nem mezőgazdasági jellegű termelésre való esetleges kiterjesztésének igényét;
- a mezőgazdasági jellegű önfogyasztás értékelésének problémáját;
- a természetbeni társadalmi jövedelmek számítás módjának néhány vitatható mozzanatát; valamint
- az egyéb jövedelmek profiltisztításának szükségességét.

Az általa javasolt új makrostatisztikai jövedelmi mutatók közül megemlítjük az egy aktív keresőre jutó (havi vagy évi nettó) munkából származó jövedelem mutatót, mely – véleménye szerint – bizonyos torzításai ellenére is hasznos lehet az aktív népesség jövedelemszerző „erejének” összefoglaló jellemzésére, valamint olyan részmutatókat, mint az egy nyugdíjasra jutó nyugdíjösszeg vagy az egy tanulóra jutó oktatási kiadás, melyek némileg differenciálhatják a hagyományos, összefoglaló jellegű mutatók által nyújtott – olykor túlzottan aggregált – képet. Ugyancsak megkísérelti a lakossági jövedelmek makrostatisztikájából rendszeresen kimaradó ún. „láthatatlan” jövedelmek kategorizálását és az egyes láthatatlan jövedelmi tételeknek az általa kialakított csoportokba való olyan besorolását, ami útmutatást ad arra nézve, hogy az e jövedelmi tételekre vonatkozó információkat – ha azok rendelkezésre állnának – hogyan kellene kezelnie a jövedelemstatisztikának.

A lakossági jövedelemeloszlások statisztikáját tárgyaló fejezetben a fogalmi meghatározáson és a különböző jövedelemeloszlási típusok ismertetésén túl rámutat arra is, hogy a makro- és mikrostatisztika által leggyakrabban használt három fő jövedelemkategóriát (munkából származó jövedelem, személyes jövedelem, összes jövedelem) miként lehetne megközelítőleg azonos tartalmúvá s így összehasonlíthatóvá tenni a lakossági jövedelmek kétféle szintű statisztikáján belül.

Dolgozata további részeiben

- a magyar jövedelemeloszlások leírására legalkalmasabbnak tűnő három valószínűségeloszlás (kétparaméteres legnormális eloszlás, Champnowne-féle eloszlás, logisztikus eloszlás) összehasonlító vizsgálatával;
- a jövedelemegyenlőtlenség mérési koncepcióinak, mutatószámainak rendszerével, illetve az utóbbiak viselkedésének vizsgálatával;
- a magyar jövedelemeloszlások jellegzetességeivel és tulajdonságaik időbeli stabilitásával;
- a jövedelemeloszlások becslésének, prognosztizálásának igen fontos problematikájával

foglalkozik.

E területeken legfőbb megállapításai a következők.

1. Az eloszlásvizsgálatok két alapvető útját célszerű megkülönböztetni: egyrészt az empirikus eloszlásoknak különféle leíró jellegű mérőszámokkal való jellemzését, másrészt az empirikus jövedelemeloszlásoknak különféle típusú elméleti valószínűségeloszlásokkal történő közelítését, leírását.

2. Mivel ma még nem tudunk minden szempontból kielégítő választ adni arra, hogy az egy főre jutó jövedelmek empirikus eloszlása miért adott típusú – Vita László véleménye szerint –, ez az elméleti hiányosság olyan stabilitásvizsgálatok rendszeres végzésével hidalható át, melyek azt kutatják, milyen mértékű a különféle empirikus jövedelemeloszlásokat legjobban közelítő valószínűségeloszlások típusának időbeli stabilitása.

3. A jövedelemegyenlőtlenségi mutatók viselkedésének empirikus vizsgálata alapján leszögezi, hogy a jövedelemegyenlőtlenség – még önmagában is – csak legfeljebb egy intervallumskálán mérhető. E megállapításnak az az igen fontos gyakorlati következménye, hogy nem helyes a jövedelemegyenlőtlenség relatív változásáról általában beszélni, hanem az ilyen relatív összehasonlítások esetében mindig meg kell adni azt is, hogy milyen konkrét mutató alapján kerül sor az összehasonlításra.

4. A jövedelemegyenlőtlenség időbeli alakulását vizsgálva Vita László kísérleti számításokat végez arra nézve, hogy a „láthatatlan” jövedelmek mennyiben módosíthatják az egyenlőtlenség időbeli változását. Megállapítja, hogy a módosító hatás minden bizonytalanság ellenére elég jelentős ahhoz, hogy a jövedelemeloszlások elemzése és becslése, előrejelzése során számolni kelljen vele, s ezért a jövőben fokozni kell a „láthatatlan” jövedelmi tételek minél teljesebb statisztikai számbavételére, illetve az azok egyenlőtlenségét módosító hatásának minél realisabb felmérésére irányuló törekvéseket.

5. A jövedelemeloszlások becslésére, előrejelzésére leggyakrabban használt eljárások az ún. statisztikai modellek és a mikroszimulációs módszerek. Vita László véleménye szerint mindkét eljárás hasznos, bár a minden igényt kielégítő becslés és előrejelzés valószínűleg csak a bonyolult mikroszimulációs eljárások használatától várható. Mégis az általa javasolt becslési módszer a statisztikai modellek csoportjába tartozik, mivel sok esetben ezen egyszerűbb becslési-előrejelzési módszereket is jól hasznosíthatónak ítéli meg. Különösen akkor, ha nem egyszerűen a vizsgált változások tendenciáinak időbeli kivetítéséről van szó, hanem egyéb feltevések is hasznosításra kerülnek a becslés-előrejelzés során. Ilyennek tekinthető a disszertáció

utolsó fejezetében leírt módszer is, ami a jelölt *Éltető Ödönnel* közösen végzett kutatásainak eredménye.

DR. DRECHSLER LÁSZLÓ
OPPONENSI VÉLEMÉNYE

A választott téma gazdaság- és életszínvonal-politikai időszerűségének és fontosságának hangsúlyozásán túl a bíráló mindenekelőtt a mikro- és a makrostatisztika egymással való szembesítését és az ebből levont következtetések gyakorlati hasznosítását emelte ki. „Az egész világon hiánycikknek számít a makro- és a makrostatisztika integrálását szolgáló kutatás; néhány évvel ezelőtt, amikor a Nemzetközi Jövedelem- és Vagyonkutató Társaság (IARIW) próbálta áttekinteni ezt a témát, egyetlen jelentős munkaként csupán az amerikai *Ruggles* házaspár tanulmányát lehetett megemlíteni. Vita László értekezését ezért különösen értékesnek teszi az, hogy – egy lehatárolt területen ugyan – de megpróbálja szembesíteni egymással ezt a kétféle statisztikát, s mindebből következtetéseket igyekszik levonni a gyakorlat továbbfejlesztésére vonatkozóan.”

A szembesítést „gondos”-nak, „aprólékos”-nak és „mértéktartó”-nak nevezte az opponens, és jelzőinek részletes értelmezésén keresztül fejtette ki pozitív véleményét. Jónak tartotta az értekezés áttekintését a jövedelemstatisztikai mutatószámok egymáshoz való kapcsolódásáról, de bíráló megjegyzést tett például arra, hogy a jelölt a fogyasztásra és felhalmozásra használt jövedelmet (összes jövedelem \pm hitelműveletek egyenlege) – a Központi Statisztikai Hivatal terminológiájával megegyezően – a lakosság rendelkezésére álló összegnek nevezi, hiszen – mondotta Drechsler László – a megszerzett, de el nem költött, például a szekrényfiókban őrzött jövedelem is rendelkezésre áll.

A disszertáció legterjedelmesebb, a jövedelemeloszlások vizsgálatát tartalmazó részéről a bíráló kiemelte, hogy a jelölt a módszerek „zavarbaejtően gazdag eszköztárát”, „jól, logikusan rendszerezi”. Az ide vonatkozó önálló kutatási eredmények közül külön említésre méltónak tartotta „... a magyar jövedelemeloszlások leírására legjobban felhasználható három valószínűségeloszlás összehasonlító vizsgálatát, valamint az egyenlőtlenségi mutatók viselkedésének empirikus összehasonlítására javasolt módszer leírását.” A jövedelemeloszlások becslésére, prognosztizálására javasolt módszert „biztató” kísérletnek nevezte, amelyet a tervezési gyakorlat már részben igazolt is.

Végezetül az opponens összefoglalta néhány gondolatát arról, hogy mely kérdésekben tartja vitathatónak vagy hiányosnak a disszertációt.

Véleménye szerint az önfogyasztás sajátosan magyar elszámolási módja nem minősíthető fejlettebbnek – ahogy ezt a dolgozat értékeléséből kiolvasni véli – a nemzetközi gyakorlatnál. „A mérleg két oldala mércéjének különbségéből (amennyiben a saját termelésből származó fogyasztást a termelés számbavételénél először termelői áron értékeljük, majd külön tételként adjuk hozzá a termelői és a fogyasztói áron számított érték különbségét /L. M./) származó konfliktust a magyar megoldás sem tudja megkerülni, csupán a fájó pontot valahová máshová tolja át.” Dr. Drechsler szerint ez a fájó pont a „Vámok, értékkülönbségek” vaskos tétele.

Ugyancsak az önfogyasztás értelmezésével foglalkozott az a bíráló megjegyzése, amely az önfogyasztás és a háztartásban folyó tevékenység határvonalának meghúzásával kapcsolatos. Egyrészt nem tartotta világosnak a jelölt meghatározását, másrészt nem értett egyet azzal, hogy e jövedelemtételnél lakossági csoportonként kell a számbavétel ismérveit megvonni.

Megemlítette az opponens, hogy a jelölt nem tér ki dolgozatában a lakossági takarékbetétek kamatainak és bizonyos kedvezményes kamatoknak jövedelemmódosító szerepére, ezek elszámolási módjára, illetve nem tárja fel a jelenlegi számítási gyakorlat hiányosságait, továbbá azt, hogy nem egyértelmű a bevétel–kiadás fogalompár elhatárolása. A láthatatlan jövedelmek számbavételénél pedig nem annyira a jelölt által helyenként túlhangsúlyozott „engedélyezett–engedély nélküli” ismérv, hanem – véleménye szerint – a „regisztrált–nem regisztrált” megkülönböztetésnek van jelentősége.

Végül megemlítette az opponens, hogy a tervezett személyi jövedelemadó-rendszer szerző általi bírálata több objektivitást kívánt volna, hiszen napjaink egyik legidőszerűbb gazdaságpolitikai vitatémája ez a kérdés.

Opponensi véleményének zárószavaiként dr. Drechsler László hangsúlyozta, hogy „... a leglényegesebb kérdések tekintetében egy véleményen vagyok a jelölttel, köztük sok olyanban is, amelyben Vita bírálja a jelenlegi gyakorlatot. Egyetlen kritikai megjegyzésemnél sem vetődött fel bennem semmi olyasmi, ami megingatott volna abban a meggyőződésemben, hogy itt egy nagyon hasznos, értékes, jól kidolgozott munkáról van szó, amely megérdemli a kandidátusi fokozat odaítélését.”

DR. ZIERMANN MARGIT
OPPONENSI VÉLEMÉNYE

Hangoztatva a jelölt témaválasztásának időszerűségét, a disszertáció első három fejezetével kapcsolatban az opponens megál-

lapította, hogy „... a statisztika e speciális, fontos területéről ilyen átfogó, következetesen átgondolt, rendszeres kifejtés eddig nem állt rendelkezésre...”. Ezen túl azonban igen értékesnek tartotta a jelöltnek a tárggyal kapcsolatos továbbfejlesztésre tett új javaslatait és a már eddig végzett gyakorlati munkáját.

Az értekezés további három fejezetét a bíráló módszertani szempontból értékelte kiemelkedőnek. A jövedelemeloszlások matematikai statisztikai leírásában nemcsak matematikai felkészültségét, hanem az eszköztár „... nem öncélúan módszerorientált” bemutatását, a közgazdasági problémafelvetések súlyponti kezelését is dicsérte. A jövedelemegyenlőtlenség közgazdasági és matematikai problémafelvetéséhez fontosnak tartotta a fogalmi tisztázást és rendszerezést, „... megítélésem szerint – mondotta – jól ragadja meg az egyes koncepciók és a hozzájuk tartozó mérési eljárások lényeges vonásait, konzekvenciáit.”

A jövedelemeloszlások jellegzetességeivel és tulajdonságaik időbeli stabilitásának kérdésével, a „láthatatlan” jövedelmeknek a statisztikailag kimutatott jövedelmek egyenlőtlenségére gyakorolt feltételezett hatásának becslésével, végül a jövedelemeloszlások prognosztizálásának módszereivel a bíráló egyetértett, és dicsérőleg elfogadta azokat.

Összefoglalóan megállapította, hogy a benyújtott disszertáció mind formai, mind tartalmi szempontból megfelel a követelményeknek.

A JELÖLT VÁLASZA

Mivel sem a bizottság, sem a jelenlevő hallgatóság tagjai közül nem kívántak hozzászólni az elhangzottakhoz és a dolgozathoz, a bizottság titkára felkérte a jelöltet az opponensi vélemények és a bizottság által helyben feltett kérdés megválaszolására: „Milyen feltételeket tart szükségesnek a jövedelmek prognosztizálásának továbbfejlesztéséhez?”

Vita László megköszönve bírálóinak elismerő szavait bevezetőként röviden kitért azokra a körülményekre, amelyek lehetővé tették a disszertációja alapjait szolgáló kutatások elvégzését és az értekezés elkészítéséhez szükséges tudományos tapasztalatok megszerzését. Ezek közül kiemelte a Központi Statisztikai Hivatal „alkotó szellemű, segítőkész kollektívájának” szerepét, ahová közvetlenül egyetemi tanulmányainak befejezése után került, s „ahol természetes követelmény volt a statisztikai elemző és tudományos kutató munka párhuzamos végzése.”

Elfogadta opponensei bírálatát arról, hogy témája kifejtése során nem volt képes mindig teljesíteni a bonyolultan szerteágazó

mondanivaló minden irányú, alapos kifejtését. Úgy vélte azonban, hogy ez nagyrészt a disszertáció írása során érvényesített kettős törekvésből adódó szelektálási és tömörítési kényszer szükségszerű velejárója. Az ezzel összefüggő, a lényegét nem érintő kritikai észrevételek – megítélése szerint – azt látszanak igazolni, hogy a kétféle témakör egy disszertáción belüli tárgyalása inkább hasznos, mint káros.

Az opponensek által bírált részletekre Vita László tömören válaszolt és mondanivalójába szőtte bele a bizottság kérdésére adott válaszát is.

Mindenekelőtt a „láthatatlan” jövedelmek kérdésével foglalkozott. Egyetértett dr. Drechsler László bírálatával, miszerint dolgozatán belül nem ragaszkodik elég következetesen saját definíciójához, és helyenként túlhangsúlyozza az adott jövedelmi tétel engedélyezett vagy nem engedélyezett voltát a regisztráltság vagy nem regisztráltság tényével szemben. „Mentségemre itt csak az szolgálhat – mondta válaszában a jelölt –, hogy e két szempont a valóságban is igen gyakran egymással összefonódva jelentkeznek...”, s a valóságos esetek gazdagságát egy nem kifejezetten ilyen tárgyú disszertáció keretei között igen nehéz rögzíteni, ezért nem konkrét, teljes felsorolásra, inkább csak az általa javasolt rendezőelv illusztrálására törekedett.

A nemzetközi kitekintés mellőzéséről, a kamat problémaköréről és a személyi jövedelemadóról szóló bírálatokra a jelölt elmondta, hogy ezek nem elég részletes kifejtése, illetve háttérbe szorulása részben a korábban említett túlzott tömörségre törekvésének, részben pedig annak a ténynek a következménye, hogy mások már részletesen kitértek e kérdések egy részére. A reálkamat, illetve a kamat jövedelmi vonatkozásai kifejtésének csaknem teljes mellőzése pedig azal magyarázható, hogy „... hallgatólagosan ugyan, de elég következetesen kizárólag a nomináljövedelmek vizsgálatára szorítkozom.” Úgy tűnik számára, hogy ezt a jövedelmi szint szerinti differenciált fogyasztói árindexek napjainkban megfigyelhető csekély szóródása pillanatnyilag meg is engedi. Mindemellet elismerte opponense problémafelvetését, és elfogadta, hogy indokolt lehetett volna legalább elméleti szinten érinteni e kérdést. Ezután tisztázta a nem mezőgazdasági jellegű önfogyasztás értelmezését; elfogadta bírálója ezzel kapcsolatos kételyeit, melyek okát azonban nem tartalmi tévedésben, hanem a félreérthető fogalmazásban találta. Ezt helyesbítendő újrafogalmazta a kérdéssel kapcsolatos álláspontját, amelyet opponense elfogadott.

Végül örömmel vette tudomásul bírálói egybehangzó véleményét arról, hogy a jöve-

delemeloszlások statisztikai elemzésére szolgáló eszköztár rendszerező bemutatása hasznos és logikus. Külön öröme szolgált az egyenlőtlenségi mutatók viselkedésének empirikus vizsgálatára általa kidolgozott módszer és az azzal kapott eredmények kiemelése. „A szóban forgó módszert s a vele kapott ... eredményt ugyanis magam is fontosnak és a statisztikai gyakorlat által nagyon megszívlelendőnek érzem ...” – mondta a jelölt. Kitért arra is, hogy a bemutatott becslési-előrejelzési módszer csak egyike a lehetséges eljárásoknak, és szükségét érzi olyan modellek kidolgozásának és gyakorlati hasznosításának „... melyek a jövedelemeloszlásokat az azokat kialakító társadalmi-gazdasági folyamatokra vonatkozó ismeretek, feltevések alapján igyekeznek becsülni.”

A bíráló bizottság nevében *dr. Kiss Albert*, a bizottság elnöke elfogadta Vita László válaszát, és megegyezően utalt a megvitatott disszertáció tudományos jelentőségére. Megerősítette Ziermann Margit opponensi véleményét, aki kiemelte a jelölt kutatói tisztességét, amikor „Saját eredményei bemutatásakor mindenütt gondosan kitér mások kapcsolódó eredményeire, gondolataira, a közösen végzett kutatásokra, a szakirodalmi előzményekre.” A maga nevében is támogatta azt a javaslatot, hogy a disszertáció mihamarabb nyomtatott formában is az olvasóközönség rendelkezésére állhasson.

A bíráló bizottság a disszertációt elfogadta, és javasolta, hogy a Tudományos Minősítő Bizottság Vita Lászlónak a közgazdaságtudomány kandidátusa fokozatot ítélje oda.

MAGYAR SZAKIRODALOM

KÁPOSZTAS FERENC – KONCZ GÁBOR
– MONIGL ISTVÁN:

A KULTURÁLIS SZFÉRA TERVEZÉSE

(Tankönyvkiadó. Budapest. 1984. 206 old.)

A szocialista országokban a népgazdasági tervezés – ezen belül elsősorban a hosszú távú tervezés – fokozatosan társadalmi-gazdasági tervezéssé fejlődik. A tervezés társadalmi jellegének erősödése jelentős mértékben összefonódik a kulturális szféra egyes ágazatainak a tervezés hatáskörébe vonásával. A kulturális szféra hosszú távú, komplex tervezésének szakirodalmi azonban az eddigiekben inkább csak a fejlesztési koncepciókkal, a szükségesnek, illetve lehetségesnek ítélt stratégiákkal foglalkozott. Viszonylag kisebb teret kapott az ilyen típusú tervezés elvi kérdéseinek tisztázása, egy összefüggő módszertan leírása. A szakmunkaerő-szükséglet tervezésén kívül a kulturális szféra minden más területén kialakulatlanok a tervezési metodológiák. E tervezési hiányosságok felszámolásához kíván hozzájárulni Káposztás Ferenc, Koncz Gábor és Monigl István hézagpótló jelentőségű könyve.

Az első fejezetben a szerzők a társadalmi-gazdasági tervezés kialakulási folyamatát elemzik, képet adnak a gazdasági tervezés fokozatos bővüléséről, annak a tervezői szemléletnek a lassú kialakulásáról, melyben a gazdasági növekedés már nem cél, hanem a társadalmi fejlődés eszköze. Véleményük szerint a módszertani (metodológiai) változások meghatározó szerepet játszottak a népgazdasági tervezés átalakulásában. („Metodológián” az összefüggések megközelítésének módját, „metodikán” ennek technikáját értik, s könyvükben csak metodológiai kérdé-

sekkel foglalkoznak.) Részletes vizsgálat alá veszik az általuk legfontosabbnak tartott metodológiai változásokat: a célok és eszközök viszonyának változását a tervezésben, az összetettségére való törekvést, a nem anyagi termelést végző ágazatok helyének és tervezési megítélésének módosulását, a tervezés idődimenziójának változását, a regionális szempontok és összefüggések szerepének előtérbe kerülését, az egyes tervezési szempontok súlyának módosulását, az alternatívákban való tervezői gondolkodást, a külső környezeti hatások fokozottabb figyelembevételét, a tervezési „mozgástér” értelmezésének változását, a döntési szabadság és kényszer értelmezésének módosulását, a tervezés mutatószám-rendszerének változását, a tervezést szolgáló vizsgálatok körének bővülését, az egyes tertípusok szerepének változását és a tervezés társadalmi nyilvánosságának növekedését.

A kulturális szféra tervezésének helyzetével foglalkozó második fejezet a kultúra és a kulturális szféra fogalmának tisztázásával kezdődik, majd részletesen elemzi azokat az okokat, amelyek a hosszú távú kulturális tervezés iránti igények kialakulásához vezettek. Az egyenként is számos összetevőből álló s egymással többé-kevésbé összefüggő okok közül a legfontosabbak a demográfiai, gazdasági, társadalmi és politikai szerkezet változásai, a technika fejlődése, a két világrendszer harcának ideológiai és kulturális vetületei, a gazdaságpolitika előtt álló döntési alternatívák és kényszerek, a tudomány és a tudományos kutatás, valamint a népgazdasági tervezés fejlődése.

Külön alfejezet ad elméleti áttekintést és történeti elemzést a művelődéspolitikára és a

delemeloszlások statisztikai elemzésére szolgáló eszköztár rendszerező bemutatása hasznos és logikus. Külön öröme szolgált az egyenlőtlenségi mutatók viselkedésének empirikus vizsgálatára általa kidolgozott módszer és az azzal kapott eredmények kiemelése. „A szóban forgó módszert s a vele kapott ... eredményt ugyanis magam is fontosnak és a statisztikai gyakorlat által nagyon megszívlelendőnek érzem ...” – mondta a jelölt. Kitért arra is, hogy a bemutatott becslési-előrejelzési módszer csak egyike a lehetséges eljárásoknak, és szükségét érzi olyan modellek kidolgozásának és gyakorlati hasznosításának „... melyek a jövedelemeloszlásokat az azokat kialakító társadalmi-gazdasági folyamatokra vonatkozó ismeretek, feltevések alapján igyekeznek becsülni.”

A bíráló bizottság nevében *dr. Kiss Albert*, a bizottság elnöke elfogadta Vita László válaszát, és megegyezően utalt a megvitatott disszertáció tudományos jelentőségére. Megerősítette Ziermann Margit opponensi véleményét, aki kiemelte a jelölt kutatói tisztességét, amikor „Saját eredményei bemutatásakor mindenütt gondosan kitér mások kapcsolódó eredményeire, gondolataira, a közösen végzett kutatásokra, a szakirodalmi előzményekre.” A maga nevében is támogatja azt a javaslatot, hogy a disszertáció mihamarabb nyomtatott formában is az olvasóközönség rendelkezésére állhasson.

A bíráló bizottság a disszertációt elfogadta, és javasolta, hogy a Tudományos Minősítő Bizottság Vita Lászlónak a közgazdaságtudomány kandidátusa fokozatot ítélje oda.

MAGYAR SZAKIRODALOM

KÁPOSZTAS FERENC – KONCZ GÁBOR
– MONIGL ISTVÁN:

A KULTURÁLIS SZFÉRA TERVEZÉSE

(Tankönyvkiadó. Budapest. 1984. 206 old.)

A szocialista országokban a népgazdasági tervezés – ezen belül elsősorban a hosszú távú tervezés – fokozatosan társadalmi-gazdasági tervezéssé fejlődik. A tervezés társadalmi jellegének erősödése jelentős mértékben összefonódik a kulturális szféra egyes ágazatainak a tervezés hatáskörébe vonásával. A kulturális szféra hosszú távú, komplex tervezésének szakirodalmi azonban az eddigiekben inkább csak a fejlesztési koncepciókkal, a szükségesnek, illetve lehetségesnek ítélt stratégiákkal foglalkozott. Viszonylag kisebb teret kapott az ilyen típusú tervezés elvi kérdéseinek tisztázása, egy összefüggő módszertan leírása. A szakmunkaerő-szükséglet tervezésén kívül a kulturális szféra minden más területén kialakulatlanok a tervezési metodológiák. E tervezési hiányosságok felszámolásához kíván hozzájárulni Káposztás Ferenc, Koncz Gábor és Monigl István hézagpótló jelentőségű könyve.

Az első fejezetben a szerzők a társadalmi-gazdasági tervezés kialakulási folyamatát elemzik, képet adnak a gazdasági tervezés fokozatos bővüléséről, annak a tervezői szemléletnek a lassú kialakulásáról, melyben a gazdasági növekedés már nem cél, hanem a társadalmi fejlődés eszköze. Véleményük szerint a módszertani (metodológiai) változások meghatározó szerepet játszottak a népgazdasági tervezés átalakulásában. („Metodológián” az összefüggések megközelítésének módját, „metodikán” ennek technikáját értik, s könyvükben csak metodológiai kérdé-

sekkel foglalkoznak.) Részletes vizsgálat alá veszik az általuk legfontosabbnak tartott metodológiai változásokat: a célok és eszközök viszonyának változását a tervezésben, az összetettségre való törekvést, a nem anyagi termelést végző ágazatok helyének és tervezési megítélésének módosulását, a tervezés idődimenziójának változását, a regionális szempontok és összefüggések szerepének előtérbe kerülését, az egyes tervezési szempontok súlyának módosulását, az alternatívákban való tervezői gondolkodást, a külső környezeti hatások fokozottabb figyelembevételét, a tervezési „mozgástér” értelmezésének változását, a döntési szabadság és kényszer értelmezésének módosulását, a tervezés mutatószám-rendszerének változását, a tervezést szolgáló vizsgálatok körének bővülését, az egyes tervtípusok szerepének változását és a tervezés társadalmi nyilvánosságának növekedését.

A kulturális szféra tervezésének helyzetével foglalkozó második fejezet a kultúra és a kulturális szféra fogalmának tisztázásával kezdődik, majd részletesen elemzi azokat az okokat, amelyek a hosszú távú kulturális tervezés iránti igények kialakulásához vezettek. Az egyenként is számos összetevőből álló s egymással többé-kevésbé összefüggő okok közül a legfontosabbak a demográfiai, gazdasági, társadalmi és politikai szerkezet változásai, a technika fejlődése, a két világrendszer harcának ideológiai és kulturális vetületei, a gazdaságpolitika előtt álló döntési alternatívák és kényszerek, a tudomány és a tudományos kutatás, valamint a népgazdasági tervezés fejlődése.

Külön alfejezet ad elméleti áttekintést és történeti elemzést a művelődéspolitikára és a

tervezés kapcsolatáról. A szerzők szerint a kulturális fejlesztést meghatározó művelődéspolitikai megalapozója és egyik fontos kontrollja a kulturális tervezés; a döntések megvalósításának cselekvési programja a kulturális terv. A művelődéspolitikai stratégiáját tehát a kulturális szféra, illetve egyes részterületeire vonatkozó hosszú távú terv fejezheti ki. Ez a lehetőség azonban – mint a történeti vizsgálatból kitűnik – az eddigiekben nem valósult meg. Bár a felszabadulás óta eltelt időszak gazdaságpolitikájának, gazdasági fejlődésének és művelődéspolitikájának, kulturális fejlődésének legátfogóbb szakaszai párhuzamba állíthatók, még az 1970-es években sem sikerült a kulturális szférához tartozó egyetlen ágazatban olyan távlati fejlesztési koncepciót kidolgozni, amely a népgazdaság hosszú távú tervébe beépülhetett volna. A 2000-ben záruló időszakra készített hosszú távú népgazdasági terv e tekintetben fordulópontot jelent, mert elkészítése során már a kulturális szféra egyes részterületeire vonatkozóan is készültek prognózisok, fejlesztési koncepciók, hosszú távú tervek.

Az oktatásszervezés főbb kérdéseivel foglalkozó harmadik fejezet az oktatástervezés közvetlen mozgatórugóinak elemzésével kezdődik.

A szerzők szerint egyrészt az oktatás eredménye és a gazdasági növekedés közötti kapcsolat közvetlenebbé, kézzelfoghatóbbá válása és ennek felismerése, másrészt a szakképzett munkaerő hiánya, harmadrészt az oktatási kiadások nagyarányú növekedése adta azt a közös alapot, amely az oktatástervezés kialakulásában szinte minden országban dominált.

Az oktatástervezésben kibontakozott irányzatok konkrét vizsgálatára támaszkodva a szerzők kialakítják az irányzatok tipológiáját. Az általuk körvonalazott típusok a következők: input-hangsúlyos, rendszerjellegű, output-hangsúlyos és célorientált (célhangsúlyos) oktatástervezés.

A hazai oktatáspolitikai (oktatási határozatok és reformok) és az oktatástervezés kap-

csolatainak történeti áttekintése után került sor az oktatástervezés módszertani fejlődésének körvonalazására. A szerzők szerint a kezdeti hibák leküzdése után az oktatás funkcióinak a tervezés középpontjába állításával, a munkaerőstruktúra-tervezés fejlődésével, tökéletesedésével, a mennyiség, a minőség és a mobilitás problémájának figyelembevételével sikerült az oktatástervezés korszerű, komplex módszertanát kialakítani, de ez az 1980-as évek elejéig sem vált élő gyakorlattá. Ezzel magyarázható, hogy az oktatás tervezése az oktatáspolitikai alakításában a kívánatosnál kisebb, funkcióját tekintve egyoldalú szerepet játszott. A továbblépéshez szemléleti, szervezeti, szervezési és irányítási változások egyaránt szükségesek.

Az oktatáson kívüli kulturális szféra távlati tervezésével foglalkozó negyedik fejezet bevezetőjében azokat a nemzetközi és hazai kutatási tapasztalatokat tekintik át a szerzők, amelyek támpontokkal szolgálhatnak a művelődéstervezés számára. Ilyenek mindegyiknél a demográfiai előrejelzések, a jövőkutatói eredmények és a társadalmi időalap tervezése során szerzett tapasztalatok.

A hazai hosszú távú művelődési törekvések kritikai elemzése nemcsak átfogó képet ad a felszabadulás óta eltelt időszakban lezajlott folyamatokról, nemcsak az eredményeket és a feszültségeket (ellentmondásokat) veszi számba, hanem azokat a módszertani problémákat is megfogalmazza, amelyek máig is megoldásra várnak.

A fejezet egy lehetséges művelődéstervezési módszertan főbb elemeinek körvonalazásával zárul. Sor kerül ennek keretében a tervezés tárgyával, a tervezhetőség problémájával, a művelődési intézményrendszer sajátosságaival és a tervezési hangsúlyokkal, a tervezés egységeivel, valamint a tervezés alapvető kiindulásaival kapcsolatos kérdések tárgyalására.

A kötet záró fejezetében a szerzők a kulturális szféra komplex tervezésének lehetőségeit foglalják össze.

Kuti Éva

SZEMÉLYI HÍREK

Kitüntetések. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa *Pesti Lajosnénak*, a KSH Fővárosi Igazgatósága igazgatóhelyettesének eredményes munkája elismeréséül, nyugállományba vonulása alkalmából a

MUNKA ÉRDEMREND ezüst fokozata

kitüntetését adományozta.

A Központi Statisztikai Hivatal elnöke a Nemzetközi Nőnap alkalmából, eredményes munkájuk elismeréséül a Minisztertanács 1066/1977. (II. 17.) Mt. h. sz. határozatával alapított

KIVÁLÓ MUNKÁÉRT

kitüntetésben részesítette a Hivatal, illetve a felügyelete alá tartozó szervek alábbi dolgozóit: *Barna Sándornét*, a Számítástechnikai Felügyeleti Titkárság ügyviteli alkalmazottját; *Éder Györgynét*, a Személyzeti és Oktatási főosztály előadóját; *dr. Fajtha Ferencnét*, a Tájékoztatási főosztály főelőadóját; *Gémes Lajosnét*, a Számítástechnika Alkalmazási Vállalat ügyintézőjét; *Karsány Ferencnét*, a Pest megyei Igazgatóság osztályvezetőjét; *Keller Károlynét*, a Népszámlálás csoportvezetőjét; *Kovács Jánosnét*, a Népesedéssziszttikai főosztály főmunkatársát; *Monostori Lajosnét*, az Elnökhelyettesi Titkárság előadóját; *Népešy Károlynét*, a Gazdaságkutató Intézet előadóját; *Ritter Tibornét*, a Számítóközpont főelőadóját; *dr. Schulteisz Ferencnét*, a Beruházási és Építőipari Statisztikai főosztály előadóját; *Sziráki Györgyit*, a Mezőgazdasági Statisztikai főosztály főelőadóját.

Elnöki dicsérek. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke az 1984. évi reprezentatív állatszámítások elvégzéséért és a minta kiemelkedő színvonalú elemzéséért *elnöki dicséretben* részesítette *Gunyhó Nándort*, a Győr-Sopron megyei Igazgatóság csoportve-

zetőjét; *Nagysolymosi Istvánt*, a Bács-Kiskun megyei Igazgatóság csoportvezetőjét és *Szabó Ferencet*, a Szolnok megyei Igazgatóság csoportvezetőjét.

Az 1984. évi mikrocenzus lebonyolításában végzett színvonalas és kiemelkedő munkájukért elnöki dicséretben részesültek a Népesedéssziszttikai főosztályról *dr. Nagy Istvánné* osztályvezető; a Népszámlálási osztályról *dr. Kepecs József* főosztályvezető-helyettes; *Dallos Ödönné* osztályvezető; *Havas Éva* főelőadó; *Matits Ferenc* csoportvezető.

A Tájékoztatási főosztály munkatársai, – *Holka Gyula* főosztályvezető; *Gyurfiná Éva* és *dr. Laczó József* főmunkatársak és *dr. Pintér Mária* főelőadó – „A XIII. kongresszus előkészítésével és hazánk felszabadulásának 40. évfordulójával kapcsolatos kiadványok magas színvonalú elkészítéséért” kaptak elnöki dicséretet 1985. március hónapban.

Címadományozások. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *dr. Csahók Istvánnak*, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat igazgatójának 1985. február 1-től engedélyezte a főigazgatói cím használatát.

A Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1985. február 1-i hatállyal *Kerekes Ottónénak*, a Tájékoztatási főosztály osztályvezetőjének és *dr. Marton Ádámnak*, a Statisztikai Rendszerfejlesztő és Koordináló főosztály osztályvezetőjének a *statisztikai főtanácsos* címet adományozta.

Kinevezések–felmentések. *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke 1985. január 1-i hatállyal *dr. Horváth Gábort* kinevezte az Állami Népešségnyilvántartó Hivatal vezetőhelyettesévé;

Aranyi Attila statisztikai főtanácsost 1984. december 31-i hatállyal – áthelyezésére való tekintettel – felmentette a Statisztikai Koordinációs Bizottság titkári teendőinek ellátása alól.

Pesti Lajos, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese *Aranyi Attila* statisztikai főtanácsost áthelyezésével egyidejűleg, 1985. január 1-i hatállyal felmentette a Statisztikai Rendszerfejlesztő és Koordináló főosztály főosztályvezető-helyettesi munkaköréből, és 1985. január 1-től 1985. december 31-ig *Straub Eleket*, a Rendszerfejlesztő és Koordi-

náló főosztály osztályvezetőjét bízta meg a főosztályvezető-helyettesi teendők ellátásával;

Kemecsei Gábort, a Statisztikai Rendszerfejlesztő és Koordináló főosztály osztályvezetőjét 1985. január 1-i hatállyal megbízta a Statisztikai Koordinációs Bizottság titkári teendőinek ellátásával.

SZERVEZETI HÍREK – KOZLEMÉNYEK

Látogatás. *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke meghívására február 4–8. között *M. G. Nazarov*, a KGST Titkárság Statisztikai osztályának vezetője hivatalos látogatást tett Budapesten.

A konzultatív találkozón *Nyitrai Ferencné dr.* tájékoztatást adott többek között a Központi Statisztikai Hivatal szervezetéről, a gépi adatfeldolgozás helyzetéről a Hivatalban. Tanácskoztak a KGST-ben folyó elemző munka hatékonyságának növeléséről, valamint a szakemberállomány kérdéseiről.

A Statisztikai osztály vezetője látogatást tett a Számítástechnika Alkalmazási Vállalatnál, ahol *Nyíry Géza* vezérigazgató-helyettes ismertette a vállalat tevékenységét.

Február 5-én *M. G. Nazarov* előadást tartott a Központi Statisztikai Hivatalban „A társadalomstatistika időszerű kérdései” címmel.

M. G. Nazarov február 6-án ellátogatott a KSH Heves megyei Igazgatóságára, ahol tájékoztatták az ott folyó munkákról, s megismerkedett az Igazgatóság számítógépparkjával.

Aktívaértekezlet. A Központi Statisztikai Hivatal MSZMP-szervezete 1985. január 28-án aktívaértekezletet tartott. Az értekezlet elnökségének tagjai voltak: *Markó István*, az MSZMP Központi Bizottsága Gazdaságpolitikai Osztályának helyettes vezetője; *dr. Dérfalvi István*, az MSZMP II. kerületi Bizottságának első titkára, *dr. Körösi Jenő*, a Közalkalmazottak Szakszervezete Központi Vezetőségének titkára és *dr. Spilák Antal*, az MSZMP Központi Statisztikai Hivatali Bizottságának titkára (az ülés elnöke).

Az ülésen *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke ismertette a Hivatal 1984. évi munkájának eredményeit, és vázolta az 1985. év főbb feladatait. Az elmúlt évi munkát az MSZMP XIII. kongresszusára való felkészülés jellemezte. Az 1984. év kiemelkedő feladata volt a Számítástechnikai Központi Fejlesztési Program kiszélesítése és a kormány népesedéspolitikai határozatára való felkészülés. Az előadás részletesen ismertette a Hivatal és a felügye-

lete alá tartozó vállalatok múlt évi munkájának legfontosabb eredményeit, a módszertani munka és az adatközlő tevékenység alakulását. Az 1985. évi feladatokról szólva a Hivatal elnöke kiemelte a legfontosabb kérdéseket, a tennivalókat részletesen az 1985. évi munkaterv tartalmazza.

A beszámoló után több hozzászólás hangzott el.

Az Európai Statisztikusok Értekezletének vezetőségi ülését 1985. február 17. és 20. között tartották Genfben, melyen részt vett *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, az Értekezlet Bűrójának egyik alelnöke. Az ülésen áttekintették a júniusban sorra kerülő plenáris ülés előzetes napirendjét és megtárgyalásra kerülő elvi-módszertani vitatémákat.

Előadás. *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkárnak, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének meghívására *Leslie Kish*, a Michigan Egyetem professzora 1985. február 8. és 18. között Budapestre látogatott. Itt-tartózkodása során 1985. február 14-én előadást tartott a Központi Statisztikai Hivatalban „A közérdekű döntések előkészítését szolgáló felvételek időzítése” címmel. Előadásában az alábbi kérdéseket vizsgálta:

1. a kisebb területekre vonatkozó becslési eljárások;
2. a folyamatosan romló minták kumulálása;
3. állandó összetételű minták;
4. periodikus minták kiválasztására szolgáló többcélú eljárások;
5. megosztott panelminták;
6. gyakori felvételek összesítése kevésbé gyakorlati felhasználás céljára;
7. a felvétel időzítése és az intézmények szerepe.

Az előadás alapjául a *Statisztikai Szemle* 1985. évi 1. számában (5–14. old.) azonos címmel megjelent tanulmánya szolgált.

Az ülésen *dr. Marton Ádám*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője elnökölt. Az előadást élénk vita követte.

Dr. Bacskay Zoltán (1905–1984). 1984. december 24-én 79 éves korában elhunyt *dr. Bacskay Zoltán* nyugalmazott tanszékezető

egyetemi tanár. Életpályáját matematika szakos tanárként kezdte, és már ifjú korában foglalkozni kezdett az alkalmazott matematikával. Évtizedeken át a hazai matematikai statisztikai módszerek kutatásának jeles egyénisége volt.

Munkássága szorosan kapcsolódott a Központi Statisztikai Hivatal módszertani kutatási és oktatói tevékenységéhez. A korszerű matematikai módszerek (faktoranalízis, klaszter-elemzés, regresszió-számítás) kutatása mellett behatóan foglalkozott az ágazati kapcsolatok mérlegével és a matematika oktatásával is.

Számos publikációja közül megemlítjük az 1984-ben megjelent „Ökonometriai elemzési módszerek a mezőgazdaságban” című könyvet, melynek dr. Bacskay Zoltán társszerzője és szerkesztője volt. A *Statisztikai Szemle* is számos cikkét jelentette meg.

Oktatói és kutatói tevékenységének elismerésül több kitüntetésben részesült.

Dr. Bacskay Zoltán emlékét tanítványai, tisztelői megőrzik.

A Nemzetközi Népeségtudományi Unió (International Union for Scientific Study of Population – IUSSP) Nominációs Bizottsága 1985. február 8. és 11. között Liège-ben ülést tartott. Az Unió két közgyűlése között működő Bizottság azzal a céllal ült össze, hogy a tagságtól kapott javaslatok figyelembevételével összeállítsa és a következő közgyűlés előtt véglegesítse az Unió tisztségviselőire vonatkozó jelölőlistát. Az ülésen részt vett *dr. Klinger András*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője, a Nemzetközi Népeségtudományi Unió tagja.

Magyar vonatkozás külföldi folyóiratban. A *Statistical Journal*, az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának statisztikai folyóirata 1984. évi 4. számában közölte *dr. Szilágyi György* „International comparisons – Types and methods” (Nemzetközi összehasonlítások – típusok és módszerek) című tanulmányát.

Tiszteletbeli tagság. A Svájci Antropológiai Társaság 1984. decemberi közgyűlésén *dr. Nemeskéri János* kandidátust, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet ny. tudományos főmunkatársát az antropológia terén szerzett kiemelkedő nemzetközi érdemei elismeréseként a Társaság tiszteletbeli tagjává választotta. Dr. Nemeskéri János a Társaság felkérésére 1985. január 20. és 27. között előadásokat tartott Zürichben, Bázelen és Berlinben.

L. M. Cürilin (1896–1985.) Nyolcvankilenc éves korában elhunyt *L. M. Cürilin*, a közgazdaságtudomány kandidátusa, neves szov-

jet statisztikus. 1925-től 1972-ig dolgozott a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalában, legutoljára mint a tőkés országok statisztikájával foglalkozó osztály vezetője. 1972-től elhunytáig a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala Tudományos Kutató Intézetének tudományos főmunkatársa volt.

A nemzetközi statisztika területéről több mint 250 tanulmányt, cikket stb. publikált.

L. M. Cürilin számos magas kitüntetés tulajdonosa volt. Több cikkét a *Statisztikai Szemle* is közölte.

Emlékét a magyar statisztikusok is megőrzik.

Számítógépes információszolgáltatás. A KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat mintegy 450 hazai és külföldi szakfolyóirat, illetve a beérkező szakkönyvek rendszeres feldolgozásából nyert, jelenleg közel 60 000 annotált bibliográfiai tétel alapján nyújt megrendelésre, közzgazdasági, gazdaságpolitikai és statisztikai szakirodalmat feldolgozó számítógépes információkat. A szolgáltatások rendszeres szelektív információszolgáltatásokra és 1977-ig visszamenően retrospektív irodalomkutatásra terjednek ki.

Évkönyvek. A Központi Statisztikai Hivatal a következő évkönyveket jelentette meg:

Beruházási statisztikai évkönyv, 1983. A kötet fő fejezetei a következők: I. Nemzeti jövedelem – felhalmozás – állóeszköz-állomány – beruházások; II. A szocialista szervek beruházásai; III. A szocialista szervek üzembe helyezett beruházásai; IV. A szocialista szervek befejezetlen beruházásainak állománya – Megvalósítás alatt álló beruházások; V. A szövetkezeti szektor beruházásai; VI. A szocialista szervek állóeszköz-fenntartási adatai; VII. Nemzetközi adatok.

A kiadványt módszertani megjegyzések és tárgymutató egészíti ki.

(Beruházási statisztikai évkönyv, 1983. Összeállította a KSH Beruházási és Építőipari Statisztikai főosztálya. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1984. 141 old.)

Az Idegenforgalmi évkönyv, 1983. címmel megjelent kötet az idegenforgalom általános áttekintése után a nemzetközi idegenforgalom, a turistaforgalom, a kiránduló és átutazó forgalom, valamint az idegenforgalmi kereskedelmi és üdülési szálláshelyek forgalmáról közöl részletes adatokat. Külön fejezetek tartalmazzák a szervezett idegenforgalomra vonatkozó és a területi adatokat, valamint a nemzetközi idegenforgalmi fizetések fontosabb mutatóit. A kötetet nemzetközi adatok és függelék zárja.

(Idegenforgalmi évkönyv, 1983. Összeállította a KSH Kereskedelmi és Közlekedési Statisztikai főosztálya. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1984. 280 old.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

GAZDASÁGSTATISZTIKA

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELES STATISZTIKAI ELEMZÉSE

(Sztatiszticeszkij analiz szel'szko-hozjajsztvennogo proizvodstva.) Moszkva. 1984. Izd. Nauka. 248 p.

A kötet 15 szerző tanulmányát tartalmazza. Ez az első olyan orosz nyelvű kiadvány, amely összegyűjtve tárgyalja a mezőgazdasági termelés statisztikai elemzésének módszereit, beleértve a matematikai statisztikai módszereket és a közgazdasági elemzéseket is. A gyűjtemény – ahogy a bevezetés is kiemeli – a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága 1982. májusi plénümán meghirdetett élelmiszerprogram megvalósításához kíván hozzájárulni.

A kötetben tárgyalt témák közül az alábbiakat emeljük ki.

Az egyes hatótényezők közötti korreláció vizsgálatának kérdéseivel foglalkozó fejezet rámutat arra, hogy többváltozós regressziós egyenleteket csak akkor lehet meghatározni, ha a tényezőváltozók függetlenek egymástól. Ellenkező esetben (lineáris kapcsolatot feltételezve) adódik az, amit az irodalom multikollinearitásnak nevez. A multikollinearitás kimutatásához alkalmazott nullhipotézis nem vezet mindig meggyőző eredményre. A mezőgazdasági termelés volumenének a fajlagos álló- és forgóeszköz-felhasználástól való függését vizsgálva – már pusztán logikai szempontból is – mind a tényezők függetlenségét, mind a köztük levő korreláció hipotézisét el kellene vetni. (Ez esetben valószínűleg az eredményváltozónak a tényezőváltozók egymás közti arányától való függését kellene vizsgálni). A többváltozós regressziószámításnál a korrelációs koefficiensek helyes értelmezéséhez egy inverz matrix és az erre épülő normál egyenletek megoldása nyújthat segítséget. Ily módon a koefficiensek két (független és függő) komponens összegeként írhatók fel. A műtrágya-felhasználást, az eszközellátottságot és a terület minőségét véve tényezőváltozónak egyértelműen kimutatható, hogy a műtrágyánál a függő komponens adódik nagyobbak.

A változó korreláció elméletéhez hozzájáruló fejezet hangsúlyozza, hogy ezt a kérdést a gyakorlat vetette fel. Példaként a vízszükséglet kritikus időszakának havi bontású adatokon alapuló vizsgálata szerepelt. Az ilyen esetekre alkalmazott módszer lényege a csúsztatott intervallumokra (azaz mindig csak az adatok bizonyos hányadára) vonatkozóan végzett korrelációszámítás. Így a korrelációs koefficiensek olyan (idő)sorát kapjuk, amely információt szolgáltat a koefficiensek időbeli változásáról. Amennyiben a koefficiensek sorának „szakadási helyei” nem ismertek, a klaszter-elemzés használható fel ezek kimutatására. Amikor időszakonként mindig újabb és igen nagy számú adat áll rendelkezésre, iteratív módszerek (rekurrens formulák) használata ajánlatos, mivel így nem kell az összes adatra tekintettel lenni a korrelációs koefficiens kiszámításánál.

Az időjárásnak a mezőgazdaság eredményeire gyakorolt hatása közismert. E hatás számszerűsítése a rövid távú előrejelzések készítéséhez szolgáltathat információt. A hosszú távú tervezésnél viszont már problémát jelent, hogy noha a kedvezőtlen időjárású évek gyakorisága meglehetősen állandó, ezek egymás utáni jelentkezését már nem lehet előre meghatározni. A szerzők a mezőgazdasági termelés modellezésére a Cobb–Douglas függvények alkalmazását ajánlják. Az időjárás hatását a mezőgazdaság adott évben elért eredményeinek a függvényértékektől való eltérése jelzi. A modellbe az időjárás hatása ún. időjárás indexekkel építhető be, amelyek a vizsgált folyamatot már pontosabban írják le. Az időjárás index kedvezőtlen időjárású évben egynél kisebb, míg kedvező időjárású évben egynél nagyobb értékkel szerepel. Összetett analitikus modellek gyakorlati alkalmazásának nehézsége miatt ilyen esetben nomogramok használata ajánlható.

A gazdaságok szintjén végzett regresszióanalízissel foglalkozó fejezet felhívja a fi-

gyelmet arra, hogy az ilyen számításokat két lépésben indokolt elvégezni. Először a magasabb rendű általános termelési tényezőkkel célszerű felírni a többváltozós regressziós egyenletet, majd újabb egyenletet kell felállítani azokkal a belső (termelési technológiai) tényezőkkel, amelyeket a termelésben közvetlenül részt vevők inkább kézben tudnak tartani. Egyetlen egyenlet felírásakor a tényezők hatása megoszlik, ami a gyakorlat számára kevesebb használható információt szolgáltat. Egyszerűen kezelhető az eredményeknek vektorként való grafikus ábrázolása, amikor is a vektorok hossza az időbeli elmozdulást szemlélteti.

A földminőség összehasonlító értékelésére több gazdaságstatisztikai módszer használható. Az ilyen elemzéseket az indokolja, hogy a mezőgazdasági termelés hatékonysága erősen függ a föld minőségétől, más oldalról a hatékonyság alakulását „tisztán” vizsgálni és összehasonlítani a földminőség konkrét termelési mutatókra gyakorolt hatásának szétválasztása után lehet. A gazdaságok kellően nagy számáról rendelkezésre álló adatokat csoportosítani kell. Jól használható a kombinatív csoportosítás, amikor a talajtulajdonságok mellett az éghajlati vagy a termelési tényezők (munkaerő- és eszközellátottság, agrotechnika) is szerepelnek. A talajvizsgálat adataira pontozásos értékelést, majd rangsorolást lehet építeni. A különböző értékelések (például humusz-, tápanyagtartalom és -megkötőképesség stb.) alapján átlagos jellemzés kialakítására szóráselemzést lehet alkalmazni, ami üzemi és területi szinten egyaránt végezhető.

A könyv utolsó fejezete a magyar szakemberek számára különösen nagy érdeklődésre tarthat számot, mivel a mezőgazdasági termelés intenzifikálásának hatékonyságát vizsgálja Magyarország példáján. Hazánk kiválasztását a szerzők azzal indokolják, hogy az elmúlt évtizedben e téren jelentős erőfeszítéseket tettünk és rendszeresen közöltünk a sokoldalú elemzéshez szükséges statisztikai adatokat. A mezőgazdasági termelés intenzív jellegére vonatkozó és a könyvben bemutatott adataink: a traktorszám és traktorkapacitás, a gabonakombájnok és tehergépkocsik száma, a műtrágyafelhasználás, az öntözött terület és a kiöntött vízmennyiség. A szerző kiemeli, hogy az intenzív fejlődés fokozott eszköz- és anyagigényességgel jár együtt, ami bizonyos esetben kérdésessé teheti a fejlesztés hatékonyságát. A bemutatott adatok a magyar mezőgazdaság nettó termelési értékének mérsékelt növekedését jelzik. A hatékonysági mutatók (területegységre, ledolgozott munkanapra, ezer forint eszközértékre jutó alaptervekenységből származó bruttó termelés) az állami gazdaságokban kisebb, a ter-

melőszövetkezetekben jelentősebb javulást mutatnak. A továbblépés problémáját a pótlólagos ráfordítások hatékonyságának fokozása vagy legalábbis szinten tartása jelenti akkor, amikor a termelés növekménye nagyobb részt exportra kerül, és a hatékonyságot a világgazdaságban mérik. A szerzők megállapítják, hogy Magyarországon a mezőgazdasági termelés területi hatékonyságát szinte kizárólagosan az eszközellátottság határozza meg (a Központi Statisztikai Hivatal adatközléseiből az állami gazdaságokra 0,97, a termelőszövetkezetekre 0,99 determinációs koefficiens számítottak).

(Ism.: Szász Kálmán)

*

BRUNNER, J. K.:

A MATEMATIKAI MODELLEK FUNKCIÓJA A NEMZETGAZDASÁGBAN

(Zur Funktion mathematischer Modelle in der Nationalökonomie.) – *Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik*. 1984. július. 308–320. p.

A tanulmány H. W. Holub konfliktusmodelljéhez kapcsolódik. Kiindulópontja az a megállapítás, hogy a közgazdasági elmélet legfőbb célja a gazdasági jelenségek tényszerű leírása és magyarázata, sőt – amennyiben lehetséges – a gazdasági folyamatok meghatározott célból történő befolyásolása. Ez utóbbi már az elméletnek gyakorlatba való átültetését jelenti. A szerző véleménye szerint a gazdasági jelenségek modell segítségével tehető leginkább hozzáférhetővé a tudományos elemzés számára, mások szerint az elméleti kutatás egész folyamata lényegében modellekben való gondolkodás. A „modell” szó itt a valóság képszerű megragadását, „leképezését” jelenti.

A matematikai megfogalmazás kétségtelen előnye a pontosság. A matematikai formanyelv használatának azonban csak akkor van helye és értelme, ha képes a gazdasági valóság megragadására, és mennyiségileg is meghatározható események, jelenségek, illetve ezek kapcsolatának leírására és elemzésére használható. Csakhogy a gazdasági folyamatok általában nem stabil, determinisztikus folyamatok. Ezért fejlesztettek ki olyan matematikai módszereket, amelyek az események bizonytalanságát, valószínűségét figyelembe veszik, sőt a bekövetkezési valószínűség fokát számszerűleg is meg tudják jelölni. Leginkább problematikus feladat az emberi magatartások törvényszerűségeinek megragadása, modellezése. A módszer egzaktága a kérdést önmagában nem képes megoldni.

A szerző itt kapcsolódik H. W. Holub gondolatmenetéhez, illetve a gazdasági egyensúly elméletéhez. Kétségbe vonja, hogy a

gyelmet arra, hogy az ilyen számításokat két lépésben indokolt elvégezni. Először a magasabb rendű általános termelési tényezőkkel célszerű felírni a többváltozós regressziós egyenletet, majd újabb egyenletet kell felállítani azokkal a belső (termelési technológiai) tényezőkkel, amelyeket a termelésben közvetlenül részt vevők inkább kézben tudnak tartani. Egyetlen egyenlet felírásakor a tényezők hatása megoszlik, ami a gyakorlat számára kevesebb használható információt szolgáltat. Egyszerűen kezelhető az eredményeknek vektorként való grafikus ábrázolása, amikor is a vektorok hossza az időbeli elmozdulást szemlélteti.

A földminőség összehasonlító értékelésére több gazdaságstatisztikai módszer használható. Az ilyen elemzéseket az indokolja, hogy a mezőgazdasági termelés hatékonysága erősen függ a föld minőségétől, más oldalról a hatékonyság alakulását „tisztán” vizsgálni és összehasonlítani a földminőség konkrét termelési mutatókra gyakorolt hatásának szétválasztása után lehet. A gazdaságok kellően nagy számáról rendelkezésre álló adatokat csoportosítani kell. Jól használható a kombinatív csoportosítás, amikor a talajtulajdonságok mellett az éghajlati vagy a termelési tényezők (munkaerő- és eszközellátottság, agrotechnika) is szerepelnek. A talajvizsgálat adataira pontozásos értékelést, majd rangsorolást lehet építeni. A különböző értékelések (például humusz-, tápanyagtartalom és -megkötőképesség stb.) alapján átlagos jellemzés kialakítására szóráselemzést lehet alkalmazni, ami üzemi és területi szinten egyaránt végezhető.

A könyv utolsó fejezete a magyar szakemberek számára különösen nagy érdeklődésre tarthat számot, mivel a mezőgazdasági termelés intenzifikálásának hatékonyságát vizsgálja Magyarország példáján. Hazánk kiválasztását a szerzők azzal indokolják, hogy az elmúlt évtizedben e téren jelentős erőfeszítéseket tettünk és rendszeresen közöltünk a sokoldalú elemzéshez szükséges statisztikai adatokat. A mezőgazdasági termelés intenzív jellegére vonatkozó és a könyvben bemutatott adataink: a traktorszám és traktorkapacitás, a gabonakombájnok és tehergépkocsik száma, a műtrágyafelhasználás, az öntözött terület és a kiöntött vízmennyiség. A szerző kiemeli, hogy az intenzív fejlődés fokozott eszköz- és anyagigényességgel jár együtt, ami bizonyos esetben kérdésessé teheti a fejlesztés hatékonyságát. A bemutatott adatok a magyar mezőgazdaság nettó termelési értékének mérsékelt növekedését jelzik. A hatékonysági mutatók (területegységre, ledolgozott munkanapra, ezer forint eszközértékre jutó alaptervekenységből származó bruttó termelés) az állami gazdaságokban kisebb, a ter-

melőszövetkezetekben jelentősebb javulást mutatnak. A továbblépés problémáját a pótlólagos ráfordítások hatékonyságának fokozása vagy legalábbis szinten tartása jelenti akkor, amikor a termelés növekménye nagyobb részt exportra kerül, és a hatékonyságot a világgazdaságban mérik. A szerzők megállapítják, hogy Magyarországon a mezőgazdasági termelés területi hatékonyságát szinte kizárólagosan az eszközellátottság határozza meg (a Központi Statisztikai Hivatal adatközléseiből az állami gazdaságokra 0,97, a termelőszövetkezetekre 0,99 determinációs koefficiens számítottak).

(Ism.: Szász Kálmán)

*

BRUNNER, J. K.:

A MATEMATIKAI MODELLEK FUNKCIÓJA
A NEMZETGAZDASÁGBAN

(Zur Funktion mathematischer Modelle in der Nationalökonomie.) – *Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik*. 1984. július. 308–320. p.

A tanulmány H. W. Holub konfliktusmodelljéhez kapcsolódik. Kiindulópontja az a megállapítás, hogy a közgazdasági elmélet legfőbb célja a gazdasági jelenségek tényszerű leírása és magyarázata, sőt – amennyiben lehetséges – a gazdasági folyamatok meghatározott célból történő befolyásolása. Ez utóbbi már az elméletnek gyakorlatba való átültetését jelenti. A szerző véleménye szerint a gazdasági jelenségek modell segítségével tehető leginkább hozzáférhetővé a tudományos elemzés számára, mások szerint az elméleti kutatás egész folyamata lényegében modellekben való gondolkodás. A „modell” szó itt a valóság képszerű megragadását, „leképezését” jelenti.

A matematikai megfogalmazás kétségtelen előnye a pontosság. A matematikai formanyelv használatának azonban csak akkor van helye és értelme, ha képes a gazdasági valóság megragadására, és mennyiségileg is meghatározható események, jelenségek, illetve ezek kapcsolatának leírására és elemzésére használható. Csakhogy a gazdasági folyamatok általában nem stabil, determinisztikus folyamatok. Ezért fejlesztettek ki olyan matematikai módszereket, amelyek az események bizonytalanságát, valószínűségét figyelembe veszik, sőt a bekövetkezési valószínűség fokát számszerűleg is meg tudják jelölni. Leginkább problematikus feladat az emberi magatartások törvényszerűségeinek megragadása, modellezése. A módszer egzaktága a kérdést önmagában nem képes megoldni.

A szerző itt kapcsolódik H. W. Holub gondolatmenetéhez, illetve a gazdasági egyensúly elméletéhez. Kétségbe vonja, hogy a

gazdaság egyensúlyi modelljei megfelelően meg tudnák ragadni a gazdasági alanyok viselkedését, preferenciáit, piaci magatartását. Kétségei főleg a Walras-moddellel, az áralakulás matematikai modelljeivel, sőt az akcelerátor–multiplikátor típusú modellekkel szemben vannak. Véleménye szerint a folyamatok időbeli alakulását is figyelembe vevő dinamikus modellek sem nyújtanak sokkal többet a statikus modelleknél, minthogy ezek sem képesek megfelelően kifejezésre juttatni azt, hogy a gazdasági, illetve a társadalmi folyamatokba állandóan új, előre nem látható tényezők kapcsolódhatnak be, nem is beszélve az előre nem látott tényezőkre bekövetkező reakciókról.

A szerző mindenekelőtt azt a módszert bírálja, ahogy a Holub-féle konfliktusmodell a kérdést az egyensúlyi modell vonatkozásában meg akarja oldani. Holub szerint az egyensúlyi modellek jellemző hipotézise, hogy amennyiben a gazdasági alanyok elvárásai, tervei teljesülnek, akkor terveik, elvárásaik mellett rendszerint továbbra is kitartanak, ezeket mintegy reprodukálják: magatartási modelljük tehát változatlan. Ekkor lényegében semmi sem változik, s így egyensúlyi helyzetről lehet beszélni. Ha viszont elvárásaik, tervek nem teljesülnek, magatartásukat nem reprodukálják, s ebben az esetben valaminek szükségképpen változnia kell.

A szerző ezzel a megállapítással mindenekelőtt azt szegezi szembe, hogy a tervek, várakozások teljesülése eleve dinamikus, időben lejátszódó folyamat; az elmélet tehát statikus jelenségek elemzésére nem alkalmas. Másodszor pedig: minthogy „egyensúly esetében semmi sem változhat”, vagyis ebben az esetben a rendszereken belül endogén okok folytán nem következhet be változás, az egyensúlyi modell megfogalmazta rendszert csak exogén tényezők mozgathatják meg. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy tudományos igényű elemzéseknek a változások okaival, mechanizmusával is foglalkoznia kell. Erre szolgál a Holub által alternatívaként kínált konfliktusmodell. Ez azt állítja, hogy a versenymodell „anoním” gazdasági alanyaival ellentétben a gazdaságon belül működnek olyan hatalmas „nem anoním” csoportok, amelyeknek gazdasági magatartásai nem vezethetők le a versenymodellekben feltételezett magatartásokból. E csoportoknak egymással, illetve más „ütköző csoportokkal” (Puffergruppen) való kapcsolatait – amelyek a változások hordozói – ragadja meg a konfliktusmodell. Feltételezi, hogy egy konfliktus megoldása kiindulópontja a következő konfliktusnak. Tehát az egyensúlyi modell kényszerű nyugalmi helyzetével szemben a konfliktusmodell állandó „nyugtalanlansága”, egyensúlyhiánya áll.

Brunner szerint a Holub-féle konfliktusmodellben megfogalmazott összefüggések nehezen tekinthetők át. További kifogása, hogy a konfliktusmodell nem kísérelte meg az állítások empirikus igazolását konkrét adatok alapján, s így nem tudni, milyen gazdasági jelenségek jobb, teljesebb magyarázatához segít hozzá. A szerző legfőbb kifogása az, hogy a konfliktusmodell mind az egyensúly, mind az egyensúlyhiány (illetve mind az elvárások teljesülése, mind nem teljesülése) esetén szabályszerűen bekövetkező változásokkal magyarázza a gazdasági folyamatokat. Egyik esetben a terv, illetve elvárások teljesülése teremti meg a magatartás szükségszerű stabilitását, a másik esetben ismét szabályszerűen a konfliktushelyzet megoldása szükségszerűen magában rejti újabb konfliktusok csíráját. Ez túlságosan mechanikus szemlélet. Ezzel szemben a különböző fejlődési magatartási formáknak lényegesen nagyobb változatossága állhat elő (például különböző periodikus mozgások, esetleg véletlenszerű, szabálytalan ingadozások stb.). Bármilyen kedvező kiindulópontot kínál a problémakör áttekintésére a konfliktusmodell, a szerző szerint ebben a formában még nem tekinthető az egyensúlyi modell teljes értékű alternatívájának.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

NESPEROVÁ, A.:

HAT SZOCIALISTA ORSZÁG
HOSSZÚ TÁVÚ GAZDASÁGI NÖVEKEDÉSE

(Komparace dlouhodobého ekonomického rustu sestí socialistických zemi.) – *Politická Ekonomie*. 1984. 10. sz. 1033–1047. p.

Az 1970-es évek második fele fordulatot jelentett a szocialista országok háború utáni fejlődésében. Az eddigi gyors gazdasági növekedés a termelési erőforrások (a munkaerő kivételével) viszonylag magas növekményei mellett lelassult, és a növekedés alacsony dinamikája az 1980-as években is tart. Mivel a gazdasági növekedés ütemének a szocialista gazdaságban politikai jelentősége van, ezért fokozott figyelmet fordítanak a lassulás elemzésére.

A gazdaságot növekedés mérséklődését különbözőképpen magyarázzák. Egyes nézetek a külső gazdasági körülmények 1973 után bekövetkezett változásában keresik a gazdasági növekedés csökkenésének okait. Más nézetek olyan hosszú távú tényezőkkel magyarázzák a növekedés lelassulását, amelyeknek oka a belső gazdasági fejlődésben és a gazdasági mechanizmus működésében keresendő a szocialista országokban, és amelyek hatását a kedvezőtlen külső feltételek csak fokozták. Az utóbbi nézetek a hosszú távú

gazdaság egyensúlyi modelljei megfelelően meg tudnák ragadni a gazdasági alanyok viselkedését, preferenciáit, piaci magatartását. Kétségei főleg a Walras-moddellel, az áralakulás matematikai modelljeivel, sőt az akcelerátor–multiplikátor típusú modellekkel szemben vannak. Véleménye szerint a folyamatok időbeli alakulását is figyelembe vevő dinamikus modellek sem nyújtanak sokkal többet a statikus modelleknél, minthogy ezek sem képesek megfelelően kifejezésre juttatni azt, hogy a gazdasági, illetve a társadalmi folyamatokba állandóan új, előre nem látható tényezők kapcsolódhatnak be, nem is beszélve az előre nem látott tényezőkre bekövetkező reakciókról.

A szerző mindenekelőtt azt a módszert bírálja, ahogy a Holub-féle konfliktusmodell a kérdést az egyensúlyi modell vonatkozásában meg akarja oldani. Holub szerint az egyensúlyi modellek jellemző hipotézise, hogy amennyiben a gazdasági alanyok elvárásai, tervei teljesülnek, akkor terveik, elvárásaik mellett rendszerint továbbra is kitartanak, ezeket mintegy reprodukálják: magatartási modelljük tehát változatlan. Ekkor lényegében semmi sem változik, s így egyensúlyi helyzetről lehet beszélni. Ha viszont elvárásaik, tervek nem teljesülnek, magatartásukat nem reprodukálják, s ebben az esetben valaminek szükségképpen változnia kell.

A szerző ezzel a megállapítással mindenekelőtt azt szegezi szembe, hogy a tervek, várakozások teljesülése eleve dinamikus, időben lejátszódó folyamat; az elmélet tehát statikus jelenségek elemzésére nem alkalmas. Másodszor pedig: minthogy „egyensúly esetében semmi sem változhat”, vagyis ebben az esetben a rendszereken belül endogén okok folytán nem következhet be változás, az egyensúlyi modell megfogalmazta rendszert csak exogén tényezők mozgathatják meg. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy tudományos igényű elemzéseknek a változások okaival, mechanizmusával is foglalkoznia kell. Erre szolgál a Holub által alternatívaként kínált konfliktusmodell. Ez azt állítja, hogy a versenymodell „anoním” gazdasági alanyaival ellentétben a gazdaságon belül működnek olyan hatalmas „nem anoním” csoportok, amelyeknek gazdasági magatartásai nem vezethetők le a versenymodellekben feltételezett magatartásokból. E csoportoknak egymással, illetve más „ütköző csoportokkal” (Puffergruppen) való kapcsolatát – amelyek a változások hordozói – ragadja meg a konfliktusmodell. Feltételezi, hogy egy konfliktus megoldása kiindulópontja a következő konfliktusnak. Tehát az egyensúlyi modell kényszerű nyugalmi helyzetével szemben a konfliktusmodell állandó „nyugtalanlansága”, egyensúlyhiánya áll.

Brunner szerint a Holub-féle konfliktusmodellben megfogalmazott összefüggések nehezen tekinthetők át. További kifogása, hogy a konfliktusmodell nem kísérelte meg az állítások empirikus igazolását konkrét adatok alapján, s így nem tudni, milyen gazdasági jelenségek jobb, teljesebb magyarázatához segít hozzá. A szerző legfőbb kifogása az, hogy a konfliktusmodell mind az egyensúly, mind az egyensúlyhiány (illetve mind az elvárások teljesülése, mind nem teljesülése) esetén szabályszerűen bekövetkező változásokkal magyarázza a gazdasági folyamatokat. Egyik esetben a terv, illetve elvárások teljesülése teremti meg a magatartás szükségszerű stabilitását, a másik esetben ismét szabályszerűen a konfliktushelyzet megoldása szükségszerűen magában rejti újabb konfliktusok csíráját. Ez túlságosan mechanikus szemlélet. Ezzel szemben a különböző fejlődési magatartási formáknak lényegesen nagyobb változatossága állhat elő (például különböző periodikus mozgások, esetleg véletlenszerű, szabálytalan ingadozások stb.). Bármilyen kedvező kiindulópontot kínál a problémakör áttekintésére a konfliktusmodell, a szerző szerint ebben a formában még nem tekinthető az egyensúlyi modell teljes értékű alternatívájának.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

NESPEROVÁ, A.:

HAT SZOCIALISTA ORSZÁG
HOSSZÚ TÁVÚ GAZDASÁGI NÖVEKEDÉSE

(Komparace dlouhodobého ekonomického rustu sestí socialistických zemi.) – *Politická Ekonomie*. 1984. 10. sz. 1033–1047. p.

Az 1970-es évek második fele fordulatot jelentett a szocialista országok háború utáni fejlődésében. Az eddigi gyors gazdasági növekedés a termelési erőforrások (a munkaerő kivételével) viszonylag magas növekményei mellett lelassult, és a növekedés alacsony dinamikája az 1980-as években is tart. Mivel a gazdasági növekedés ütemének a szocialista gazdaságban politikai jelentősége van, ezért fokozott figyelmet fordítanak a lassulás elemzésére.

A gazdaságot növekedés mérséklődését különbözőképpen magyarázzák. Egyes nézetek a külső gazdasági körülmények 1973 után bekövetkezett változásában keresik a gazdasági növekedés csökkenésének okait. Más nézetek olyan hosszú távú tényezőkkel magyarázzák a növekedés lelassulását, amelyeknek oka a belső gazdasági fejlődésben és a gazdasági mechanizmus működésében keresendő a szocialista országokban, és amelyek hatását a kedvezőtlen külső feltételek csak fokozták. Az utóbbi nézetek a hosszú távú

tényezők közé sorolják az újratermelési folyamat alacsony és csökkenő hatékonyságát.

A cikk hat szocialista ország – Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió – hosszú távú gazdasági fejlődését elemzi és hasonlítja össze a nemzeti statisztikákból vett, illetve számított adatok alapján. Vizsgálja az említett országok hosszú távú gazdasági fejlődését meghatározó tényezőket, az egyes termelési tényezők és hatékonyságuk alakulását, a termelési tényezők közötti összefüggéseket és ezek hatását a gazdasági növekedésre.

A szerző rámutat arra, hogy a vizsgált időszakban (1960 és 1980 között) valamennyi szocialista országban befejeződött az iparosítás első fázisa, a szocialista országok közötti kapcsolatok a kölcsönös együttműködés új elvei alapján fejlődnek, és bizonyos mértékig már megvalósult a KGST-tagországok gazdasági önellátása. Ez az időszak a szocialista országokban a fejlődés szempontjából egészen az 1970-es évek második feléig viszonylag homogén.

A cikk három részből áll. Az első rész a vizsgált országok gazdasági fejlődésének sajátosságait mutatja be. A második rész a termelés (és ezen belül az ipar) dinamikájának gazdaságstatisztikai elemzését tartalmazza. A harmadik rész a főbb makrogazdasági tényezők közötti összefüggések elemzésével foglalkozik termelési függvények segítségével.

A szerző véleménye szerint a gazdasági fejlődés sajátosságainak vizsgálata azt mutatja, hogy az 1960-as évek elején megszűntek az alapvető különbségek a hat szocialista ország gazdaságának jellegében. Az iparosítási folyamat jelentősen megváltoztatta termelési szerkezetüket és a munkaerő szakmai összetételét: 1960-ban az ipar már több mint 50 százalékkal részesült a megtermelt nemzeti jövedelemből. Fokozódott a KGST-tagországok termelési együttműködése, és a kereskedelem új polarizálódása állandósult a KGST-n belül: a Szovjetunió a nyersanyagok és üzemanyagok legfőbb szállítója a szocialista táboron belül, míg az öt ország exportjának egyre nagyobb hányadát képezik a gépipari és feldolgozó ipari termékek.

A gazdasági fejlődés az 1960-as években és az 1970-es évek elején a gazdasági növekedés addigi szabad erőforrásainak fokozódó kimerülésével járt. Ezért a gazdaságpolitika egyre nagyobb hangsúlyt helyezett a rendelkezésre álló erőforrások intenzívebb kihasználására, az arányosabb gazdasági szerkezet kialakítására és a hatékonyság fokozására. Változott a népgazdaságok energetikai bázisa is. Gyorsan növekedett a kőolaj- és földgázimport a Szovjetunióból, ami hozzájárult a termelés energiaigényének fedezésé-

hez és a vegyipar gyors fejlődéséhez. Ez a folyamat egyes szocialista országokban a népgazdaság irányítási és tervezési rendszerének reformkísérletével jár együtt.

Az 1970-es évek elejétől a KGST keretében érvényesülő fejlesztési stratégia és gazdaságpolitika részévé vált a termelési bázis korszerűsítése, ami többek között korszerű gépek növekvő behozatalát jelentette a fejlett tőkés országokból. Ennek ellentételét egyes országokban az export fokozása, más országokban a növekvő eladósodás képezte.

Az 1970-es évek közepén a szocialista országokban a gazdasági fejlődés belső tényezőit jelentősen befolyásolták a megváltozott külső körülmények. Ezek a változások már korábban érelődtek, de közvetlen indítékul az 1973. évi nyersanyag- és energiaár-robbanás szolgált, ami 1975-ig csak a tőkés országokkal való kereskedelemben jelentkezett. A tőkés piacról származó nyersanyagok és energiahordozók árainak növekedését a szocialista országok hitelekkel és a felhalmozott tartalékokból fedezték.

A megváltozott viszonyokhoz való lassú alkalmazkodás a szocialista országok külföldi eladósodásához vezetett, és felmerült annak a veszélye is, hogy a szocialista országok bizonyos mértékben műszaki és gazdasági függőségbe kerülnek a fejlett tőkés államoktól.

A világgiazi árak változásának hatására 1975-ben az árképzés módosítására került sor a KGST keretében is. Ezzel megkezdődött a világgiazi ármozgásának begyűrűzése a KGST-piacra.

1975 után valamennyi KGST-tagország öt-éves tervében célul tűzték ki a termelési hatékonyság fokozását, valamint a gazdaság külső és belső egyensúlyának helyreállítását. Az utóbbi vonatkozásban előírták a nemzetgazdaságok nagyobb mértékű bekapcsolását mind a szocialista integrációba, mind pedig a fejlett és fejlődő országokkal való együttműködésbe.

A kitűzött tervfeladatok teljesítése a szocialista országokban azonban számos belső és külső akadályba ütközött. A külső tényezők közül a tőkés országokban tapasztalható recesszió mellett elsősorban a világgiacon tovább éleződő konkurrenciaharc jelentett gondot. A helyzetet tovább bonyolították a szélsőséges időjárási viszonyok, aminek következtében egyes szocialista országokban a mezőgazdaság termelése nem nőtt megfelelően, és szükség volt a mezőgazdasági termékek tőkés piacról való behozatalának fokozására.

A belső tényezők közül megemlíthető a tudomány és a technika eredményeinek nem kielégítő hasznosítása a termelésben, továbbá a népgazdaság tervezésében és irányításában mutatkozó problémák, az építőipari beruházások irányításának növekvő hi-

ányosságai, valamint a hazai energia- és nyersanyag-források kiaknázási feltételeinek rosszabbodása (behozataluk lelassulása mellett) s ezáltal e források növekményeinek fokozódó csökkenése.

Mindezek a hatások a gazdasági növekedésben az extenzív tendenciák fennmaradásának irányába hatottak, a termelés és a nemzeti jövedelem dinamikájának lassulása mellett.

A szerző szerint a vizsgált időszak két részre (1960–1975 és 1976–1980) osztható. A 20 éves időszak második felében a növekedési ütem mind a hat szocialista országban jelentősen lassult. Az időszak első felében a helyzet nem ilyen egyértelmű.

A nemzeti jövedelem dinamikája a vizsgált hat ország közül négyben, a Szovjetunióban, Bulgáriában, Csehszlovákiában és Magyarországon növekedett az 1960-as években, és gyorsan csökkent a további évtizedekben. Magyarországon és Bulgáriában az 1960-as évek második felében és az 1970-es évek első öt évében a gazdasági növekedés üteme csak lassan csökkent, és az említett fejlődés Bulgáriában az 1970-es évek végéig folytatódott. A Szovjetunió és Csehszlovákia esetében a csökkenés viszonylag jelentős. Ezzel szemben a Német Demokratikus Köztársaságban egészen 1975-ig a nemzeti jövedelem növekedésének gyorsulása figyelhető meg (hasonlóképpen Lengyelországban is, átmeneti mérsékelt csökkenéssel az 1960-as évek második felében). 1975 után a növekedési ütem csökkenése a legmérsékeltőbb a Német Demokratikus Köztársaságban volt, a legerőteljesebb Lengyelországban.

A szerző kiemeli, hogy ha magyar vonatkozásban a vizsgált időszakot meghosszabbítanánk az 1950-es évek második felével (6,0 százalékos évi növekedés az 1956. és 1960. évek közti időszakban), akkor a nemzeti jövedelem növekedése változatlan lenne az az 1956. és 1975. évek között. Lengyelország fejlődési trendjének meghosszabbítása is (6,6 százalékos évi növekedés az 1956. és 1960. évek közötti időszakban) a nemzeti jövedelem gyorsulásának folytatását mutatná az 1956–1975. években.

Hasonló kép bontakozik ki az ipar dinamikájának összehasonlításából is.

1975-ig az ipari termelés növekedése csupán a Szovjetunióban és Bulgáriában lassult. Magyarország esetében mérsékelt fejlődés mellett e mutató ingadozásokat mutat. A Német Demokratikus Köztársaságban, Csehszlovákiában és Lengyelországban a bruttó ipari termelés dinamikája a vizsgált időszakban gyorsult. A Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia esetében a fejlődés az 1966 és 1975 közötti évtizedben nagyjából állandó, ezzel szemben Lengyel-

országban az ipari termelés megélnéült. A bruttó ipari termelés növekedési üteme csak 1975 után csökkent valamennyi országban. (1975 után ugyancsak a Német Demokratikus Köztársaság mutatja a legstabilabb növekedést.) A szerző véleménye szerint végeredményben az ipar fejlődése 1975-ig arról tanúskodik, hogy nem bizonyítható a gazdasági növekedés hosszú távú csökkenésének tézise.

A hat szocialista ország gazdasági növekedésének összehasonlítása alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy a szocialista iparosítás szakaszának és a termelési kapcsolatok megváltozásának befejeződése (1960) után az országok népgazdaságában nem állapítható meg sem a gazdasági növekedési ütem lelassulásának egyértelmű tendenciája, sem az, hogy a növekedés bekövetkezett lassulása az ország gazdasági fejlettségének színvonalától függne.

A hatékonyság alakulását a szerző három termelési tényező – a termelő állóalpok, a munkaerő és a villamos energia termelő felhasználása – vonatkozásában elemzi.

Az állóeszközök hatékonyságának alakulása alapján a gazdasági növekedés a vizsgált hat szocialista országban hosszú távon eszközigenyesnek mondható, de az országok többségében az 1960-as években az állóeszközök hatékonysága a kedvező belső és külső gazdasági feltételek hatására határozottan javult.

Az 1970-es évek elején kedvezőtlen fordulat állt be az állóeszközök hatékonyságában. Az eszközhatékonyság csökkenését elsősorban a kapacitáskihasználás romlása okozta, a munkaerőhiány és a szocialista országok exportja iránti csökkenő kereslet hatására.

Az 1970-es évek második felében az eszközhatékonyság jelentős csökkenése figyelhető meg mind a hat szocialista országban. Ugyanakkor növekszik az állóeszközök volumene, mivel befejeződtek az 1970-es évek elején elkezdett jelentős beruházások. A gépek kihasználását azonban gátolja a fokozatosan mérséklődő nyersanyag- és energianövekmény, ami termelés kiesésekhez és a tervezett erőforrásoknak viszonylag hozzáférhetőbbekkel való kényszerű, többletkiadásokkal és veszteségekkel járó helyettesítéséhez vezetett.

Az eszközhatékonyság és a gazdasági növekedés alakulásának összefüggéseit elemezve a szerző rámutat arra, hogy közöttük viszonylag szoros a kapcsolat. Az állóeszközök kapacitásalkotó hatásukkal egészen 1975-ig a gazdasági növekedés tényezői voltak, a gazdaság elsősorban az állóeszköz-állomány és -kapacitások növekedésének hatására fejlődött még akkor is, ha az állóeszközök termelési határfoka nem

volt egyenértékű a ráfordított kiadásokkal. Az 1975 utáni fejlődés viszont kivétel nélkül a szocialista gazdaságok túlzott beruházási tevékenységét tükrözi. A gyorsuló eszközgyarapodás nem a termelés növekedéséhez, hanem az eszközhatékonyság csökkenéséhez vezetett.

A munkatermelékenység növekedése 1975-ig különböző volt az egyes országokban. A Német Demokratikus Köztársaság, Magyarország és Lengyelország esetében a növekedés gyorsulása észlelhető 1975-ig. Bulgáriában és Csehszlovákiában 1970 után a növekedési ütem mérséklődött, és ez az irányzat Bulgáriában a következő öt évben sem változik. Ezzel szemben a Szovjetunióban a munkatermelékenység dinamikája az 1970-es években lassult.

Az 1970-es évek második felét valamilyeni szocialista országban a munkatermelékenység alacsony növekedési üteme jellemzi, amiből arra lehet következtetni, hogy a munkaerőkorlátok, amelyek a gazdaság gyorsabb növekedését akadályozták, 1975 után külső tényezők hatására gyengültek.

A hat közül a munkatermelékenység az egész időszakban a leggyorsabban Bulgáriában, a leglassabban pedig a Szovjetunióban növekedett.

Az 1960-as évek első felében valamilyeni szocialista országban csökkent a villamosenergia-felhasználás hatékonysága aminek oka a szerző szerint egyrészt az iparosítás befejezése volt, másrészt a még mindig jelentős energiakészletek, végül pedig a gazdasági növekedés lassúbb üteme.

Az 1965-től a KGST-tagországokban (Lengyelország kivételével) az energiafogyasztás terén takarékosági intézkedéseket léptettek életbe, amelyek a növekedési ütemek mérséklődéséhez, a Német Demokratikus Köztársaságban és Csehszlovákiában pedig a nemzeti jövedelem villamosenergia-igényességének abszolút csökkenéséhez vezettek. Figyelembe véve több ágazat (például a közlekedés) fokozódó villamosítását és a villamosenergia-arány növekedését az energiamérlegben, az össz-energiaigényesség csökkenése még szembetűnőbb. A vizsgált időszakban jelentős változások történtek a népgazdaság szerkezetében; a rendkívül energiaigényes ágazatok (kohászat) stagnáltak vagy viszonylag visszafejlődtek, ezzel szemben nőtt az ugyancsak energiaigényes vegyipar aránya.

Az 1970-es években mérséklődött az energiahordozók termelésének növekedése. Fokozatosan kimerültek az energiaigényesség további csökkenésének tartalékai, és az adott termelési hatékonyság mellett – különösen 1975 után – az energiafogyasztás egyre nagyobb hatást gyakorolt a gazdasági növekedésre.

Az ipar 1960–1980. évi eszközhatékonysági dinamikájának a termelő szféra hasonló mutatójával való összehasonlításából kitűnik, hogy az állóeszközök hatékonyságának növekedési üteme Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban a leggyorsabb, ami a szerző szerint részben a magasabb műszaki színvonallal magyarázható. Jellemző továbbá, hogy míg Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban az ipari állóeszközök hatékonysága dinamikájában magasabb (illetve a Német Demokratikus Köztársaság esetében azonos), mint az egész termelési szféráé, addig a többi szocialista ország iparában az eszközhatékonyság növekedése általában a többi termelési ág átlagánál alacsonyabb. Ez a tény annak tudható be, hogy a Német Demokratikus Köztársasághoz és Csehszlovákiához képest a többi szocialista országban még mindig alacsony az ipar összhatékonysága és gazdasági fejlettségi szintje.

A munkatermelékenység az iparban – a teljes termelési szférához viszonyítva – leggyorsabban Bulgáriában, leglassabban a Szovjetunióban, Magyarországon és Csehszlovákiában nőtt. 1970-ig lényegében ugyanolyan arányok állapíthatók meg e mutatók között az iparban és az anyagi termelési ágazatokban, mint az eszközhatékonyságnál. Változásra csak az 1970-es évek elején került sor, amikor egyéb tényezőkön kívül az ipar termelési bázisának általános korszerűsítésére irányuló intézkedések hatása volt érezhető. 1975 után Magyarországot kivéve ismét mindenhol lassult a munkatermelékenység növekedési üteme.

A villamosenergia-felhasználás hatékonysága a vizsgált országok iparában kedvezőbben alakult, mint az egész népgazdaságban, ami arról tanúskodik, hogy az iparban egyrészt energiakímélő technológiákat vezettek be, másrészt szerkezeti változásokra került sor az energiakímélő ágazatok és munkahelyek javára, illetve fejlesztették a magasabb feldolgozottságú termékek termelését. Az 1961–1965-ös időszak kivételével valamennyi országnál (Bulgáriában még a további öt évben is) rendszeresen csökkent az energiaigényesség, majd az 1970-es évek első felében stabilizálódott, ami többek között az ipar anyagi-műszaki bázisának korszerűsítésével és a fokozatos szerkezetváltással hozható összefüggésbe.

1975 után a villamosenergia-felhasználás hatékonyságának javulása megállt, illetve mérsékelten csökkent, ami egyrészt a korszerűsítési tendenciák bizonyos megtorpanásával, másrészt olyan további hatásokkal magyarázható, amelyek a nyersanyag-, alapanyag- és energiaforrások mérsékelt növekedésével, bizonyos termékfajták csökkent ke-

resletével és ugyanakkor a gyakran energiaigényesebb exportárúk termelésének gyorsulásával függnek össze.

A villamosenergia-felhasználás hatékonysága az iparban az egész vizsgált időszakban a legnagyobb mértékben a Német Demokratikus Köztársaságban és Lengyelországban növekedett, ezzel szemben Bulgáriában az 1970-es évek pozitív tendenciái ellenére az energetikai hatékonyság hosszú távú átlagos növekedési üteme negatív maradt.

Ha tehát a hat szocialista ország gazdasági fejlődését a ráfordított termelési erőforrások hatékonysága szempontjából vizsgáljuk, megállapítható – mutat rá a szerző –, hogy népgazdaságuk fejlesztése (a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia kivételével) többnyire eszköz- és energiaigényes úton történt. Az extenzív növekedés tendenciái legerősebben az újonnan iparosított országokban (elsősorban Bulgáriában), illetve a sajátos termelési szerkezet folytán a Szovjetunióban voltak észlelhetők. A ráfordított munka alapján munkatakarékosnak jellemezhető a szocialista országok gazdasági fejlődése. 1975 után a vizsgált országokban jelentősen csökkent mind a három termelési erőforrás, mind pedig az általános hatékonyság növekedése.

A cikk harmadik része a hat szocialista ország gazdasági növekedését három tényező termelési függvényével elemzi. Az így elvégzett vizsgálat két fő összefüggésre mutatott rá:

– minél fejlettebb a gazdaság és minél korlátozottabb erőforrás-növekedéssel rendelkezik, annál jobban csökken a helyettesítési rugalmasság a termelési tényezők között; amennyiben a műszaki haladás hatására nem kerül sor a termelési folyamat hatékonyságának lényeges növekedésére, bármely termelési tényező korlátozása a gazdasági növekedés akadályát jelentheti;

– a másik következtetés összefügg a termelési erőforrások hatékonyságával, amely a vizsgált szocialista országokban húszéves átlagban viszonylag lassan nőtt, és üteme az utóbbi években lassult; e tekintetben fordulatot csak a rendelkezésre álló források intenzívebb felhasználásával lehet elérni, a gazdasági mechanizmus módosításai mellett.

(Ism.: *Csahók István*)

WHITENER, L. A.:

A MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMEK DOLGOZÓI

(A statistical portrait of hired farmerworkers.) – *Monthly Labor Review*. 1984. június 49–53. p.

A munkaügyi statisztikai kutatások kiterjedt bázisa az Egyesült Államokban a népszámlálások anyaga. Amikor azonban felhasználják ezeket az adatokat – figyelmeztet a szerző –, bizonyos pontatlanságokra, korlátokra tekintettel kell lenni. A népszámlálások foglalkoztatottsági adatai ugyanis egyetlen hétre vonatkoznak, általában március utolsó hetére. A mezőgazdaság idénysze-

rűsége és nagy munkaerőmozgása miatt azonban a farmok sok dolgozója hiányzik a cenzusok mezőgazdasági létszámadataiból, amennyiben az illetők márciusban nem dolgoztak a farmokon. Ez a hiány arra int, hogy a kérdéses adatokat óvatosan kell kezelni, hiszen a mezőgazdasági üzemekben foglalkoztatottak számát a népszámlálás leszűkíti.

A Mezőgazdasági Minisztérium – kétévenként esedékes decemberi adatfelvételével – szintén tudakolja az agrárdolgozók létszámát. Ebből kitűnik, hogy 1981 márciusában csak az egyharmada tevékenykedett a farmokon azoknak, akiket a teljes év folyamán bizonyos ideig a mezőgazdaságban alkalmaztak. Jóval gyakoribb volt az olyan eset, amikor a megkérdezetteket csupán júniusban, júliusban és augusztusban foglalkoztatták a mezőgazdasági üzemek. Ez azt mutatja, hogy a népszámlálás megfelelő adataiból a foglalkoztatottak kétharmada hiányzik. A szerző megkísérli megbecsülni az összeírásból kimaradtak létszámát, majd egybeveti a kimaradtak személyi és egyéb jellemzőit a hiánytalanul számbavettekével.

A már említett külön adatfelvétel szerint 1981 folyamán pénzért hozzávetőleg 2,5 millió személy dolgozott a mezőgazdaságban legalább évi 1 napot. Az adott körbe a mezőgazdasági termeléssel, betakarítással és áruszállítással, valamint a farmok vezetésével-igazgatásával foglalkozó, bérért, illetve fizetésért dolgozó 14 éves és idősebb személyek tartoznak, beleértve a halázzal és a vadászattal foglalkozókat is.

Ha a népszámlálással azonos módon kívánunk eljárni, akkor a közel 2,5 milliós létszámból 11 százalékot levonnak, mivel ennyit képviselnek a 14, illetve a 15 évesek. A fennmaradó mintegy 2,2 millió főből márciusban 818 000, más hónapokban (lényegében időszakos dolgozókként és viszonylag gyenge mezőgazdasági kötődéssel) kereken 1,3 millióan dolgoztak. A márciusi létszám a már ismertett két adatforrásban nem tért el lényegesen egymástól.

A márciusban foglalkoztatottak háromnegyede a minisztériumi felvétel szerint 1981 folyamán legalább 9 hónapig állt mezőgazdasági alkalmazásban, és több mint felük egész éven át ott dolgozott. Háromnegyed részt tett ki azoknak az aránya, akik legalább 150 munkanapot teljesítettek, miközben a ledolgozott munkanapok egy főre jutó átlaga 218 volt. A megkérdezettek 79 százaléka nyilatkozott úgy, hogy mezőgazdaságbeli alkalmazását tekinti fő állásának.

A „márciusiak” 1981-ben körülbelül 7000 dollárt kerestek, amiből 6000-et tett ki a farmokon kapott összeg. Kilenctizedük esetében a mezőgazdasági keresetrész legalább a fele volt teljes (pénzbeni) keresetüknek. A megkérdezettek negyede töltött be az év folya-

resletével és ugyanakkor a gyakran energiaigényesebb exportárúk termelésének gyorsulásával függnek össze.

A villamosenergia-felhasználás hatékonysága az iparban az egész vizsgált időszakban a legnagyobb mértékben a Német Demokratikus Köztársaságban és Lengyelországban növekedett, ezzel szemben Bulgáriában az 1970-es évek pozitív tendenciái ellenére az energetikai hatékonyság hosszú távú átlagos növekedési üteme negatív maradt.

Ha tehát a hat szocialista ország gazdasági fejlődését a ráfordított termelési erőforrások hatékonysága szempontjából vizsgáljuk, megállapítható – mutat rá a szerző –, hogy népgazdaságuk fejlesztése (a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia kivételével) többnyire eszköz- és energiaigényes úton történt. Az extenzív növekedés tendenciái legerősebben az újonnan iparosított országokban (elsősorban Bulgáriában), illetve a sajátos termelési szerkezet folytán a Szovjetunióban voltak észlelhetők. A ráfordított munka alapján munkatakarékosnak jellemezhető a szocialista országok gazdasági fejlődése. 1975 után a vizsgált országokban jelentősen csökkent mind a három termelési erőforrás, mind pedig az általános hatékonyság növekedése.

A cikk harmadik része a hat szocialista ország gazdasági növekedését három tényező termelési függvényével elemzi. Az így elvégzett vizsgálat két fő összefüggésre mutatott rá:

– minél fejlettebb a gazdaság és minél korlátozottabb erőforrás-növekedéssel rendelkezik, annál jobban csökken a helyettesítési rugalmasság a termelési tényezők között; amennyiben a műszaki haladás hatására nem kerül sor a termelési folyamat hatékonyságának lényeges növekedésére, bármely termelési tényező korlátozása a gazdasági növekedés akadályát jelentheti;

– a másik következtetés összefügg a termelési erőforrások hatékonyságával, amely a vizsgált szocialista országokban húszéves átlagban viszonylag lassan nőtt, és üteme az utóbbi években lassult; e tekintetben fordulatot csak a rendelkezésre álló források intenzívebb felhasználásával lehet elérni, a gazdasági mechanizmus módosításai mellett.

(Ism.: *Csahók István*)

WHITENER, L. A.:

A MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMEK DOLGOZÓI

(A statistical portrait of hired farmerworkers.) – *Monthly Labor Review*. 1984. június 49–53. p.

A munkaügyi statisztikai kutatások kiterjedt bázisa az Egyesült Államokban a népszámlálások anyaga. Amikor azonban felhasználják ezeket az adatokat – figyelmeztet a szerző –, bizonyos pontatlanságokra, korlátokra tekintettel kell lenni. A népszámlálások foglalkoztatottsági adatai ugyanis egyetlen hétre vonatkoznak, általában március utolsó hetére. A mezőgazdaság idénysze-

rűsege és nagy munkaerőmozgása miatt azonban a farmok sok dolgozója hiányzik a censusok mezőgazdasági létszámadataiból, amennyiben az illetők márciusban nem dolgoztak a farmokon. Ez a hiány arra int, hogy a kérdéses adatokat óvatosan kell kezelni, hiszen a mezőgazdasági üzemekben foglalkoztatottak számát a népszámlálás leszűkíti.

A Mezőgazdasági Minisztérium – kétévenként esedékes decemberi adatfelvételével – szintén tudakolja az agrárdolgozók létszámát. Ebből kitűnik, hogy 1981 márciusában csak az egyharmada tevékenykedett a farmokon azoknak, akiket a teljes év folyamán bizonyos ideig a mezőgazdaságban alkalmaztak. Jóval gyakoribb volt az olyan eset, amikor a megkérdezetteket csupán júniusban, júliusban és augusztusban foglalkoztatták a mezőgazdasági üzemek. Ez azt mutatja, hogy a népszámlálás megfelelő adataiból a foglalkoztatottak kétharmada hiányzik. A szerző megkísérli megbecsülni az összeírásból kimaradtak létszámát, majd egybeveti a kimaradtak személyi és egyéb jellemzőit a hiánytalanul számbavettekével.

A már említett külön adatfelvétel szerint 1981 folyamán pénzért hozzávetőleg 2,5 millió személy dolgozott a mezőgazdaságban legalább évi 1 napot. Az adott körbe a mezőgazdasági termeléssel, betakarítással és áruszállítással, valamint a farmok vezetésével-igazgatásával foglalkozó, bérért, illetve fizetésért dolgozó 14 éves és idősebb személyek tartoznak, beleértve a halázzal és a vadászattal foglalkozókat is.

Ha a népszámlálással azonos módon kívánunk eljárni, akkor a közel 2,5 milliós létszámból 11 százalékot levonnak, mivel ennyit képviselnek a 14, illetve a 15 évesek. A fennmaradó mintegy 2,2 millió főből márciusban 818 000, más hónapokban (lényegében időszakos dolgozókként és viszonylag gyenge mezőgazdasági kötődéssel) kereken 1,3 millióan dolgoztak. A márciusi létszám a már ismertett két adatforrásban nem tért el lényegesen egymástól.

A márciusban foglalkoztatottak háromnegyede a minisztériumi felvétel szerint 1981 folyamán legalább 9 hónapig állt mezőgazdasági alkalmazásban, és több mint felük egész éven át ott dolgozott. Háromnegyed részt tett ki azoknak az aránya, akik legalább 150 munkanapot teljesítettek, miközben a ledolgozott munkanapok egy főre jutó átlaga 218 volt. A megkérdezettek 79 százaléka nyilatkozott úgy, hogy mezőgazdaságbeli alkalmazását tekinti fő állásának.

A „márciusiak” 1981-ben körülbelül 7000 dollárt kerestek, amiből 6000-et tett ki a farmokon kapott összeg. Kilenctizedük esetében a mezőgazdasági keresetrész legalább a fele volt teljes (pénzbeni) keresetüknek. A megkérdezettek negyede töltött be az év folya-

mán nem agrár jellegű állást is, és – főleg fizikai dolgozóként – átlagosan 101 napot dolgozott.

A márciusban számba vettek általában 20–45 évesek voltak, 34 éves átlaggal. Többnyire háztartásfőnek számítottak, és alapvetően őket terhelte családjuk eltartása. Csaknem 90 százalékuk férfi volt, és csupán negyedrésük lakott farmon.

Az alkalmazásban álló mezőgazdasági dolgozók gazdasági szempontból és iskolázottságukat tekintve hátrányos helyzetűek. Hiányos a szakképzettségük, kevés osztályt végeztek, ezért gyérek a lehetőségeik jobban fizetett állások megszerzésére. A márciusban (és más hónapokban is) dolgozók teljes keresete – mint említettük – körülbelül 7000 dollár volt, miközben az Egyesült Államok nem mezőgazdasági ágazatainak magán-szektorában átlagosan 13 000 dollárt kerestek a termelő dolgozók. A szegénységgel foglalkozó egyik – azonos évi – felvétel szerint a „márciusiak” családjának csaknem egyharmada a kisjövedelműek csoportjába tartozott.

A márciusban (még vagy már) nem alkalmazott agrárdolgozóknak laza a kapcsolata a mezőgazdasággal. Általában idénymunkások. Több mint felük alkalmi dolgozó, évi 25 napnál kevesebb (mezőgazdaságbeli) munkateljesítménnyel. 41 százalékuk olyan szezonálisan foglalkoztatott, aki a tárgyév folyamán 25–149 napot munkálkodott farmon. A kérdéses csoport 1981-ben átlagosan 38 napon át végzett agrár jellegű munkát. Az év nagyobb részében több mint felük nem tartozott a munkaerőforrásba, főként azért, mert még tanult. A farmon teljesített munkáját e nagy csoportnak kevesebb mint 10 százaléka vallotta éves főtevékenységének.

A szezonálisan foglalkoztatott agrárdolgozók – keresetük szempontjából erősen függtek a mezőgazdaságtól. Körülbelül 60 százalékuknak innen származott legalább a fél keresete. Ezt főleg az magyarázza, hogy nagy részük más módon nem is vett részt társadalmilag szervezett munkában, és az év túlnyomó részében nem jutott másfajta (készpénz) keresethez.

A most vizsgált csoport tagjai átlagosan fiatalabbak voltak, mint az előbbieken leírt dolgozók. Többnyire egyedülálló, és nem háztartásfők. Csaknem kétharmaduk saját házában lakott családjával együtt.

A márciusban nem alkalmazott agrárdolgozók – munkájuk eseti vagy idényszerű jellege és viszonylag kevés teljesített munkanapjuk miatt – 1981-ben alig több mint 1000 dollárt kerestek farmon végzett munkával. Nem mezőgazdasági munkával szerzett keresetük meghaladta amazokét, de együttvéve kisebb összeget értek el, mint a „márciusiak”. Feltehetően nem terhelte őket család-

fenntartói szerep, sőt valószínű, hogy keresetük csak kiegészítette annak a családnak a bevételét, amelyben éltek. Az átlagos családi jövedelem az ő esetükben valamivel nagyobb volt, mint a másik kategóriában, de így is jóval kisebb, mint az amerikai átlag. Kisjövedelműnek a „nem márciusiak” családjai közül éppen úgy csaknem egyharmad minősült, mint az előbbi csoportban.

Az idényszerűen, illetve alkalmilag foglalkoztatott 25 éves vagy idősebb mezőgazdasági dolgozók valamivel iskolázottabbak voltak, mint az alkalmazásban álló többi agrárdolgozó.

(Ism.: Somogyi Miklós)

ZUBKOV, A.:

AZ EURÓPAI KGST-TAGORSZÁGOK ENERGIATAKAREKOS GAZDASÁGI FEJLŐDÉSE

(Puti energoszberegajuscsego razvitija ekonomiki evropejszkih sztran SZÉV.) – *Voproszű Ekonomiki*, 1984. 10. sz. 99–107. p.

A gazdasági fejlődés intenzív módszereinek előtérbe kerülésével a szocialista országokban különösen nagy jelentőséget kapott a fűtőanyag- és energiafelhasználás hatékonyságának növelése. Ezzel kapcsolatban két tényező viszonyának elemzése válik elkerülhetetlenné: a termelés energiaigényességének csökkentése és az elsődleges energiaforrások felhasználásának növekedése az ország nemzeti jövedelmének különböző növekedési ütemei mellett. Ezzel összefüggésben vizsgálni kell a KGST-országok energiatakarékos gazdasági fejlesztésének módozatait a kölcsönös együttműködés alapján.

A nemzeti jövedelm fajlagos energiaigényességének stabil vagy egy-egy időszakban növekvő szintje azt bizonyítja, hogy a gazdasági növekedés nem feltétlenül jár együtt az energiamegtakarítással. Az energiamegtakarítás során a nemzeti jövedelem és az energiafelhasználás éves átlagos növekedési üteme közötti arány általában az első tényező túlsúlyát tükrözi (hozzávetőlegesen 4 és 3 százalék). Ebből felmérhető, hogy a gazdasági növekedésnek mekkora hányadát adja az energiafelhasználás növekedése (75 százalék), és milyen mértékben függ a nemzeti jövedelem fajlagos energiaigényességének csökkenésétől, tehát az energiamegtakarítás-tól (25 százalék).

A hatvanas években az európai KGST-országok (a Szovjetunió nélkül) gazdasági növekedésének 36 százalékát adta az energiaigényesség csökkenése, 64 százalékát pedig az energiafelhasználás növelésével érték el. A hetvenes években ez az arány 42, illetve 58 százalék volt.

Az energiakészletek felhasználásával kapcsolatos tényezők elemzése során számolni

mán nem agrár jellegű állást is, és – főleg fizikai dolgozóként – átlagosan 101 napot dolgozott.

A márciusban számba vettek általában 20–45 évesek voltak, 34 éves átlaggal. Többnyire háztartásfőnek számítottak, és alapvetően őket terhelte családjuk eltartása. Csaknem 90 százalékuk férfi volt, és csupán negyedrésük lakott farmon.

Az alkalmazásban álló mezőgazdasági dolgozók gazdasági szempontból és iskolázottságukat tekintve hátrányos helyzetűek. Hiányos a szakképzettségük, kevés osztályt végeztek, ezért gyérek a lehetőségeik jobban fizetett állások megszerzésére. A márciusban (és más hónapokban is) dolgozók teljes keresete – mint említettük – körülbelül 7000 dollár volt, miközben az Egyesült Államok nem mezőgazdasági ágazatainak magán-szektorában átlagosan 13 000 dollárt kerestek a termelő dolgozók. A szegénységgel foglalkozó egyik – azonos évi – felvétel szerint a „márciusiak” családjának csaknem egyharmada a kisjövedelműek csoportjába tartozott.

A márciusban (még vagy már) nem alkalmazott agrárdolgozóknak laza a kapcsolata a mezőgazdasággal. Általában idénymunkások. Több mint felük alkalmi dolgozó, évi 25 napnál kevesebb (mezőgazdaságbeli) munkateljesítménnyel. 41 százalékuk olyan szezonálisan foglalkoztatott, aki a tárgyév folyamán 25–149 napot munkálkodott farmon. A kérdéses csoport 1981-ben átlagosan 38 napon át végzett agrár jellegű munkát. Az év nagyobb részében több mint felük nem tartozott a munkaerőforrásba, főként azért, mert még tanult. A farmon teljesített munkáját e nagy csoportnak kevesebb mint 10 százaléka vallotta éves főtevékenységének.

A szezonálisan foglalkoztatott agrárdolgozók – keresetük szempontjából erősen függtek a mezőgazdaságtól. Körülbelül 60 százalékuknak innen származott legalább a fél keresete. Ezt főleg az magyarázza, hogy nagy részük más módon nem is vett részt társadalmilag szervezett munkában, és az év túlnyomó részében nem jutott másfajta (készpénz) keresethez.

A most vizsgált csoport tagjai átlagosan fiatalabbak voltak, mint az előbbieken leírt dolgozók. Többnyire egyedülálló, és nem háztartásfők. Csaknem kétharmaduk saját házában lakott családjával együtt.

A márciusban nem alkalmazott agrárdolgozók – munkájuk eseti vagy idényszerű jellege és viszonylag kevés teljesített munkanapjuk miatt – 1981-ben alig több mint 1000 dollárt kerestek farmon végzett munkával. Nem mezőgazdasági munkával szerzett keresetük meghaladta amazokét, de együttvéve kisebb összeget értek el, mint a „márciusiak”. Feltehetően nem terhelte őket család-

fenntartói szerep, sőt valószínű, hogy keresetük csak kiegészítette annak a családnak a bevételét, amelyben éltek. Az átlagos családi jövedelem az ő esetükben valamivel nagyobb volt, mint a másik kategóriában, de így is jóval kisebb, mint az amerikai átlag. Kisjövedelműnek a „nem márciusiak” családjai közül éppen úgy csaknem egyharmad minősült, mint az előbbi csoportban.

Az idényszerűen, illetve alkalmilag foglalkoztatott 25 éves vagy idősebb mezőgazdasági dolgozók valamivel iskolázottabbak voltak, mint az alkalmazásban álló többi agrárdolgozó.

(Ism.: Somogyi Miklós)

ZUBKOV, A.:

AZ EURÓPAI KGST-TAGORSZÁGOK ENERGIATAKAREKOS GAZDASÁGI FEJLŐDÉSE

(Puti energoszberegajuscsego razvitija ekonomiki evropejszkih sztran SZÉV.) – *Voproszű Ekonomiki*, 1984. 10. sz. 99–107. p.

A gazdasági fejlődés intenzív módszereinek előtérbe kerülésével a szocialista országokban különösen nagy jelentőséget kapott a fűtőanyag- és energiafelhasználás hatékonyságának növelése. Ezzel kapcsolatban két tényező viszonyának elemzése válik elkerülhetetlenné: a termelés energiaigényességének csökkentése és az elsődleges energiaforrások felhasználásának növekedése az ország nemzeti jövedelmének különböző növekedési ütemei mellett. Ezzel összefüggésben vizsgálni kell a KGST-országok energiatakarékos gazdasági fejlesztésének módozatait a kölcsönös együttműködés alapján.

A nemzeti jövedelm fajlagos energiaigényességének stabil vagy egy-egy időszakban növekvő szintje azt bizonyítja, hogy a gazdasági növekedés nem feltétlenül jár együtt az energiamegtakarítással. Az energiamegtakarítás során a nemzeti jövedelem és az energiafelhasználás éves átlagos növekedési üteme közötti arány általában az első tényező túlsúlyát tükrözi (hozzávetőlegesen 4 és 3 százalék). Ebből felmérhető, hogy a gazdasági növekedésnek mekkora hányadát adja az energiafelhasználás növekedése (75 százalék), és milyen mértékben függ a nemzeti jövedelem fajlagos energiaigényességének csökkenésétől, tehát az energiamegtakarítás-tól (25 százalék).

A hatvanas években az európai KGST-országok (a Szovjetunió nélkül) gazdasági növekedésének 36 százalékát adta az energiaigényesség csökkenése, 64 százalékát pedig az energiafelhasználás növelésével érték el. A hetvenes években ez az arány 42, illetve 58 százalék volt.

Az energiakészletek felhasználásával kapcsolatos tényezők elemzése során számolni

kell a nemzeti jövedelem éves átlagos növekedési ütemének mutatóival is. Az energetikai tényezőktől függően az egyes országok nemzeti jövedelmének éves növekedési ütemét célszerű két részre osztani: az egyik rész, amelyet az energiamegtakarítás és a termelés energiaigényességének csökkentése révén, a másik, amelyet az elsődleges energiakészletek felhasználásának növelésével érnek el. A számítások arról tanúskodnak, hogy 1961 és 1977 között az európai KGST-országokban (a Szovjetunió nélkül) a nemzeti jövedelem 5,7 százalékos éves átlagos növekedési ütemének 2 százalékát az energiamegtakarítás adta, az 1971–1980-as időszakban ezt az arányt sikerült 2,4 százalékra növelni.

Megfigyelhető, hogy a hatvanas években az európai KGST-országokban az energiatakarékos növekedés dinamikája nagyobb volt, mint sok fejlett tőkés országban. Ebben az időszakban például az Egyesült Államokban, Olaszországban, részben a Német Szövetségi Köztársaságban, valamint Franciaországban a gazdasági növekedést minden területen az energiafelhasználás növekedése kísérte. A két utóbbi országban a nemzeti jövedelem éves átlagos növekedési ütemét csupán 0,1–0,3 százalékban kísérte energiamegtakarítás. Csak Nagy-Britanniában érte el ez a szám a 2,3 százalékot. A könnyen hozzáférhető fűtőanyag és az alacsony árak a hatvanas években nem ösztönözték a tőkés országokat energiamegtakarításra.

Megváltozott a helyzet a hetvenes években, az energiaválság idején. Ebben az időszakban a nemzeti jövedelem növekedését Nagy-Britanniában teljes egészében, az Egyesült Államokban, a Német Szövetségi Köztársaságban és Franciaországban pedig fele arányban a termelés energiaigényességének csökkentésével érték el. Az európai KGST-országokban az 1971–1980-as időszakban a nemzeti jövedelem éves átlagos növekedési ütemének 1,7–4,2 százaléka energiamegtakarítás következményeként jött létre, míg a főbb nyugat-európai országokban ez a szám csak 1,5–1,8 százalék volt.

Attól függetlenül, hogy a hatvanas és a hetvenes években az európai KGST-országokban az energiamegtakarítás hatékony volt, a nyolcvanas évek elején a nemzeti jövedelem energiaigényessége még igen magasnak mutatkozott ezekben az országokban. Így például Csehszlovákiában az egységnyi nemzeti jövedelemre jutó energiafelhasználás 40–60 százalékkal nagyobb, mint a fejlett tőkés országokban. E tekintetben a legkedvezőbb a helyzet Magyarországon, ahol a számítások szerint ez a mutató 35–40 százalékkal kisebb, mint a KGST-országok átlaga.

Az európai KGST-országok többségében megfigyelhető magas energiaigényesség több okkal magyarázható. Elsősorban azt kell

megemlíteni, hogy ugyanaz az energiaszükséglet többféle energiahordozóval is kielégíthető, de ennek eredményeképpen más-más lesz a termelés energiaigényességi mutatója is. Így a jelenlegi műszaki és technológiai körülmények között a kőolaj és kőolajszármazékok felhasználása magasabb energetikai hatékonyságot biztosít, mint a feketeszén vagy a barnaszén felhasználása.

Az energiamegtakarítás növelése és a nemzeti jövedelem energiaigényességének csökkentése jelentős mértékben függ a termelés műszaki színvonalától, az energiatermelő és energiafelhasználó ágazatok műszaki rekonstrukciójának ütemétől és méreteitől, ennek során pedig a fűtőanyag és energia hatékonyabb felhasználását biztosító, újszerű technológiai megoldások alkalmazásának mértékétől.

A gazdasági szerkezet korszerűsítése az energiatakarékos termelési folyamatok gyors ütemű kidolgozásával és alkalmazásával, a működtetésük során minimális mennyiségű energiát felhasználó új termékek kifejlesztésével és gyártásával érhető el.

Az energiatakarékosság fokozásával és az energiaigényesség csökkentésével kapcsolatos intézkedéseknek összefüggésbe kell kerülniük a hazai fűtőanyag-termelés költségeivel és a különböző fajtájú importált energiahordozók külkereskedelmi áraival. A nemzeti jövedelem energiaigényességének érték szerinti és természetes mutatói különböző irányban mozoghatnak. Például a hazai szén arányának növekedése és az importált kőolaj arányának csökkenése az energiámérlegben az egységnyi nemzeti jövedelemre jutó fajlagos fűtőanyagköltségek növekedéséhez vezet, de emellett csökkenhet a fűtőanyag értéke a nemzeti jövedelemhez viszonyítva.

Az egységnyi nemzeti jövedelemre jutó energiaköltség növekedési tendenciáját nem lehet lefékezni egy-egy helyi intézkedéssel vagy csupán egy-egy ágazaton belül. Az egész népgazdaságot átfogó intézkedéskomplexumra van szükség valamennyi KGST-országban. E probléma megoldásának egyik legfontosabb irányvonala az atomenergia gyorsított ütemű fejlesztése.

A KGST-országokban 1983 elején működő atomerőművek összkapacitása 22 millió kilowatt volt. Ebből az európai KGST-tagországokra (a Szovjetunió nélkül) 5 millió kilowatt jutott. Az egyeztetés, tervezés, építkezés stádiumában levő objektumok az európai tagországokban (a Szovjetunió nélkül) újabb 23 millió kilowatt energiát biztosítanak majd. 1990-re az atomenergia részesedése az összes energiatermelésből az egyes KGST-országokban várhatóan 15–30 százalék, Bulgáriában pedig 40 százalék körül lesz.

(Ism.: Gábos Zsuzsa)

DEMOGRÁFIA

IL'INA, I.:

A NÉPESSÉG CSALÁDI ÁLLAPOT SZERINTI ÖSSZETÉTELÉNEK SZÁMÍTÁSA

(Metod razsceta bracsnoj sztrukturü naszelenija v mezsperepisznoj period.) – *Vesztnik Sztatiszt.* 1984. 7. sz. 12–17. p.

A cikk módszert javasolt a különböző családi állapotú személyek számának kiszámítására a népszámlálások közötti időszakban országos szinten és a szövetségi köztársaságok szintjén, az 1979. évi népszámlálási adatok és a népmozgalmi nyilvántartási adatok alapján.

A házasság népelem összetételének számításához az alábbi elsődleges statisztikai információk szükségesek és állnak rendelkezésre:

- a különböző családi állapotú személyek száma 1979 elején a népszámlálás adatai szerint;
- az eddig házasságban még nem éltek, az özvegyek és az elváltak által kötött házasságok száma, a naptári évben a házasságra lépők kora szerint;
- a naptári évben felbontott házasságok száma az elvált személyek kora és a házasság időtartama szerint;
- az adott évben elhunytak száma családi állapot szerint;
- a házasságban és nem házasságban élő vándorlók száma;
- az adott évben születettek száma.

A fenti adatok segítségével kiszámítható a népelem családi állapot szerinti megoszlása a korösszetétel figyelmen kívül hagyásával, vagy pedig a 16 évnél idősebb népelemre összesen. Korcsoportok szerint részletesebben bontott információ előállítására nincs lehetőség, mivel nincs kor és családi állapot szerint részletezett vándorlási nyilvántartás.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján a következő kategóriákba tartozók számát lehet kiszámítani: házasságban, nem házasságban, özvegyek, elváltak, országosan összesítve, férfiak és nők bontásban, az 1979. évet követő minden egyes év elejére vonatkozóan. Országos szinten és a szövetségi köztársaságok szintjén város–falu bontású adatokat csak két kategóriára (házasságban és nem házasságban) tudnak számítani; ezeket az adatokat a vándorlási statisztika feldolgozása során gyűjtik ki.

A családi állapot szerinti népelemösszetétel-számítások végső eredményének egyeznie kell a becsült globális népelemszámmal. Ennek érdekében a különböző kategóriákba tartozó személyek számát a népelemszám becslése után számítják ki, felhasználva annak végleges és közbeeső eredményeit, a különböző arányok betartása mellett. A város–falu bontású családi állapot szerinti népelemstruktúra-számításoknál felhasznált valamennyi értéknek bármely régióra vonatkozóan egyeznie kell a becsült népelemszámmal (a véglegesített változattal), és tar-

talmazniuk kell minden korrekciót. Az elhalálozottak számát, amennyiben adatkorrigálás történt, arányosan kell elosztani a házasságban élők és a házasságban nem élők között.

Hasonlóan számítják ki a városi népelem vándorlási többletét. Az adott terület lakosságának vándorlási többletét a megfelelő kérdőívben meglévő arányok szerint osztják fel házasságban és nem házasságban élők között.

A számításokhoz nem minden elemet lehet statisztikai adatokkal biztosítani. A községekbe költözöttek és onnan eltávozottak családi állapotáról nincsenek adatok, ezeket az értékeket számítás útján kell megállapítani.

A különböző családi állapotú személyek számának kiszámításához a népszámlálást követő évre vonatkozóan módosítják a népszámlálási év folyamatos nyilvántartási adatait. A folyamatos nyilvántartási adatok az 1979. január 1 és december 31 közötti időszakra vonatkoznak, a népszámlálás pedig a január 17-i állapotot rögzítette. Ezért a természetes népmozgalmi és vándorlási nyilvántartási adatokat korrigálni kell.

A számítás centralizáltan történik valamennyi területi egységre: először az egész Szovjetunióra és a szövetségi köztársaságokra, majd a megyei közigazgatási bontással rendelkező köztársaságokra, megyékre, határvidékekre, autonóm köztársaságokra. Ennek során az országos becsült adatok szolgálnak alapul a szövetségi köztársaságok számításainak kiegyensúlyozásához, az utóbbiak adatai pedig a megyei, a határvidéki stb. számítások kiegyensúlyozásához.

A számítás több szakaszban történik. Először kiszámítják a házasságban és a nem házasságban élők év végi számát, csak a természetes népmozgalmat véve figyelembe. Majd ezt követően a vándorlók számát felosztják házasságban és nem házasságban élők minden területi egység városi lakosságára vonatkozóan.

Az ismeretlen családi állapotú személyeket az egyes kategóriák között az ismert családi állapotú személyek arányában osztják el. Ennek során valamennyi országos értéket (Szovjetunió összesen) a szövetségi köztársaságok adatainak összegezésével kapják.

Bár a javasolt számítási módszer a rendelkezésre álló adatok mellett jelenleg az egyedüli lehetséges eljárás, a nyilvántartás sajátosságaiból adódóan nem biztosíthat teljes egybeesést a népelem családi állapot szerinti megoszlásának számított értékei és a soron következő népszámlálás tényleges adatai között, és így a különböző forrásokból származó adatok nem hasonlíthatók teljesen össze.

(Ism.: *Bucsányi Miklósné*)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANNUAIRE statistique du Luxembourg 1983/1984. Éd. par le Service Central de la Statistique et des Études Économiques. Luxembourg. 1984. STATEC. XX, 460 p.

Luxemburg statisztikai évkönyve, 1983–1984.
I 30 B 6/1983–1984

ANUARIO estadístico de Cuba 1982. Ed.: Comité Estatal de Estadística. La Habana. 1983. Comité Estatal de Estadist. 591. p.

Kuba statisztikai évkönyve, 1982.
I 75 C 1/1982

KOREA annual 1983. A comprehensive handbook on Korea. Seoul. 1983. Joanhap News Agency. 712 p.

Dél-Korea évkönyve, 1983.
I 42 C 388/1983

NARODNOE hozjajsztvo Beloruszskoj SZSZR v 1982. g. Sztatiszticeszkij ezsegodnik. Izd.: Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie Beloruszskoj SZSZR. Minszk. 1983. Belorusz'. 229 p.

A Belorusz SZSZK népgazdasága, 1982. Statisztikai évkönyv.
I 42 C 124/1982

NARODNOE hozjajsztvo RSZFSZR v 1982. g. Sztatiszticeszkij ezsegodnik. Izd.: Central'noe Sztatiszticeszkoe Upravlenie. RSZFSZR. Moszkva. 1983. Finanszü i Sztatiszt. 303 p.

Az Oroszországi SZSZK népgazdasága, 1982. Statisztikai évkönyv.
I 42 C 202/1982

NEW ZEALAND official yearbook 1983. Compil. by the Department of Statistics. Wellington. 1983. Dept. of Statist. VIII, 1038 p.

Új-Zéland statisztikai évkönyve, 1983.
I 95 C 1/1983

PALESTINIAN statistical abstract 1982. Ed. by the Palestine Liberation Organisation. – Central Bureau of Statistics. Damascus. 1982. PLO. LV, 455 p.

Palesztin statisztikai évkönyv, 1982.
I 98 B 9/1982

ROCZNIK statystyczny wojewodztw 1983. Wyd.: Główny Urząd Statystyczny. Warszawa. 1983. GUS. LVII, 330 p.

A lengyel vajdaságok statisztikai évkönyve, 1983.
I 22 C 15/4

SO lieu thong ke 1981. – Statistical data of the Socialist Republic of Vietnam. Hanoi. 1982. Tong cuc Thong Ke. 133 p.

Vietnam statisztikai évkönyve, 1981.
I 105 B 1/1981

STATISTICAL handbook of Thailand 1982. Bangkok. 1983. Nat. Statist. Off. 189 p.

Thaiföld statisztikai évkönyve, 1982.
I 58 D 2/1982

STATISTICAL yearbook of the Republic of China (Tajvan) 1982. Ed. by the Directorate-General of Budget, Accounting and Statistics. Taipei. 1983. DGBAS. XI, 732 p.

Tajvan statisztikai évkönyve, 1982.
I 52 B 10/1982

TÜRKIYE istatistik yilligi 1983. – Statistical yearbook of Turkey. Ankara. 1983. Devlet İstatist. İnstitüsü. XXXIV, 465 p.

Törökország statisztikai évkönyve, 1983.
I 50 B 5/1983

YEARBOOK of Nordic statistics 1983. – Nordisk statistisk årsbok. Stockholm. 1984. Nordic Council – Nordic Statistical Secretariat. 404 p.

A skandináv országok statisztikai évkönyve, 1984.
I 41 C 204/1984

ALTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

BREWER, K. R. W. – HANIP, M.: Sampling with unequal probabilities. New York – Heidelberg – Berlin. 1983. Springer. XX, 164 p.

Mintavétel egyenlőtlen valószínűségekkel.
605 168

DACUNHA-CASTELLE, D. – DUFLO, M.: Probabilité et statistiques. Tom. 2. Problèmes à temps mobile. Paris, etc. 1983. Masson. XIV, 286 p.

Valószínűség és statisztika.
706 696

FLURY, B. – RIEDWYL, H.: Angewandte multivariate Statistik. Computergestützte Analyse mehrdimensionaler Daten. Stuttgart – New York. 1983. Fischer. IX, 187 p.

Alkalmazott többváltozós statisztika.
705 892

HANDBOOK on statistical data processing methodology. Ed. by the United Nations Economic Commission for Europe. New York. 1983. UN. 165 p.

Az adatfeldolgozás módszertanának kézikönyve.
806 126

HOGG, R. V. – TANIS, E. A.: Probability and statistical inference. New York. – London. 1893. Macmillan. IX, 533 p.

Valószínűségszámítás és statisztikai következtetés.
706 989

KALTON, G.: Compensating for missing survey data. Ann Arbor. Mich. 1983. ISR. 157 p.

Hiányzó felvételi adatok pótlása.
706 944

KIY, M.: Ein disagregiertes Prognosesystem für die Bundesrepublik Deutschland. Berlin, usw. 1984. Springer. XVIII, 276 p.

A Német Szövetségi Köztársaság dezaggregált előrejelzési rendszere.
706 665

MARIC, N.: Analiza vremenskih serija. Beograd. 1982. Sav. Zav. za Statist. 129 p.

Idősorelemzés.
706 914

MATEMATIK für Wirtschaftswissenschaftler 1. Lineare Algebra (V. T. Gal, H. – J. Kruse usw.) – 2. Analysis. (V. T. Gal – H. J. Kruse) – 3. Lineare Optimierung. (V. T. Gal) Berlin usw. Springer. 1983. Matematika közgazdászok számára, 1–3. köt.

805 993–805 995

NON-LINEAR parametric optimization. By B. Bank, J. Guddat, etc. Berlin. 1982. Akad. Verl. 226 p.

Nem lineáris paraméterek optimalizálása.
706 253

PANKRATZ, A.: Forecasting with univariate Box-Jenkins models. Concepts and cases. New York, etc. 1983. Wiley. XIV, 562 p.

Előrejelzés egyváltozójú Box-Jenkins modellekkel.
706 991

PREDICTION theory and harmonic analysis. The Pesi Masani Vol. (Festschrift in honour of P. Masani). Amsterdam – New York – Oxford. 1983. North Holland Publ. Co. XXI, 446 p.

Előrejelzési elmélet és harmonikus elemzés.
605 301

RAO, M. M.: Probability theory with applications. Orlando Fla, etc. 1984. Acad. Press. XII, 495 p.

Valószínűségszámítás alkalmazásokkal.
640 700

REYNOLDS, H. T.: Analysis of nominal data. Beverly Hills – London. 1982. Sage Publ. 82 p.

Nominális adatok elemzése.
605 295

GAZDASÁGSTATISZTIKA

ANNUAL report of the retail price survey 1982. Tokyo. 1983. Statist. Bureau. 37, 547 p.

Éves beszámoló a japán kiskereskedelmi árfelvételeiről, 1982.

I 51 C 43/1982

ARBEIDSMARKEDSTATISTIKK 1982. — Labour market statistics. Oslo — Kongsvinger. 1983. Statist. Sentralbyra. 210 p.

Norvégia munkaerő-statisztikája, 1982.

I 40 B 44/393

ASIAN and Pacific economic co-operation. Ed. by the Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. New York. 1983. U. N. VIII, 365 p.

Ázsia és Óceánia gazdasági együttműködése.

605 745

CONTABILIDAD nacional de España. Bse: 1970. Anos 1970—1980—1981. Provisional y avance de 1982. Madrid. 1983. Inst. Nac. de Estadist. 331 p.

Spanyolország nemzetgazdasági elszámolásai 1970—1980—1981.

I 34 B 51/1982

EKONOMICKY vyvoj 1982. CSSR, CSR, SSR, kraje, okresy. Vyd.: Federální statistický úrad — Český statistický úrad — Slovenský statistický úrad. Praha. 1983. SEVT. 213 p.

Csehszlovákia gazdasági fejlődése, 1982.

I 2 C 145/1982

ENQUÊTE sur l'emploi de 1983. Résultats détaillés. Paris. 1984. INSEE. 207 p.

Felvétel a francia foglalkoztatottságról, 1983.

I 33 B 235/96

GEOGRAPHICAL distribution of financial flows to developing countries. Disbursements, — commitments — external debts — economic indicators 1979—1982. Répartition géographique des ressources financières mises à la disposition des pays en développement. Versements — engagements — dette extérieure — indicateurs économiques. Paris. 1984. OECD. XVI, 260 p.

A fejlődő országokba irányuló pénzügyi források földrajzi megoszlása.

I 33 B 313/1979—1982

KLODT, H.: Produktivitätsschwäche in der deutschen Wirtschaft. Tübingen. 1984. Mohr. IX, 144 p.

A Német Szövetségi Köztársaság gazdasági termelékenységének gyengeségei.

706 903

KONSUMENTPRISER och indexberäkningar 1982. — Consumer prices and index computations 1982. Stockholm. 1983. Statist. Centralbyran. 55 p.

Fogyasztói ár- és indexszámítások Svédországban, 1982.

I 41 C 141/1982

KREDITMARKEDSTATISTIKK. Private og offentlige banker 1982. — Credit market statistics. Private and public banks 1982. Oslo — Kongsvinger. 1983. Statist. Sentralbyra. 312 p.

Norvégia hitelpiac-statisztikája, 1982.

I 40 B 44/423

LABOUR force sample survey 1981. — Enquête par sondage sur les forces de travail. Luxemburg. 1983. EUROSTAT. 153 p.

Reprezentatív munkaerő-felvétel az Európai Községek országában, 1981.

I 30 B 54/1981

LEONTIEF, W.: Gazdaságelmélet, tények és gazdaságpolitika. (Theories, facts and policies.) Ford.: Nyáry Zs. Bp. 1984. Stat. K. 94 p.

706 811

LONG-TERM models at work. Ed. by M. Augustinovic. Bp. 1984. Akad. K. 384 p.

Népgazdasági modellek a távlati tervezésben.

706 720

LÖNNSTATISTIKK 1982. — Wage statistics. Oslo — Kongsvinger. 1983. Statist. Sentralbyra. 103 p.

Norvégia munkabér-statisztikája, 1982.

I 40 B 44/410

The **MEASUREMENT** of labor cost. Ed. by J. E. Triplett. Chicago — London. 1983. Univ. of Chicago Press. XI, 539 p.

A munkaerőköltség mérése.

604 703

MIR szocializma v cifrah i faktah 1982. Szpravocnik. Moszkva. 1983. Politizdat. 158 p.

A szocialista világ számokban és tényekben, 1982.

I 42 D 52/1982

MONGOL'SZKAJA Narodnaja Reszpublika: éffektivnoszt' bratszkoego szotrudnicesztva. Moszkva. 1983. SZEV. 44, 2 p.

Mongólia: a testvéri együttműködés hatékonysága.

505 995

NASJONALREGNSKAP 1971—1982. — National account. Oslo — Kongsvinger. 1983. Statist. Sentralbyra. 233 p.

Norvégia nemzetgazdasági elszámolásai, 1971—1982.

I 40 B /

NATIONAL accounts 1953—1982. Vol. 1. Main aggregates. — Comptes nationaux. Vol. 1. Principaux agrégats. Paris. 1984. OECD. 101 p.

Az OECD-országok nemzetgazdasági elszámolásai, 1953—1982.

I 33 B 179/1953—1982

NATIONAL income and expenditure accounts. The annual estimates 1968—1982. Ottawa. 1983. Statist. Canada. 110 p.

Kanada nemzeti jövedelme és kiadásai.

I 71 B 58/1982

PREISE und Preisindize für die Lebenshaltung 1933. Hrg.: Statistisches Bundesamt. Wiesbaden. Stuttgart — Mainz. 1984. Kohlhammer. 180 p.

Az életvitel árai és árándexei a Német Szövetségi Köztársaságban, 1983.

I 4 B 59 I/1983

PRICE level measurement. Proceedings from a conference. — Le mesure du niveau des prix. Actes du colloque tenu. Ottawa. 1982. November. Ed. by W. E. Diewert, C. Montmarquette. Ottawa. 1983. Statist. Canada. 179 p.

Az árszínvonal mérése.

806 350

STAND und Entwicklung der Erwerbstätigkeit 1982. Hrg.: Statistisches Bundesamt. Wiesbaden. Stuttgart — Mainz. 1983. Kohlhammer. 122 p.

A kereső tevékenység helyzete és alakulása a Német Szövetségi Köztársaságban, 1982.

I 4 B 185/1982

STANDARDIZED input-output tables of ECE countries for years around 1975. New York. 1982. U. N. 35 p., 45 t.

Az Európai Gazdasági Közösség országainak szabványosított input-output táblái az 1975 körüli években.

I 31 B 170/34

STRUCTURAL data base tables by branch 1960—1981. Luxembourg. 1983. EUROSTAT. 173 p.

Az Európai Gazdasági Közösség országainak strukturális adatbázistáblái ágazatok szerint, 1960—1981.

805 991

TAVOLA intersettoriale dell'economia italiana per l'anno 1978. Versione a 84 branche. Roma. 1983. Ist. Centrale di Statist. 206 p.

Az olasz gazdaság input-output táblái, 1978.

I 32 B 108/S/1983/21

TERWEY, M.: Einkommensanalysen mit unterschiedlich differenzierten Klasseneinteilungen. Mannheim. 1984. Univ. Mannheim. 74 p.

Jövedelemelemzések megkülönböztethetően differenciált osztálybesorolásokkal.

480105 /40

WORLD economic outlook. A survey by the staff of the International Monetary Fund. Washington. 1984. IMF. IX, 222 p.

Világ gazdasági kitekintés.

806 409

DEMOGRÁFIA – KULTÚRSTATISZTIKA –
EGÉSZSÉGÜGYI STATISZTIKA

- ANNUAL** estimates of the population of Scotland 1982. Edinburgh. 1983. H.M.S.O. 10 p.
Skócia népességének éves becslése, 1982.
I 36 B 332/1982
- AMMATILLISET** oppilaitokset 1982. – Yrkesläroanstalerna 1982. – Vocational education. 1982. Helsinki. 1984. Valtion painatuskeskus. 86 p.
Szakoktatás Finnországban, 1982.
I 43 B 14/1/1982
- BERICHT** über das Gesundheitswesen in Österreich im Jahre 1982. Hrsg. vom Bundesministerium für Gesundheit und Umweltschutz in Zusammenarbeit mit dem Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien. 1984. Staatsdruck. 81, 267 p.
Beszámoló Ausztria egészségügyéről, 1982.
I 2 B 179/1982
- DEMOGRAPHIC** and socio-economic characteristics of the Palestinian Arabs in the Syrian Arab republic. Ed. by the Palestine Liberation Organization. Central Bureau of Statistics. Damascus PLO. Survey 1. Khan Dannoun Camp. 1982. VI, 56 p. Survey 2. Khan Al-Sheeh Camp. 1983. VII, 61 p.
Survey 3. Bebena Camp. 1983. VII, 61 p.
Survey 4. Jaramana Camp. 1982. VII, 61 p.
Survey 5. Sit-Zeinab Camp. 1982. VII, 61 p.
A palesztinai arabok demográfiai és társadalmi-gazdasági jellemzői Szíriában.
I 98 B 12/1982/1–5.
- The **EGYPTIAN** fertility survey 1980. A summary of findings. London. 1983. Int. Statist. Inst. 33 p.
Egyiptomi termékenységi felvétel, 1980.
I 37 C 63/42
- FERTILITY** levels and trends as assessed from twenty World Fertility Surveys. New York. 1983. UN. XV, 299 p.
A termékenység szintje és trendje. Becslés húsz Világtermékenységi Vizsgálatból.
806 108
- INDAGINE** statistica sulla ricerca scientifica. Dati di consuntivo: anno 1980 e retrospettivi. Dati di previsione: anni 1981 e 1982. Roma. 1983. Ist. Centrale di Statist. 56 p.
Statistikai felvétel a tudományos kutatásról Olaszországban.
I 32 B 108/S/1983/17
- Die **KINDERGARTEN/Kindertagesheime**. Berichtsjahr 1982/1983. Bearb. im Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien. 1983. Österr. Staatsdruck. 241 p.,
Óvodák, napközi otthonok Ausztriában, 1982/1983.
I 2 B 125/683
- LAND, K. C. – ROGERS, A.:** Multidimensional mathematical demography: an overview. Austin. Tex. 1981. Univ. of Texas. 38 p.
Multidimenzionális matematikai demográfia.
471 636/1980–1981/19
- MARITAL** status and fertility: a comparative analysis of World Fertility Survey data for twenty-one countries. New York. 1983. UN. VI, 107 p.
Családi állapot és termékenység: a Világtermékenységi Vizsgálat adatainak összehasonlító elemzése huszonegy ország vonatkozásában.
806 281
- MORTALITY** statistics 1980. Review of the Registrar General on deaths in England and Wales 1980. London. 1983. H.M.S.O. IX, 18 p.
Anglia és Wales halálozási statisztikája, 1980.
I 36 B 265/2
- ÖSTERREICHISCHE** Hochschulstatistik. Studienjahr 1980/1981. Bearb. im Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien. 1983. 463 p.
Osztrák főiskolai statisztika, 1980/1981 tanév.
I 2 B 125/692
- POHYB** obyvatelstva v Československé Socialistické Republice v letech 1919–1982. Praha. 1983. Federální Statist. Urad. 296 p.
Csehszlovákia népmozgalma, 1919–1982.
I 2 B 180/1983/50
- RECENSEMENT** de la population du 31 mars 1981. Vol. 2. Caractéristique socio-économiques de la population. Éd. par le Service Central de la Statistiques et des Études Économiques. Luxembourg. 1984. STATEC. 195 p.
Luxemburg népszámlálása, 1981. március 31.
I 30 B 171/2
- RUTSTEIN, S. O.:** Infant and child mortality: levels, trends, and demographic differentials. Voorburg – London. 1983. Int. Statist. Inst. – World Fertility Survey. 124 p.
Csecsemő- és gyermekhalandóság: szintek, trendek és demográfiai különbségek.
471 581/24
- SMITH, P. C. – SHADIDULLAH, M. – ALCANTARA, A. N.:** Cohort nuptiality in Asia and the Pacific: an analysis of WFS Surveys. Voorburg – London. 1983. Int. Statist. Inst. – World Fertility Survey. 34 p.
Kohorsz nupcialitás Ázsiában és Óceániában: a a Világtermékenységi Vizsgálat elemzése.
471 581/22
- STATISTIKÉ** és fysikés kinézés to u pléthysmou és Hellados etous 1980. – Mouvement naturel de la population de la Grèce en 1980. Athénai. 1983. Ethnikon typ. LIII, 175 p.
Görögország természetes népmozgalma, 1980.
I 49 B 31/1980
- STATISTIQUES** du mouvement de la population. Vol. 2. Années 1966 a 1982. Éd. par le Service Central de la Statistique et des Études Économiques. Luxembourg. 1984. STATEC. 233 p.
Luxemburg népmozgalmi statisztikája, 1966–1982.
I 30 B 25/1966–1982
- TECHNICAL** and vocational education in the world 1970–1980. A statistical report. Paris. 1983. UNESCO. 89 p.
Műszaki és szakmai képzés a világon, 1970–1980.
I 33 B 290/47
- VOLKSZÄHLUNG** 1981. Hauptergebnisse. I. Tirol. Bearb.: im Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien. 1984. Österr. Staatsdruck. XVII, 67 p., 1 térk.
Ausztria népszámlálása, 1981. Tirol.
I 2 B 124/630/2
- WILLIGAN, J. D. – LYNCH, K. A.:** Sources and methods of historical demography. New York, etc. 1982. Acad. Press. XV, 505 p.
A történeti demográfia forrásai és módszerei.
605 179

A STATISZTIKA EGYÉB TERÜLETEI

- ANNUAL** oil and gas statistics 1981–1982. – Statistiques annuelles du pétrole et du gaz naturel 1981–1982. Paris. 1984. OECD. IEA. XXXII, 521 p.
Az OECD-tagországok éves olaj- és gázstatisztikája, 1981–1982.
I 33 B 187/1981–1982
- ANNUAL** review of the chemical industry 1982. New York. 1984. UN-ECE. VII, 79, 209 p.
A vegyipar nemzetközi áttekintése, 1982.
I 72 B 359/1982
- BAUSTATISTIK.** Gerätebestand im Hoch- und Tiefbau am 31. 12. 1982. Bearb. im Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien. 1983. Österr. Staatsdruck. 115 p.
Ausztria építkezési statisztikája, 1982.
I 2 B 125/694
- EDWARDS, A.:** Oil import of developing countries. Forecasts to 1995. London. 1982. EIU. 1, 122 p.
A fejlődő országok olajbehozatala. Előrejelzés 1995-ig.
806 371
- EG-Rohstoffbilanzen** 1981. Luxembourg. 1983. EU-ROSTAT. 41 p.
Az Európai Közösségek nyersanyagmérlegei, 1981.
I 30 B 152/1981

- ENERGETSKI** bilans SFR Jugoslavije 1982. — Overall energy balance for SFR of Yugoslavia 1982. Beograd. 1983. Sav. Zav. za Statist. 57 p., 1 t.
Jugoszlávia energiamérlege, 1982.
I 46 B 56/1982
- FAO production yearbook 1982.** — Annuaire FAO de la production. — Anuario FAO de production. Rome. 1983. FAO. V, 320 p.
FAO termelési évkönyv, 1982.
I 72 C 263/1982
- FORESTATISTIK 1976–1980.** Luxemburg. 1983. EU-ROSTAT. 188 p.
Az Európai Közösségek tagországainak erdészeti statisztikája, 1976–1980.
I 30 B 107/1976–1980
- GRAIN trade of Canada 1981–1982.** — Le commerce des grains au Canada. Ed. by the Statistics Canada. — Canadian Grain Commission. Ottawa. 1983. Statist. Canada. 121 p.
Kanada gabonakereskedelme, 1981–1982.
I 71 B 63/1981–1982
- GROSS- und Einzelhandelsstatistik 1983.** Umsatz, Wareneingang und Beschäftigte. Monatsergebnisse. Hrsg. v. Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien. 1984. ÖStZ. 120 p.
Ausztria nagy- és kiskereskedelmi statisztikája, 1983.
I 2 B 125/715
- HEM, K-G.: Energiundersökelsen 1980.** Oslo — Kongsvinger. 1983. Statist. Sentralbyra. 46 p.
Energiavizsgálatok, 1980.
471 569/1983/12
- HIRSCHFELD, A. — VERDIER, R.: Le secteur coopératif en France.** Paris. 1984. La Doc. Française. 144 p.
A szövetkezeti szektor Franciaországban.
471 544/4757
- Der INDEX der Industrieproduktion, der Index der industriellen Produktivität.** Revision 1981. Wien. 1983. Österr. Staatsdruck. 239 p.
Az ipari termelés indexe, az ipari munkatermelékenység indexe Ausztriában.
I 2 B 125/682
- L'INDUSTRIE sidérurgique en 1982.** — The iron and steel industry in 1982. Paris. 1984. OCDE. 49 p.
Az OECD-tagországok vas- és acélipara, 1982.
I 33 B 171/1982
- L'INFORMACION estadística industrial de México.** Ed.: Secretaria de Programación y Presupuesto. Mexico. 1983. SPP. 12 p.
Mexikó iparstatisztikai tájékoztatója.
605 687
- IRON and steel industry.** Annual statistics for the United Kingdom 1982. Publ. by the Iron and Steel Statistics Bureau. Croydon. 1983. The Stanhope Press. 66 p.
Az Egyesült Királyság vas- és acélipari statisztikája, 1982.
I 36 C 92/1982
- KANAFANI, H.: Oil and development. A case study of Iraq.** Lund. 1982. Univ. of Lund. VIII, 223 p.
Olaj és fejlődés. Esettanulmány Irakról.
706 900
- LACHLER, U.: The elasticity of substitution between imported and domestically produced goods in Germany.** Kiel. 1984. Univ. Kiel. 35 p.
Az importált és a hazai termékek helyettesítésének rugalmassága a Német Szövetségi Köztársaságban.
471 539/200
- LANDBRUKSTELJING 20, Juni 1979.** H. 6. Hagebruk. — Census of agriculture and forestry 20 Juni 1979. Vol. 6. Horticulture. Oslo — Kongsvinger. 1983. Statist. Sentralbyra. 124 p.
Mezőgazdasági és erdészeti felvétel Norvégiában, 1979. Kertészet.
I 40 B 44/363
- MAGNIEZ, J.: Les comptes de l'industrie. La situation de l'industrie française en 1982.** Paris. 1983. INSEE. 198 p.
Az ipar számlái. A francia ipar helyzete 1982-ben.
I 33 B 234/114
- MILIEUKOSTEN van bedrijven 1980 en 1981** — Industrial costs for the protection of the environment. Uitg.: Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage. 1984. Staatsuitgeverij. 38 p.
A környezetvédelemre fordított iparvállalati költségek Hollandiában, 1980. és 1981.
I 37 B 157/1980, 1981
- MANUFACTURING industries of Canada, 1981.** — National and provincial areas. — Industries manufacturières du Canada, Niveaux national et provincial. Ed. by the Statistics Division. Ottawa. 1983. Statist. Canada. XXIV, 274 p.
Feldolgozó iparok Kanadában, 1981.
I 717 B 114/1981
- OVERSEAS trade statistics of the United Kingdom.** Ed. by the Government Statistical Service. London. 1983. H.M.S.O. 580 p.
Az Egyesült Királyság tengerentúli kereskedelmének statisztikája, 1982.
I 36 B 308/1982
- REGIONAL trends 1984.** Ed. by the Central Statistical Office. London, 1984. H.M.S.O. 155 p.
Regionális trendek Nagy-Britanniában, 1984.
I 36 B 232/1984
- ROESSLER, J. — SCHWARZEL, R. — SIEDT, V.: Produktionswachstum und Effektivität in Industriezweigen der DDR 1950–1970.** Berlin. 1983. Akad. Verl. 311 p.
A Német Demokratikus Köztársaság iparának termelési szerkezete és hatékonysága, 1950–1970.
706 570
- SCHLESINGER, H.: Die aussenwirtschaftliche Position der Bundesrepublik Deutschland.** Tübingen. 1984. Mohr. 25 p.
A Német Szövetségi Köztársaság külgazdasági helyzete.
706 904
- SKOGSSTATISTISK 1984.** — Statistical yearbook of forestry 1984. Jönköping. 1984. Skogsstyrelsen. 252 p.
Svédország erdészeti statisztikai évkönyve, 1984.
I 41 C 163/1984
- STATISTISCHES Jahrbuch. Verkehr, Nachrichtenübermittlung, Reiseverkehr 1981.** — Statistical yearbook. Transport, communication, tourism. Luxembourg. 1983. EUROSTAT. CXLIV, 173 p.
Statisztikai évkönyv. Az Európai Közösség tagországainak közlekedése, hírközlése, idegenforgalma, 1981.
I 30 B 80/1981
- STATISTIEK van de investeringen in vasten activa in de nijverheid 1982.** — Statistics on fixed capital formation in industry 1982. Uitg.: Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage. 1984. Staatsuitgeverij. 36 p.
Ipari beruházási statisztika Hollandiában, 1982.
I 37 B 104/1982
- TARIMSAL yapi ve üretim 1981.** — Agricultural structure and production. Ankara. 1984. Devlet Ist. Instit. XIII, 231 p. 1 térk.
Törökország mezőgazdaságának szerkezete és termelése.
I 50 B 44/1981
- WOHNUNGSDATEN 1982/1983.** Wohnbautätigkeit 1982. Wohnungserhebung des Mikrozensus März 1983. Hrsg.: Österreichisches Statistisches Zentralamt. Wien. 1984. ÖStZ. 278 p.
Az 1983. évi márciusi osztrák mikrocenzus lakásfelvétele. Lakásadatok 1982/1983. Lakóházépítéskezés, 1982.
I 2 B 125/709
- WORLD agricultural statistics.** FAO statistical pocketbook 1983. Roma. 1983. FAO. 34 p.
A FAO statisztikai zsebkönyve, 1983.
I 32 D 7/1983
- WORLD tourism statistics 1981–1982.** Ed. by the World Tourism Organisation. Madrid. 1983. WTO. XXV, 355 p.
Idegenforgalmi világstatisztika, 1981–1982.
I 31 B 148/1981–1982

KÜLFOLDI FOLYÓIRATSZEMLE

**ВЕСТНИК
СТАТИСТИКИ**A SZOVJETUNIO KÖZPONTI STATISZTIKAI
HIVATALÁNAK FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 12. SZÁM

Kuzina, A.: A köztársaság agráripari komplexuma.
Cürlin, L.: Hogyan jött létre a győzelem alapja a Nagy Honvédő Háborúban.

Sztrugova, V.: A Nagy Győzelem 40. évfordulójára – 40 sikeres munkáshét.

Vokk, V. – Ippolitov, Sz.: El kell mélyíteni a köztársaság társadalmi termelése gazdasági hatékonyságának elemzését.

Szavinova, Z.: Az elért eredményeket megszilárdítva, fokozni kell az ütemet.

Labutova, T.: Az 1985. évi társadalmi–demográfiai reprezentatív felvétel.

Szarszembae, A. – Arhipov, N.: Nagyobb figyelmet kell szentelni a tanfolyami oktatásnak.

Efimova, M.: Az igazgatási apparátus dolgozói létszámának és összetételének meghatározása.

I. A szovjet nép jólétének növekedése a tizenegyedik ötéves tervben.

II. Lakások és polgári rendeltetésű objektumok építése az össz-szövetségi kommunista szombatok eszközeiből.

III. Munkatermelékenység a szovjet népgazdaság ágazataiban.

СТАТИСТИКАA BOLGÁR MINISZTERTANÁCS
EGYSÉGES TÁRSADALMI INFORMÁCIÓS RENDSZER
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 2. SZÁM

Pozdnjak, I.: Módszer a szerkezeti változások értékelésére és alkalmazása a gazdasági és statisztikai elemzésben.

Misev, G.: A személyzet szakképzettségének mérése.

Cankova, L.: A forgóeszközök növekedésének négyeszeres vizsgálata.

Csokalov, N.: Az egyezményes kohorsz módszer mint a matematikai modellképzés tárgya valószínűségelméleti szempontból a halandósági táblákban.

Rancsov, G.: Autokorrelációs függvény módszer és alkalmazása a ciklikus ingadozások vizsgálatában

Anasztaszov, T.: A statisztikai munka állami irányítása jogi szempontból.

1984. ÉVI 3. SZÁM

Mirkovics, K.: Társadalmilag szükséges összes munkaráfördítés meghatározásának gyakorlati kérdései.

Trifonov, Tr.: A különböző számvetési információs rendszerek integrálásának lehetőségei.

Avramov, P.: Módszertan a korszerű szállítási technológia bevezetésével a közúti szállítás végső eredményére gyakorolt hatások meghatározására.

Dimitrova, P.: Az állóalapot képző ágazatok kezelése a tökefficienciák meghatározásánál.

Jankiev, N.: A Fisher-, Student- és más elméleti eloszlások bizonytalan adatainak komplex meghatározása.

1984. ÉVI 4. SZÁM

A folyamatos szocialista fejlődés negyven éve.
Masiah, A.: A kommunista párt követelményei. A bolgár statisztika továbbfejlesztésének fő tényezője az 1944–1984. közötti időszakban.

Mumrikova, L.: A termelési statisztika minőségének jelenlegi problémái.

Barbov, T.: A szállítási szolgáltatások minőségére vonatkozó jelzőszámokkal kapcsolatos kérdések.

Grozdeva, V.: A tudományos–műszaki eredmények ipari termelésre gyakorolt gazdasági hatékonyságának statisztikai vizsgálata.

Bogdanov, B.: A háztartásstatisztika rendszere Bulgáriában és más szocialista országokban.

1984. ÉVI 5. SZÁM

Szamek, St.: A szerkezet, az együttműködés és a gazdálkodás változásainak befolyása a gazdasági jelzőszámok alakulására.

Cvetkov, St.: Az egymértékes intervallum-csoportosítás problémái.

Radev, E.: Az egyetemi hallgatók állománya idősrainak modelljei.

Pavlova, V.: Heurisztikus modellek felhasználásának lehetőségei rövid távú előrejelzések kidolgozásához.

Mileva, G.: A munkaerő teljes foglalkoztatása és annak alakulását befolyásoló tényezők elemzése.

Rancsev, G.: A cross-spektráelemzés jellege, szakzai és alkalmazása.

**WIADOMOŚĆ
STATYSTYCZNE**A LENGYEL STATISZTIKAI FŐHIVATAL
FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 7. SZÁM

Rusinek, K.: Néhány gondolat a Lengyel Népköztársaság fennállásának 40. évfordulója alkalmából.

Misiak, M.: 40 esztendő gazdasága a statisztika tükrében.

Walczak, T.: Visszapillantás a statisztikai informatikára az évforduló alkalmából.

Aleksinska, J. – Kondrat, W.: Népesedés és munkaerő, 1945–1983.

Stpiczynski, T.: A belső vándorlás negyven éves statisztikai vizsgálata Lengyelországban.

Klimczyk, M.: Munkaerő-gazdálkodás a Lengyel Népköztársaságban.

Toczynski, T.: Az ipar fejlődése a Lengyel Népköztársaság 40 éve alatt.

Statisztikai vizsgálatok és elemzések a Statisztikai Főhivatal gyakorlatában 40 év alatt.

Olszewska, R. – Oksytiuk, L.: Tömegfelvételek 40 év folyamán.

Romanjuk, K.: Az állami statisztika programjainak és módszereinek fejlődése 40 év folyamán.

Kania, T.: A Statisztikai Főhivatal nemzetközi kapcsolatai.

1984. ÉVI 8. SZÁM

Jonca, S.: Az ipari termelés minősége.

Piasecki, E.: A csecsemőhalandóság.

Rawicz, E.: A munkabér-eloszlás 1982–1983-ban.

Petrykowska, J.: A villamosgépipari gépek helyzete és kihasználása 1983 októberében.

Kucharska-Stasiak, E. – Wieteska, S.: Javasolt módszer a lakásállomány ún. tatarozási veszteségeinek becslésére.

Bialaszczyk, U.: A jövedelmi szint befolyása a szolgáltatások fogyasztásának szerkezetére.

Kuczek, T.: Költségrugalmasság mint a gazdaság becslésének alábecsült módszere.

Maciejowska, E.: A tőkeintenzitás változásának trendjei a szerkezeti változások fényében.

Kreft, A. – Lopacinska, K.: Javasolt algoritmusok a mezőgazdák jövedelmének becslésére.

Wojtan, J.: A környezetveszélyeztetés területei: ipar és mezőgazdaság.

Rola-Kunach, St.: A környezetveszélyeztetés területei: talaj- és ipari hulladék.

Stefanowicz, B.: Az adatbeviteli hibák automatikus ellenőrzése.

Towarnicka, H.: A beruházási feladatok kódszáma a Statisztikai Főhivatal információs rendszerében.

Gorczyca, M.: Lakáshelyzet a Német Demokratikus Köztársaságban.

1984. ÉVI 9. SZÁM

Niitamo, O. E.: Statisztika Finnországban a nyolcvanas évek közepén.

Jastrzebska – Kukiela, M.: A munkaidő kihasználása az állami iparban, 1983.

Szmulinski, Zb.: Demográfiai előrebecslés: előrejelzés vagy távlati számítás.

Grzesiak, S.: A termelés ütemének statisztikai mérése.

Szczepankiewicz, W.: Kísérlet konzisztens előrejelzések készítésére és elemzésére az utasforgalom példáján.

Zych, A.: A dolgozók bevonása a szolgáltatásokról készítendő beszámolóba.

Sieminski, J.: Lengyelország falusi településeinek statisztikai leírása.

Wojtan, J.: Környezetszennyezett területek Lengyelországban: egészségvédelem.

Kozysa, J.: Aránytalanságok a villamosenergia-elosztásban Lublin és Biala Podlaska vajdaságban.

Radecki, J.: A vajdasági statisztikai hivatalok által jelentett vállalati pénzügyekről szóló tájékoztató javasolt tartalma és mintája.

Iszkowski, J.: ISIS '84 szeminárium: a statisztikai információ integrált rendszere.

Lintzel, E.: A személyzeti állomány összeírása, 1983.

Kukula, K.: Mégegyszer a távolságmérésről.

1984. ÉVI 10. SZÁM

Rajewski, Z. – Orlinska, A.: A népgazdasági reformmal kapcsolatosan javasolt változtatások az állami pénzügyi mérlegben.

Borowska-Kwasik, Z. – Zarzycka, Z.: Visszatérés a szolgáltatásoknak a háztartáson belüli elvégzéséhez.

Lipinski, Cz. – Tornaszewicz, L.: A közvetlen ráfordítások változásának trendjei a népgazdaság ágaiban.

Rutkowski, J.: A társadalomstatisztika alapvető fogalmai.

Kantoch, B.: A foglalkoztatottság szerkezetének összehasonlító elemzése három ágazatban.

Sieminski, J.: Lengyelország falusi településeinek statisztikai leírása.

Majchrzak, R.: Pila vajdaság néhány demográfiai problémája, 1978–1982.

Flakiewicz, W.: Gazdasági reform és az informatikai vezetési rendszer fejlődése.

Dluzewska, H.: A statisztikai adatfeldolgozás rendszerei: a Lomza vajdasági statisztikai hivatal tapasztalata.

Iszkowski, J.: A vezetés támogatására alakult információs társaság Magyarországon.

Basta, M.: A dolgozók önkormányzati testületének tevékenysége az állami vállalatoknál.

Jankowski, Zb.: Az 1984. évi mikrocenzus köre, célkitűzése és fontosabb problémái.

Mendecka, I. – Sieron, B.: A mikrocenzus előkészítése Katowice vajdaságban.

Spiczynski, T.: A Lengyel Demográfiai Társaság első tudományos konferenciája.

Zotkiewski, Z.: A társadalmi termelés hatékonyságának statisztikai felvétele tárgyában tartott konferencia a KGST-országokban.

statistika

A CSEHSZLOVÁK SZOVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 11. SZÁM

Blahnik, J.: A statisztikai információs rendszerek létesítésénél szerzett tapasztalatok.

Mokrasová, V. – Hajnovic, R.: Az európai KGST-tagországok közötti külkereskedelem növekedésének elemzése.

Chajdiak, J.: A termelő állóeszközök rentabilitása vagy a munkaerő rentabilitása?

Dufek, J. – Minarik, B.: Megjegyzés a mutatók súlyozásának meghatározásához.

Kerber, J.: A szén- és energiaügyi minisztériumban szerzett tapasztalatok az anyagi mérlegek területéről és a szállítási tervek specifikus ellenőrzéséről.

Papay, M.: Visszatekintés és a jelenlegi helyzet Szlovákia zöldségtermelésében.

1984. ÉVI 12. SZÁM

Klas, J.: A bratislavai Vezetési és Automatizálási Társadalmi-Gazdasági Tájékoztató Intézet tevékenységének irányai.

Jilek, J.: A csehszlovák népgazdaság termelésének összesítő jelzőszámai.

Sustr, P.: A munkások konstrukciójának tendenciái és fejlődési előrejelzése Dél-Morvaország egyesített mezőgazdasági szövetkezeteiben.

Kavrik, J.: A növekedés és a szintetikus jelzőszámok elemzésének felhasználása a „logaritmus” módszer segítségével.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

A LENGYEL TUDOMÁNYOS AKADEMIA DEMOGRAFIAI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 2/76. SZÁM

Calot, G. – Sardon, J. P.: A termékenység rögzítésének és középtávú vizsgálata és változásai 1971 óta.

Okólski, M.: Születésszabályozás és abortusz Lengyelországban.

Okólski, M.: A katolikus közgondolkodás befolyása a demográfiai folyamatok alakulására.

Vielrose, E.: A népmozgalmi nyilvántartás pontatlansága a háborús időszakban Lengyelországban.

Bronstejn, S.: A születések intenzitása Lengyelországban 1946–1982.

Bykowska, E.: A munkaerő előrejelzése 1995-ig.

DEMOGRAFIE

revue pro výzkum populačního vývoje

A CSEHSZLOVÁK SZOVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 3. SZÁM

Subrtová, A.: A demográfiai forradalom elmélete.

Lesny, I.: A válás idején betöltött életkor befolyása a válási kohorszok újraraházódására.

Mozny, I. – Nerudova, L.: Ismételt és nem teljes család a társadalmi reprodukció minőségének szempontjából.

Andel, J.: Egyes demográfiai struktúrákülönbségek „mérésének” problémái. (A Cseh Szocialista Köztársaság régióinak példája.)
Pražáková, J.: Csecsemőhalandóság Smecno egyházközségben 1731–1749. (anyakönyvek alapján).

1984. ÉVI 4. SZÁM

Kucera, M.: A nők termékenysége újraraházasodás esetén.

Prokopec, J. – Schüller, V. – Dytrych, Zd.: Válások Prágában – helyzet a válások után három évvel.

Dokoupil, L.: A népesség fejlődése Észak- és Észak-Kelet Morvaországban a prestatisztikai időszakban.

Zahálka, M. – Psutka, J.: Demográfiai-urbanisztikai fejlődés Észak-Csehországban.

Peterka, V.: Városi információs rendszer Usti nad Labemben.

STATISTISK TIDSKRIFT

A SVÉD KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 3. SZÁM

Borglund, D. – Jorner, U. – Medin, K. – Olofsson, P. O. – Polfeldt, Th.: Számgyár vagy statisztikai tevékenység – a statisztikai szemlélet jelentősége a Központi Statisztikai Hivatalban.

Särndal, C.-E.: Megjegyzések a „Számgyár vagy statisztikai tevékenység” c. cikkhez.

Dalenius, T.: A statisztikai szemlélet.

Olofsson, S. A.: Statisztikus alkat?

Hofsten, E.: Statisztikai szemlélet?

Berg, S.: A statisztikai szemlélet és kapcsolata a hivatalos statisztikai tevékenységgel.

Sjöström, O.: A statisztikai szemlélet felszabálása a hiányzó elméletek korában.

Niitamo, O. E.: Statisztikai jelleg és a „statisztikai szempontok”.

Sandström, R.: Egy termelésstatisztikai szemléletmód.

Zackrisson, U.: A statisztika szerepe és a statisztikai szemlélet.

Zetterström, H.: A bizonytalanság nyelve – különféle statisztikai szemléletekről.

Andersson, S.: Adatok – út a tudás felé?

Lindström, C. – G.: Emberek, statisztika és valóság.

Lyberg, L.: A statisztikai szemlélet iránti igény a Központi Statisztikai Hivatalnál.

Lyberg, I. – Lyberg, L.: Statisztikai vizsgaadatok az 1983/84-es tanév folyamán – tanulmány a statisztikai szemléletről.

1984. ÉVI 4. SZÁM

A jövő hivatalos statisztikája. A Statisztikai Bizottság beszámolója.

Sjöström, J.: A Svéd Statisztikai Bizottság. Mi az, ami nem lett meg?

Vogel, J.: Változások a jólétben.

Erikson, R.: Korrekt és releváns. A jólét és a társadalmi beszámoló problémáiról. Válasz Joachim Vogelnek.

Ruist, E.: Az exportpiac részesedésének mértékét koordinálni kellene.

Eklöf, J. A.: Intézményes együttműködés Svédország és a fejlődő országok között a statisztika területén.

Heqvist, L. – Rösio, G.: A mezőgazdasági statisztika számára jelentett adatok időigénye.

Sundgren, B.: A konceptuális modellképzésre alapozott rendszerek fejlődése.

A FRANCIA STATISZTIKAI ÉS GAZDASÁGKUTATÓ
INTÉZET FOLYÓIRATA

1983. ÉVI 52. SZÁM

Atkinson, A. B. – Gomulka, J. – Micklewright, J. – Rau, N.: A munkanélküliség időtartama és eredői: az Egyesült Királyságban végrehajtott háztartásstatisztikai felvétel eredményei.

Masson, A.: A jövődő munkanélküliség egyéni esélyeinek becslése.

Sofer, C.: „Női” foglalkozás és „férfi” foglalkozás: a szegregáció és a foglalkozások elnöiesedésének mértéke.

Fayolle, J.: Foglalkozás és árak: a gazdasági felvételekre alapozott rövid távú modell.

Bloch, L.: Az életciklus modellje: az INSÉE 1973–1975-ben végrehajtott felvételének egyéni adataira alkalmazva.

1984. ÉVI 53. SZÁM

Artus, P.: Termelési kapacitás és a kereslet bizonytalansága.

Malgrange, P. – Villa, P.: Beruházási magatartás kiigazítási költségekkel és mennyiségi feltételek.

Sachs, J. – Wyplosz, Ch.: Pénzügyi politika és tényleges valutaárfolyam.

Thurik, A. R. – Vollebregt, J. A. C.: A francia kiskereskedelem munkaerőköltség-függvénye.

1984. ÉVI 54. SZÁM

Lubrano, M. – Sneessens, H. R.: A francia ipar Leontief-féle CES termelési modellje.

Bianchi, C. – Brillet, J.-L. – Calzolari, G.: A bizonytalanság elemzése és mérése a francia gazdaság Mini DMS-modelljében.

Fourgeaud, C. – Gourieroux, Ch. – Pradel, J.: Modell racionális várakozásokkal; előtanulmány regresszióval.

Blanchard, O. J. – Watson, M. W.: „Buborékok”, racionális várakozások és pénzpiacok.

D'Autume, A. – Michel, Ph.: Tőkeértékelés a beruházási javak vásárlásának előzetes kényszerével.

Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik Revue suisse d'Economie politique et de Statistique

A SVÁJCI STATISZTIKAI ÉS KOZGASZDASÁGI
TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 3. SZÁM

Lantzke, U.: Energia; az egészséges világgazdaság kulcskérdése.

Caccia, F.: A svájci energiapolitika.

Antille, G.: Az input-output táblák felhasználása; a gazdaság és az energia összefüggése.

Kypreos, S.: Energiaszolgáltatási előírások Svájcban.

Kirschgässner, G.: A svájci ásványolajárak függősége a rotterdami piaci árak és a váltóárfolyamok alakulásától.

Zweifel, P. – Neugebauer, G.: A villamos művek és a kapcsolt hőenergia-szolgáltatás.

Mauch, S. P. – Ott, W.: A villamos energia gazdaságos tarifastruktúrái Svájcban.

Heumann, P.: Piaci akadályok, tranzakciós költségek és tulajdoni jogok; egy racionális energiapolitika lehetőségei.

Az energia külső költségei a mortalitás és morbiditás példáján.

Pillet, G. – Odum, H. T.: A külső energia Svájc példáján.

Saugy, B. – Hitz, M.: Az energia adatbankok.

1984. ÉVI 4. SZÁM

Prof. Dr. Hermann G. Bieri főszerkesztő nyugdíjba vonulása.

Carlevaro, F. – Spierer, Ch.: Az energiakereslet fejlődésének új kilátásai Svájcban 2000-ig.

Salemi, M. K.: Gazdasági tevékenység Svájcban.

Vock, T. – Zimmermann, H.: A svájci részvények kockázatai és hozamai.

Straubhaar, T.: Az Európai Közösség kiterjesztése a déli országokra munkapiac-politikai szempontokból. Az új tagok migrációs potenciálja a közös munka piacon.

Schmid, M. – Niehans, J.: A skálahatás a tranzakciós pénztáraknál.

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1984. ÉVI 8. SZÁM

Trendek és keresztmetszetek.

Ladstätter, J.: Népszámlálás, 1981. Ausztria struktúraadatai.

Simoncic, P.: Kollektív szerződések statisztikája.

Meixner, J.: Nem önálló és nyugdíjasok jövedelmelakulásának reprezentatív adatai, 1983–1984.

Schwarzl, R.: Árak, 1984. 2. negyedévben.

Dungler, H.: Lakásépítési tevékenység, 1983.

Gross, I.: Ki gondozza a gyermekeket és ki segít ebben?

Rohrböck, G. J.: Az állattenyésztési szektor élelmezési mérlege 1983-ban.

Göttl, F.: Haszonállattartás, 1983.

Wagner, O.: Gyermekbalesetek és az iskolába menet történt balesetek, 1983.

Zihr, F.: Fuvarlevél-köteles szállítóipari közúti áruforgalom, 1983.

Zihr, F.: Áruforgalom a Dunán, 1983.

Külkereskedelem, 1983. június és 1984. első félév.

1984. ÉVI 9. SZÁM

Trendek és keresztmetszetek.

Königsberger, G.: Népszámlálás, 1981. Külföldiek. Utazási pénzparitások, 1983/84.

Dungler, H.: Az építető lakóhelye, az építkezés helye. Az 1983. évi lakásépítési statisztika eredményei.

Pomezny, W.: Az egyedül és a közösen háztartást vezető személyek. Az 1983. júniusi mikrocenzus eredményei.

Pomezny, W.: Háztartási munkamegterhelések. Az 1983. júniusi mikrocenzus eredményei.

Göttl, F.: Földkihasználási felvétel, 1984.

Göttl, F.: Szántóföldi vetés, 1984.

Gritsch, G.: Vadászati statisztika, 1983., illetve 1983/84.

Turetschek, K.: Iparstatisztika. – Éves felvétel, 1932.

Turetschek, K.: A fűrészüzemek statisztikája, 1983-ban és 1984 első félévében.

Kniesz, J.: Forgalmiadó-statisztika, 1981.

Ondrasch, F.: Ipariadó-statisztika, 1981.

1984. ÉVI 10. SZÁM

Trendek és keresztmetszetek.

Bucek, J. F. – Ladstätter, J.: Népszámlálás, 1981. Keresők, nyugdíjasok, eltartottak.

Findl, P.: A családalapítás mintája.

Szövetségi alkalmazottak 1983. október 1-én.

Hölzl, E.: Külföldiek épülettulajdonosa.

Pomezny, W.: Ki nem vezet háztartást, ki segít a háztartási munkában?

Göttl, F.: Mező- és erdőgazdasági munkaeerők, 1983.

Göttl, F.: Sertésszámlálás, 1984. szeptember 3.

Göttl, F.: Állatjárvány-statisztika, 1983.

Enge, I.: Dologi javak termelése, magas- és mélyépítkezés, nagy- és kiskereskedelem, energiaellátás 1984. második negyedében.

Schussman, P.: A községek költségvetési előirányzatai, 1984.

Stübler, W.: A közületi szektor jelzőszámai nemzetközi összehasonlításban.

1984. ÉVI 11–12. SZÁM

Trendek és keresztmetszetek.

Hanika, A.: Népszámlálás, 1981. Családi állapot nem és életkor szerint.

Findl, P.: Az Osztrák Központi Statisztikai Hivatal népesség-előrebecslése Ausztriára, 1984–2015.

Janik, W.: A lakások felszereltsége 1984-ben. Az 1984. márciusi mikrocenzus eredményei.

Bartunek, E.: Szociális segély, 1983.

Göttl, F.: Szántóföldi termények másodvetése, 1984.

Turetschek, K.: Iparstatisztika – Éves felvétel, 1982.

1985. ÉVI 1. SZÁM

Trendek és keresztmetszetek.

Ladstätter, J. – Hanika, A.: Népszámlálás, 1981. Fő eredmények a képzési, foglalkozási és ingázási statisztikában.

Gisser, R.: Házasságkötések és válások, 1983.

Friedl, H. O. – Dober, V.: Közegészségügyi statisztika, 1983.

Dungler, H.: Az újonnan épült bér- és öröklakások lakásráfordításai, 1983-ban.

Janik, W.: A magánszemélyautók parkolási lehetőségei.

Pomezny, W.: Nők háztartással, gyermekekkel és foglalkozással. Az 1983. júniusi mikrocenzus eredményei.

Velechovsky, G.: A magas- és mélyépítés rendezésszámlája 1984. szeptember 30-án.

Ondrasch, F.: Szövetségi zárszámadás, 1983.

Schwarz, R.: Belföldi magánfogyasztás, 1954–1983.

JOURNAL OF THE

ROYAL STATISTICAL

SOCIETY

AZ ANGOL KIRÁLYI STATISZTIKAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA (A SZÉRIA)

1984. ÉVI 1. SZÁM

Stern, R. D. – Coe, R.: A napi esőzési adatok modellilleszkedési elemzése.

Spiegelhalter, D. J. – Knill-Jones, R. P.: A klinikai döntést alátámasztó rendszerek statisztikára és ismeretekre alapozott megközelítése.

Bawden, D.: A statisztikai irodalom visszakeresésének számítógépre alapozott on-line információs rendszere.

Woolson, R. F. – Clarke, W. R.: Kategorikusan nem teljes longitudinális adatok elemzése.

Draper, N. R.: A Box-Wetz kritérium és R^2 .

Nekrológ: Sir Maurice Kendall és John Anthony Anderson.